

И (АВС)
Ў 26

ti
kutubxonasi

Стефан Цвейг

НОМАЪЛУМ АЁЛ МАКТУБИ

ҚЎРҚУВ ЖАЗОДАН ЁМОН. ЖАЗО
КАТТАМИ, КИЧИКМИ ЧЕКСИЗ КУТИШ
ДАҲШАТИДАН ЯХШИРОҚ.

**Kitob shu yerda ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart**

Ilgarigi berilmalar miqdori _____

--	--

Стефан Цвейг

НОМАЪЛУМ АЁЛ МАҚТУБИ

ҚЎРҚУВ ЖАЗОДАН ЁМОН. ЖАЗО
КАТТАМИ, КИЧИКМИ ЧЕКСИЗ КУТИШ
ДАҲШАТИДАН ЯХШИРОҚ.

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2018

УЎК: 821.112.2-3(436)

КБК: 84(4Авс)

Ц – 26

Цвейг, Стефан

Номаълум аёл мактуби: новеллалар ва афсоналар. Стефан Цвейг / Таржимонлар: Шариф Толибов, Маҳкам Маҳмудов, Ўткир Ҳошимов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – 272 б.

ISBN 978-9943-27-707-6

Улуғ австрия ёзувчиси Стефан Цвейгнинг асарлари аёл қалбининг нозик кечинмаларини ҳаққоний ва бор мураккаблигича тасвирлаб бериши билан ажралиб туради. Бу хусусият, айниқса, унинг «Мураббия», «Номаълум аёл мактуби», «Бир аёл ҳаётидан йигирма тўрт соат» каби новеллаларида яққол кўринади.

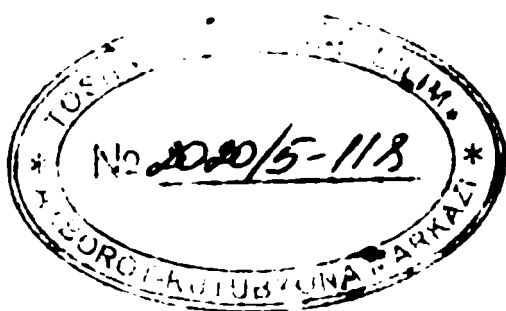
Эътиборингизга ҳавола этилаётган китобга ҳам биз адибнинг энг сара асарларини жамладик. Ишончимиз комил, бу асарларни ўқиганингизда қалбингизда авваллари ҳеч қачон туймаган ноаниқ бир туйғу гавдаланади. Бу туйғу одамлар оломони ичида аслида сизнинг ким эканлигингиз, мақомингиз қандай – шу каби саволларга воқеалар силсиласи, қаҳрамонлар ички олами билан танишиш асносида ечим топасиз.

УЎК: 821.112.2-3(436)

КБК: 84(4Авс)

Таржимонлар:

**Шариф ТОЛИБОВ,
Маҳкам МАҲМУДОВ,
Ўткир ҲОШИМОВ**

ISBN 978-9943-27-707-6

© Стефан Цвейг, «Номаълум аёл мактуби». «Янги аср авлоди», 2018 йил.

МУРАВВИЯ

Чироқ ўчган. Хонада опа-сингил ёлғиз. Орага чўккан қоронғиликдан фақат ўринлари хиёл оқариб кўринади. Енгил нафас олишларидан ухлаб қолишганга ўхшарди.

– Ҳей, – деган ўн икки яшар қизнинг овози эшитилди; қиз даъват сасини зим-зиё тун кўйнига ҳадиксираб оҳиста ирғитгандай.

– Ҳа, нима дейсан? – опаси ётган жойида жавоб берди, бу қиз сингисидан бир ёш катта, холос.

– Ҳали ухлаганинг йўқми? Хайрият. Мен... сенга бир нима айтмоқчийдим.

Жимликни шитирлаган овоз бузди. Кичкинаси кўзғалиб, бир нимани кутгандай қараб турди: кўзлари ялтиради.

– Биласанми... сенга айтмоқчийдим... Олдин ўзинг айт-чи, фройлейндаги ўзгаришни сездингми?

Опаси жавоб беришдан олдин ўйланиб олгач:

– Ҳа, – деди, – лекин сабабига ақлим етмаяпти. Илгаригидай қаттиққўл эмас. Яқинда икки кун қаторасига дарсимни тайёрламовдим ҳам, ҳеч нима демади. Иннайкин, ўзиям аланечук... нима дейишимни ҳам билмайман. Хуллас, биз билан ҳам иши бўлмай қолди: қачон қарасанг, кўздан панада, ўйин-кулгиларни ҳам йиғиштириб қўйди.

Назаримда, бошига бирон мушкул иш тушгану айтгиси келмаяпти. Рояль чалишни ҳам машқ қилмаяпти.

Яна жимлик.

Опаси сингисининг эсига солиб:

– Бир нима демоқчи эдинг-ку, – деди.

– Ҳа, лекин ҳеч кимга айтмайсан, ойимга ҳам, дугоналарингга ҳам, хўпми?

– Хўп, айтмайман, – жаҳл аралаш жавоб берди опаси. – Қани, айт!

– Айтсам... Ҳозир, ётиш олдидан ўйлаб қарасам, фройлейнга «тунингиз хайрли бўлсин», дейиш эсимдан чиққан экан. Бошмоқларимни ечиб қўювдим, шундай бўлса ҳам хонасига аста-секин югуриб бордим, – тўсатдан чўчитмоқчи бўлувдим-да, – оҳиста эшикни очдим. Аввалига назаримда хонасида йўқдай кўринди, чироқ ёниб турибди-ю, ўзи кўринмайди. Бир вақт десанг, кўрқиб кетдим, йиғи товуши эшитилди. Қарасам, кийими билан каравотда ётибди, бошини ёстиққа буркаб олган. Пиқирлаб йиғлаяпти! Аъзойи баданимда қалтироқ турди. У мени пайқамади. Яна секин эшикни ёпиб қўйдим. Қалтироқнинг зўридан жойимдан қимирлолмай қолибман. Кейин яна эшик тирқишидан йиғи овозини эшитдим, йиғлашини айтсанг, шошилганимча югургилаб пастга тушиб кетдим.

Икковлари жим қолишди.

– Бечора фройлейн, – деди бири. Титроқ овози қоронғида тиниб қолди.

– Нега йиғладийкин-а? – кичик қиз гап бошлади. – Бирон киши билан жанжаллашгани йўқ, ойим ҳам ҳадеб жонига тегаверишини бас қилган, биз ҳам унга ҳеч нима қилганимиз йўқ-ку, а? Нега йиғларкин?

– Менимча, у... – деди опаси секингина.

– Аниқроқ қилиб айтсанг-чи!

Опаси ҳадеганда айтавермади. Ниҳоят:

– Севиб қолганга ўхшайди, – деди.

– Севиб қолган? – сингласи ўрнидан сакраб туриб кетишига сал қолди. – Яхши кўриб қолган? Кимни?

– Ҳеч нимани пайқамадингми?

– Наҳотки Оттони?

– Бўлмаса-чи. У ҳам яхши кўради. Уч йилдан буён бизникида туриб, биз билан ҳеч сайр қилмасди, кейинги вақтларда ҳар куни бирга бўлиб қолди. Фрой-

лейн келмасидан бурун унинг бирон марта сен ёки менга ширин гап айтгани эсингдами? Энди-чи, кун бўйи атрофимизда гирдикапалак. Фройлейн билан қаёққа борсак – Халқ боғигами, Шаҳар боғигами, Протергами, ҳамма жойда тўсатдан пайдо бўлиб қолади. Сездемаганмидинг?

Укаси ўтакаси ёрилгандай шивирлаб:

– Ҳа-я... ҳа, ўзим ҳам айтувдим-а. Лекин мен...

У овоздан қолди ва бошқа ҳеч нима демади.

– Илгари мен ҳам шундай ўйловдим. Эсимиз паст экан-да. Ўйлаб қарасам, биз унга шунчаки баҳона бўлиб юрган эканмиз.

Гаплари тамом бўлгандай жим қолишди.

Иккови ҳам ўз фикр-ўйлари билан банд ё уйқулари келиб қолдим.

Лекин тун қоронғисидан яна сингисининг саросима овози эшитилди:

– Йўқса, намунча йиғлайди? Ахир Отто уни яхши кўради-ку. Мен шу вақтгача, сени биров севса қандай яхши, деб юрардим.

– Билмадим, – деди опаси эснаб, – мен ҳам шу фикрда эдим.

Уйқу элтаётган қизнинг лабидан яна:

– Бечора фройлейн! – деган сас эшитилди.

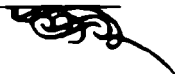
Хонага жимлик чўқди.

Эрталаб бу ҳақда оғиз очмадилару, лекин фикр-ёдлари шу гапга боғланиб қолганлигини икковлари ҳам ҳис этди. Опа-сингил бир-бирларини четлаб ўтишар, тик қарашга ботинолмас, лекин мураббияга кўз қирларини ташлаганда нигоҳлари тўқнашиб қоларди. Овқат вақтида улар холаваччаларига разм ташлаб ўтирдилар. Отто эса алақачонлардан буён буларни-кида турса ҳам ҳануз ётсирарди. Қизлар фройлейнга бирон ишора қилмасмикин, деб Оттога ер остидан кўз қирини ташлар, ҳаяжонли сир ҳар икковини ҳам ташвишга солиб қўйганди. Тушки овқатдан сўнг одат-

– Нима?.. Нима?.. – нафаси бўғзига тикилиб сўради синглиси. Опаси тушунтиришга уриниб кўрди. Синглиси, тагин бирон гапни эшитмай қолмай, дегандай опасига маҳкам ёпишиб олди.

– Қизиқ гап... ўйлаганимдан бутунлай бошқача. Отто уйга кириб, уни қучоқламоқчи ёки ўпмоқчи бўлди шекилли, мураббия: «Кўй, сенга жиддий гапим бор», деди. Ҳеч нимани кўролмадим, калит ичкаридан осифлиқ турарди, лекин ҳамма гапни эшитдим. «Нима гап?» – деб сўради Отто, ҳар галдагидан бошқачароқ, бир хил бўлиб сўради. У ҳамиша қаттиқ, дағал гапирувчи эди, бу гал ҳайиқиб савол берди. Бир нимадан кўрқиб турганини дарров тушундим. Мураббиямиз ҳам унинг мурамбирлигини пайқади шекилли, овозини пастлатиб: «Ўзинг биласан-ку», деди. У бўлса: «Йўқ, ҳеч нимани билмайман», – деди. «Ҳали шундай дегин? – мураббиямиз шундай деди-ю, йиғлашига сал қолди. – Нима бўлди, бирданига ўзгариб қолдинг? Бир ҳафтадан буён менга бир офиз ҳам гапирмадинг, мендан қочадиган бўлиб қолдинг, болалар билан сайрга чиқмайсан, паркка ҳам бормайсан. Наҳотки, бирданига сенга бегона бўлиб қолган бўлсам? Нега бундай совиб қолганингни ўзинг жуда яхши биласан?» У жим турди-да, кейин: «Яқинда имтиҳонларим бошланади, кўп дарс тайёрлашим керак, бошқа ҳеч қандай ишга вақтим йўқ. Бошқача иложим йўқ», – деди. Мураббиямиз йиғлаб юборди, йиғи аралаш эркаланиб, меҳрибонлик билан унга: «Отто, нега ёлғон гапирасан? Ростини айт, наҳотки мен арзигулик бўлмасам? Ахир, сендан ҳеч нима талаб қилаётганим йўқ-ку, нима бўлганда ҳам ҳар ҳолда, бу ҳақда гаплашиб олишимиз лозим-ку. Сенга нима демоқчилигимни биласан, кўзинг айтиб турибди-ку», – деди. «Нима демоқчисан?» – Отто овозини жуда паст қилиб сўровди, мураббиямиз...

Қизнинг ҳаяжони зўр келиб бирдан титраб кетди, тили калимага келмай қолди. Синглиси унга яна ҳам қаттиқроқ ёпишди.

– Нима деди... Нима?

– Мураббиямиз унга: «Сендан болам бор», деди. Синглиси бутун вужуди билан ўдағайлагандай:

– Бола? Бола? Бу қандай гап? – деди.

– Мураббиямиз шундай деди.

– Қулорингга шундай эшитилгандир.

– Йўқ, йўқ! У ҳам худди сендек: «Бола», деб бақририб юборди. Мураббиямиз жим турди-да, сўнгра: «Вой шўрим, энди нима қиламан?» – деган эди, шу онда...

– Нима?

– Сен йўталдинг, мен қочдим.

Синглиси ҳанг-манг бўлиб, бир нуқтага тикилиб қолди.

– Бола! Бўлиши мумкин эмас. Қаерда экан боласи?

– Биладим. Бунисига ўзимнинг ҳам ақлим етмай турибди.

– Балки бирон уйда... бизга мураббияликка кирмасдан аввал... ойим, албатта, бизларни деб боласини олиб келишига рухсат бермаган. Маъюс юришлари шундан экан-да.

– Бўлмаган гап! Ахир у вақтда Оттони қаёқдан танирди.

Улар узоқ ўйга толди, лекин жумбоқни ечолмади, қийналишди. Синглиси гап бошлади:

– Бола нимаси, бўлмаган гап! Бола қаёқдан кела қолибди? Эрга теккан эмас-ку, эри борларнинг боласи бўлади, буни яхши биладим.

– Балки эри бўлгандир.

– Бўлмаган гапни гапирмасанг-чи, нима, Оттога эрга тегибдими?

– Унда, қаёқдан...

Қизлар саросимада бир-бирига қаради.

– Бечора фройлейн, – маъюс гап қотди бири. Чуқур қайғу-алам билан энтикиб, икковининг оғзидан дам-бадам шу гап чиқиб турди. Яна дарров синчковликлари тутди.

– Сенингча, ўғилми, қизми?

– Қаёқдан билай?

– Агар борди-ю, ўзидан сўрасак-чи... эҳтиёт бўлиб...

– Жинни бўлганмисан?

– Нима қилибди?

– Сўраб бўларканми? Бизга бунақа гапларни гапиришармиди. Биздан ҳамма нарсани яширишади. Биз хонага кириб келганимизда, гапларини тўхтатиб, худди гўдак боладай бизни қаёқдаги гаплар билан овора қилишмоқчи бўлишади, ёшим ўн учга тўлибдиямки, бари бир. Улардан сўраб нима қилардик? Бари бир бизга ёлғон гапиришади.

– Шунақаям билгим келяптики...

– Менинг билгим келмаяпти, деб ўйлайсанми?

– Биласанми... бундан Оттонинг беҳабарлигига ҳеч ақлим етмай турибди. Боласи борлигини ҳамма билади-ку, ота-онаси борлигини ҳам ҳамма билади.

– У ўзини муғамбирликка соляпти, бу аблаҳ ҳамиша ўзини шунақа билмасликка солиб юради.

– Лекин бунақа ишда муғамбирлик қилиб бўларканми? У фақат, фақат бизни алдамоқчи бўлган-да...

Эшикдан мураббия кириб келди. Қизлар дарс тайёрлаётгандай жим қолишди. Лекин кўз қирларини киши билмас ташлаб қўйдилар. Унинг кўзлари қизаринқираган, илгаригидан ҳам пасайган овози титрарди. Жимиб қолган қизлар унга зўр эҳтиром ва ҳаяжон билан боқдилар. «Боласи бор, ғамгинлиги шундан», деган фикр уларнинг миясига қаттиқ ўрнашиб қолганлигидан қизларни ҳам фройлейннинг қайғуси аста-секин қамраб олди.

Эртаси тушлик вақтида кутилмаган бир янгиликдан хабар топдилар: Отто уларнинг уйидан кетмоқчи бўлибди. У амакисига: «Ҳадемай имтиҳонларим бошланиб қолади, зўр бериб тайёрланишим керак, бу ерда ишлашимга халақит берадилар. Имтиҳонларим тамом бўлгунча бирор хонали уйни ижарага олиб тураман», – деганмиш.

Қизларнинг ҳаяжони ошиб-тошди. Улар бу воқеа билан кечаги гаплар ўртасидаги яширин алоқага

ақллари етиб, ҳис-туйғулари зўрлигидан бунда қандайдир олчоқлик, маккорлик борлигини сезиб турардилар. Отто улар билан хайрлашмоқчи бўлганди, шартта ундан юзларини ўгириб олдилар. Лекин у фройлейннинг ёнига борганида сездирмасдан унга кўз қирларини ташлаб турдилар. Мураббиянинг лаблари титради-ю, лекин сир бой бермади. Бир оғиз ҳам гапирмай, унга қўл узатди.

Кейинги кунларда қизлар бутунлай бошқа одам бўлиб қолишди: ўйнаб-кулишмас, юз-кўзларидан хушчақчақлик, бепарволик аломатлари йўқолганди. Қандайдир ташвиш, саросималик ичида теварак-атрофларидаги ҳамма нарсаларга маъюс, ишончсизлик билан қарашар, уларга айтилган гапларга ортиқ ишонишмас, ҳар бир сўзда сохталик ёки ёмон ният бор, деб шубҳаланардилар. Улар кун бўйи ҳамма нарсани, ҳар бир ҳаракатни синчковлик билан кузатдилар, ҳар бир имо-ишора, ҳар бир сўз оҳанги улар назаридан четда қолмади. Шарпа сингари хонама-хона кезиб, эшикларга кулоқ солдилар; улар зим-зиё жумбоқ ва сир ниқобини устларидан улоқтириб ташлашга ёки шу ниқоб орқали ҳақиқат дунёсига бир назар ташлаш учун бутун жон-жаҳдлари билан уринардилар. Болалик ишончи, бахтиёр, парвойи фалак ногиронлик уларни тарк этди. Шуниси ҳам борки, бу ҳали воқеанинг охири эмаслигини, ажрим пайтини кутиш лозимлигини улар ҳис этардилар, ўша пайтни қўлдан бериб доғда қолмасак эди, деб кўрқардилар. Қизлар ёлғон, сохтагарлик гирдобига тушиб қолганликларига ақллари етгандан буён тихирлик қиладиган, шубҳаланадиган, айёр, муғамбир бўлиб олдилар. Ота-оналарининг ёнида юзларига маъсум болалик ниқобини кийиб оладилар-да, шўхликни учига чиқарадилар. Юзларидан ҳаяжон аримайди, жуда серзавқ бўлиб қолишади. Илгарилари бир текисда майин жилваланиб турган кўзларида энди безовта олов ёнар, кўз қарашлари тийраклашганди. Улар ўзларини шу қадар

ёлғиз ҳис қилганларидан, бир-бирларига меҳрибонлиги тобора кучайди. Баъзан тўсатдан жўш урган меҳр ташналигига бўйсуниб, бир-бирларини қаттиқ қучоқлардилар, баъзан эса ожизликдан кўнгиллари бузилиб йиғлаб юборардилар. Гўё улар ҳаётида ҳеч сабабсиз-несиз бурилиш юз бергандай.

Айниқса, бўлиб ўтган нохушликларнинг биттаси уларнинг кўнглига жуда ҳам қаттиқ тегди. Худди гаплашиб қўйишгандай, маъюс тортган мураббияларини қўлларидан келганча кўнглини очиш пайидан бўлдилар, бир-бирларига ёрдамлашиб дарсларини яхши, пухта тайёрлашар, шовқин ҳам кўтармай қўйишганди, мураббияларининг кўзига қараб дилидагини топардилар. Лекин фройлейн буни сезмас, улар мана шунисига доғда эди. Кейинги вақтларда мураббиялари жуда ўзгариб, бошқача бўлиб кетди. Қизлардан биронтаси унга мурожаат этса, кўпинча уни биров уйқудан уйқотгандай бир сесканиб тушар, кўз қарашлари ҳам йироқларга қараб толгандай, соатлаб хаёлга чўмиб, қимир этмай ўтирарди. Қизлар эса унга халақит бермаслик учун оёқ учида атрофида парвона, унинг хаёли қаердадир, бирон узоқ жойда қолиб кетган боласида эканини қизлар ғира-шира фаҳмларди. Шу туфайли уларнинг мураббияларига кўз ёриб чиқаётган муҳаббати тобора кучайиб, бақувват тортарди; мураббиялари бўлса илгариги қаҳри қаттиқлигини тарк этиб, жуда мулойим, ширинсўз бўлиб қолганди. У одатдаги тез-тез, мағрур қадам ташлаб юришларини бас қилиб, ювош тортган, ҳаракатларида ҳам эҳтиёткорлик баралла сезилиб турар, қизлар буни ғамгинлик аломатига йўярдилар. Қизларга кўз ёшини кўрсатмайди-ю, лекин қовоқлари кўпинча қизаринқираган бўлади. Мураббиялари дардини яширишга ҳаракат қилишини қизлар пайқаб, унга ёрдам беришдан ожиз эканликларидан куюнардилар.

Бир куни фройлейн юзини деразага ўгириб рўмолчаси билан кўзини артаётганда, қизлардан кичиги юрак ютиб, аста ёнига бориб унинг қўлидан тутди-да:

– Фройлейн, кейинги вақтларда жуда маъюс кўри-насиз. Биз бирон гуноҳ қилиб қўйганимиз йўғ-а, шундайми? – деб гап қотди.

Фройлейн ҳаяжон билан қизга боқиб, унинг майин сочларини қўли билан силаб:

– Йўқ, яхши қиз, йўқ, – деб жавоб қилди, – сизларда нима гуноҳ бўлсин, – дея суйиб пешонасидан ўпиб қўйди.

Шу тариқа қизлар кўзлари тушган ҳар бир нарсани эътибордан четда қолдирмай, пойлаб, кўз-қулоқ бўлиб юрдилар. Бири ошхонага кирганди, суҳбатлашиб турган ота-онасининг гапи бўлиниб қолди, лекин қулоғига чалинган онасининг: «Менга ҳам шундай кўрингандай бўлди, бир сўроқ қилиб кўраман», деган жумласи, ҳар бир сўзи уни минг хил хаёлга солиб қўйди. Қиз аввал бу сўзларни ўзига олди-ю, юраги ҳовлиқиб маслаҳат ва мадад истаб сингласининг ёнига югурди. Тушки овқат пайтида эса оталари билан оналари хаёлга ботган фройлейннинг юзларига синовчан тикилиб, кейин бир-бирларига қараб олишганини пайқашди.

Овқатдан кейин қизларнинг онаси фройлейнга шунчаки мурожаат қилиб:

– Ёнимга кирсангиз. Гаплашадиган гап бор, – деди.

Фройлейн индамай бошини қуйи солди. Қизлар титраб кетди, улар сезиб туришибди: ҳозир бир гап бўлади.

Фройлейн оналарининг хонасига кириши билан улар ҳам изма-из югуриб боришди. Калит тешигидан қараш, қулоқ солиш, пойлоқчилик қилиш кундалик иш ва бунга айб санашмасди; уларнинг миясида фақат бир фикр: ишқилиб, катталар яшираётган ҳамма сирларни билиб олсалар бўлгани.

Хийла қулоқ солиб туришди. Лекин англаб бўлмайдиган шивир-шивирдан бўлак ҳеч нарса эшитилмагач, фурсат қўлдан кетди, энди ҳеч нарса билолмай қоламиз, деб бетоқат бўла бошладилар.

Бир вақт хонадан қаттиқ-қаттиқ айтилаётган гаплар эшитилди. Бу оналарининг жаҳд ва ғазаб аралаш овози эди.

– Сиз ўзингиз нима деб ўйловдингиз? Ҳамманинг кўзи кўр, ҳеч ким пайқамайди, деганмидингиз? Ҳали зиммамдаги вазифамни шундай хаёл ва шундай хулқ-атвор билан бажо келтириб юргандим, денг? Гўдак қизларимни тарбия қиляпти, деб сизга ишониб юрибман-а! Уларни ўз бошига ташлаб қўйдим денг!..

Фройлейн бир нималар деб эътироз билдираётган бўлса керагу, лекин жуда ҳам секин овоз билан гапираётганидан, қизлар ҳеч нима уқиб олишмасди.

– Бўлмаган гап, ҳаммаси баҳона! Енгилтабиат хотиннинг ҳамиша баҳонаси тайёр туради. Ўйламай-нетмай бир кўринганнинг бағрига ўзини отади. У ёғини худога ташлаб қўяди. Яна шунақа хотин мураббия бўлишни орзу қилиб, қизларни ўз тарбиясига олганига дорман! Шу қадар юзсизлик бўларканми? Шундан кейин ҳам мени уйида қолдирар, деб умидвор бўлмасангиз керак?..

Қизлар ҳамон эшик тагида гапга қулоқ солиб турардилар. Юраклари така-пука, ўзларини титроқ босган, ҳеч нимага ақллари етмай, оналарининг дарғазаблигидан даҳшатга тушишарди, шу пайт фройлейннинг ўзини босолмай хўнграб йиғлагани эшитилди. Қизларнинг юз-кўзларидан тирқираб ёш оқди, оналарининг товуши эса тобора даҳшатли тус оларди:

– Сиз кўз ёши тўкишни биласиз, холос. Бу билан мени эритиб бўлсиз. Сиздақанги хотинларга асти раҳмим келмайди. Энди ҳолингиз нима кечиши билан неча пулик ишим бор! Кимга мурожаат қилишни ўзингиз жуда яхши биласиз, буни сиздан сўраб ўтиришни ҳам ўзимга ор деб биламан. Айтадиган гапим фақат битта: разиллик кўчасига кириб, зиммангиздаги бурчингизни назар-писанд қилмаган экансиз, уйимда энди бир кун ҳам турғизмайман.

Бунга жавобан фақат хўнграган йиғи овози эшитилди, эшик тагида турган қизлар қалт-қалт титра-

шарди. Улар умрларида бунақа йиғини эшитмаганди. Қалбидан шундай йиғи отилиб чиққан одамнинг гуноҳкор бўлиши мумкин эмаслигини гира-шира ҳис ҳам қилардилар. Оналари бир нимани кутиб тургандай жим қолди. Сўнгра совуққина:

– Сизга айтмоқчи бўлган гапларим шу. Бугун у-буларингизни йиғиштириб кўйинг, эртага келиб моянангизни олинг. Хайр!

Қизлар югурганча хоналарига кириб олишди. Икки одим нарида чақмоқ чаққандай юзлари оқариб, титроқ босди. Аччиқ ҳаёт ҳақиқатига дуч келган норасидалар юрак ютиб илк марта ота-оналарига қарши исён кўтаришга журъат қилдилар!

– Ойимнинг у билан бундай гаплашиши қабиҳлик-ку! – қизлардан каттаси ҳаяжонидан лабларини тишлади.

Кичиги опасининг довюраклигидан чўчиб турарди. «Мураббиямизнинг нима гуноҳ қилганини ҳам билмаймиз-ку», – дея зорланиб шивирлади.

Бирон ёмон иш қилмаган бўлса керак. Фройлейннинг кўлидан ёмон иш келмайди, ойим уни билмайди.

– Зор-зор йиғладики! Мени ваҳима босди.

– Ҳа, қандай даҳшат. Ойимнинг унга бақриб гапирганини айтмайсанми! Бу разиллик, билдингми, буни разиллик дейди!

Шундай дея ер тепинди. Кўзига ёш қалқди. Шу пайт эшикдан мураббия кириб келди. Ҳолдан тойганлиги юз-кўзларидан кўриниб турарди.

– Қизалоқлар, бугун овқатдан кейин ишим бор. Ўзинглар ўтириб туринглар, хўпми? Ишонсам бўлади-а, шундайми? Кечқурун албатта бирга бўламиз.

Мураббия қизларнинг ҳаяжонини сезмай чиқиб кетди.

– Кўрдингми йиғлаган кўзларини? Бу нима деган гап, ойим қайси бети билан уни шунча қийнадийкин.

– Бечора фройлейн!

Ачиниб, кўз ёши билан айтилган бу сўзлар яна бир неча бор такрорланди. Дилхаста, саросимада қолган қизлар ёнига шу пайт оналари кириб:

– Мен билан аравада сайрга чиқасизларми? – деб сўради. Қизлар:

– Йўқ, – деб жавоб бердилар. Фройлейннинг кетиши ҳақида уларга ҳеч нима демаганлари учун қизлар дарғазаб эди. Улар ёлғиз қолишни истардилар. Тор қафасдаги бир жуфт қалдирғоч сингари, диққинафас, сохтагарлик муҳитида бўғилиб, у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Фройлейннинг ёнига бориб, ойим ноҳақ гапирди, қолинг, деб ялинсакмикин, дея минг хил хаёлга боришди. Лекин мураббияларининг кўнглига қаттиқ тегиб кетишдан кўрқдилар. Кейин қайси юзлари билан айтадилар: ахир, булар ҳаммаси киши билмас гапга қулоқ солиб, пойлаб юриб эшитган гаплари-ку! Икки-уч ҳафта бурун қандай бўлган бўлса, ҳозир ҳам ўзларини шундай тентак қилиб кўрсатишлари керак. Қизлар ёлғиз қолиб кун бўйи ўйладилар, йиғладилар, икки даҳшатли овоз: оналарининг бағритошлик билан дарғазаб бўлиб гапирган сўзлари-ю, мураббияларининг дард-алам тўла ҳўнграб йиғлашлари уларнинг қулоғидан асло кетмади.

Кечга яқин фройлейн болалар хонасига бирров кириб, «Тунингиз хайрли бўлсин», деб хайрлашди. Қизлар безовта мураббияларининг кетишига афсусланар, унга яна бирон ширин сўз айтгилари келарди. Фройлейн эшик тагига етмасдан, худди қизларнинг унсиз истагини сезгандай, орқасига қайриди, унинг кўзларида ёш пайдо бўлганди. Келиб қизларни бағрига босди. Норасидалар ҳўнграб йиғлаб юборди; фройлейн уларни яна бир карра ўпиб, жадал чиқиб кетди.

Мураббияларининг видолашиб кетганини сезиб қизлар ачиқ-аччиқ йиғладилар.

– Энди биз уни ҳеч кўрмаймиз! – деди қизлардан бири йиғи аралаш. – Мана кўрасан, эртага мактабимиздан қайтиб келганимизда у кетган бўлади.

– Балки вақтини топиб йўқлаб борармиз. Ўшанда боласини бизга кўрсатар.

– Ҳа, бирам меҳрибон эдики!

– Бечора фройлейн! – Бу аламли сўзлар ўзларининг қисматида нолишдай туюлди.

– Энди усиз кунимиз нима кечаркин?

– Бошқа фройлейнни ҳеч ҳам яхши кўрмайман.

– Мен ҳам.

– Энди ҳеч ким бизга бунчалик меҳрибон бўлмайди.

Иннайкейин...

Нарёғини айтишга юраги ботинмади. Мураббияларининг боласи борлигини эшитганларидан буён улардаги беихтиёр аёллик туйғуси, фройлейнларининг алоҳида иззат-икромга лойиқлигидан дарак бериб турарди. Икковларининг куну тун ўйлагани шу, ўйлаганда ҳам илгаригидай гўдакларча қизиқсиниб эмас, зўр эҳтиром ва чуқур ҳамдардлик билан ўйлардилар.

– Биласанми, – деди қизлардан бири, – биз...

– Нима?

– Биласанми, фройлейнни бир хурсанд қилсак дегандим. Бизлар уни яхши кўришимизни, онамиздақа эмаслигимизни билиб қўйсин-да, нима дейсан?

– Бўлмаса-чи, шуни ҳам сўраб ўтирибсан-а!

– Мен бир нима ўйлаб қўйдим, мураббиямиз чиннигулни жон-дилидан яхши кўради-ку. Эртага эрталаб мактабга бориш олдидан, гул сотиб оламиз-да, уйига элтиб қўямиз.

– Қачон олиб борамиз?

– Тушки овқат пайтида.

– Ўша пайтда уйда бўлмаса керак. Яхшиси, мен саҳар пайти бориб, киши билмас қилиб олиб келаман-да, кейин хонасига элтиб қўямиз.

– Жуда соз. Барвақтроқ турамыз.

Улар чақа-тангалар йириб юрган, ғаладонларини олиб, бор пулларини ўртага тўкдилар. Фройлейнга усиз садоқат изҳор этиш кўлимиздан келади, деган фикр уларга шодлик бағишларди.

Улар тонг ёришмасдан ўринларидан туриб, янги узилган хушбўй чиннигул ушлаган қўллари титраб фройлейннинг эшигини қоқишди, лекин жавоб йўқ. Фройлейн ҳали ухлаб ётган бўлса керак, деган хаёлда оёқ учида хонага киришди, ҳеч ким йўқ, ўрнининг тахи бузилмаган. Буюмлар тартибсиз сочилиб ётибди, одми дастурхондаги мактуб оқариб кўриниб турарди.

Қизлар кўрқиб кетишди. Нима бўлдийкин?

– Мен ойимнинг олдига кетдим, – деди қатъий овоз билан қизлардан каттаси. Ҳеч нарсадан тап тортмай, бир зумда онасининг ҳузурида пайдо бўлди ва:

– Фройлейнимиз қани? – деб сўради тик боқиб.

– Ўз хонасида бўлса керак, – деди онаси қизига ҳайрон бўлиб қараб.

– Хонасида йўқ-ку, ўрнининг тахи ҳам бузилмаган, кеча кечқуруноқ чиқиб кетганга ўхшайди. Нимага бизга бу ҳақда айтмадинглар?

Саволнинг жаҳл ва зарда аралаш берилганига онасининг фаҳми етмади. Қизнинг ранги ўчиб, отасининг ёнига югурди, у эса дарҳол фройлейннинг хонасига кириб кетди.

Отаси анча вақтгача хонадан чиқмади. Қиз дарғазаб кўзларини онасидан узмас, у эса қаттиқ ҳаяжонланганидан қизининг кўзига тик боқолмасди.

Ниҳоят, ранги оппоқ оқариб кетган ота хонадан қайтиб чиқди, қўлида бир мактуб бор эди. У хотинини фройлейннинг хонасига олиб кириб кетди-да, нималарнидир пичирлашиб гаплашишди. Эшик орқасидаги қизлар пичирлашишларга қулоқ солишмади. Чунки оталарини ҳеч маҳал бундай вазоҳати бузук ҳолатда кўришмаганди.

Хонадан оналарининг таъби хира чиқди, унинг кўзлари ёшланганди. Кўрққанларидан ҳанг-манг бўлган қизлар беихтиёр ўзларини оналарининг бағрига ташлаб, уни саволга кўмиб ташладилар. Лекин у қизларининг гапини шартта кесиб:

– Боринглар мактабга, кеч қоласизлар, – деди.

Қизлар итоатгўйлик билан чиқиб кетдилар. Тўрт-беш соат чамасидаги машғулот эса худди тушдагидай ўтди, қулоқларига ҳеч нима кирмади. Дарс тутагач, уйларига югуришди.

Уйда эса ўша-ўша, ҳамма нарса жойида-ю, лекин хонадондагилар бир нарсадан хижолатда қолгандай миқ этишмас, ҳатто хизматкорларнинг ҳам авзойи бузуқ эди. Оналари уларга пешвоз чиқди. Афтидан, бир нима демоқчи эди.

– Болаларим, – деб гап бошлади ниҳоят у, – сизларнинг фройлейнингиз энди қайтиб келмайди, у...

Қолган сўзлар бўғзига тикилиб қолди. Қизларнинг чақнаган кўзлари унинг юзига шундай тикилдими, энди бу ёрига ёлғон гапиришга журъат этолмади. Бурилганча, тез-тез қадам ташлаб ўз хонасига кириб кетди.

Тушлиқдан кейин Отто пайдо бўлиб қолди. Унга мактуб борлиги сабабли чақиртиришганди. Оттонинг ранги ўчган, ҳаммага жавдираб қарар, у билан ҳеч ким гаплашмасди. Ҳамма ундан кўзини олиб қочарди. Бир бурчакка тикилиб олишган қизларни кўриб, улар билан саломлашмоқчи бўлганди:

– Яқин келма менга! – деди қизлардан бири ғазабдан титраб. Иккинчи қиз унинг олдида ерга тупурди. Хижолатда қолиб, шувут бўлган Отто хоналарни кезиб юрди-да, сўнг кўздан ғойиб бўлди.

Қизлар ҳамон сукутда. Ранглари ўчган, юракларини ваҳима босиб хонама-хона маст одамдай гандираклаб юрардилар, бир-бирлари билан учрашиб қолганларида ёш тўла кўзлар бир-бирига тушарди-ю, лекин сўзлашмас, ҳамма нарса аён эди. Уларга ёлғон гапиришганини, ёмон ва аблаҳ одамлар бўлишини энди улар билишарди. Ота-оналарига ишончи қолмаганидан уларни ёқтиришмай кўйди. Ҳеч кимга ишониб бўлмаслигини ҳис этишарди. Энди ҳаётнинг ҳамма мудҳиш юки уларнинг нозик елкаларига тушади. Улар болалик чоғларининг маъсум хушчақчақ

роҳатларидан тубсиз жарга қулаб тушгандай. Улар-ку, ҳодисанинг ҳамма даҳшатларига тушуниб етмайди-ку-я, лекин бутун фикрлари унга қаратилган бўлиб, ўтган воқеа гўё уларни бўғиб ташлашга таҳдид қилаётгандай. Қизларнинг ёноқларида қизил доғлар пайдо бўлди, кўзларида қаҳр учқунлари ўйнаб қолди, ҳар қадамда бир нимадан ҳадиксирардилар. Улар худди совқотгандай жунжикиб юрар, безовталанишарди. Ҳаммага ғазаб билан қарашларидан, уларнинг ёнига ҳеч ким, ҳатто ота-оналари ҳам яқинлашолмасди. Хонама-хона дарбадар кезиб юришлари уларнинг ҳаяжонидан, ичларини ит тимдалаётганидан дарак бериб турарди, улар гарчи бир-бирлари билан гаплашмасалар ҳам, икковларининг юрагида даҳшатли дард-алам авж олаётганлиги шундай ҳам равшан кўриниб турарди. Бу тилсиз-забонсиз пинҳоний сукунат, бу алам ҳамманинг кўнглига ваҳима солди ва қизларни ҳаммадан ажратиб қўйди. Ҳеч ким уларга яқинлашолмасди, уларнинг юрагига элтадиган йўл беркилганди, ким билсин, бу йўл ҳали неча-неча йиллар шу берклигича қолиб кетаркин. Улар энди ҳаммани душман ҳис қиладилар, гуноҳни кечирिश, раҳм-шафқат деган нарсани билмайдиган душман деб ҳис қиладилар. Нега деганда, улар кечадан бошлаб болаликни тарк қилдилар.

Бир кунда улар баловатга етди-қолди. Фақат кечқурун, ёлғиз ўзлари қолганда, хоналарига зимзиё қоронғи чўкканда уларнинг кўнглида болалик ваҳимаси – ёлғизлик ваҳимаси, арвоҳдан қўрқиш, яна бошқа олдиндан қўрқув – номаълум келажак ваҳимаси уйфонди. Ҳамма ўзи билан ўзи бўлиб, саросимада қизлар хонасидаги печкага ўт ёқишни унутиб қўйишганди. Қизлар совуқдан дағ-дағ титраб, икковлари бир ўринга ётишди, нозик қўллари билан бир-бирларини қучоқлаб, юракларига оралаб қолган ваҳимадан ҳимоя излагандай ҳали вояга етмаган озғин баданларини бир-бирига босишди. Ҳали ҳам

ун чиқаришга кўрқишарди. Бир вақт кичиги хўнграб йиғлаб юборганди, каттаси унга қўшилишиб ўзини тутолмай энтикиб-энтикиб йиғлади. Ҳар икковининг юз-кўзларидан бир-бирига қоришиб иссиқ кўз ёшлари тўкилди – дастлаб кўз ёшлари секин-секин оқди-ю, кейин тобора тезлаб, дарё бўлиб тошди. Қизлар бир-бирларини кучоқлаб, кўкраklarини бир-бирига босиб, ўпкалари тўлиб, хўрсиниб-хўрсиниб аччиқ кўз ёшлари тўкишди. Икковлари бир дарду, бамисоли зим-зиё кечада йиғловчи бир тандай. Улар энди ўз фройлейнлари доғида, баҳридан кечиб юборган ота-оналари доғида йиғлаётганлари йўқ, улар энди бу номаълум дунёда бугун улар кўрқа-писа биринчи бор назар ташлаган номаълум дунёда ҳоллари нима кечишидан кўрқиб, юракларини ваҳима босганди. Улар энди қадам қўйишадиган ҳаётдан кўрқишарди, улар қадам босиб ўтишлари лозим бўлган зим-зиё ўрмон сингари сирли ва даҳшатли ҳаётдан ваҳимага келардилар.

Бора-бора кўрқув ҳислари хиралашиб, мудроқ босди, хўнграшлари босилди. Ҳозиргина уларнинг кўз ёшлари бир-бирига қоришгани сингари, бир маромда нафас олишлари ҳам қўшилиб кетди-да, бир маҳал икковлари ухлаб қолишди.

ВАҲИМА

Иренахоним хушторининг хужрасидан чиқиб, зиналардан пастга тушаётганда уни илгаригидай маъносиз кўрқув чулғаб олди. Кўз олди жимирлар, тиззалари увушиб, ўзига бўйсунмас, мажоли эса қуриб борарди. У йиқилиб кетмаслик учун зинапоя суянчиғини ушлаб олди. Бундай қалтис саргузаштга у биринчи марта киришаётгани йўқ эди, мана шунақа тўсатдан титраб-қалтираш ҳам унинг учун янгилик эмас эди. Ҳар гал уйга қайтаётганида бутун вужудини мана шундай сабабсиз ва кулгили ҳадик қамраб олар, висолга ошиқаётганида эса буларни хаёлига ҳам келтирмасди.

У кўча муйилишида файтонга жавоб бериб юбориб, шошганича, атрофига ҳам қарамай, ўзига таниш бино эшигига етиб олар, зиналардан чопқиллаб чиқар, тоқатсизлик ва кўрқувнинг дастлабки қалқимлари қизгин қаршилаган йигитнинг қайноқ оғушида эриб кетар эди. Бироқ уйга қайтаётганида унинг вужудини ўзгача, ноаниқ бир даҳшат эгаллар, бу даҳшат айбдорлик ва бемаъни ҳадик туйғуси билан ғира-шира қўшилиб кетар, кўчадаги ҳар ўткинчи унинг қардан келаётганини бир қарашдаёқ сезадигандай ҳамда унинг юзидаги саросимани кўриб, беҳаёларча истехзо билан кулаётгандай туюлар эди. Хуштори билан яқинликнинг охирги дақиқалари эса тобора кучаяётган ташвишдан оғуланар, сўнгра кетишга ошиқар, шошганидан оёқ-қўллари қалтирар, ошиқ йигит сўзларининг маъносини ҳам уқмай, хайрлашув олдидаги сўнги эҳтирос алангаларини сув сепгандай ўчираар, тезроқ кетишга, бу хужрадан, бу бинодан, бу қилмишидан тезроқ қутулиб, ўзининг осойишта, оромли дунёсига қайтишга ошиқар эди. Ҳаяжонлан-

ганидан маҳбубининг тасалли берувчи, эркаловчи сўзларининг маъносини тушунмасди, эшик олдида у зиналардан биров чиқмаётганмикин ёки пастга тушмаётганмикин, деган хавотирда бир дақиқа нафас ютиб туриб қоларди. Ташқарида эса ҳамла қилишга шай ваҳима пойлаб турар, шафқатсиз чангали билан унинг юрак дупурини тўхтатиб қўядигандай бўларди, у мана шу кайфиятда ётиқ зинапоялардан нафаси оғзига тикилганича пастга тушар эди.

Аёл нимқоронғи вестибюлда бир дақиқа кўзларини юмиб, салқин ҳавони ташналик билан симирганича серрайиб туриб қолди. Юқоридаги қайсидир қаватда эшик тарақлаб ёпилди. Иренахоним кўрқиб титраб кетди ва сўнгги зиналардан ҳам чопқилаб тушди, беихтиёр юзидаги пардани тагин пастроққа тортиб қўйди. Энди баридан ҳам оғир ва шафқатсиз синов – бегона уйдан ташқарига чиқиб олиш қолди. У югуриб сакрашга чоғлангандай, бошини хиёл эгди ва қатъият билан қия очиқ эшик сари интилди.

Аммо чиқаётиб нотаниш бир аёлга тўқнашди, чамаси у ҳам шу уйга келаётган эди.

– Афв этасиз, – деб ғудурлади Иренахоним саросимада нотаниш аёлни четлаб ўтишга чоғланиб, бироқ у аёл Иренахонимга ғазабнок ва сурбетларча тикилиб, эшикни тўсиб олди.

– Мана энди кўлга тушдингиз! – бақира бошлади бегона аёл кўпол ва дўриллаган овозда. – Ҳа, кўриниб турипти номусли одамлар тоифасидан эканлигингиз. Лекин эрингиз, мол-дунёнгиз, ҳамма нарсангиз бўла туриб, бечора бир қизнинг севган йигитини ҳам тортиб олиш зарур бўп қопти-да сизга...

– Худо ҳақи... Нималар деяпсиз?.. Сиз янглишяпсиз, – ғудурлади Иренахоним ўнрайсизланиб, унинг ёнидан сирғалиб ўтиб кетишга уриниб. Аммо у аёл бесўнақай гавдаси билан йўлакни тўсиб туриб олиб, қулоқни тешиб юборгудай шанғилаб шовқин солаверди:

– Янглишган эмишман... Йўқ, мен сизни билман. Сиз менинг жўражоним Эдуарднинг олдидан чиқяпсиз. Ниҳоят, кўлга туширибман-а, энди билдим нима сабабдан унинг мендан кўнгли совиб қолганлигини. Сиз, разил ойимчани деб шундай қилган экан.

– Худо ҳақи, менга бундай қичқирманг, – зўрға товуш чиқарди Иренахоним ва беихтиёр орқага, вестибюлга тисланди. Бояги аёл унга масхараомуз боқиб турарди. Бу номусли жувоннинг титраб-қақшаб кўрқиши, шунчалик ожиз аҳволга тушиб қолгани, чамаси, унга хуш ёқарди, шунинг учун у ўз қурбони бўлган жувонга ҳақоратомуз кулимсираб, ғолибона тикилиб турарди. Овозида эса бетакаллуф мамнунлик оҳанглари қалқиди:

– Турмуш қурган хонимчаларнинг аҳволи шу эканда, мағрур ва бағрикенг. Лекин юзига парда тутволиб, бировларнинг севгилисига айланишади. Парда тутишмаса бўлармиди? Ахир ўзларини номусли қилиб кўрсатишлари керак-да.

– Нима деяпсиз... Нима истайсиз мендан? Сизни ҳатто танимайман ҳам ахир... Кўйворинг...

– Ҳа, кўйворинг эмиш-а... Уйингизга, эрингиз ёнига, иссиққина хонангизга кўйворайми?.. У ерда аслазода хонимойим бўлиб қаролларингиз устидан кулиш учунми?.. Биз бу ёқда очликдан сулаямиз, хонимчаларнинг эса биз билан неча пулик иши бор?.. Йўқ, улар кези келса бор-йўғимизни ҳам шилиб олмоқчи бўлишади...

Ирена ирода кучи билан ўзини кўлга олди, беихтиёр ҳамёнига кўл чўзиб, қороз пулларининг ҳаммасини чиқарди.

– Мана... мана... Олинг. Фақат мени кўйворинг. Энди бу ерга сира қадам босмайман... Сўз бераман сизга...

Кўзлари ваҳшиёна чақнаган аёл пулларни олар экан:

– Кузғун, – дея вишиллади.

Бундай ҳақоратдан Иренахонимнинг аъзойи бадани титраб кетди, аммо рақибаси ўзини четга олганини кўриб кўчага отилди, у жонига қасд қилиб, ўзини минорадан ташлаётган одамдай ўзини билмас, ҳарсиллаб нафас оларди. Кўз олди қоронғилашиб, ўткинчиларнинг юзлари унга худди бадбашара ниқоблардай кўринарди. Ниҳоят, у кўча муйилишида турган киракаш автомобилга зўрға етиб олди-ю, ўриндиққа шилқ этиб тушди. Шу заҳоти унинг бутун вужуди қотиб, карахт бўлиб қолди.

Ажабланган ҳайдовчи бу ғалати йўловчидан қаерга боришини сўраганида, унинг сўзлари то Иренанинг карахт онгига етиб боргунча ҳайдовчига маъносиз қараб турди. Сўнг зўрға:

– Жанубий вокзалга, – деди, бироқ шу пайт миясига ялт этиб, бояги йиртқич қувиб етиб олиши мумкин, деган фикр келди: – Тезроқ, марҳамат, тезроқ ҳайданг!

У йўлдагина бу тўқнашув нақадар ларзага солганлигини англади, осилиб қолган жонсиз қўллари ҳам совқотганини сезиб, безгак тутгандай қалтирай бошлади. Аламдан томоғи бўғилиб, кўнгли айниди, чексиз кўр-кўрона ғазаб тўлқини кўтарилиб, бутун вужудини ағдар-тўнтар қилиб юборди. У энди миясига зирагчадай ёпишиб олган бу даҳшатли хотирадан қутулиш учун сурбетларча тиржайиб турган сохта башарани, нотаниш аёлнинг нопок нафасидаги ёқимсиз бетакалуфликни, нафрат билан унинг юзига туфлагандай қўпол сўкинаётган бепошна офизни унутиш учун дод деб қичқиргиси, мушталари билан дуч келган ерни ургиси келарди. Беҳузурлиги тобора кучайиб, томоғига бир нарса тиқилиб кела бошлади, бунинг устига машина тез юрганидан у ёқдан бу ёққа силкиниб борарди. Ирена ҳайдовчига секинроқ ҳайданг, деб айтишга чоғланган эди ҳамки, аммо вақтида эсига пули йўқлиги тушиб қолди – ҳамма қороз пуллари юлғич аёлга бериб юборган эди. У

машинани шошиб тўхтатди ва ҳайдовчини ҳайрон қолдириб ярим йўлда тушиб қолди. Бахтига, тўлашга пули етди. Аммо у мутлақо нотаниш жойга, жиддий юмушлари билан уймалашиб юрган одамлар орасига тушиб қолди. Уларнинг ҳар бир сўзи, ҳар бир боқиши унга жисмоний оғриқ келтирар эди. Бунинг устига оёқлари увушиб, қотиб қолган, жойидан жилгиси келмас, аммо уйга қайтиши кераклигини тушунар ва бутун иродасини йиғиб, жуда катта қийинчилик билан у кўчадан бу кўчага судралиб ўтар, гўё ботқоқликдан ёхуд қалин қор устидан бораётгандай эди. Ниҳоят, у уйгача етиб олди ва зиналардан учиб юқорига кўтарилди, аммо шу заҳоти ҳаяжонлангани шубҳали туюлмаслиги учун ўзини тўхтатиб қолди.

Оқсочи пальтосини ечиб олгач, қўшни хонадан сингилчаси билан ўйнаётган ўрлининг овозини эшитди, атрофидаги барча таниш ва қадрдон нарсаларга назар ташлаганидан кейингина қиёфасида ташқи бир хотиржамлик пайдо бўлди, аммо айни вақтда кўнглининг алақайси бурчакларидан ташвиш тўлқинлари қалқиб келар ва қисилган кўкрагини оғритиб урилар эди. У юзидаги пардани олди, ўзини беғам кўрсатишга мажбур қилди ва емакхонага кирди. У ерда эри кечки овқатга дастурхон ёзилган стол олдида газета ўқиб ўтирарди.

– Кеч бўлди, кеч бўлди, дўстим, – меҳрибонлик билан танбеҳ берди эри ва ўрнидан туриб, хотинининг ёноғидан ўпиб қўйди. Аёл ҳар қанча ўзини тутса ҳам бу бўсадан вужудини оғритувчи уят ҳисси кўзгалди. Дастурхон атрофида ҳамма жам бўлгач, эри газетадан бош кўтармай, бефарқ оҳангда сўради:

– Қаёқда шунча ҳаяллаб қолдинг?

– Менми... Мен... Амалияникида эдим... Амалия магазиндан у-бу харид қилмоқчи экан, мен ҳам бирга бордим, – деди Ирена шошиб ва яхшироқ баҳона тайёрлаб қўймагани ҳамда ўнғайсиз алдагани учун ўзидан жаҳли чиқди. Одатда, у пухта ўйланган, ҳар

қанча текширишга бардош берадиган ёлғонни топиб кўярди, бугун эса кўрқувдан бор нарсани унутиб кўйди ва мана шунақа заиф бадиҳа тўқишга мажбур бўлди. Яқинда бир қисса кўришган эди, худди ана шу қиссадаги каби эри телефон орқали текшириб қолса нима бўлади?..

– Сенга нима бўлди? Аллақандай паришонсан... Нега шляпангни ечмай ўтирибсан?

Мана бугун Ирена иккинчи марта ўз ҳаяжонини сездириб кўйди. У сесканиб, ўрнидан турди, шляпасини ечиш учун оромгоҳга кирди, кўзгу олдида кўзларидаги ҳаяжон йўқолиб, ўзига келгунича туриб қолди. Кейин емакхонага қайтиб кирди.

Оқсоч кечки овқатни келтирди, оқшом одатдагидай ўтди, аниқроғи, одатдагидан жимжитроқ, сустроқ ўтди, ланж, камсуқум суҳбат тез-тез узилиб турди. Иренанинг хаёли ҳадеб бугунги воқеаларга кетиб қолар, аммо ҳар гал даҳшатли дақиқалар эсига тушганида кўрқувдан юраги орқасига тортиб, қалтираб кетарди. Шунда у азиз хотиралари билан боғлиқ қадрдон буюмлари орасида ўзини хавфдан холи сезиш учун бошини кўтариб атрофига боқар, уларни меҳр билан сийпалаб кўрар ва сал ором олар эди. Сукунат кўйнида пўлат қадамлари билан бепарво одим ташлаётган деворий соат таъсирида аёлнинг юраги ҳам ўзи сезмагани ҳолда тобора хотиржам ура бошлади.

Эртасига эрталаб эри ишига, болалар эса ўйнагани чиқиб кетишди. Ирена ниҳоят бир ўзи қолганидан сўнг оппоқ тонг ёруғлигида кечаги тўқнашув унчалик кўрқинчли туюлмай қолди. Унинг хаёлига аввало шу фикр келдики, биринчидан, юзидаги парда анча қалин эди, шу туфайли кечаги муттаҳам аёл уни аниқ кўролмаган бўлиши керак, демак, бошқа сафар кўрганида уни ҳар қандай ҳолда ҳам таниёлмайди. У хотиржамлик билан бундан буён ўзини асраш йўллари излай бошлади. Яхшиси, у энди хушторининг

олдига сира қайтиб бормайди – шундай қилиб, иккинчи марта қўлга тушиш имконияти ҳам ўз-ўзидан йўқолади. Тасодифан дуч келиш хавфи эса... бу эҳтимолдан узоқ, ахир у автомобилда қайтиб келди-ку, демак, аёл унинг изига тушолмаган. У муттаҳамга Иренанинг номи ҳам, турар жойи ҳам маълум эмас, кўринишига қараб одамни таниб олиш эса, ҳарқалай, осон бўлмаса керак. Мабодо шундай бўлиб қолган тақдирда ҳам Ирена энди ўзини йўқотмайди. Кўрқув чангалидан қутулган Ирена энди ўзини хотиржам тутиш, ҳамма нарсадан тониш, пинак бузмай, бу янглишув, деб туриб олиш осон, деган хулосага келди, уни жиноят устида қўлга туширишмаган, ўйнашникида бўлганлигини эса ҳеч ким исботлай олмайди, агар бирор кор-қол юз берса, у манжалақини бировни ноҳақ кўрқитгани учун судга бериши ҳам мумкин. Ахир Ирена пойтахтдаги энг таниқли адвокатлардан бирининг хотини-ку, у эрининг ҳамкасблари билан суҳбатларидан билиб олган эдики, бировни кўрқитган одам зудлик билан ва шафқатсиз равишда жазоланиши керак, чунки бундай пайтда жабрланувчининг заррача иккиланиши, беўрин ташвишланиши рақибининг тилини чиқариб қўйиши мумкин.

Ирена эҳтиёткорликнинг биринчи шарти, деб ўйнашига қисқагина мактуб ёзди. Унда белгиланган соатда эртага ҳам, индинга ҳам, бошқа яқин кунларда ҳам боролмаслигини билдирди. Хушторининг кечагидай тубан, номуносиб хотин билан дон олишиб юрганлиги унинг иззат-нафсига тегди, кўнглига оғир ботди. Энди Ирена совуқ бир ҳиссиёт билан сўзларни териб ёзар экан, ўзича шодиёна интиқом туйғуси оғушига чўмди – хатнинг совуқ оҳангига қараганда, энди учрашув фақат Иренанинг истагига боғлиқ бўлиб қолган эди.

Бу ёш йигитни – машҳур пианистни у қайсидир танишларининг уйидаги кечада учратган ва кўп ўтмай, ўзи истаб-истамай, қайси йўлга кираётганини

ҳам билмай, унинг ўйнашига айланиб қолган эди. Аслида йигит унинг қонини деярли қизитмаган, йигитга ҳиссий майли ҳам, руҳий интилиши ҳам йўқ эди: унга йигит керакли ва тилакли ҳам эмас эди, йўқ, у ўзи истаб ихтиёрини бергани йўқ, фақат у йигитнинг истагига қатъийроқ қаршилиқ кўрсатолмади, айна вақтда, йигитга қандайдир жонсарак қизиқсиниш билан қаради. Иренани бундай ишга ундайдиган ҳеч қандай сабаб – эр-хотинлик бахтидан қониқмаслик ҳам, аёлларда кўп учрайдиган руҳий ташналиқ ҳам йўқ эди. Булардан биронтаси унда ўйнашга эҳтиёж турдирмаган эди; у бахтли эди, тўла-тўқис яшарди – бадавлат ва ақл-ҳушли эри ҳамда икки фарзанди бор эди; оромли, тўлақонли, бўронлардан тўсилган дунёсида эркаланиб, ҳузур қилиб яшарди. Аммо ҳавода шундай сокинлик ҳукм сурган пайтлар бўладики, у ҳар қандай димлик ва момақалдиروқлардан ҳам тезроқ ҳиссиётни қўзғатади, бахтиёрликнинг ҳам шундай бир маромли ҳарорати, осойишталиги бўладики, у одамни қандай бахтсизликдан кўра тезроқ асабийлаштиради. Тўқлик ҳам очлик каби одамнинг иштаҳасини қитиқлайди. Ирена шу зайлда саргузашт тусаб қолган эди.

Ирена ҳаётининг мана шундай тўқис, осойишта даврини ўзи янги бўёқлар билан безашга қодир эмас эди. Ором кўнгилга урган шундай бир пайтда унинг дунёсига ёш пианист кириб келди. Бундай пайтда эркаклар одатда чучмал ҳазил-мутойиба билан, унинг ҳуснига одоб доирасидан чиқмасдан таҳсин айтиш билан чекланишарди, лекин улар ҳам унинг аёллик жозибасини чинакам ҳис этишмасди. Шундай кунларнинг бирида кўнглига ғулу тушди, бу – унинг қизлик пайтидан бери биринчи марта қаттиқ ҳаяжонланиши эди. Иренага фақат йигитнинг ғамгин қиёфаси таъсир қилди, аслида бусиз ҳам пианистнинг бахтга ташналиги сезилиб турарди. Атрофида кўпинча ҳаётдан мамнун одамларни кўришга кўникиб қолган

Ирена учун йигитнинг рамгинлиги бошқа бир олам бўлиб кўринди ва у беихтиёр ҳар кунги оддий туйғулар чегарасидан чиқиб, ўша оламга мўралаб қарагиси келди. Йигит куйни тугатар экан, Ирена бир лаҳза эриб кетди ва одоб доирасидан чиқиб, қизгинроқ таҳсин айтиб юборди. Рояль олдида ўтирган йигит шу заҳоти ёш жувонга қайрилиб қаради. Шу қайрилишнинг ўзидаёқ қандайдир чорловчи бир ҳис бор эди.

Аёл бундан ўзи ҳам кўрқиб кетди ва айна вақтда томирларига даҳшатли бир лаззат ёйилди. Одатда, одам севиниш аралаш кўрққанида шунақа лаззат ҳис қилади. Кейинги суҳбатларда эса аёлнинг қизиқиши ортгани етмагандай, бутун вужудини пинҳоний олов ёндира бошлади. Шу аснода у кейинги сафар, концертда учрашиб қолганларида ҳам йигитдан ўзини олиб қочмади. Кейин эса улар тез-тез кўришиб турадиган бўлиб қолишди. Бу учрашувлар энди тасодифий эмасди, албатта. Йигит кўпинча, сиз мени қадрловчи заршунос ва маслаҳатчимсиз, мен учун роят қимматлисиз, деб ишонтирар эди. Унинг бу сўзлари аёлга хуш ёқарди. Шунинг учун ҳам танишувларидан бир неча ҳафтадан кейинроқ йигит аёлни уйига таклиф қилиб, янги асаримни сиз учун, фақат сиз учун ижро этаман, деб қистаганида у соддалик билан тез рози бўла қолди. Балки ростдан ҳам йигитнинг шундай пок ниятлари бўлгандир, аммо бу пок ниятлар эҳтиросли қучоқлашув ва бўсалар орасида эриб кетди. Ирена ўзи ҳам кутмагани ҳолда йигитга ўзини бахш этгач, шу заҳоти йигит билан муносабатларидаги бу кескин бурилишдан кўрқиб кетди, бир лаҳзада сирли мафтунлик туйғусидан асар ҳам қолмади. Эрига хиёнати учун айбдорлик туйғусини эса аёл ўз ихтиёри билан тўкин-сочинлик оламчасидан биринчи бўлиб мен юз ўгирдим-ку, деб бир оз юмшатмоқчи бўларди.

Биринчи кунлари аёл ўзининг бузуқлигидан даҳшатта тушди, аммо аста-секин қалбидаги иззатлаблик овозига қулоқ солиб, бу ишидан ҳатто фахр-

лана бошлади. Хуллас, бундай мураккаб туйғулар сал кунлардан кейин уни ҳаяжонлантирмай қўйди. Йигитнинг нимасидир беихтиёр унга хунук кўрина бошлади. Бу «нимадир» асосан бошида аёлни мафтун этган янгилиги, ғайриодатийлиги эди. Йигитнинг созидаги ёқимли эҳтирос уларнинг яқинлик дамларида ёқимсиз туюла бошлади. Йигитнинг эҳтиросли, шиддатли оғушлари унга ҳатто ёқмай ҳам қолди. Аёл беихтиёр йигитнинг манманларча жиловсизлигини эрининг вазмин, уятчан ҳаяжонига таққослай бошлади. Шунча йил эр-хотинлик қилишса ҳам эрининг ҳаяжонида унга чексиз ҳурмат ҳислари бор эди. Аммо бир марта гуноҳга ботган аёл яна ва яна ўйнашининг уйига бораверди. У бораётганида зўр қувонч ҳам, ғам-алам ҳам ҳис этмас, балки боришини бурч ҳисси деб тушунарди, айни вақтда у мана шу янги одатини ҳам енгилшга эринар эди. Кўп ўтмай, у эрининг оналарини кўришга кун ажратганидай, ўйнашига ҳам ҳафтада бир кунини ажратиб қўйди, аммо бу алоқа аёлнинг одатдаги ҳаётини унчалик ўзгартирмади, фақат унга нимадир қўшиб қўйди, холос. Тез орада ўйнаши аёл ҳаётининг пишиқ-пужта машинасига бир парракдай, маромли бахт тарозисининг бир посонгисидай, учинчи фарзанддай ёки янги автомобилдай одатдаги нарса бўлиб қолди, бу ман этилган ишқий саргузаштнинг қўл етадиган қувончлардан фарқи қолмади.

Мана энди бу саргузашт учун чинакам ҳақ тўлаш пайти етиб келганида аёл зикна, бачкана одамлардай фалокатнинг «неча пул»га тушишини ҳисоб-китоб қила бошлади. Тақдир ва яқин одамлари уни ниҳоятда эркалатган эдилар, унинг ушалмаган истаги қолмаганди. Шунинг учун у илк зарбаданок довдираб, ожизланиб қолди. У ўзининг руҳий оромидан, сокинлигидан айрилишни заррача хоҳламагани учун ўз тинчини сақлаш йўлида ўйлаб-нетиб ўтирмай, севгилисини қурбон қилишга, ундан кечишга қарор қилди.

Шу куни кечқуруноқ хизматкори севгилисидан жавоб мактубини келтирди. Қўрқиб кетган ошиқнинг хати пойма-пой, маъносиз эди. Саросимали ялиниб-ёлвориш, ҳасрат ва гина-кудуратга тўлиб-тошган бу мактубни ўқигач, Ирена ундан кечиб тўғри иш қиляпманми-йўқми, деб бир зум иккиланиб қолди – хушторининг қизиққонлиги ва эҳтиросли қайғуриши аёлнинг ўзига биносини янада ошириб юборди. Йигит атиги бир лаҳза бўлса ҳам учрашишни, билиб-билмай бирор нарсадан хафа қилиб қўйган бўлса, кечирим сўраб, ўзини оқлашга имконият беришини ўтиниб сўраган эди. Энди аёлни янги ўйин маҳлиё қила бошлади – йигитнинг юрагини янада ёндириш учун узоқ вақт аразлаб юришни хоҳлаб қолди. Шу сабабли, йигитга ширинликлар сотиладиган дўконга келинг, деб амр қилди. Чунки унинг хотирига қизлик чоғларида худди ўша ерда бир артист йигит билан учрашганлиги келиб қолди. У учрашувлар беғубор эди ва шунинг учун ҳам ҳозир унга болаларнинг эрмаги бўлиб кўринди. «Қизиқ, – жилмайиб ўйларди у, – эри билан турмуш қурганидан бери бутунлай сўниб кетган романтика – сирли эҳтирослар яна гуллаб-яшнаётганга ўхшайди». Энди у ҳатто кечаги тўқнашувдан хурсанд бўлишга ҳам тайёр эди, чунки бу тўқнашув унга шу қадар кучли ҳаётбахш таъсир кўрсатдики, одатда, тез хотиржамликка қайтадиган асаблари ҳали ҳам ёқимли қақшаётган эди.

Бу сафар Ирена мабодо ўша кунги юлғич хотинга яна дуч келиб қолса, таниб қолмасин, деб қоп-қора, кўримсиз қўйлагини кийиб, шляпасини ўзгартирди. У юзини беркитишга чоғланди-ю, аммо тўсатдан қандайдир шаддодлиги тутиб, енгил тўр пардани нари суриб қўйди. Наҳотки нуфузли, обрўли бир аёл аллақандай махлуқдан қўрқиб, очик юролмаса?

Лекин уйдан кўчага чиқиши билан яна унинг бутун вужудини қўрқув чулғаб олди. Денгизга шўнғиш олдидан одам кўлини муздай сувга тикиб сесканган-

дай, асаби қақшаб кетди. Аммо бу совуқ титроқ бир дақиқадан сўнг ўзига ишонч билан, ғайриодатий манманлик билан алмашди, у кушдай енгил, чаққон, тетик сеза бошлади ўзини, бу эса ҳузурли эди, илгари сира бунақа шижоат билан юрмаганди. У ширинликлар дўкони яқинлигидан ҳатто афсуслана бошлади, нимадир уни тўхтовсиз номаълум, янги воқеалар, жозибали саргузаштлар сари тортар эди. Бироқ учрашув пайти яқинлашган сари Иренахоним севгилиси кутаётганлигини ўйлаб ҳузур қилар эди.

Бурчакда ўтирган ошиқ уни кўриши билан чинакамига ҳаяжонланиб, сакраб ўрнидан турди. Бу ҳол аёлга ҳам хуш ёқди, ҳам малол келди. Йигитнинг кўнгилида тинимсиз саволлар ва гина-кудурат гирдоби шу қадар кучайдики, аёл ундан секинроқ гапиринг, деб илтимос қилишга мажбур бўлди. Аёл унга белгиланган учрашувга келишдан бош тортишининг чинакам сабаби ҳақида офиз очмади, аксинча, унинг ноаниқ, жумбоқли ишоралари йигитнинг ҳасрат алангасини баттар ошириб юборди. У йигитнинг ҳеч бир илтимосига кулоқ солмади, бу тушуниксиз, қаёқдандир пайдо бўлган ундаги мағрурлик йигитни нақадар қийнаётганлигини кўриб турарди.

Ярим соатли қизғин суҳбатдан сўнг Ирена йигитга заррача илтифот кўрсатмай, келгуси учун ҳам ҳеч нима ваъда қилмай кетиб қолди. Бу иши ўзига ҳам ёқиб, уни ғайрича ҳаяжон ва лаззатли қалтироққа солди, бунақа ҳузурбахш қалтироқни у фақат қизлигида ҳис этганди. У алақаерда, кўнглининг тубида вужудини куйдирувчи бир чўғ ёниб турганини, бир шамол турса ўша чўғ аланга олиб, борлигини ёндириб юборажагини сезарди. Кўчада борар экан, ялт этиб ўзига ташланган ҳар бир нигоҳни ташналик билан илғаб олар, эркакларнинг бундай дўстона, ошкора ҳайрати эса унинг учун бир янгилик эди. Тўсатдан ўзини ўзи жуда ҳам кўргиси келиб кетди-ю, гул дўконининг витринасидаги кўзгу олдида тўхтаб, қизил

атиргуллар ва шудринг кўнган бинафшалар билан безалган кўзгу доирасидаги ўз ҳуснига маҳлиё бўлганича туриб қолди. У қизлик чоғларидан бери ўзини бу қадар енгил сезмаган эди, эрга текканининг биринчи кунлари ҳам, ўйнашининг кучоғида ётганида ҳам унинг баданига бунчалик ҳузур, роҳат югурмаган эди ва мана шу гулдай гўзаллик, мана шу ширин сармастликлар кундалик бир хил турмушда беҳуда йўқолиб кетаётганлиги унга ўлгудай алам қила бошлади.

У ланж судралиб уйига қайтди. Дарвоза олдида қалтис саргузаштнинг маст қилувчи ҳавосидан яна бир марта тўйиб симириш учун, унинг тўлқинлари нақ юрагига етиб бориши учун бир зум каловланиб туриб қолди. Шу пайт кимдир елкасига қўлини қўйди. У қайрилиб қаради.

– Ие, бу сизми?.. Сизми?.. Нима керак ўзи сизга? – гудумлади азбаройи юраги ёрилгудай қўрқиб.

Кўз олдида яна ўша лаънати кимса турарди. Ирена уни кўриб, ўзининг эҳтиётсиз айтиб юборган сўзларидан баттар қўрқиб кетди. Ахир у мана шу хотинни яна учратиб қолса сизни танимайман, деб туриб олишга, ҳамма нарсадан тонишга, бу юлғичга қақшатқич зарба беришга қатъий аҳд қилган эди-ку!.. Бироқ энди вақт ўтган эди.

– Роппа-роса ярим соат бўлди бу ерда сизни пойлаб турганимга, Вагнерхоним.

Ирена ўз фамилиясини эшитиб, титраб кетди. Демак, у ҳайвон унинг манзилини ҳам, исми-шарифини ҳам билар экан-да. Энди ҳаммаси тамом, энди у бутунлай бу хотиннинг чангалига тушиб қолди.

– Ҳа, Вагнерхоним, мен сизни роппа-роса ярим соатдан бери кутиб турибман, – такрорлади хотингина ва таҳдид билан.

– Нима... Нима истайсиз мендан?

– Ўзингиз биласиз, Вагнерхоним, – Ирена ўз номи эшитиб яна титраб кетди. – Нимага келганимни ўзингиз жуда яхши биласиз.

– Ахир мен у кишини ўшандан бери сира кўрмадим, ундан кейин ҳам ҳеч қачон кўришмайман... Фақат мени тинч қўйинг... Бошқа ҳеч қачон...

Нотаниш аёл Ирена ҳаяжондан тили тугилиб қолишини бемалол кутиб турди. Кейин эса худди чўрисига муомала қилгандай, гапини чўрт кесди:

– Алдаб нима қиласиз? Орқангиздан ширинлик дўконигача бордим, – Ирена кўрқиб орқага тисланганини кўриб, масхараомуз қўшиб қўйди: – Қиладиган ишим йўқ, хизматдан бўшатворишган. Бунинг устига айтишларича, замон нотинч, иш кам. Шундоғ экан, бўш вақтдан фойдаланиб қолишим керакми, керак. Ойимтиллалардан бизнинг қаеримиз кам экан, биз ҳам ахир одаммиз, ўйнаб-кулишни хоҳлаймиз.

Истеҳзо ва жаҳл билан айтилган бу совуқ сўзлар Иренанинг нақ юрагига бориб санчилар эди. Бу ошкора шаллақилик, тубанлик олдида у ўзини қуролсиз, ожиз сизди, бу ҳайвон ҳозир бақариб, уйни бошига кўтарса ёки шу тобда эри келиб қолса нима бўлади, дея кўрққанидан гангиб қолди. Сўнг шоша-пиша мўйнали енглари орасидан кумуш сумкачасини пайпаслаб топди-да, ундаги бор пулини олиб аёлга узатди.

Бироқ нотаниш аёлнинг сурбетларча чўзилган қўли миннатдорона пастга тушмади, пул тегиши билан ўткир тирноқли чангалдай ҳавода туриб қолди.

– Бир йўла сумкачаниям берворинг, бу пулларимди йўқотиб қўймай тагин, – аёл истеҳзо билан лабларини чўччайтириб, хунук ҳиринглади.

Ирена муттаҳам аёлнинг кўзларига тик қаради, аммо унинг беҳаёларча боқиб туришига бардош беролмади. Бу сурбетларча қўпол мазахга чидаш қийин эди, нафрат туйғуси оғир дарддай унинг аъзойи баданини тилкалади. Ишқилиб, тезроқ кета қолса, бу хунук башарага яна кўзи тушмаса! У юзини ўгириб, қимматбаҳо сумкачасини шоша-пиша юлғич хотинга берди-да, Азроил қувлагандай зинадан чопқиллаб чиқиб кетди.

Эри уйда йўқ экан, Ирена диванга шилқ этиб тушди ва таёқ еган одамдай мажолсизланиб ётиб қолди. Фақат даҳлиздан эрининг овози эшитилгач, зўрға ўрнидан туриб, беихтиёр кўшни хонага сургалди.

Даҳшатли ваҳима энди унинг уйига ўрнашиб олиб, бир қадам ҳам жилмай туриб қолди. Бўш пайтлари даҳшатли тўқнашувнинг тафсилотларини соатлаб бирма-бир эслар экан, у энди ўз аҳволининг танглигини, чорасизлигини аниқ-равшан ҳис қила бошлади. Манзили ва фамилиясини бир амаллаб билиб олган бу қанжиқ дастлабки муттаҳамликлари шунчалик галаба келтиргач, шубҳасиз, бундан кейин ҳам ўзининг муҳим сирдан воқиғлигидан фойдаланиб, бечора бир аёлни эзиб сувини ичса керак. У энди Иренанинг турмушини кўп йиллар оғулаб юради, бу воқеа гўё босириқ туш, бу кўрқинчли тушдан бор кучи билан ҳар қанча ўзини силкитса ҳам қутулиб бўлмайди. Чунки оилада анча-мунча жамғармалари бўлса ҳам, бари бир, у эридан яширин кўп нарса тўплаёлмайдикки, ўша махлуқдан бир йўла қутулса. Яна шуниси ҳам борки, эрининг баъзи гапларига кўра ҳамда у шуғулланган айрим суд ишларига қараганда, бунақа ашаддий муттаҳамлар ҳар қанақа шартлашув ва келишувни сариқ чақага олишмайди. Жуда иши юришиб қолган тақдирда ҳам фалокатни бир ой, икки ойгача аритиб туриш мумкин, кейин нима бўлади? Кейин, оилавий бахтнинг омонат биноси ҳеч иложсиз қулаб тушади. Мабодо азоб берувчисини ҳам жазога шерикликка тортолса-чи, лекин бундан ҳеч қанча фойда чиқмайди. Фалокат муқаррар, нажотнинг иложи йўқлигини даҳшатли равишда аниқ-равшан сезиб турарди. Бироқ фалокат қандай... қанақасига юз бераркин – у эртаю кеч шу машъум муаммо устида бош қотиради. Бир куни эрининг номига хат келади; ранги оқарган, қовоғи солиқ эри унинг хонасига киради, кўлидан қаттиқ ушлаб, сўроқ қила

бошлайди... Кейин-чи... Кейин нима бўлади? Эри қандай йўл тутади? У ёғига ақли етмас, қолган ҳаммаси шафқатсиз кўрқув гирдобига фарқ бўлган эди. У ўйлаб ўйининг тагига етолмас, ҳар хил тусмолу гумонлардан боши тарс ёрилгудай эди. Шундай азоб-уқубатли ўйлар пайтида у яна бир нарсани равшан тушуниб, баттар кўрқа бошлади; у эрининг қандай одамлигини яхши билмасди, шунинг учун эри нима қилишига, не фикрга келишига ақли етмасди. У ота-оналарининг истаги билан эрга чикди, аммо ўзининг ҳам унчалик кўнгли йўқ деб бўлмасди, аксинча, уни хуш кўрганди, йиллар ўтиб у янглишмаганини тушунди. Улар бир ёстиққа бош қўйиб, саккиз йил бахтиёр, осойишта, ширин умр кечиришди. Ҳамма нарсалари – болалари, уй-жой, сон-саноксиз яқинлик соатлари ўртада эди, ҳаммасини аҳиллик билан баҳам кўришарди. Фақат бу кунга келиб, у эрининг қандай йўл тутишини тасаввур қилишга уринганидагина шу вақтгача турмуш ўртоғи унга бегона ва нотанишлигича қолганлигини англади. Мана, шу кунга келиб, энди ўзларининг бутун ҳаётларини кўз олдига келтиришга, эрининг айрим хатти-ҳаракатларидан унинг табиатини билиб олишга уринди. У кўрқув оғушида ҳар бир хотирага қалтираб ёпишиб олиб, эрининг қалбидаги энг қоронғи кўчаларга йўл топишга уринарди.

Эрининг сўзларидан унинг кўнглида нималар борлигини билиш қийин эди. Мана, ҳозир у ўткир электр чироғи ёруғида китоб ўқиб ўтирган эрига синчков нигоҳ ташлади. У бегона одамнинг юзига қарагандай эрининг юзига тикиларкан, бирданига нотаниш бўлиб қолган таниш чизиқларга қараб, бир ёстиққа бош қўйиб, саккиз йил умр кечиришган давридан буён бепарволиги туфайли билмаган эрининг характерини энди билиб олишга уринди. Эрининг манглайи очиқ ва олижаноб одамга хос, қудратли ва фаол ақлга тўлиқдай эди, аммо қимтилган лабларида қатъият, журъат ифодаси бор эди. Унинг мардона қиёфасидан

куч-райрат ёғилиб турарди. У кутилмаганда бу иродали чехрадаги гўзалликни кашф этар экан, эрининг ўйчан, ўткир зеҳн, қатъият аниқ сезилиб турган қиёфасига ҳайрат билан тикилиб қолди. Аммо асосий муаммони ошкор этадиган кўзлари эса киприклари билан тўсилган, китоб саҳифаларига қадалган эди. У энди фақат эрининг салобатли гавдасига, жиддийлиги билан одамни ҳуркитадиган ва биринчи бор гўзаллиги билан мафтун этувчи бу нотаниш қиёфасига ён томонидан синчковлик билан қарай оларди, холос. Назарида, гўё унинг мардона қиёфасида мурувват ёки нафрат сўзлари яширингандай туюларди. У тўсатдан эрига мамнуният ва ифтихор билан қараб турганлигини пайқаб қолди. Шу пайт эри бошини кўтариб қаради, у эса кўзларини тез қоронғилик томон олиб қочди, эҳтиросли ва синчков назари эрида шубҳа уйғотишидан қўрқди.

* * *

Уч кунгача Ирена кўчага чиқмади, лекин бу «тухум босиб ўтириши» атрофидагиларга сезилиб қолаётганидан ташвишлана бошлади, чунки у одатда уйда кўп бўлмасди.

Бу ўзгаришни биринчи бўлиб болалари пайқашди. Айниқса, каттаси дарҳол соддадиллик билан, нега ойимиз уйда ўтирибдилар, дея ажабланганлигини билдирди-қўйди. Оқсочи эса ҳиринглаб тахминларини мураббияга айтиб берар эди. Ирена эса шу кунларда уйда бўлишлигини исботлашга беҳуда уринар, кўпинча бунга асосли сабаблар ҳам топар, аммо қай бир ишга аралашса, фақат одатдаги тартибни бузарди, холос. Оқсочга ёрдам бераман, деб уни уринтириб қўярди. Дардни яширсанг, иситмаси ошкор қилади, деганларидек, ёлғиз қолишга, ўзининг оромгоҳида китоб ўқиб ёки кашта тикиб ўтиришга тоқати етмасди. Йўқ, у ҳар бир кучли изтиробни яширолмаганидай, ички ҳаяжонини босолмас, асабийлашиб у хонадан бу

хонага юрарди. Ҳар гал телефон ёки дарвоза қўнғироғи жиринглаганида сесканиб кетар, арзимас бир зарбдан осойишта ҳаётининг риштаси узилиб кетишини сезиб турар эди. Шунда унинг руҳи бутунлай тушиб кетар ва маҳв этилган умри кўзига жимирлаб кўринарди. Зиндондагидай ўтган мана шу уч куни турмуш қурганидан бери кечган саккиз йилдан ҳам узунроқ туюлди. Бироқ учинчи куни уйдан чиқишга мажбур бўлди: анча илгари эр-хотин меҳмондорчиликка чақирилган эдилар; ишонтирарли баҳона йўқлиги туфайли эътироз билдиришнинг иложи бўлмади. Бунинг устига, ахир ақдан озмаслик учун унинг ҳаётини ўраб турган даҳшатнинг кўринмас темир деворини қачондир бузиб ташлаши керак-ку! У одамларни кўришни, офир ўйларидан бир неча соатга бўлса-да қутулишни, кўрқувдан ўзини ўлдириб қўймаслик учун ўзини ўнглаб олишни хоҳларди. Бундан ташқари, кўзга кўринмас ва доимий таъқибдан бировларнинг уйида, дўстлари орасида тезроқ халос бўлиши турган гап эди. Фақат бир лаҳза, қисқа бир лаҳзада, ўша нохуш учрашувдан кейин биринчи марта кўчага чиққанида уни бирдан кўрқув босди: муттаҳам аёл қаердадир, яқин ўртада пойлаб турган бўлса-я. У беихтиёр эрининг қўлидан ушлаб олди ва кўзларини юмиб, йўлакнинг нарёғида уларни кутиб турган автомобиль олдигача бир неча қадам югуриб борди. Аммо энди машинада эрининг ҳимоясида қош қорайиб, одамлар сийраклашиб қолган кўча бўйлаб физилаб елиб борар эканлар, юрагидаги офир тош аста-секин енгиллаша бошлади. Бегона уйнинг зиналаридан юқорига кўтарилаётганда эса у энди ўзини тамоман хавфсиз, эркин сеза бошлади. У меҳмондорчиликда ўзини шу қадар эркин ва шўҳ ҳис қилдики, гўё кўп йиллар илгариги ҳаётига қайтгандай бўлди. Ҳатто, у қамоқхонанинг тўрт девори орасидан қутулиб, қуёш юзини кўрган одамдай бутун вужудини шодлик чулғаб олди. Бу гўшада у таъқибдан холи эди,

нафратланган одами бу ерга киролмасди. Бу ердаги одамлар уни яхши кўришар ва ҳурматлашар, унга ҳайрат билан боқишар эди. Ясан-тусанга берилган, беғам-беташвиш бу одамлар ранг-баранг ялтираб-жимирлаган енгилтаклик тўлқинларида сузаётгандай эдилар. У ниҳоят ўз даврасининг лаззатли оғушига яна қайтди. Дастлабки лаҳзалардаёқ одамларнинг нигоҳларидан чиройли экансиз, деган фикрни англади ва аллақачонлардан бери туймаган ўзига ишонч туйғусидан яна ҳам гул-гул очилиб кетди.

Кўшни залдан таралаётган ўйноқи мусиқа садолари унинг жўшқин қонини яна ҳам кўпиртирарди. Рақс бошланди ва у кўз очиб-юмгунча ўзини гавжум оломоннинг ўртасида кўрди. Умрида ҳали бунақа ҳузур қилиб рақсга тушмаганди. Бу қуюнли гирдоб уни қушдай енгил қилиб юборган, мусиқа оҳанги баданининг ҳар бир заррасига сингиб, жонига ўтлар туташтирар эди. Мусиқа тўхтаган заҳоти чўккан сукунат уни оғритар, зўриққан вужуди хижолатдан ёнар, мусиқа янграши билан эса яна у роҳат, ором берувчи, аллаловчи муздай сувга шўнғигандай, ўша гирдобга ўзини ташлар эди. Одатда у ўртамиёна рақсга тушар, мулоҳазакорлик билан ўзини тийгани учун келишмайроқ, лекин ҳаддан ташқари эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди, бироқ ҳозир эркинликка отилиб чиққан шодлик нашъаси унинг кўнглидаги тортинчоқликни йўқотиб юборди. Унинг бўронли эҳтиросларини қаттиқ тутиб турган мулоҳазакорлик ва уятчанликнинг темир жилови узилиб, энди Ирена ўзини фикрсиз ҳузур-ҳаловат оғушида эриб кетаётгандай ҳис эта бошлади. Кимнингдир қўллари уни қучоқлаганини, кимлардир унга суйкалганини, хўрсинишдай эшитилган сўзларни ҳаяжонли кулги-қажқаҳани, қонида жаранглаётган мусиқани ҳис этиб роҳатланар эди, бадани таранг тортилган тордай, кўйлаги куйдираётгандай туюлар, у барча

либосларини улоқтириб ташлаб, яланғоч ҳолида бу ҳузур-ҳаловатни симиришни хоҳлар эди.

– Ирена, сенга нима бўлди? – кўзлари чақнаган, раққос ҳамроҳининг оғушида қизарган жувон гандираклаб, орқасига ўтирилди. Шу заҳоти унга ажабланиб, қаттиқ тикилиб турган эрининг совуқ нигоҳи юрагига ханжардай қадалди. Жувон кўрқиб кетди: балки у туйғуларига ортиқча эрк бериб юборгандир, балки жазавага тушиб, ниманидир ошкор қилиб қўйгандир?

– Нима деяпсан, Фриц?.. – шивирлаб гудранди у юрак-юрагигача ўқдай қадалган эрининг нигоҳидан ўзини йўқотиб. Эрининг кўзлари юрагини тобора чуқурроқ ўйиб кирмоқда эди. Инквизиторларга хос бу шафқатсиз нигоҳдан у дод деб юборгиси келди.

– Жуда ғалатисан, – деди узоқ сукутдан сўнг эри. Унинг овозида ажабланиш оҳанги бор эди. Эри бу билан нима демоқчи эканлигини сўрашга Ирена журъат қилолмади, аммо эри бошқа ҳеч нарса демай, юзини ўтирганида, унинг кенг, пишиқ, офир елкасини, темирдай чайир бўйнини кўриб, бутун вужудига титроқ югурди. Қотилларнинг қиёфаси шундай бўлади, деб ўйлади Ирена ва шу заҳоти ўзининг бу маънисиз фикридан қайтди. Фақат ўз эрини эндигина кўргандай бўлди, унинг кучли ва хавфли эканлигини англаб, қалтираб кетди.

Яна мусиқа садолари янгради. Қандайдир жаноб Иренага яқинлашди ва у беихтиёр ўша кишининг кўлларига суяниб қолди. Бироқ энди аёлнинг бутун вужуди офирлашган ва шўх мусиқа кўрғошиндай зил-замбил оёқларига жон киритолмас эди. Уни эзиб турган дард юрагидан оёқларига ўтди ва ҳар бир қадамида азоб бера бошлади. У ҳамроҳидан кечирим сўрашга мажбур бўлиб, ўз жойига қайтар экан, эрим яқинимда эмасмикин, деган ўй билан беихтиёр ён-верига қаради ва шу заҳоти пойлаётгандай ёнгинасида

уни кузатиб турган эрини кўриб, титраб кетди. Эрининг совуқ нигоҳи яна унинг кўзлари билан тўқнашди. Эрига нима бўлди? У нимани билиб қолди экан? Жувон, ихтиёрсиз, очилиб қолган кўкрагини ундан беркитмоқчи бўлгандай, ёқасининг тутмаларини тез солишга уринди. Эрининг сукут сақлаши ҳам нигоҳи каби қатъий эди.

– Уйга қайтсакмикан? – кўрқа-писа сўради у эридан.

– Албатта.

Эрининг овози совуқ ва қаҳрли эди. У олдинга юрди ва яна эрининг оғир, таҳдидли бўйнига кўзи тушди. Пўстинчасини кийдириб қўйишгандан кейин ҳам бари бир у безгак тутгандай қалтирар эди. Улар соябон аравада ёнма-ён жимгина боришаркан, Ирена оғиз очишга кўрқар эди. Юраги янги хавфни элас-элас сезар, энди унга ҳеч қаерда нажот йўқ эди.

Шу кеча у кўрқинчли туш кўрди. Шифтлари баланд ва ёруғ залда мусиқа гумбурлар эди. У залга кириши билан ранг-баранг кийинган оломон ўртасига тушиб қолди. Шу заҳоти бир йигит орани ёриб ўтиб, унга яқинлашди, у йигитни танигандай бўлди, аммо кимлигини эслаёлмади. Йигит аёлнинг кўлларини олди ва улар рақс бошлашди. Ирена қувонч ва лаззат оғушига шўнғиди, мусиқа тўлқинлари унинг оёғини ердан узиб, ҳаволата бошлади. Улар залнинг нақшин устунлари оралаб рақс тушар, баланд шифт остидаги зарҳал қандилларнинг шамлари юлдузлардай чақнаб нур сочар, деворий кўзгуларда Иренанинг табассуми кўринар ва сон-саноқсиз тасвирларда такрор-такрор акс этар эди. Рақс тобора шиддатли тус олар, мусиқа қонларга олов ёқар эди. Йигит уни тобора бағрига босаётганини, бармоқларини тобора яланғоч елкаларига ботираётганини ҳис қилар эди. Аёл лаззатли оғриқдан инграб юборди, шу зум кўзлари йигитнинг кўзлари билан тўқнашди-ю, кимлигини эслади. Бу ўша қизлигида узоқдан кўриб ардоқлаб юрган актёр йигит

эди, аёл энди ҳузур билан унинг номини айтишга оғиз жуфтлаган эди, йигит аёлнинг хитобини ёндирувчи бўса билан жим қилиб кўйди. Шу тариқа улар лабла-рига лабларини кўйиб, бир-бирининг қайноқ оғушига чирмашганича майин сабода учгандай, залма-зал айланар эдилар. Ёнларидан деворлар лип-лип ўтар, Ирена алақачон боши узра шифт борлигини ҳам кўрмас, вақт ўтаётганини ҳам сезмас, жиловлардан бўшаган баданининг оғирлигини ҳам ҳис этмас эди. Шу пайт кимдир тўсатдан унинг елкасидан ушлади, Ирена рақсдан тўхтади, у билан мусиқа ҳам тинди, чироқлар ўчди, қоп-қора деворлар яқинлашиб уни ўраб олишди, ҳамроҳи ғойиб бўлди. Даҳшатли нотаниш хотиннинг: «Йигитимни қайтиб бер, ўғри!» – деган қичқириви эшитилди, бу қичқириклардан ҳатто деворлар қалтираб кетди, хотиннинг муздай панжалари унинг кўлига зулукдай ёпишиб олди. У бир силтаниб, дод деб қичқирди, бу даҳшатли, телбаларча чинқирикни ўзи ҳам эшитди, улар ёқалаша бошладилар, нотаниш хотин баланд келди, Иренанинг бўйнидаги марварид шодаси билан бирга кўйлагининг ярмини ҳам юлиб олди, йиртиқ латта орасидан яланғоч елкалари ва кўкраклари очилиб қолди. Шу заҳоти алақаёқдан одамлар яна пайдо бўлиб қолишди, шовқин яна кучайди, ҳар тарафдан яна одамлар йиғилди, ҳамма унга ва бояги урғочи жонзотга масхараомуз боқар эди, тасқара хотин эса бор овози билан «Бузуқи, ж!.. Йигитимни тортволди!» – деб чинқирарди. Ирена қаёққа яширинишни, қаёққа қарашни билмас, тишларини ғижирлатган ваҳший башаралар баттар яқинлашиб, баднафс кўзлари билан унинг яланғоч жойларига ҳаёсиз тикилишар эди, мана унинг нажот излаб тинган кўзлари олисларга боқди, бирдан у эрини кўриб қолди, эри дарвоза олдида қоққан қозикдай қаққайиб турар, ўнг кўлини орқасига яшириб олган эди. Ирена дод деб қичқирганича бутун залнинг нақшин устунлари оралаб қоча бошлади, орқасидан

очкўз оломон қувишга тушди, у эса кўйлаги тобора сурилиб пастга тушаётганини, ҳозир мутлақо яланғоч қолишини ҳис қилар эди. Шу пайт тўсатдан дарвоза ланг очилди, у таъқибдан қутулиш умидида зинадан пилдираб туша бошлади, бироқ пастда пойлаб турган, ифлос жун юбка кийган бояги хунук жонзот ўткир панжалари билан уни юлишга ташланди. Ирена жон ҳолатда ўзини четга олди ва ҳушидан айрилиб, чопаверди, бояги таъвия ҳам унинг орқасидан югурди, шу алпозда улар қоронғиликда узун ва хувиллаган кўчалар бўйлаб узок чопишди, фонуслар ғижирлаб улар кетидан эгилиб қарашар эди. Ирена ҳар он ортидан бояги жонзотнинг, ёғоч чориқлари тарақлаётганини эшитар, аммо муйилишда бошқа кўчага бурилиши билан олдидан яна худди ўша махлуқ чиқиб қолар эди; таъвия уни ҳар бурчакда, ҳар дарвозанинг ўнгу сўлида пойлаб турарди; у ҳамма ерда ҳозир эди, даҳшатли тезлик билан урчиб кўпаяр, ундан қочиб қутулишнинг иложи йўқ эди, у қаерга бормасин, осмондан тушгандай кўз олдида пайдо бўлар, тиззалари қалтираб, ҳолдан тойган Иренани ушлаб олишга интиларди. Мана, ниҳоят уйлари кўринди, Ирена ўзини ўша ёққа урди, эшик тарақлаб очилди, бироқ остонада эри уни кўлида пичоқ билан пойлаб турган экан, у хотинига ҳамон синовчан тикилиб турарди. «Қаерда эдинг?» – таҳдид билан сўради эр. Ирена: «Ҳеч қаерда», деган ўзининг овозини эшитди, лекин шу заҳоти орқасидан бояги жонзотнинг қаҳқаҳа уриб чинқиргани эшитилди. «Мен кўрдим, кўрдим!» – деб чийилларди у ҳануз ақдан озгандай хахолаб. Шу пайт эри пичоқ тортворди. «Ёрдам беринг! Ёрдам!» – жони борича қичқирди Ирена.

У уйғониб кетди ва кўрқув тўла кўзлари эрининг кўзлари билан тўқнашди. «Оҳ, бу нимаси? Бу қандай гап? Ахир у ўз уйида, оромгоҳида экан-ку. Шифт остидаги фонус жира нур сочиб турипти. Хайрият, у ўз уйида, тўшагида экан, кўрганлари туш экан, холос.

Бироқ нега эри худди беморга қарагандай ачиниб қараб турипти унга? Чироқни ким ёққан, нега эри қимир этмай, қовоғини солиб ўтирипти?»

Ирена ниҳоятда кўрқиб кетди. Ялт этиб эрининг кўлига қаради: йўқ, пичоқ кўринмайди. Уни эзган бошириқ, хира туш манзаралари тумандай аста тарқала бошлади. Демак, буларнинг ҳаммасини у тушида кўрипти-да, у тушида чинқириб, эрини ҳам уйғотиб юборипти-да. Бироқ нега эри унга тешиб юборгудай тикилиб турипти?

Ирена жилмайишга уринди.

– Нима бўлди? Нега менга бунақа тикилиб қолдинг? Жуда ёмон туш кўрибман.

– Ҳа, қаттиқ қичқирдинг. Ҳатто нариги хонада туриб мен ҳам эшитдим.

«Нима деб қичқирдим экан, нималар деб валдирадим экан, – даҳшат ичида ўйлади Ирена. – У нимани билиб олдийкин?» Ирена бошини кўтариб, эрига қарашдан қўрқарди. У эса Иренага ғоят жиддий, шу билан бирга, ажабтовур хотиржамлик билан қараб турарди.

– Нега бунақа бўлиб қолдинг, Ирена? Кейинги кунларда жуда ўзгариб кетдинг – безгак тутгандай қалтирайсан, асабийлашасан, нимадандир ташвишланасан. Ҳозир бўлса, тушингда ёрдам беринг, деб бақиряпсан...

Ирена яна жилмайишга уриниб кўрди.

– Йўқ, сен мендан ниманидир яширяпсан, – деб туриб олди эри. – Балки қандайдир кўнгилсизлик, қандайдир ташвиш сени қийнаётгандир? Уйдагиларнинг ҳаммаси ўзгариб қолганингни сезган. Кўрқма, айтавер, нима қийнаяпти сени?

Эри унга яқинроқ сурилди. Ирена эрининг бармоқлари унинг яланғоч билакларини силаб, эркалаётганини сизди, кўзларида эса алақандай бошқача нур чақнар эди. Ирена қайноқлик билан эрининг кучли баданига кўксини босиб, маҳкам қучоқлаб олгиси,

ҳамма гапни айтиб бергиси, кечирдим, демагунча бағридан бўшатмай, ёпишиб олгиси келди. Ахир, эри унинг қанчалар азобланаётганлигини кўриб турибди-ку. Фонус ҳам ўзининг хира нурлари-ла унинг юзини ёритишга уринар, Ирена эса бундан уяларди. У даҳшатли сўзни айтиб юборишдан кўрқарди.

– Хавотир олма, Фриц, – жилмайишга уринди Ирена аслида бутун вужуди, тирноғига даҳшатдан титраса ҳам. – Шунчаки, асабларим чарчаган шекилли. Майли, ўтиб кетади.

Эри уни қучиш учун чўзган қўлларини дарҳол тортиб олди. Ирена титраб кетди – у мана шу сунъий чироқнинг хира нурида жуда рангпар кўринар, пешонаси кўнгилсиз ўйлардан тиришиб кетган эди. У ўрнидан секин турди.

– Мен ҳозирги аҳволимизга тааллуқли бирор муҳимроқ гап айтармикинсан, деб ўйлагандим. Фақат иккаламизга тегишли гапни кутган эдим. Айниқса, ҳозир, Ирена, ёлғиз қолганимизда.

Эрининг бу жиддий ва сирли қарашидан сеҳрланиб қолгандай Ирена жойида қимирламай ётарди. Фақат бир сўзни, биргина, биттагина «кечир» деган сўзни айта қолганида олам гулистон бўлиб, ҳамма иш ўнгланиб кетарди-я, – ўйларди Ирена. – Эри нима учунлигини суриштириб ўтирмасди. Бироқ, нега бу чироқ сурбетларча... ёниб турипти? Назарида эри қоронғиликда сўраганида балки гапира оладигандай туюлди. Аммо, ёруғлик унинг иродасини йўқотиб, тилини боғлаб қўйган эди.

– Демак, айтадиган ҳеч қандай гапинг йўқ, шундайми?

Айтаверса нима қиларди-я, эри яхшилик билан сўраб турибди-ю ахир! У сира бунчалик мулойим гапирмасди. Эҳ, агар фонуснинг ёруғи бўлмаганида, мана шу сариқ, бетамиз ёруғлик бўлмаганида эди!

Ирена бир силтанди.

– Хаёлингга нималар келди? – қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди Ирена ва кулгисининг жарангидан ўзи чўчиб кетди. – Уйқум ёмон бўлиб қолгани учун, албатта, мендан яширадиган сири бор, деб ўйлаяпсанми? Ҳали мени битта-яримтага хуштор бўлиб қолди, деб ҳам ўйларсан?

Ирена ўз сўзларининг нақадар қалбаки, сохта жаранглаганидан ўзи қалтираб кетди, ўзининг сохталигидан ўзи ич-ичидан нафратланиб кетди ва беихтиёр эридан кўзларини олиб қочди.

– Майли, ётиб дамингни ол, – эри бу сўзларни жуда тез ва дўқ аралаш айтди. Гапининг оҳанги бутунлай ўзгариб, таҳдид ва шафқатсиз ҳақорат маъносида жаранглади.

У чироқни ўчирди. Ирена унинг узоқлашиб бораётган тун арвоҳидай тилсиз, хира соясига қараб қолди, эшикнинг тарақлаб ёпилишини эса у тобут қопқоғининг ёпилишига ўхшатди. Кўзига дунё қоронғи бўлиб кетди, худди бутун олам қотиб қолгандай, фақат даҳшатдан ҳушсизланган танасидагина юраги дукиллаб урар, ҳар уриши кўкрагига азоб бўлиб ёйиларди.

Эртасига оила аъзолари жам бўлишиб, тушликда ўтиришганди, жанжал чиқаришган болаларни эндигина аранг эпқага келтирган Иренанинг кўлига оқсочи кириб, хат тутқазиб, жавобини кутишяпти, деди. Ирена таажжубланиб, нотаниш ёзувли конверт-ни шошиб очди. У дастлабки сатрларни ўқиши билан ранги девордай оқариб, ўрнидан сакраб турди, лекин ўйламасдан қизиққонлик қилгани ҳаммани ажаблантирганини кўриб, баттар кўрқиб кетди.

Хат қисқа эди. Атиги уч сатрда: «Ушбунни етказувчига марҳамат қилиб тезлик билан юз крон бериб юборинг», дейилган эди. Атайлаб ажи-бужа қилиб ёзилган бу хатга имзо ҳам, сана ҳам кўйилмаган, унинг турган-битгани сурбетларча кўрқитувчи буйруқ эди. Ирена пул олиб чиқиш учун оромгоҳига югурди, бироқ нақшин сандиқчанинг калитини қаергадир

беркитиб кўйган экан, уни қидириб барча қутию тортмаларни ағдар-тўнтар қилиб чиқиб, ниҳоят топди. Кўллари қалтираганича пулларни конвертга солди-да, эшик олдида кутиб турган югурдакка берди. У бу ишларни шу қадар тез ва онгсиз равишда, қандайдир жазави билан ҳеч иккиланмай бажариб, шу заҳоти емакхонага қайтганида, ҳамма жим бўлиб унга қараб турарди. Ирена қизариб, ўрнига ўтирди ва шоша-пиша алақандай баҳона тўқий бошлаган эди, бирдан кўли қалтираб, стаканни шошиб жойига кўйди – боя ҳаяжон устида очилган хатни ўзининг ликопчаси олдида қолдирганлигини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди, варақни ўғринча фикимлади, бироқ уни чўнтагига солаётиб, бошини кўтарганиди, эрининг юракни тешиб юборгудай зардали ва изтиробли нигоҳига кўзи тушди, эрининг бундай қарашини у биринчи кўриши эди. Айни шу кунларда эрининг кўзларида тўсатдан ёнган шубҳа, гумон олови Иренани довдиратиб, гарангситиб кўйганиди, аммо бу аҳволга чек кўйишга у ожиз эди. Эрининг бу шубҳали нигоҳидан ўша кунни базмда ҳам оёқ-кўли музлаб қолган эди, кеча эса тушида ҳам бу нигоҳ ханжардай ярақлади. Ирена нима десам экан, деб қийналар, унутилиб кетган хотиралари яна хаёлида жонланарди – бир кунни эри унга адвокатлик иши юзасидан қайсидир терговчига дуч келганини айтиб берган эди. Эрининг айтишича, ўша терговчининг алоҳида тергаш услуги бор экан: айбдорни сўроқ қилиш вақтида у кўпинча қороз-дафтарларини титкилаб ўтираркан, фақат ҳал этувчи саволни берганида ялт этиб бир қарар экан, унинг ханжардай қадалган назаридан жинойтчи довдираб қолар экан, у терговчининг чақмоқдай ўткир нигоҳидан кўзи қамашиб гангиб қоларкан-да, ўзининг ожизлигини ҳис этиб, таслим бўларкан. Дарвоқе, балки эри ҳам бу хавфли санъатни машқ қилмоқчи бўлиб, қурбонликка Иренани танлагандир? Уни даҳшат чулғаб олди, чунки

у эрининг ўз касбига қизгин меҳр қўйганлигини, бу ишда суд қонунчилиги талабларидан ҳам ошиб тушувчи эҳтиросли психологик қобилиятини кўрсата олишини биларди. Жиноятни таъқиб қилиш ва фош этиш, қўлга тушириб иқроор қилдириш каби ишларни у қартабозликдай, жувонбозликдай ишқибозлик билан қилар ва мана шунақа руҳий таъқиб билан банд бўлган кунлари вужудан ёниб юрарди. У алақачон унутилиб кетган ишларни титкилаб, тунларни тонгга уласа ҳам, бегона одам назарида жуда хотиржам кўринар эди. Ўшандай пайтларда у кам еб, кам ичар, аммо тинимсиз чекар ва деярли гапирмас, гўё бор нотиклик маҳоратини суд кунига асраётгандай эди. Ирена фақат бир марта эрининг оқловчилик ишида қатнашган ва судга иккинчи марта бормасликка аҳд қилган эди, чунки эрининг жаҳддор эҳтироси, нутқидаги қаҳр-ғазаб оҳанги, юз ифодасидаги қандайдир совуқлик ва шафқатсизлик уни кўрқитиб юборганди. Назарида ҳозир ҳам эрининг қошларини чимириб, синчков тикилиши ўша кунги ҳолатига ўхшарди.

Ана шунақа олис хотираларнинг ҳаммаси шу бир неча лаҳзада қалқиб юзага чиқди ва унинг тилини боғлаб, бирор сўз айтишга қўймади. У индамай ўтирар, жимлик чўзилган сари бунинг хавфлилигини тушуниб, баттар ҳаяжони кучаяр эди. Иренанинг бахтига тушлик тез тугади, болалар сакраб туришиб, чувиллашганича нариги хонага кириб кетишди, энага уларни тинчитаман деб беҳуда уринарди. Эри ҳам ўрнидан туриб, ҳеч қаёққа қарамай, оғир қадамлар билан ўз хонасига кириб кетди.

Хонасида ёлғиз қолиши биланоқ Ирена машъум хатни чўнтагидан чиқарди ва яна бир марта: «Ушбунни етказувчи одамга марҳамат қилиб тезлик билан юз крон бериб юборинг», деган сўзларни ўқиди, ғазаб билан хатни майдалаб йиртди ва энди ахлат саватга ташламоқчи бўлиб турганида, фикри ўзгарди, печкага эгилиб, қоғоз парчаларини ўтга ташлади. Оқиш алан-

га бу хавфли қорозни ялаб-юлқаб тугатгач, Иренанинг кўнгли сал тинчиди.

Худди шу дақиқада эрининг оёқ товушлари эшитилди, у остонага келиб қолган эди. Печка иссиғидан ва тўсатдан кўлга тушиб қолганидан қизариб кетган Ирена сакраб ўрнидан турди. Печканинг эшикчаси ҳамон хиёнаткорона очиқ турарди. Ирена ўнғайсиз аҳволда уни тўсишга уринди. Эри стол ёнига келди, сигара чекмоқчи бўлиб гугуртни ёқди, у ёниб турган гугуртни юзига яқинлаштирганида Иренага унинг бурун катаклари титрагандай туюлди – бу ғазаб аломати эди. Кейин у хотинига хотиржам қараб, гапирди:

– Мен фақат шуни айтиб қўймоқчи эдимки, сен ўзингга аталган хатларни менга кўрсатишинг шарт эмас. Агар мендан беркитадиган сирларинг бўлса, ихтиёр ўзингда.

Ирена индамади, у эрига қарашга ботинолмасди. У озроқ кутиб турди, сўнг жаҳд билан сигара тутунини пуркаб, зил-замбил қадамлар билан хонадан чиқиб кетди.

* * *

У ҳеч нарсани ўйламасдан, ҳамма нарсани унутиб яшашга, ўзини енгил-елпи, майда-чуйда машғулотлар билан чалғитишга аҳд қилди. Уйда ўтиришга тоқати қолмади, яна кўчага чиқишни, кўпчиликка қўшилишни кўмсай бошлади, акс ҳолда, ақдан озиши турган гап эди. У мана шу юз крон билан юлғич хотиндан бир неча кунгача қутулсам керак, деб умид қилиб, қисқагина сайрга журъат қилди, зеро, кўчадан майда-чуйда харид қилиш ҳам зарур эди. Ҳаммасидан ҳам ғайриодатий қилиқлари уйдагиларни ажаблантираётганини сезгани учун кўчага чиққиси келди.

Ирена уйдан чиқиб олишнинг алоҳида усуларини ўйлаб топди. У пастдаги эшик олдидан худди трамплиндан сакрагандай, кўзларини юмиб, одамлар орасига ўзини урди. Плита йўлкага оёқ босганини,

атрофида одамларнинг илиқ оқими борлигини сезгач у жон ҳалпида шошилиб дуч келган томонга кета-верди. Айни вақтда аёл кишининг шошилаётганлиги билиниб қолмаслиги, одамларнинг диққатини ўзига тортмаслиги керак эди; у табиийки, таниш таҳдидли нигоҳга дуч келмаслик учун ерга қараб, бош кўтармай юрар эди. Чунки уни пойлаб келишаётган бўлса, ақалли шуни билмаган маъқул, деб ўйларди. Аммо бари бир унинг хаёлига шундан бошқа нарса келмас ва мабодо битта-яримтаси унга билмасдан тегиб кетса ҳам сесканиб кетарди. Ҳар бир арзимас хитобдан, орқадан эшитилган ҳар қадам товушидан, лип этиб кўринган ҳар соядан асабларининг ҳар бир ҳужайраси қақшаб-қалтираб кетарди; фақат файтонда ёки бировнинг уйида у эркин нафас олиши мумкин эди.

Қандайдир жаноб унга таъзим қилди, Ирена бошини кўтариб, оиласига эски қадрдон бўлган, очик чеҳрали, сергап чолни таниди; у кўпинча чолнинг кўзини шамғалат қилиб қочиб қоларди, чунки унинг арзимас, ҳатто тасавуридаги касалликлари ҳақида соатлаб гапириш одати бор эди. Бироқ ҳозир Ирена чолнинг саломига алик олиш билан чекланганлигига афсусланди; чол ҳамроҳ бўлгани яхши эди – чунки бундай ҳамроҳ муттаҳам аёлнинг тасодифий ҳамласидан уни жуда яхши ҳимоя қилиши мумкин эди. Ирена энди орқасига қайтиб, чолни чақирмоқчи бўлганида кетидан кимдир шошиб келаётгандай туюлди ва у беихтиёр олдинга интилди. Ваҳимадан жуда нозиклашиб қолган сезгилари билан у орқадан келаётган одамнинг ҳам қадамлари тезлашганини ҳис қилди ва ундан қутулишга кўзи етмаса ҳам баттар тезлади. Қадамлари жуда яқин келиб қолган одамнинг қўллари ҳозир, ҳозир тегади, деб ўйлаб Иренанинг елкалари қалтирай бошлади. Аммо у қанчалик югуришга уринмасин, оёқлари тобора ёғочга айланиб, унга бўйсунмасди. Қувиб келаётган одам жуда ҳам яқинлашди. Кимнингдир оҳиста ва қатъий «Ирена!» деган овози

эшитилди; Ирена дабдурустдан бу овоз кимники эканлигини пайқай олмади, аммо дарров билдики, бу – ўлгудай қўрқитиб қийнаб юрган, бахтини қаро қилган одамнинг овози эмас. У энгил уф тортиб, орқасига ўтирилди: бу ўйнаши эди; Ирена шундай тез тўхтадики, йигит унга урилиб кетай деди. Йигитнинг юзидан қони қочган ва саросимага тушганлиги аниқ кўриниб турарди, Иренанинг телбаларча ёниқ кўзларига кўзи тушгандан кейин эса бутунлай ақлидан адашди. У иккиланиб қўлини узатди, лекин муаллақ қолгач, аста пастга туширди, чунки Ирена унга қўл узатмади. У йигитга бир лаҳза қараб қолди – ахир уни кўришни сира ўйламаган эди. Мана шу азоб-қийноқли кунларда Ирена шу одамни эсидан чиқарганди. Бироқ унинг ҳозир рангсиз юзини, кўнглидаги журъатсизликдан дарак берувчи кўзлари маъносиз боқаётган юзини кўргач, Иренанинг бирдан қутурган одамдай қаҳру ғазаби тошиб кетди. Унинг лаблари титраб нимадир демоқчи бўлар, юзи эса ҳаяжондан қийшайиб кетган эди, буни кўрган йигитнинг жон-пони чиқиб: «Ирена, сенга нима бўлди? – деб гудулади. Сўнг аёлнинг қаҳрли боқишларини кўриб, жуда ювошлик билан қўшиб қўйди: – Мен сенга нима ёмонлик қилдим?»

Ирена унга ошқора ғазаб билан тикилди:

– Нима? Ҳеч нима! Мутлақо ҳеч нима! – хахолаб кулди у масхара қилиб. – Фақат яхшилиқ қилдингиз! Бундай яхшилиқни ҳеч ким кўрмаган!

Йигит Иренага довдираганича қараб турар, ҳайратдан оғзи очилиб қолган, юзи маъносиз ва кулгили эди.

– Йўғ-е, Ирена, йўғ-е!

– Шовқин қилманг, – кескин бўлди Ирена унинг гапини, – ўзингизни гўлликка солманг. Сизнинг ёқимтой жўражонингиз, балки ҳозир бурчакда беркиниб, менга ташланишга чоғланиб тургандир...

– Ким деддингиз? Кимни айтяпсиз?

Ирена йигитнинг аҳмоқона буришган мана шу юзига тарсаки тортиб юборишдан ўзини аранг ту-

тиб турарди. Қўлидаги соябон дастасини беихтиёрғижимлай бошлади. Умри бино бўлиб ҳеч қачон унга биров шу қадар ёқимсиз ва ифлос кўринмаган эди.

– Йўғ-е, Ирена, йўғ-е, – баттар ҳуши оғиб ғудуларди йигит. – Мен сенга нима ёмонлик қилдим? Ўзинг тўсатдан қадамингни уздинг... Мен сени кечаю кундуз кутаман... Бугун эса дарвозанинг ёнида кун бўйи кутиб турдим, сен билан ақалли бир дақиқа гаплашиш учун.

– Ҳа, кутдим, дегин! Сен қолган эдинг кутмаган! – ғазабдан Иренанинг ақли озди. Шу пайт йигитнинг юзига бир тарсаки туширса, анча хумордан чиқарди-я! Аммо у ўзини тийди, яна бир марта йигитга нафрат билан боқди, кўнглидаги тўлиб-тошган ғазабини сочиб ҳақорат қилишдан ўзини сақлаб қолди, бунинг ўрнига тўсатдан бурилиб, ҳеч қасқа қарамай, яна одамлар оқимига шўнғиди. Гангиб қолган, кўрқиб кетган йигит илтижоли кўлларини чўзганича турган жойида қотиб қолди, кейин кўчадаги одамлар оқими уни дарёга тушган баргни оқизгандай тез оқизиб кетди, барг ўзича бир муддат қаршилиқ қилиб, қалтираб, бир ерда айланиб, охири ихтиёри йўқолиб, оқимга бўйсунгандай одамлар орасида кўринмай кетди.

Лекин Иренанинг таскин топиш ниятида қилган ҳаракатлари беҳуда эди. Эртасига яна хат келди ва у Иренанинг кўрқувдан эндигина тинчиган асабларини қалқитиб юборди. Бу сафар ундан икки юз крон талаб қилинган эди, у дарҳол бу пулларни чиқариб берди.

Иддаонинг бунчалик болалаб кетиши Иренани даҳшатга солди, у ўзига тўқ оиладан бўлса ҳам, тез орада бу талабларни қондиришга қурби етмай қолишини англади, чунки у шунчалик йирик маблағни қаердан топади? Ҳатто топганда ҳам бундан ҳеч наф йўқ, чунки Ирена аниқ ишонадики, эртага ундан тўрт юз крон, индинга минг крон талаб этишади ва у берган сари юлғич даъвосини шунчалик ошираверади, бор буд-шудидан айрилгач эса, иш думалоқ хат билан,

ҳалокат билан тугалланади. У ҳозир фақат вақтни чўзиш учун, нафасини ростлаб олиши учун, ҳалокатни икки-уч кунга, борингки, бир ҳафтага кечиктириш учун пул беряпти. Аммо бу орада кечадиган, ҳеч қандай пул тўлаш билан ҳам ўнглаб бўлмайдиган изтироб билан кутиш соатлари-чи!.. Унинг энди на ўқишга, на бошқа юмушга мажоли қолмаган, ваҳима ёвуз шайтондай елкасига миниб олиб, унга тинчлик бермай қўйган эди. У ўзини чиндан ҳам касал сеза бошлади. Аҳён-аҳёнда юрак ўйноғи шу қадар азоб берар эдики, унинг оёқларида мадор қолмас, ташвиш худди эриган қўрғошиндай баданига қуйилиб келар, бироқ азоб бераётган ҳорғинликка қарамай, ухлашга ҳам ожиз эди. Асабининг ҳар бир ҳужайраси қақшаб турса ҳам у жилмайиши, ўзини беғам кўрсатиши зарур эди ва бу сохта хушчақчақлик уни нақадар қийноққа солиши, кунда ва мақсадсиз, ўз-ўзини зўрлаш учун қанчалар матонат кўрсатиши зарурлигини ҳеч ким тасаввур қила олмас эди.

Иренанинг назарида атрофидаги одамлардан фақат бир киши унинг кўнглидан нималар кечаётганини хирароқ бўлса-да, тасаввур қила оларди, чунки у ортидан кузатарди. Иренага эри ҳамиша уни кузатаётгандай туюларди, чунки Ирена ҳам эрини кузатиш билан овора эди, шунинг учун ҳам у ҳар доим хушёр туришга ўзини мажбур қиларди. Шу тариқа улар кечаю кундуз бир-бирини кузатишар ва пойлашар, ҳар бири бошқасининг сиру асрорини билиб олишга, ўзининг сирини эса пухтароқ беркитишга уринар эди. Эри ҳам кейинги вақтларда ўзгариб қолди. Дастлабки кунлардаги даҳшатли ва совуқ терговчилиги йўқолиб, меҳрибонлик қила бошлади, бу Иренага беихтиёр унинг қаллиқлик йилларини эслатди. У хотинига худди беморга қарагандай қарар, меҳрибончилиги, рамҳўрлиги билан уялтирарди. Эри нажот сўзларини айтишни унинг кўнглига солишга

сал қолаётганини, унинг иқрорини ниҳоятда енгиллаштиришга уринаётганлигини кўриб, Иренанинг юраги орзиқиб кетарди; у эрининг ниятини тушунар ва унинг оққўнгиллигидан қувонарди. Аммо кўнглида ана шу илиқ туйғу билан бирга хижолатчилиги ҳам ортиб борар, уят унинг оғзини аввалги ишончсизликдан ҳам маҳкамроқ беркитиб қўярди.

Шундай кунлардан бирида эри унинг кўзларига қараб очигини айтди. Ирена кўчадан уйига қайтганида даҳлизда бўлаётган қаттиқ-қаттиқ гаплар қулоғига чалиниб қолди, эрининг кескин, қатъий овози ва энаганинг бидирлаб гудуллаши орасида ёш боланинг ҳиқиллаб йиғлаганини аниқ эшитиб турарди. Аввалига Ирена кўрқиб кетди. Уйда сал қаттиқроқ ёки ҳаяжонлироқ гап-сўзни эшитса, у гужанак бўлиб қоларди. Ҳозир ҳам яна хат келиб сирим фош бўлипти-да, деб кўрққанидан юраги тортиб кетди. Ирена эшикни шартта очиб, дарров уйдагиларнинг афти ангорига қаради, шу қарашида уйда йўқлигимда бирор фалокат юз бердими, деган ҳам сўроқ, ҳам кўрқинч ифодаси бор эди. Аммо уйда шунчаки болаларнинг жанжали ва қўлбола суд муҳокамасига ўхшаш «томоша» кўрсатилаётганини тушунгач, ўзига кела бошлади. Аммаларидан бири ўғилчасига ола-була ўйинчоқ тойчоқ совға қилган эди, бундайроқ совғалар олган синглиси унга ҳасади келиб, тойчоқ меники бўлиши керак, деб талашибди, акаси эса ўйинчоғимга қўлингни теккиза кўрма, депти; шунда синглиси шовқин кўтарибди, лекин нимагадир ғазаби ва қайсарлигини яшириб, жимиб қолипти. Эртасига тойчоқ йўқолипти, акаси қанча изласа ҳам тополмапти, тойчоқ изсиз йўқолипти, кейин тасодифан уни печкадан топиб олишипти: тойчоқнинг ёғоч қисмлари синдирилган, ола-була териси шилиб олинган, ичидаги «аъзолари» юлиб ташланган экан. Ўз-ўзидан равшанки, бу ишда қизалоқни айблашибди – акаси

хўнграганча отаси олдига югуриб, дилозор сингил устидан шикоят қилипти. Шундан кейин эндигина сўроқ бошланган экан.

Суд узоққа чўзилмади. Қиз аввал қайсарлик қилиб туриб олди, отасига тик қаролмас ва овозидаги титроқ уни фош қилиб турарди; энага қизалоққа қарши гувоҳлик берди, унинг алам устида тойчоқни деразадан улоқтираман, деган гапини эшитганини айтди, қизалоқ эса бунақа деганим йўқ, деб беҳуда уринди, кейин болаларча афсус-надомат, йиғи-сиғи саҳначаси юз берди. Ирена қимир этмай эрини кузатарди, унга эри қизалоқни эмас, Иренани суд қилаётгандай туюлди, балки эртагаёқ унинг ўзи эри олдида шундай қалтираб турар ва шундай тили тутилиб жавоб берар. Қизалоқ ёлғон гапириб, ўз айбини бўйнига олмаётганида ота сира жаҳли чиқмай, жиддий ва жимгина қулоқ солиб турди, аммо кейин қадам-бақадам қизалоқни айбига иқрор қилдирди. Қизи ёлғон гапиришини қўйиб, қайсарлик қилиб индамай турганида эса отаси меҳрибончилик билан гапириб, бундай аҳмоқона ниятнинг деярли табиий ҳол эканлигини тушунтириб, исботлай бошлади ва сен алам устида аканг хафа бўлишини ўйламагансан, деб унинг жирканч қилмишини маълум даражада кечирди ҳам. Ота қизчасининг қилиғи жуда оддийлигини ва айни вақтда номаъқуллигини шу қадар меҳрибонлик ва ишонарли қилиб тушунтирдикки, қизалоқ аста-секин бўшашди ва охири хўнграб йиғлаб юборди. Шу заҳоти йиғи орасида ҳамма айбини бўйнига олди.

Ирена йиғлаётган қизчасини бағрига босаман, деб интилган эди, қизалоқ жаҳл билан уни итариб ташлади. Бунинг устига эри ҳам ўринсиз раҳмдиллиги учун койиди – жиноятчини чорасиз ташлаб қўйгиси йўқ эди, шу туфайли арзимас, аммо ёш бола учун анча оғир жазо тайинлади: қизча эртага бўладиган болалар байрамига бормайдиган бўлди, ахир у ана шу кунни анча вақтдан бери қувониб кутар эди. Жажжи қиз

бу ҳукми эшитиб, ҳўнграб йиғлаворди, акаси эса шовқин солиб ўзининг тантана қилганидан хурсандлигини билдирди, аммо бу хурсандлик бемаврид эди: бундай бахиллиги учун у ҳам эртанги байрамга бормайдиган бўлди. Қайғуга ботган болалар ниҳоят чиқиб кетишди, фақат иккаласи тенг жазо олгани уларга сал тасалли берарди. Ирена эса эри билан ёлғиз қолди.

Мана, ҳозир болаларнинг айби ва жазосига оид турли имо-ишораларни бир четга йиғиштириб, ўзимнинг айбим ҳақида гапириш пайти келди, деб кўнглидан ўтказди у. Агар эри унинг қизчасига бўлишганлигига хайрихоҳлик билан қараса, демак, бу Иренанинг ўз айби ҳақида гап бошлаши мумкинлигига ишора бўлади.

– Айтгин-чи, Фриц, – гап бошлади у, – наҳотки болаларни ростдан ҳам байрамга юбормасанг? Улар учун бу жуда катта қайғу – айниқса қизалоқ учун. Бундай қаттиқ жазонинг нима кераги бор? Ахир қизча жуда оғир жазога арзийдиган ҳеч нима қилгани йўқ-ку. Наҳотки унга раҳминг келмайди?

Фриц хотинига ялт этиб қаради.

– Раҳминг келмайди, дейсанми? Бугун энди раҳмим келмайди. Улар ҳозир хафа бўлса ҳам жазолангандан кейин ўзларини анча енгил ҳис қилади. Кеча, бадбахт тойчоқ печкада ётганида қизча чинакамига бахтсиз эди. Бир уй бўлиб тойчоқни излашаётганда у ҳозир топиб олишади, деб кўрққанидан дир-дир қалтираб ўтирган. Кўрқув жазодан ёмон. Жазода ҳарқалай равшанлик бор. Жазо каттами, кичикми, ҳар ҳолда номаълумликдан, чексиз кутиш даҳшатидан яхшироқ. Қизалоқ унга қандай жазо берилишини билиши биланоқ ўзини енгил сизди. Сен кўз ёшларидан чўчимагин – улар энди ташқарига чиқди, олдин эса кўз ёшлари ичида тўплана бошлаган эди. Кўз ёшларини ичида сақлашдан ёмони йўқ.

Ирена эрига қараб қолди. Назарида эри ҳар бир сўзини унга шама қилиб айтаётгандай эди. Бироқ эри бу ҳақда ўйламаётгандай кўринарди.

– Ишонавер, мен буни судда ҳам, терговда ҳам кўп кузатганман. Айбланувчилар ҳаммасидан кўра ҳақиқатни яшираётганлигидан, унинг очилиб қолиши хавфидан кўрқишади. Жуда кўп кутилмаган, яширин ҳужумлардан ёлғонни ҳимоя қилиш зарурати одамга қаттиқ азоб беради! Айбдорнинг иқрорини худди омбур билан юлиб олгандай оз-оздан тортиб олишаётганда улар қанчалик тўлғаниб, ғужанак бўлишларини кўриш жуда даҳшатли. Баъзан, айбдорнинг иқрори тилининг учига келиб туради, қудратли бир куч кўнглининг энг чуқур пинҳоний бурчакларидан ҳақиқатни суғуриб чиқаради, иқрор эндигина сўзга айланиб чиқаётганида айбдорни бирдан қандайдир бир ёвуз куч эгаллаб, тушуниб бўлмайдиган қайсарлик билан кўрқув аралашмаси иқрорни босиб-янча бошлайди ва яна ичга тушириб юборади. Кураш яна қайтадан бошланади. Бу аҳволда айбдордан кўра судья кўпроқ қийналади. Айбланувчилар эса судьяларни душман деб билишади, аслида судьялар уларга ёрдам беришади. Мен эсам адвокат, ҳимоячи сифатида уларни иқрор бўлишдан огоҳлантиришим, уларнинг ёлғон гапларини қувватлашим ва рағбатлантиришим керак, аммо кўпинча бунга виждоним қаршилик кўрсатади – бор гапни яшириш заруратидан улар ҳаддан ташқари оғир азоб чекишадики, айбларига иқрор бўлиб жазолансалар, шунчалик азоб-уқубатлар чекишмасди. Шахсан мен ҳозиргача тушунмайман, одамлар қилаётган ишларининг оқибати жуда хавфли эканлигини билиб туриб қандай қилиб жиноят йўлига киришар экан, шунчалик жиноят қилишга журъати етиб туриб, нега айбини бўйнига олишга мардлиги, журъати етмас экан? Очигини дадил айтиш ўрнига, бачкана кўрқоқлик қилиш, менимча, ҳар қандай жиноятдан ҳам шармандалироқ.

– Сенинг назарингда... сенингча... одамларни фақат кўрқув тўхтатиб турадими? Одам кўнглида-

гини айтиш учун... ўзгалар олдида ўзини фош этиши учун... балки... кўрқув эмас... номус халақит берар?

Эри унга ҳайрон бўлиб қараб қолди. Унга хотини илгари сира эътироз билдирмасди. Бироқ хотинининг фикри ҳозир уни лол қилиб қўйди.

– Сен номус дейсан, ахир бу... нима десам экан... ахир бу ҳам ўзига хос кўрқув-да... Фақат олий даражадаги кўрқув... Жазодан кўрқиб эмас, балки... ҳа... дарвоқе, тушундим...

У ҳаяжондан сакраб туриб кетди ва хонада у ёқ бу ёққа юра бошлади. Бу фикр, чамаси, унинг кўнглидаги энг нозик торларига тегиб кетди, уни катта ташвишга солиб қўйди. Бирдан у тўхтади.

– Тушунса бўлади... Бегоналар олдида... кўпчилик олдида хижолат чекиш мумкин, чунки одамлар газеталардан бировларнинг бахтсизлигини излаб топиб роҳатланишади, иложи бўлса бировнинг бахтсизлигига нон ботириб ялашади... Аммо, ахир одам яқинларига дардини айтиши мумкин-ку...

– Мабодо... – Ирена юзини четга ўгирди. Эри унга шунчалик диққат билан тикилиб турар эдики, гўё унинг товуши чиқмай қоладигандай туюлди. – Агар энг яқин одамларига иқроп бўлиш айниқса уятли бўлса-чи...

Фриц хотини олдида тўхтади, унинг ҳаяжонланаётганлиги аниқ билиниб турарди.

– Демак, сенингча... сенингча... – унинг овози бирдан ўзгариб, мулойимлашиб қолди, – сенингча, агар Ленхен ножўя иш қилиб қўйганлигини бошқа бировга... масалан, энагасига... айтиб берганида... унга осон бўлармиди? Демак, у шунинг учун...

– Бунга сира шубҳам йўқ... Қизимиз сенинг олдинда шунинг учун тархашлик қилиб турдики... сенинг фикринг унга жуда қаттиқ таъсир қилади, чунки у дунёда ҳаммадан ҳам сени яхши кўради...

Фриц бир лаҳза ўйланиб қолди.

– Чамамда, сен ҳаққа ўхшайсан, ҳа, сен ҳақ экансан. Қизиқ... Нега шуни аввалроқ ўйламабман-а. Аммо-лекин гапинг жуда тўғри, сен тағин, мени кечиролмайди, деб ўйламагин... Йўқ, айниқса, сен шундай ўйламаслигинг керак, Ирена...

Фриц унга қараб қолди, Ирена эса эрининг бундай қарашидан қизариб кетаётганини ҳис қилди. Эри бу гапларни қасддан айтяптими ёки бу тасодифми, балки маккорликдир? Ирена яна ўша изтиробли журъатсизлик чангалида қолди.

– Ҳукм ўз кучини йўқотади, – деди Фриц қувончини яширолмай. – Ленхен озод бўлди, буни ҳозироқ унга ўзим эълон қиламан. Энди кўнглинг тўлдими? Ёки яна бошқа бирор талабинг борми? Кўрдингми... бугун кайфиятим қандай яхши... бу, балки хатоимни вақтида ўнглаганим учун, адолатсиз иш тутганимни тушунганим учун қувонганимдан бўлса керак. Одам анча енгиллашаркан, Ирена, анча енгиллашаркан.

Ирена, назарида, эри нима демоқчи эканлигини тушунган эди. Беихтиёр у эри томон талпинди, юрагидагини айтишга оғиз жуфтлади. Фриц ҳам гўё уни эзиб турган тошни тезроқ олиб ташлашга чоғлангандай, яқинлашди. Лекин шу заҳоти эрининг тезроқ унинг иқрорини эшитишга, унинг сирини билиб олишга ташналик билан интилиб, сабрсиз ёниб турган кўзларига кўзи тушгач, юраги орқасига тортиб кетди, эрига узатилган қўллари шалвираб тушди, дарҳол юзини ўгирди. Беҳуда уриниш, ўйлади у ва юрагини ўртаётган, оромини бузган ўша ягона нажот сўзини айтишга ҳеч қачон кучи, журъати етмаслигини англади. Ҳа, ҳозир у фақат огоҳлантирилади, бу огоҳлантириш яқинлашиб келаётган момақалди-роқнинг гумбурлашидай янгради, аммо Ирена энди нажот йўқлигини билар ва кўнглининг чуқур бир ерида шу вақтгача уни кўрқитиб келган нарса, мусаффолаштирувчи яшин тезроқ чақнашини, ҳаммаси маълум бўлишини хоҳлаб қолди.

* * *

У истагим шунчалик тез рўёбга чиқади, деб ўйламаган эди. Кураш бошланганига атиги икки ҳафта бўлди, бироқ Ирена бутунлай ҳолдан тойди. Кейинги тўрт кун ичида кўрқитувчи аёлдан дарак бўлмаса ҳам унинг ваҳимаси Иренанинг вужудига кириб олди – дарвоза қўнғироғи ҳар жиринглаганида у сакраб ўрнидан туриб кетар, юлғичнинг янги талабларини бошқалардан яширинча бажариши лозим эди. У кушандасининг қадамини сабрсизлик билан, ҳатто эҳтирос-ла кутар, пулларига кечгача ором сотиб олишни, болалари даврасида бир неча соат овуниб, сайр қилишни орзу қилар эди.

Бу гал ҳам қўнғироқ овозини эшитиши билан югуриб бориб эшикни очди, хонага кириб келаётган башанг кийинган хонимни кўриб бир зум ҳайрон бўлиб қараб қолди, аммо янги русм бўлган шляпа кийган юлғич хотиннинг жирканч башарасини кўргач, кўрққанидан ўзини орқага ташлади.

– О, уйда экансиз-ку, Вагнерхоним. Омадим бор экан. Сизда зарур ишим бор эди. – Ўзини йўқотиб, қалтираган қўллари билан эшик тутқичини ушлаб қолган Иренанинг жавобини ҳам кутмасдан у ичкарига кириб соябонини қўйди, бу қимматбаҳо соябон чамаси унинг қароқчиларча ҳужумларининг биринчи меваларидан эди. У бу ерда ўзини худди уйдагидай тутарди: нозик дид билан ўрни-ўрнига қўйилган жиҳозларга қониқиш билан назар ташлагач, таклифни ҳам кутиб ўтирмай, меҳмонхонанинг қия очик эшиги томон юрди. – Шу ёқда гаплашамиз, тўғри эмасми, – деди у масхараомуз оҳангда. Кутилмаган ташрифдан довдираб тили айланмай қолган Иренанинг тўхтаг, деган ишорасига у тасалли бериб қўшиб қўйди: – Агар истамасангиз кўп ўтирмайман, ишим дарров битади.

Ирена сўзсиз унинг ортидан эргашди. Муттаҳам аёлнинг бу уйга сурбетларча бостириб кириши у кут-

ган ёмонликдан ҳам ошиб кетди ва уни бутунлай эсанкиратиб қўйди. Назарида бу худди тушга ўхшарди.

– Э-ҳа, нима ҳам дердик, бадавлат яшаркансила, – завқини яширмай гапирди муттаҳам аёл креслога қулай ўрнашиб ўтирар экан. – Юмшоқлигини қаранг. Э-ҳа, суратларни қаранг. Худди шунақа ерда бизнинг қашшоқлигимиз билинади-қолади. Бадавлат яшаркансила, Вагнерхоним, жуда бадавлат яшаркансила...

Жиноятчининг ўзини бу қадар бамайлихотир тутишини кўриб, бечора Ирена ғазабдан ўзини тутолмай қолди ва тилига эрк бериб юборди:

– Сизга нима керак мендан? Уйимга келишга қандай журъат қилдингиз?! Устимга чиқволишингизга асло йўл қўймайман, шуни билиб қўйинг! Юзсиз, муттаҳам... Мен сизни...

– Секинроқ гапиринг, – Иренанинг гапини бўлди аёл ҳақоратомуз жиддийлик билан. – Эшик очик, хизматкорлар эшитиб қолиши мумкин. Менга-ку бари бир-а, лекин сизга ачинаман! Ахир мен ҳеч нарсани яшираётганим йўқ. Ё худоё худовандо! Менга бари бир эмасми, қамоқда ўтирдим нима-ю, камбағалчиликда эркин яшадим нима! Сиз эса Вагнерхоним, сал эҳтиёт бўлсангиз бўларди. Келинг, яхшиси, эшикни беркитиб қўяй, ҳар эҳтимолга қарши, чунки яна қизишиб кетсангиз чатоғи чиқиб ўтирмасин. Фақат билиб қўйинг, сўкканингиздан мен тирноқча ҳам кўрқмайман.

Ғазаб Иренага бир неча лаҳзали куч берган эди холос, аммо ҳозир у тепса-тебранмас рақибасининг сурбетлиги олдида ўзини яна мажолсиз, дармонсиз сизди. У ҳозир қандай сабоқ беришларини кутаётган мактаб боласидай кўрқа-писа ювош ўтирар эди.

– Ҳа, шундоғ бўлсин, беҳуда ноғора чалишдан фойда йўқ. Турмушим офирлигини сизга илгари айтган эдим. Квартир ҳақидан алақачон қарзга ботганман. Бундан ташқари, ул-бул ҳам олишим керак. Биздиям бағримизга шабада тегсин-да. Мана шунинг учун

сиздан ёрдам сўраб келдим-да. Сиз менга... Ҳозир, масалан, тўрт юз крон берасиз.

– Беролмайман, – чулдираб қолди Ирена, бунча пулнинг дарагини эшитиб, ростдан ҳам у шунча нақд пулни тополмасди, – менда бунча пул йўқ. Шу ой ичида сизга ахир уч юз крон бердим...

– Ҳа, энди бир амаллаб қоқиштириб берасиз, яхшироқ ўйлаб кўринг. Сиздай бойвучча жувонга бу пул чўт эмас-ку. Фақат яхшироқ ўйлаб кўрсангиз бўлди. Ахтарсангиз топилади.

– Ахир, бунча пул йўқ менда. Бўлса сизга жон деб берар эдим. Юз крон десангиз бошқа гап эди...

– Менга эса тўрт юз крон керак, – гапни чўрт кесди хотин ҳақоратлангандай.

– Тушунсангиз-чи, менда бунча пул йўқ! – алам билан қичқирди Ирена, бироқ: «Шу тобда эрим келиб қолса-я, – деб ўйлади, – у ҳар лаҳзада келиб қолиши мумкин». – Онт ичиб айтаман, йўқ...

– Ҳай, энди бир амаллаб топинг...

– Тополмайман...

Муттаҳам аёл Иренага арзирли нимаси бор экан, дегандай бошдан-оёқ разм солиб чиқди.

– Мана, масалан, узугингиз ... Агар уни гаровга қўйилса, ҳаммаси битади... Тўғри, мен қимматли буюмларнинг унчалик фарқига бормайман... умримда бунақа буюмим бўлмаган... аммо, ҳар ҳолда бу узукка тўрт юз крон беришса керак...

– Нима? Узук? – қичқирди Ирена. Бу узукни эри никоҳ куни совға қилган эди ва шундан бери уни қўлдан олмай тақарди; узук ҳам, унинг кўзи ҳам ноёб, қимматбаҳо эди.

– Бўлмасам-чи, нима қипти? Мен сизга гаровхонанинг каптансасини жўнатвораман, хоҳлаган вақтингизда қайтарволасиз. Мен уни бутунлай олаётганим йўқ, камбағал хотинга бунақа қимматбаҳо узукни ким қўйипти?

– Нега менга бунчалик ёпишиб олдингиз? Кўлимдан келмайди дедим-ку! Тушунсангиз-чи, кўлимдан келмайди бунақа ишлар... Сизга боримни бериб бўлдим. Тушунсангиз-чи! Менга раҳмингиз келсин!

– Менга бўлса, ҳеч кимнинг раҳми келмаган. Кўявер, очидан ўлсин, дейишган. Нега энди шундай бойвуччага раҳмим келар экан?

Ирена жеркиб ташламоқчи эди, шу пайт кўча эшиги тарақлаганини эшитиб, кўрққанидан томирларида қони тўхтаб қолди. Демак, эри идорасидан қайтиб келибди. У шоша-пиша бармоғидан узугини чиқарди-да, муттаҳамнинг кўлига тутқазди, у эса дарров беркитди.

– Кўрқманг, ҳозир жуфтақни ростлайман, – тасалли берди юлғич Иренанинг юзидаги чексиз кўрқув ифодасини ҳамда у даҳлиздан аниқ эшитилаётган эркак кишининг қадам товушларига диққат билан қулоқ солаётганлигини кўриб. Муттаҳам хотин секин бориб эшикни очди ва Иренанинг эрига бош эгиб салом берди-ю, липиллаб узоқлашди, Фриц эса паришонлик билан унинг ортидан қараб қолди.

– Бу хоним бир нарсаларни сўраб олишга келган экан, – охириги кучларини тўплаб, тушунтиришга уринди Ирена эшик тарақлаб ёпилиши билан. Энг даҳшатли лаҳзалар ортда қолди. Эри индамай ичкарига, ошхонага ўтиб кетди, у ерда тушлик дастурхон тузоғлиқ эди.

Иренага одатда бармоғининг узук совқоттириб турган ўрни ҳозир ёнаётгандай, гўё ҳар кимса бу яланғочланган жойга, шармандалик тамғасига эътибор бераётгандай туюла бошлади. Тушлик вақтида у кўлини яширишга ҳаракат қилди, аммо қандайдир одатдан ташқари нозиклашган сезги билан эри ҳадеб унинг кўлидан кўзини узмаётганлигини, ҳар бир ҳаракатини кузатаётганлигини ҳис қилди. Ирена эрининг диққатини чалғитишга уриниб, тўхтовсиз саволлар билан суҳбатни улаб турди. У эрига, болаларига, мураббияга

мурожаат қилиб, тутаб сўнаётган суҳбат чўғини олов олдиришга бор кучини сарфлаб, аммо тинка-мадори қуриб, борган сари суҳбат чўғи ўчиб қолаётганди. У ўзини шўх кўрсатиб, ўзгаларнинг ҳам кайфиятини чоғ қилишга уринар, атайлаб болаларнинг гашига тегар, бирини бирига гизгизлатар, аммо улар жанжал чиқаришмас ва кулишмас эди: унинг қалбаки шўхлиги ҳамманинг гашини келтираётганлигини ўзи тушуниб турарди. У қанчалар ўзига эрк бермасин, қанча ҳаракат қилмасин, бари беҳуда эди. Ниҳоят, унинг ҳоли қуриб, жим бўлиб қолди. Бошқалар ҳам жим ўтиришарди: Ирена фақат идиш-товоқлар жангани ва кўнглида ўсиб бораётган ваҳима овозини эшитарди, холос.

– Узугинг қаёқда қолди? – сўради бирдан эри.

Ирена сесканиб тушди. Ич-ичидан: «Тамом!» деган нидо отилиб бўғзига қадалди. Аммо кўнглида яна нимадир қаттиқ қаршилиқ кўрсатарди. Ўзингни кўлга ол, фақат биргина жумла, биргина сўз айтиш учун куч топгин, фақат сўнги марта ёлғон ишлатяпсан, дерди у.

– Мен... мен узукни тозалашга бергандим. – Топган баҳонасидан ўзи ҳам қувониб, қўшимча қилди. – Индинга тайёр бўлади.

Индинга. Энди у ўзини боғлаб берди. Агар унга чора тополмаса, ёлғончилиги очилади ва ҳаммаси тамом бўлади. Ўзига ўзи муддат белгилади, энди унинг кўнглида ваҳима аралаш янги туйғу – масала ҳал бўлишининг яқин қолганлигини билдирувчи қувонч туйғуси туғила бошлади. Индинга – муддати ҳам аниқ, бу муҳаққақлик ундаги ваҳиманинг товушини ўчириб, ралати хотиржамлик пайдо қилди. Юрак-юрагидан янги бир куч сизиб чиқа бошлади, бу – яшаш учун ўлимга интилиш эди.

Интиҳо яқинлигига ишонч кутилмаганда унинг руҳидаги ҳамма нарсани бирдан равшанлаштириб юборди. Худди мўъжиза рўй бергандай, ундаги са-

росималик ўрнини фикрий тиниқлик, ваҳима ўрнини одатдан ташқари тиниқ хотиржамлик эгаллади. Мана шу хотиржамлик ойнаси орқали у энди бундай омонат ҳаётининг қанчалик қадри қолганлигини равшан тушунди. Ирена англадики, ҳаёти ҳали бутунлай маъносиз эмас, мабодо бу ҳаётини сақлаб қолиш ва уни аввалгидан ҳам яхшилаш мумкин бўлса, бунга у тайёр эди (бундай юксак маънони шу кунлардаги азоб-уқубатли, ваҳимали кунларида тушунган эди). Агар у ҳаётини ифлосликларсиз, қўрқув-қутқусиз, қалбакиларсиз қайта бошлаши мумкин бўлса, у бунга тайёр эди. Бироқ эридан ажралиб, шармандали ўйнаш орттириб яшашга ҳам, маълум муддатга хотиржамлигини пулга сотиб олиб, хавфли ўйинни давом эттиришга ҳам энди унинг куч-қудрати етмас эди. У қаршилик қилиш беҳуда эканлигини тушунарди, чунки интиҳо яқинлашган, эридан ҳам, болаларидан ҳам, ўзидан ҳам лаънатга қолиб, ҳалокатга учраши аниқ эди. Қочиш мумкин эмас, душмани уни қаерда бўлса ҳам топиб олади. Энг тўғри йўл – иқроор йўли ҳам беркилиб қолган, бунга энди ўзи ҳам ишонди. Демак, унинг учун яккаю ягона йўл қолди, ундан орқага қайтиш мумкин эмас.

* * *

Эрталаб у мактубларини ёқиб ташлаб, майда-чуйда ишларини саранжомларкан, болаларига ва умуман ўзига азиз, қимматли бўлган ҳамма нарсаларга қарамасликка ҳаракат қиларди.

Ирена ҳаёт неъматлари яна ўзига чорлашидан ва беҳуда иккиланишлари, бусиз ҳам қийин бўлган ниятини амалга оширишни яна қийинлаштириб қўйишидан қўрқар эди. У толеини охирги марта си-наб кўриш ва муттаҳам аёлни учратиш умидида яна кўчага чиқди. У ҳеч қаерда тўхтамай, кўчама-кўча юрар, аммо аввалги телбаларча ҳуркаклиги йўқолган эди. У курашдан руҳан чарчаганлигини, уни давом

эттиришга қурби етмаслигини сезар эди. Жуда зарур ишни бажараётгандай роса икки соат кўча айланди, бироқ рақибини ҳеч қаерда учратмади ва бундан ранжимади ҳам. Унинг шу қадар мажоли қуриган эдики, энди у билан учрашишни ҳам хоҳламай қолди. У ўт-кинчиларга разм солар, улар ҳам бегона, жонсиздай туюларди. Унинг учун энди бу одамлар, бу кўчалар энди соядай, шарпадай ортда қолган, қайтиб келмас бўлиб йўқолган эди.

У яна бир марта кўрқиб кетди. Назарида, кўчанинг нариги тарафидаги оломон орасидан эри унга ғалати, совуқ нигоҳини қадаб тургандай туюлди, эри шу кунларда унга шундай қарашни одат қилиб олганди. Ирена қалтираб ўша томонга тикилди, аммо таниш қиёфа шу заҳоти кўчадан ўтган файтон орқасида ғойиб бўлди, Ирена эри бу вақтда судда бўлишини ўйлаб, ўзини тинчитди. Асаблари таранглашганидан у вақт мезонини унутиб, тушликка кеч қолди. Бироқ эри ҳам одатдаги саришталигини ўзгартириб, икки дақиқа кечикди, у нимадандир ҳаяжонлангандай кўринарди.

Ирена шомгача неча соат қолганлигини ҳисоблади, ҳали анча вақт борлигини билгач, кўрқиб кетди; ҳаёт билан видолашув пайтида ўзинг билан ҳеч нарса олиб кетолмаслигини билгач, бу ажралишга кўп вақт керак бўлмайди, бор бисотинг ҳам кўзингга кўринмайди. Уни билинар-билинемас уйқу элтаётганди. Беихтиёр у яна пастга тушиб, кўчага чиқди-да, ҳеч қаёққа қарамай, ҳеч нарсани ўйламай, боши оққан тарафга юрди. Чорраҳага етганда бир кучер отларини аранг тўхтатиб қолди, араванинг шотиси Иренани уриб йиқитишига сал қолди. Кучер болохонадор қилиб сўкинди. Ирена қайрилиб ҳам қарамади, чунки бу ҳол уни қутқариб қолиши ёки жазо ижросини орқага суриши мумкин эди. Тасодиф уни мудҳиш қароридан қутқазishi мумкин эди. У судралиб нари кетди. Ҳеч нарсани ўйламас, фақат умри битганлигини элас-

элас сезар ва бу унга роҳат бағишлар эди, бу туйғулар туман сингари сезилар-сезилмас қуюқлашиб, унинг вужудини ўраб олаётган эди.

У қайси кўчага кириб қолганлигини билиш учун бошини кўтарди-ю, шу заҳоти бутун вужуди титраб кетди: у мақсадсиз айланиб юриб, беихтиёр собиқ хушторининг уйи олдига жуда яқинлашиб қолган эди. Балки бу, тақдир ҳукмидир. Балки хуштори бир амаллаб унга ёрдам қўлини чўзар, эҳтимол, у бояги муттаҳам аёлнинг турар жойини билар. Уни бирдан қувончли ҳаяжон қамраб олди. Нега бу ҳақда илгарироқ ўйлаб кўрмабди? Шу заҳоти унинг қадамлари тезлашди; умидлар жонланган хаёлида пойинтар-сойинтар фикрлар айлана бошлади. У ўйнашини мажбур қилиб ўша ярамаснинг уйига олиб боради ва бу гапларга бутунлай чек қўяди. Эҳтимол, у маккора муттаҳамлигини қўймаса, судга бераман, деб кўрқитар, яна анча-мунча пул бериб, шаҳардан чиқиб кетишига кўндирад. Ирена бечора йигит билан учрашганида уни силтаб ташлаганига энди афсусланди, бироқ у албатта ёрдам беради. Шу сўнгги лаҳзаларда нажот етиб келиши эса ғалати эди.

Ирена шиддат билан юқорига чопқиллаб чиқиб, кўнғироқни босди. Ҳеч ким жавоб бермади. У диққат билан қулоқ солди. Эшик ортида кимнингдир оёқ учида юргани эшитилгандай бўлди. У яна кўнғироқни босди. Яна жимжитлик. Эшик ортида яна нимадир шитирлади. Шунда у тоқати тоқ бўлиб, кўнғироқни яна жиринглатди, тўхтовсиз, яна ва яна... Ахир унинг учун бу ҳаёт-мамот масаласи эди.

Ниҳоят, ичкаридан қандайдир шарпа эшитилди, қулф шарақлади ва эшик очилди.

– Бу менман, – шошиб шивирлади Ирена.

Йигит эшикни очиб анграйиб қолди.

– Ие, сенмисан... сизмисиз, жоним, – ўзини йўқотиб ғудуллади у. – Кечиринг... Сира кутмовдим... келишингизни... айбга буюрмайсиз, – у пиджаксиз ва галстуксиз, кўйлаги ёқавайрон эди.

– Сизга зарур гапим бор, сиз менга ёрдам беришингиз керак, – деди Ирена асабийлашиб, чунки йигит уни ҳалиям тиланчига ўхшатиб остонада тутиб турган эди. – Ичкарига кирайлик, бир дақиқагина вақтингизни оламан, холос.

– Марҳамат, – эсанкираб гудуллади йигит кўзларида ташвиш билан... – Фақат мен ҳозир... сал ўнғайсиз бўлиб қолди...

– Ҳозироқ гапимни эшитишингиз керак. Ҳаммаси сизнинг айбингиз билан бўлди. Ёрдам бериш – бурчингиз... Сиз менинг узугимни топиб беришингиз керак, эшитяпсизми, топиб беришингиз керак. Ҳеч бўлмаса менга ўша одамнинг манзилни беринг... У хотин менга сира кун бермай қўйди, энди эса қаёққадир вайиб бўпти. Сиз топиб беришингиз керак, ҳа, топиб берасиз!

Йигит анграйиб қараб турарди. Фақат шундан кейингина Ирена ўзининг телба-тескари гапларидан ҳеч нарса тушуниш мумкин эмаслигини пайқаб қолди.

– Аҳ, тушунмадингизми... Гап бундай, сизнинг севгилингиз... хуллас, аввалги ўйнашингиз мени уйингиздан чиқиб кетаётганимда тутиб олди. Ўшандан бери у хотин менга тинчлик бермайди, дардафа қилади... азоблайди, мени ўлар ҳолатга етказди... Энди бўлса, узугимни олиб кетди, аммо мен бу узуксиз адойи тамом бўламан, мен узукни шу бугун, кечқурунгача қайтариб олишим керак; эшитяпсизми, шу бугун, кечқурунгача қолмай... Гапим шу, энди менга ёрдам беринг.

– Лекин, мен... мен...

– Ёрдам бермайсизми?

– Лекин мен ҳеч қанақа хотинни билмайман. Кимни айтаётганингизни тушунмаяпман. Менинг муттаҳам хотинларга ишим тушгани йўқ, – қўполигини яширмай гапирди йигит.

– Ҳали шунақами... билмайсизми?.. У хотин ҳамма гапни тўқиб чиқарипти-да! У сизнинг исмингиз билан

менинг манзилимни қаёқдан билади бўлмаса? Сиз ҳали унинг муттаҳамлик қилишини ҳам ёлғон дерсиз? Сиз ҳали мени алаҳсираяпти, деб ўйларсиз?

Ирена қаҳ-қаҳ отиб кулди. Йигитнинг юраги орқасига тортиб кетди. Иренанинг ялтираб ёнаётган кўзларига, ўзини девоналарча тутишига ва телба-тескари гапларига қараб, ақдан озган, деган фикр ялт этиб хаёлига келди.

– Худо ҳақи, тинчланинг... хоним... Ишончим комилки, сиз янглишяпсиз... Чамамда, сиз... йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас... мен ҳеч нарсани тушунолма-япман. Сиз айтган аёллар билан сира учрашмайман. Ўзингиз биласиз, мен бу ерда янгиман, мен илгарироқ танишган икки аёлнинг сизга учраши мумкин эмас... Уларнинг отини айтиб ўтирмайман, бироқ бу ҳақда ўйлашнинг ўзи кулгили... Ишонинг, бу ерда қандайдир англашимовчилик бўляпти...

– Демак, ёрдам беришни хоҳламайсиз, шундайми?

– Йўғ-е, нега энди, фақат кўлимдан келса...

– Юринг бўлмаса, ҳозир иккаламиз ўша хотиннинг уйига борамиз.

– Лекин кимнинг... кимнинг уйига борамиз?

Ирена йигитнинг енгидан ушлаб торта бошлади, йигит яна уни ақдан озган, деб ўйлаб кўрқиб кетди ва апил-тапил гапирди:

– Албатта... албатта борамиз...

– Қани, кетдик... бу мен учун ҳаёт-мамот масаласи!

Йигит кулишдан ўзини аранг тутиб турарди. Сўнг у бирдан расмий совуқ оҳангда гапирди:

– Мени кечирасиз, хоним, лекин мен ҳозир бандман... Мусиқадан машғулотим бор... Мен дарсни ташлаб кетолмайман.

– Ха-ха-ха-ха! – Ирена йигитнинг юзига нафрат билан тикилиб кулиб юборди. – Ҳали пиджаксиз дарс бераман, денг... Фирт ёлғончисиз, билдингизми! – ялт этиб бир шубҳа хаёлига келиб қолди ва отилиб хонага кирди, йигит қанча уринса ҳам, уни тўхтатиб қолол-

мади. – Бундан чиқди, у муттаҳам хотин шу ерда экан-да! Ҳали у билан тилингиз бир чиқар. Эҳтимол, мендан ўмариб олаётган пулларни бўлишиб олаётгандирсизлар. Аммо-лекин мен уни соғ қўймайман. Мен энди ҳеч нарсадан қўрқмайман. – У овози борича бақирарди. Йигит уни тутиб қолишга ҳаракат қилди, аммо Ирена жон-жаҳди билан силтаниб, унинг қўлидан чиқиб кетди ва оромгоҳ эшигини шарақлатиб очди.

Эшик орқасида гапга қулоқ солиб турган кимса дарҳол ўзини ичкарига олди. Қаршисида юзини ўтириб олган ярим яланғоч нотаниш хонимга анграйиб қараб қолди. Ёш созанда Иренанинг ортидан югуриб кирди, у бирор ишқал чиқармасин, деб қўрқарди. Аммо Ирена дарров ётоқдан қайтиб чиқди.

– Мени кечиринглар, – дея олди у аранг. Чалкашган хаёлларидан боши ровлар, энди у ҳеч нарсани тушунмас, фақат ҳамма нарса кўзига ёмон кўринарди, ҳаммаси жонига теккан, вужудини қўрқинчли ҳорғинлик чулғаб олган эди. – Мени кечиринглар, – такрорлади у. – Эртага... Ҳа, эртага ҳаммаси маълум бўлади. Ўзим ҳам ҳозир... ҳеч нарсани тушунмаяпман. – У бегона одамлар олдида тургандай гапирар, бир вақтлар шу йигитнинг қўйнида ётганини хаёлига ҳам келтирмас, ҳатто ўзининг мавжудлигини ҳам ҳис этмасди. Унинг учун ҳамма нарса остин-устин бўлиб кетган, фақат бир нарса – бу ишларга ёлғон аралашгани аниқ эди. Аммо, у ўйлашдан жуда чарчаган, фикрлашга ҳам мажоли қолмаган эди. Ирена кўзларини чирт юмиб, зинадан дадил туша бошлади, у худди дор остига бораётган маҳкумга ўхшарди.

* * *

Ирена кўчага чиққанида қош қорайган эди. Унинг хаёлига ялт этиб бир фикр келди: балки бояги маҳлуқ кўчанинг нариги ёғида пойлаб тургандир, балки сўнги дақиқаларда нажот келиб қолар? Ирена унутиб

юборилган тангрига илтижо қилиб унга сифингиси келиб қолди «Оҳ, бир амаллаб бир неча ой – ёзгача ҳалокатни кечиктириш, кейин эса муттаҳам аёлнинг қадами етмайдиган дала, ўтлоқлар кўйнида бир ёзгина яшаганимда эди». У шу хаёл билан кўча қоронғилигига синчиклаб тикилди. Назарида қаршисидаги уйнинг дарвозаси олдида таниш башара кўрингандай бўлди, аммо яқин бориши билан у дарвоза ичида ғойиб бўлди. Бир лаҳзагина кўринган бу таниш шарпа эрига ўхшаб кетди. Шу бугуннинг ўзида у иккинчи марта кўринган бу шарпадан кўрқиб кетиши. Ирена бирпас тўхтаб, кутиб турди. Аммо шарпа қоронғиликда изсиз йўқолди. Ирена орқасида кимнингдир куйдирувчи нигоҳини сезиб, жони қийналганича юришда давом этди. Бир марта атайлаб ўтирилиб қаради ҳам, аммо ҳеч ким кўринмади.

Яқингинада дорихона бор эди. Ирена енгил титраб ўша томонга юрди. Доричи рецептда кўрсатилган нарсани тайёрлашга киришди. Дори тайёрлангунча эса Ирена хонадаги никелланган, ялтироқ тарози паллаларига ҳам, жажжи тошчаларга ҳам, этикеткаларга ҳам, баланд токчалардаги қатор тизилган шиша идишларга ҳам, нотаниш лотинча ёзувларга ҳам бирма-бир кўз ташлаб чиқди, у тушунмаса-да, беихтиёр лотинча ёзувларга кўз югуртирди. Соатнинг чиқиллашини эшитди, дорихонадаги махсус ҳидни, ёғли ва ачқимтил дори-дармонларнинг ҳидларини сизди ва болалигида шу ҳидларни ёқтиргани, сирли, ялтироқ, тигелчаларни кўришга ҳавасмандлигини эслади, ойисининг юмушлари билан бу ерга келишга учиб турарди. Шу заҳоти онаси билан хайрлашмаганлиги эсига тушиб, юраги ачишди, боёқиш кампирга раҳми келди. Ирена ойисининг қанчалик кўрқиб кетишини ўйлаб саросимага тушди. Аммо доричи аллақачон шаффоф томчиларни қорамтир шишага санаб қуя бошлаган эди. У кўзини узмай, қорни шишган шишадан ўлим томчилари қандай қилиб кичик

шишага қуйилаётганига тикилиб турди, кўп ўтмай бу томчилар унинг томирларида оқишини ўйлаб, аъзойи бадани музлаб кетди. У ҳуши учиб, доричининг бармоқларига қараб қолди: ана, заҳарга тўлган шишачани пўкак билан ёпди, ана у шишача бўғзига дори қорозини елимлаб ёпиштирди. Иренанинг барча туйғулари даҳшатли ўйлардан увушиб, музлаб қолган эди.

– Икки крон тўлайсиз, – деди аптекачи хотиржам. Ирена қалтираб кетди ва ҳуши оғиб, атрофга анграйиб қаради. Сўнг беихтиёр чаққонлик билан сумкасидан пул чиқарди. Ҳамон ўзига келмай, керакли пулни санаб ажратолмай, тангаларга қараб узоқ туриб қолди.

Шу лаҳзада у қўлини кимдир кескин туртиб юборганлигини, тангалар жаранглаб ойна пештоқига тушганлигини сизди. Кимдир қўлини узатиб, дори шишани тортиб олди.

Ирена беихтиёр ўгирилиб қаради ва жойида михлангандай қотиб қолди: ёнида эри турарди. Унинг юзи докадай оқариб кетган, лаблари қимтилган, пешонасини реза-реза тер босган эди.

Ҳолсизланган Ирена ҳозир ҳушидан кетишини сезиб, пештахтани ушлаб қолди. Кундузи кўчада учратган одами ҳам, дарвоза олдида уни пойлаган одам ҳам ким эканлиги унга равшан бўлди, ўшандаёқ у ички бир сезги билан бу кишининг кимлигини пайқаган эди, энди ҳаммаси бир бўлиб унинг ҳаяжонли хотирида жонланди.

– Кетдик, – деди эри бўғиқ, эзилган товушда.

Ирена маъносиз кўзларини эрига тикди; кўнглининг алақайси сирли чеккасида нега бўйсунаетганлигига ажабланди. Аммо, беихтиёр унинг орқасидан юрди.

Улар кўчада ёнма-ён боришар, аммо бир-бирларига қарашга журъат этишолмас эдилар. Эри ҳамон шишачани қўлидан қўймаган эди. У бир марта тўхтаб, манглайдаги терни артиб олди. Ўзи сезмагани ва

хоҳламагани ҳолда Ирена ҳам қадамини секинлатди. Бироқ эрига қарашга журъат этолмади. Шу кўйи ҳеч кимдан садо чиқмади, фақат кўча шовқини жимликни бузарди.

Зинапояга етишганида эри Иренани олдинга ўтказиб юборди. Ирена ёнида эри йўқлигини ҳис этиши билан оёқларида жон қолмади, тўхтаб, зина таянчигини ушлаб қолди. Шу пайт эри унинг биллагидан тутди. Ирена эрининг кўли тегиши билан титраб кетди ва шошиб юқорига кўтарилди.

Ирена ёторига ўтди, орқасидан эри кирди. Деворлар қоронғиликда хира йилтираб турар, ёғоч буюмларнинг шакли шамойили хира кўзга ташланарди. Эри ҳам, хотин ҳам ҳануз чурқ этмади. Эри шишачанинг қоғозини йиртди, пўкагини тортиб очди, ичидагини тўқди ва кескин ҳаракат билан шишачани бурчакка улоқтирди. Синган шиша овозини эшитиб, Ирена сесканиб кетди.

Иккаласидан садо чиқмади. Ирена эрига қарамаса ҳам унинг ҳаяжонини босиб олишга уринаётганлигини сизди. Ниҳоят, эр хотин томон бир қадам кўйди. Яна бир қадам босди, яна... у хотини ёнига келиб қолди. Ирена эрининг оғир нафас олаётганини сизди ва қотиб қолган, туман пардаси қопланган нигоҳи билан эрининг қоронғиликда ялтираётган кўзларини кўрди. Мана, ҳозир эри ғазаб билан уни ҳақоратлай бошлайди, мана, ҳозир темир бармоқлари билан унинг қалтираган кўларидан маҳкам ушлайди. Иренанинг юраги орқасига тортди, фақат таранг тортилган тордай асаблари титрарди, холос. У бутун вужуди билан жазо олишини кутар, ҳатто эри ғазабга тезроқ эрк беришини деярли хоҳлаб турарди.

Эри ҳамон сукут сақларди. Ана, эри тилга кирди ва Ирена унинг ғазаб билан эмас, мулойимлик, меҳрибонлик билан гапираётганини эшитиб, лолу ҳайрон бўлиб қолди.

– Ирена, – деди у ҳайратомуз мулойимлик билан, – ахир қачонгача бир-биримизни қийнаймиз?

Шу заҳоти Ирена ҳўнграб юборди, унинг узоқ тийилиб, тошга бостирилгандай ушланиб турган йиғиси ташқарига тошиб чиқди, гўё ҳайвон чўзиқ, маъносиз бўкириб юборгандай бўлди. Гўё қандайдир ёвуз қўл унинг ичини ёриб, тилкалаб, жон-жаҳди билан силкигандай бўлди – у маст одамдай гандираклаб кетди, эри суяб қолмаганда, у албатта йиқилиб тушар эди.

– Ирена, – тасалли беришга интиларди эри, – Ирена, Ирена, – у тобора секин ва тобора мулойим шивирлар, хотинининг жон талвасасида типирчилаётган асабларини гўё шу мулойим оҳанг билан силлиглаб тўғриламоқчига ўхшарди. Бироқ у қанча мулойим шивирламасин, хотини фақат ҳиқилаб йиғлаш билан, бутун вужудини қалтиратаётган шиддатли фарёд билан жавоб қилар эди. Фриц хотинини даст кўтариб ётоққа олиб кирди-да, авайлаб диванга ётқизди. Аммо дод-фарёд тинмади. Иренанинг қўллари ва оёқлари шайтонлаб чангак бўлиб титрар, унинг тилка-пора бўлган қалтироқ бадани безгак тутаётгандай гоҳ ёнар, гоҳ музлар эди. Иренанинг охиригача таранглашган асаб торлари бардош беролмай узилган ва шу ўтган ҳафталар давомида тўпланиб қолган оғриқ қутуриб, энди мажолсиз танани бурда-бурда қилаётган эди.

Ҳаяжондан гангиб қолган Фриц хотинининг титроғини босишга уриниб, унинг музлаган қўлларини қисди, аввалига авайлаб, сўнг тобора ёниб, ваҳм ва эҳтирос билан унинг кўйлагини, унинг бўйнини ўпа бошлади, бироқ ғужанак бўлиб қолган Ирена ҳамон қақшаб-қалтирар, кўкрагидан бўшалган йиғи қалқиб-қалқиб келар эди. Эри унинг юзига қўлини қўйди, юзи совуқ, кўз ёшларидан ҳўл, туртиб чиққан чакка томирлари қалтирар эди.

Фриц даҳшатли ваҳима ичида қолди. Тиззалаб ўтирди ва хотинига юзма-юз гапира бошлади, тинмай уни йиғидан тўхтатишга, юпатишга уринди.

– Йиғлама, Ирена... Ахир бари... бари ўтиб кетди. Ўзингни бунақа қийнама... Энди кўрқмасанг ҳам бўлади. У хотин энди ҳеч қачон келмайди, эшитдингми, ҳеч қачон.

Эри иккала кўли билан ушлаб турганига қарамай, Ирена яна силтаниб, баттар қалтираб ҳиқиллай бошлади. Хотини изтиробдан қақшаб-қалтираб фарёд чекаётганини кўрган эри, гўё ўзи унинг қотилидай кўрқиб кетди. У хотинини ҳадеб ўпар, пойинтар-сойинтар сўзлар билан кечирим сўраб, ёлворар эди.

– Ҳа, у қайтиб келмайди... онт ичаман... Сен шунчалик кўрқиб кетасан, деб ўйламагандим... Фақат сени ёмон йўлдан қайтармоқчийдим... Оила олдидаги бурчингни эслатиб кўймоқчийдим... Сени ўша бегона одамникига иккинчи бормасин, дегандим... Оилангга қайтишингни ўйлагандим... Ўша воқеани тасодифан билиб қолганимда эсимга бошқа ҳеч нарса келмади. Сенга тўғридан-тўғри гапиролмасдим, ахир... У одамдан юз ўгирасан... бутунлай уйингни ўйлайсан, деб ишониб кутиб юрдим... роса кутдим. Шунинг учун ўша бечора хотинни орқангдан юборган эдим. У омадсиз актриса, ҳеч қаерда илинжи йўқ. У аввал кўнмай туриб олди мен эса кўнмаганига кўймадим... энди билдим, чакки иш қилган эканман... Лекин сени бу йўлдан қайтаришим керак эди. Менинг кечиришга тайёригимни, кечириш билан хурсанд бўлишимни наҳотки кўриб-билмадинг? Наҳотки, шуни тушунмадинг?.. Аммо, сени бу даражага борасан, деб сира ўйламаган эдим... Шу ишларнинг ҳаммасини кўриш... ҳар қадамнингни пойлаш менгаям осон бўлгани йўқ, сендан кўра кўпроқ азоб чеккандирман. Болаларни деб, тушунсанг-чи, фақат болаларни деб сени шу аҳволга тушишга мажбур қилдим... Лекин энди ҳаммаси ўтиб кетди. Энди ҳамма иш ўнгланиб кетади...

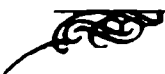
Эрининг овози жуда яқиндан келса ҳам Иренага бу сўзлар жуда олисдан келаётгандай хира эшитилар ва уларнинг маъносини уқмас эди. Унинг ичидан

қалқиб чиқаётган фарёд тўлқинлари бошқа товушларни босиб кетар, ларзага тушган туйғулари ақлини хиралаштириб қўйган эди. У эрининг меҳрибонлик билан силаб-сийпаётганлигини, ўпаётганлигини ҳам, ўзининг кўз ёшларини ҳам сезиб турар, бироқ ичидан отилаётган даҳшатли нидо томирларини ўйнатиб гувиллар, қўнғироқлар бонгидай шиддатли садо қулоқларини қоматга келтираётган эди. Кейин шуларнинг ҳаммаси тумандай тарқалиб, ғойиб бўлди. У ҳушига келар экан, элас-элас кийимини ечишаётганини сизди, қалин туман орасида эрининг мулойим ва ташвишли юзини кўргандай бўлди. Шу заҳоти чуқур, фароғатли уйқу оғушига фарқ бўлди, энди унга безовта тушлар ҳам яқинлашмас эди.

* * *

Эртасига Ирена кўзини очганида тонг ёришган, хона нурга тўлган эди. Қутуриб ўтган бўрон гўё унинг қонини тозалаб, янгилагандай, кўнгли ҳам ёришган эди. У нима воқеа юз берганини эслашга уринди, бироқ ҳамон барча нарса унга тушдай туюларди. У худди тушида ҳавода учаётгандай бутун вужудида ғаройиб энгилик ва эркинлик сизди ва бу ғира-шира сезги ўнгида эканлигини билиш учун қўлини қўлига теккизди. У сесканиб кетди: бармоғида узуги ярқираб турарди. Шу заҳоти уйқусидан асар ҳам қолмади. Унга элас-элас эшитилган пойма-пой сўзлар ҳам, ўй-фикрига айланишдан чўчиб турган ғира-шира гумон ва шубҳалар ҳам энди бирданига ярқ этиб равшанлашди. Энди унга ҳаммаси – эрининг саволлари ҳам, ўйнашининг ҳайронлиги сабаби ҳам кундай равшанлашди; уни ўраб олган даҳшатли тўрлар ҳам бирма-бир кўз олдига келди. Ҳазаб ва ҳаяжондан яна асаблари титраб қалтирашга тушди, у энди мана шу хаёлотсиз, ваҳимасиз уйқудан уйғонганидан афсуслана бошлади.

Аммо шу пайт қўшни хонада кулги эшитилди. Болалар ўринларидан туришиб, худди эрта уйғонган

қушлардай янги кунни оққишлаб, гулдураб сайрашар эди. Ирена ўғлининг овозини аниқ таниди ва биринчи марта унинг овози отасининг овозига ўхшашлигини сезиб, ҳайрон бўлиб қолди. Лабларига сезилар-сезилмас табассум қўнди ва ўрнашиб қолди. Ирена ўзининг ҳаёти, энди эса бахти ҳам бўлган нарсалардан тўйиб роҳатланиш учун кўзларини юмиб ётар эди. Ичини эса ҳамон нимадир куйдирар, аммо бу оғриқ шифобахш эди – одатда яралар бутунлай битиб кетмагунча шундай ловиллаб туради.

НОМАЪЛУМ АЁЛ МАКТУБИ

Тоғ бағрида уч кун дам олиб қайтган машҳур ёзувчи Р. саҳар пайтида Вена вокзалига етиб келди. Газета сотиб олиб, унинг санасига кўзи тушди-ю, бугун туғилган куни эканлигини эслади. Қирқ бирга кирибман-а, деган фикр хаёлидан ўтди, бунга суюнмади, хафа бўлмади ҳам. Газетанинг шалди роқ саҳифаларини варақлаб чиқди-да, кейин такси ёллаб уйига жўнади. Хизматкори, шу кунларда уни икки киши йўқлаб келганини, сўнгра бир неча бор телефон қилишганини айтди ва йиғилиб қолган хатларни патнисда олиб келди. Ёзувчи мактубларни эринчоқлик билан кўздан кечираркан, баъзи бирларининг номларига қизиқиб, очиб ҳам кўрди, эътиборини тортган, нотаниш киши томонидан ёзилган салмоқли бир мактубни ажратиб четга суриб қўйди. Шу орада хизматкори чой ҳозирлади. Ёзувчи креслога ўрнашиб олиб, газетага яна бир бор кўз югуртирди-да, келган каталогларни синчиклаб қараб чиқди, сўнгра сигара тутатиб ҳалиги мактубни қўлига олди.

Мактуб ўттиз бетча бўлиб, номаълум аёл томонидан шошиб ёзилган бўлса керак, қинғир-қийшиқ, шу сабабли мактубдан кўра кўпроқ қўлёзмага ўхшаб кетарди. Ёзувчи Р. бошқа бирор хат-пати йўқмикин, деган хаёл билан беихтиёр конвертни яна бир бор ушлаб кўрди. Бироқ конверт ичи бўш, устига бирон кимсанинг номи ҳам, манзили ҳам ёзилмаган эди. Қизиқ, деб хаёлидан ўтказди-да, мактубни яна қўлига олди. Мактуб «Мени асло билмаган», деган сўзлар билан бошланганди, бу нима, мурожаатми ёки сарлавҳамикин, деб ҳайрон қолди ёзувчи... Кимга аталиб ёзилган? Менгами ёки хаёлий қаҳрамонгами? Ёзувчи мактубга жуда қизиқсиниб ўқишга тутинди...

Болагинам кеча жон берди – жажжигина, ожиз жигаргўшамни деб уч кечаю кундуз жонимни жаб-борга бердим; шўрлик қирқ соат олов бўлиб ёниб, ажал билан олишди. Қирқ соат мижжа қоқмай тепасида ўтириб чиқдим. Лов-лов ёнган пешонасига муз кўйдим, титраб-қақшаган жажжи кўлларини кечасию кундузи кўлимдан чиқарганим йўқ. Учинчи кун деганда, кечга бориб ҳолдан тойган бўлсам керак, кўзларим беихтиёр юмилиб кетибди. Стулда ўтирганимча уч соатми, тўрт соат ухлаб қолибман, шу орада шўрлик болагинам оламдан ўтибди. Уйқудан кўз очганимда оппоғим қандай ётган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай узун каравотида чўзилиб ётибди. Зийрак қора кўзлари юмуқ, оқ кўйлакчаси устида кўллари қовушган. Каравотчасининг тўрт бурчагида тўрт дона шам шуълаланиб турибди. У томонга қарашдан ҳам, қимирлаб ўрнимдан туришдан ҳам кўрқаман, чунки шам шуъласи лопиллаб яна болагинамнинг юз-кўзларига, юмуқ лабларига соя тушса, унга яна жон кириб, кўнғироқдай жаранглаган овозлари билан эркаланиб гаплашадигандай. Унинг дунёдан ўтганини биламану, лекин умид шарбатига ва ноумидлик заҳарига тоқатим қолмаганидан унга қарашга юрагим йўқ. Биламан, болам кеча жон берган, энди ёруғ дунёда мен учун фақат сен қолдинг. Ҳа, ҳаётни ўйинчоқ қилиб олган сен беғамдан бошқа ҳеч кимим йўқ, сен бўлсанг дунёда мендек ғариб-нотавон борлигини билмайсан ҳам. Мени ҳеч хаёлингга келтирмаган бўлсанг ҳам меҳру муҳаббатим ҳамиша сенда бўлди.

Бешинчи шамни ёқиб, сенга хат ёзаяпман. Мен энди болагинамнинг ёнида ёлғиз қолишдан кўрқаман, бошимга тушган мусибатларни айтиб уввос солиб йиғлашга эса мадорим йўқ, бас, шу мудҳиш дақиқаларда ўз дардимни сенга айтмасам, кимга айтай, ахир, сени ҳозир ҳам жонимдан азиз деб биламан. Эҳтимол, юрак дардимни сенга тузукроқ баён қилолмасман, балки бунга сен тушуна олмассан – фик-

рим чувалашиб кетган, чакка томирларим лўқиллаб турибди, аъзойи баданим қақшаб кетяпти. Иссиғим баланд бўлса керак, менга ҳам грипп касали юққан бўлса ажаб эмас, нега деганда, ҳозир бу фалокат касал уйма-уй изғиб юрибди-да. Майли, кошкийди юққан бўлса, болагинам билан кўш мозор бўлардим, ўзим ҳам бу дунё азобидан қутулиб кўя қолардим. Гоҳо кўзларим тиниб кетади, бу мактубни ёзиб тамомлашим ҳам даргумонга ўхшайди, майли, нима бўлса бўлар, бор кучимни йиғиб, бир марта, ақалли бир мартагина сен билан, бир умр мендан беҳабар юрган севгим билан суҳбатлашмоқчиман.

Ёлғиз сен билан суҳбатлашишга муштоқман, умримда биринчи марта юракдаги дардимни изҳор қилиш орзусидаман: бутун ҳаётимни ёлғиз сенга бағишлагандим, сен бўлсанг бундан мутлақо беҳабар эдинг, энди ҳаммасини шу мактубимдан билиб оласан. Лекин билиб қўй, мени ўтдан олиб сувга, сувдан олиб ўтга ташлаб турган иситма чиндан ҳам ажалимнинг боши бўлса, мен бу дунёдан ўтсам, шундагина сиримдан воқиф бўласан – тарин менга хат ёзаман деб овора бўлиб юрмагин, дейман-да. Ажалим етмай, тирик қолсам, мактубни йиртиб ташлайман, шу кунгача дамимни чиқармай келгандим, нима қилибди, бундан кейин ҳам миқ этмай юравераман. Мактуб қўлингга бориб тегса, билгинки, марҳума ўз умр саргузаштини, дастлабки онгли дақиқаларидан то сўнгги дақиқаларигача сенга бағишлаган умр саргузаштини ҳикоя қиляпти. Бу сўзларимдан ташвишланмасанг ҳам бўлади. Ўликнинг нима ҳам даъвоси бўларди, у на муҳаббат, на раҳм-шафқат ва на тасалли талаб бўлади. Сендан битта тилагим бор, у ҳам бўлса, илҳақ бўлиб сенга талпиниб турган юрагим дард-алами, фарёдига ишонсанг бўлгани. Ҳамма гапларимга ишон, илтимосим шу, холос. Биттаю битта фарзандининг ўлиги устида қон йиғловчи ғариб онанинг тили ёлғон калимага борармикин?

Қулоқ сол, севгилим, бутун умр саргузаштимни сенга ҳикоя қилмоқчиман. Ҳаётим саҳифаси чиндан ҳам сени билган кунимдан очилган эди. Бунгача ўтган кунларим эсимда ғира-шира қолган, ўй-хаёлларим у кунларга ортиқ ҳеч қайрилиб боқмай қўйганди, кунларим қандайдир узун-узун ўргимчак ини босган ертўлада ўтарди. Бу ертўлада истиқомат қилиб турган одамларни алақачонлар дилимдан суғуриб ташлагандим. Сени учратганимда ўн уч яшар қиз бола эдим. Ҳаётимнинг сўнгги нафаси бўлмиш ушбу мактубни қўлингда ушлаб турган шу ҳовлида истиқомат қилардим, биз турган квартира эшиклари сенинг квартирангга рўпарама-рўпара эди, бизлар бир зинадан чиқиладиган уйда турардик. Эсингда қолганмикин, чиновникдан тул қолган муштипар онам билан (онам ҳамиша аза тутиб қора кийиниб юрарди) озғин бир қизча, балки қачонлардир хотирангдан кўтарилиб кетган бўлса керак – ахир биз ўзимизни панага олиб бечораҳол мешчанлар сингари, бир амаллаб тирикчилигимизни ўтказиб юрардик. Номимизни ҳам ҳеч эшитмаган бўлсанг керак, чунки эшигимизга номимиз ёзилган тахтача ҳам қоқилмаганди, ҳеч ким бизни йўқлаб келмасди ҳам. Э-ҳа, бунга озмунча бўлди дейсанми, ўн беш-ўн олти йил илгариги гапларни айтяпман, азизим, албатта булар хотирангдан кўтарилиб кетгандир. Мен эса, икир-чикирларигача ҳаммасини ташналик билан эслайман. Сени дастлаб кўрган, сен тўғрингда дастлаб эшитганларим худди бутунгидай эсимда қолган. Кўзим очилиб дунёни таниган ўшал кунни эсда сақламай бўларканми! Севгилим, қулоқ сол, ҳаммасини бирма-бир ҳикоя қилай, илтижо қиламан, чорак соат вақтингни менга тухфа қил, сендан ўзгани демай, сабри қаноат билан бутун умрини оёғинг остига таплаган бир нотавон дардини сен ҳам сабр билан тингла.

Биз турган ҳовлига кўчиб келмасингдан олдин, ҳозир сен яшаган уйда чакаги тинмайдиган баджаҳл,

ифлос одамлар туришарди. Ўзлари камбағал бўла туриб, кўни-кўшниларининг қашшоқлигидан кулиб юришарди, бизларни бўлса кўргани кўзлари йўқ эди, чунки биз улар билан борди-келди қилмасдик-да. Оила бошлиғи пияниста эди, уззуккун хотинини тутиб урарди, стол, идиш-товоқларнинг тарақа-туруғидан ярим кечаларда уйғониб кетардик, бир кун сочлари тўзиган хотини қора қонига бўялиб зинапояга отилиб чиқди, орқасидан итдай маст эри ҳайқириб қувибди, кўни-кўшнилар полицияга хабар қиламиз, деб кўрқитиб зўрға босиб кўйишди. Онам бошдаёқ бу эр-хотин билан ҳеч қанақа борди-келди қилмасликка аҳд қилиб, болалари билан гаплашма, деб менинг ҳам қулоғимни бураб кўйганди. Аламига болалари ҳар бир қулай фурсатдан фойдаланиб мендан ўч олиш пайида бўлишарди. Кўча-кўйда орқамдан бўлмағур гапларни айтишарди; бир кун қорбўрон қилиб юз-кўзимни моматалоқ қилишди. Каттакон ҳовлида турувчиларнинг бари уларни ёмон кўриб қолишганди. Бир куни нимадир бўлди-ю, ўша пияниста ўғрилиқ устида қўлга тушиб, оиласидагилар кўчиб кетадиган бўлиб қолишди, бу хабардан ҳаммамиз енгил тортдик. Бўшаб қолган уйни ижарага кўйиш ҳақидаги эълон икки-уч кун дарвозада осиглиқ тургач, олиб кўйишди, уй мутасаддиси, қандайдир сўққабош мўътабар бир ёзувчи ижарага олди, деган хабар тарқатди. Дастлаб номингни ўшанда эшитгандим.

Орадан икки-уч кун ўтгандан кейин бўёқчию сувоқчи; дурадгорлар келиб ишга тушиб кетди, яна алакимлар келишиб ахлатларини тозалашди. Онам бўлса, ҳа, кўшниларимизнинг жанжал-тўполонларидан қутуладиган кунимиз ҳам бор экан-а, деб суюнди. Кўчингни келтиришди-ю, ўзинг кўринмадинг, ҳамма ишларингга сочига оқ оралаган, паст бўйли, вазмин маҳраминг қараб турарди, у ҳам унча-мунчага эътибор қилмасдан, шовқин қилмай, салобат билан ишини битирарди. Бизга у ёқиб қолди, нега деганинда,

авваламбор, биз томонларда маҳрам сақлаш қаёқда дейсан, яна сабаби шуки, у ҳамма билан бирдай хушмуомалада бўлар, шу билан бирга, ўзини оддий хизматкорларга тенг тутмас, улар билан апоқ-чапоқ бўлмасди. Дастлабки кунлардан бошлаб онамнинг ҳурматини жойига қўяр, ҳатто мен гўдак қиз болани кўрганида ҳам салом бериб, иззатимни бажо келтирарди. Сенинг номингни ҳамisha қандайдир иззат-икром билан, ҳатто ихлос билан тилга оларди, бу – хизматкорнинг хўжасига шунчаки садоқатидан ҳам юқори нарса эканлиги кўзга ташланиб турарди. Одамохун кекса Иоганн ҳамisha сенинг ёнингда, хизматингда юришига ғайирлигим келса ҳам, кейинчалик уни жуда яхши кўриб қолганимни билсанг эди!

Азизим, буларни майда-чуйдаларигача ҳикоя қилишдан мақсадим шуки, юрагини олдириб қўйган, кўрқоқ гўдак қиз боланинг кўнглини илк марта ўзингга қандай ром қилганингни билиб қўй, демоқчиман. Ҳаётимга кириб келмасингдан анча бурун, назаримда сени қандайдир бир нур чулғаб олгану, бошингда аллақандай сирли шуҳрат тожи намоён бўлганди; узоқ шаҳарчанинг чеккасидаги тор бир кулбада истиқомат қилиб турувчи биз нотавон махлуқлар йўлингга интизор бўлиб кутиб юрардик. Тор бир муҳитда яшовчи жамоа аҳлидан ҳеч бир воқеа қочиб қутулмаслигини, улар ҳар бир воқеадан хабардор бўлиб туришларини ўзинг ҳам биласан-ку, азизим. Бир куни мактабдан қайтиб келсам, уйимизнинг олдида уй анжомлари ортилган арава турибди, ана ўшанда сени кўрарга қанчалик муштоқ бўлганимни билсанг эди! Оғир буюмларининг кўпини ҳаммоллар юқорига чиқариб, майда-чуйдаларни ташиб туришган экан; буюмларингни кўриб оғзим очилиб, эшик олдида томоша қилиб туриб қолибман, нимага десанг, умримда бунақанги нарсаларни кўрмагандим-да: ҳинди маъбудалари-ю, итальян ҳайкаллари, катта-катта ажойиб суратлар, беҳисоб чиройли китоблар... ўнгимми, тушимми, деб

кўзларимга ишонмасдим. Китобларни тахлаб, эшик олдига обориб хизматкорингнинг кўлига бериб туришибди, у бўлса ҳар биттасини авайлаб кичкина супурги билан чангини қоқиб тозалаяпти. Азбаройи ҳайратда қолганимдан кўзларим косасидан чиқаёзиб, уюлиб ётган китоблар атрофида парвона бўлиб юраверибман; хизматкоринг мени ҳайдамади-ю, лекин рўйхуш ҳам бермади, шу сабабдан, китобларнинг майин чарм муқоваларига кўл тегизиб кўргим келса ҳам юрагим дов бермади. Кўрқа-писа уларнинг номига кўз қиримни ташладим: билсам, французча, инглизча китоблар экан, баъзи бирларининг номи аллақандай мен билмайдиган тилда ёзилган: китобларни томоша қилишдан зерикмасдим, ойим уйдан чақириб қолди.

Кўрдингни, ўзингни кўрмасам, билмасам ҳам шу кеча хаёлим сенда эди. Ўзимнинг ҳам қоғоз муқовалари йиртилиб-титилиб кетган ўнча арзонбаҳо китобим бор эди, шуларни ихлос билан қайта-қайта ўқиб юрардим. Шунча кўп ажойиб китобни ўқиб туширган, анча тилни биладиган, бадавлат, бунинг устига яна ўқимишли киши қандай бўларкин, деган фикр миямга жо бўлиб, тинчимни бузиб кўйди. Назаримда, у файритабий бир зот эди. Хаёлимда сурагингни чизишга ҳаракат қилиб кўрдим; жуғрофия муаллимимизга ўхшаган узун оқ соқоли, кўзойнак таққан чол сиймосини кўз олдимга келтирдим, лекин бу дилкашроқ, чиройлироқ, меҳрибонроқ бўлса керак, деб ўйладим. Нимагадир, сабабини билмайман, сени кекса деб тасаввур қилганимда ҳам, чиройли бўлса керак, деб ишонардим. Ўшанда кўрмаган, билмаган бўлсам ҳам сени тушимда кўриб чиққандим.

Эртасига ўзинг ҳам етиб келдинг, бир кўрай деб ҳар қанча уринсам ҳам, ҳаракатларим зое кетди, шундан кейин яна ҳам иштиёқим ошди. Ниҳоят, учинчи кун деганда сени кўрдиму, гўдаклик тасаввуримдаги «маъбуд»га асло ўхшамаслигингни кўриб

ҳайратда қолдим. Сенга қиёс қилган ўшал кўзойнак таққан хушфеъл кекса чол ҳақидаги тасаввуримни парчалаб, рўпарамдан истараси иссиқ, келишган бир йигит чиқиб қолди. Бу сен эдинг!.. Ўшанда тўқ малла, хушбичим спорт костюмида ёш йигитчалардек шўх-шўх қадам ташлаб келдингу, икки-икки поғона ҳатлаб юқорига чиқиб кетдинг. Қўлингдаги шляпангу завқ тўла юзингни, новвот ранг сочларингни кўриб ҳайратдан ўзимни йўқотиб қўяёздим. Рост айтаман, қўрқиб қутим учиб кетди. Ёшлигинг, чиройинг, қадди-қоматингни кўриб, ҳушим бошимдан учди. Қизик, шу биринчи кўришдаёқ икки ёқламалигингни дарҳол пайқаб олдим, фақат менми десам, бошқаларни ҳам мудом ҳайратда қолдирган шу хислатингнинг бири: серзавқлигинг, енгилтаклигинг, ўйинқароқлигинг, саргузаштга ўчлигинг бўлса, шу билан бирга, ижодий ишингда бениҳоя жиддийлигинг, жуда ҳам доно, бурчингга содиқ, ўқимишли бўлганинг эди; икки ёқлама ҳаёт кечириб юрганингга бошқалар сингари менинг ҳам кўзим етди: ялтироқ, ранг-баранг томонинг ташқи дунёга қаратилган бўлса, нариги, қоронғи томони эса ёлғиз ўзингга аён; ишқингда ўртаниб юрган мен ўн уч яшар қиз бола сенда чуқур илдиз олган бу икки ёқламаликни, ҳаётинг сирини бир қарашдаёқ фаҳмлаб олгандим.

Мендек норасида назарида сен бориб турган сеҳргар, ажойиб жумбоқ бўлиб қолганингни энди тушунгандирсан, азизим. Адиблиги билан, менга ёт бошқа бир дунёдаги шухрати билан кишиларни ўзига ром қилган у кимса – йигирма беш яшар олифта, хушчақчақ, навқирон йигит экан! Шу кундан бошлаб яшаб турган жойимизда, бутун гўдаклик ҳаётимда сендан бўлак ҳеч кимса мени қизиқтирмаганини ўн уч яшар болага хос ўжарлик, қайсарлик билан фикри зикримни ёлғиз сенга бағишлаганимни, фақат сенинг турмушингга маҳлиё бўлиб қолганимни гапиришининг ҳожати бормикин? Ўзингга, юриш-туришингга, ке-

либ-кетиб юрган ёру дўстларингга ҳамиша разм солиб юришни одат қилдим, иштиёқмандлигимни қондириш у ёқда турсин, фикри ёдимни баттар ўзингга банд қилдинг, нимага деганда, сеникига келувчи хилма-хил одамларни кўрганимда икки ёқламалигинг яна ҳам равшанлашди. Уйингга ёш-ёш йигитлар, ошна-оғайниларинг келишарди, чақчақлашиб вақти-хушлик қилардинглар; усти боши юпун талабалар ҳам келиб туришарди; баъзида автомобилларда хонимлар келишарди, бир куни сеникига опера театрининг директори, машҳур дирижёр келди, уни мен кўлида дирижёрлик хивичини ушлаб турганида узоқдан кўргандим; тижорат мактабида ўқиётган ёш-ёш қизларнинг келганини ҳам кўрганман, улар уялганларидан тезроқ ўзларини эшиқдан ичкарига олиш пайдан бўлишарди – нимасини айтасан, хотинлар жуда кўп келишарди. Бу томонини унчалик ўйла-масдим, бир куни эрталаб мактабга кетаётганимда юзига қалин тўр тутиб сеникидан чиқиб кетаётган бир хонимни кўрганимда ҳам унчалик ғайирлигим келгани йўқ. Ахир энди ўн уч ёшга кирган қиз бола эдим, кўз-қулоқ бўлиб, ҳар бир қадамнингни пойлаб юришларим муҳаббат аломати эканини ўшанда қаердан ҳам билардим.

Лекин азизгинам, бутун қалбим билан сени бир умр севиб қолган кун ва соатимни жуда аниқ биламан. Бир куни дугонам билан мактабдан келиб, дарвоза оғзида гаплашиб тургандик, шу пайт бир автомобиль келиб тўхтади-да, мени ром қилган, ўзингга ярашган олифталигинг билан сакраб ерга тушдинг. Югуриб бориб сенга эшик очганимни ўзим ҳам сезмай қолибман, бир-биримиз билан уришиб кетишимизга сал қолди. Ўшанда мени мафтун этувчи илиқ, мулойим қараш қилиб, ширин табассум ҳады қилгансан, ҳа, ширин табассум ҳады қилгансан-да, эшитилар-эшитилмас: «Каттакон раҳмат, фройлейн», дегансан.

Бўлгани шу, азизим, лекин шу дамдан бошлаб мулойим, ширин табассумингни ҳис қилганимдан буён сенга шайдо бўлганман. Кейинчалик, орадан оз фурсат ўтгач, билсам, ёнингдан ўтган ҳар бир аёлга, ҳар бир дўкондор қизга, сенга эшик очиб турган ҳар бир хизматчи аёлга кучоқ очиб ўз бағрига чорловчи, фусункор, шу билан бирга, таслим қилувчи табассумни ҳадея қилиш одатинг бор экан, билсам, бу нигоҳнинг ихтиёри сенда эмас экан, бирон ҳис-туйғу ифодаси ҳам эмас экан, шунчаки аёлларга кўзинг тушган кезларда қарашинг ўзидан-ўзи илиқ ва мулойим ифода касб этаркан. Мен ўн уч яшар норасиданинг бундан хабарим йўқ эди. Бу навозишу табассумингдан ўтда ёниб бутун борлигимни сенга қурбон қилибман.

– Ким бу? – деб сўради дутонам. Унга бирданига жавоб беролмадим. Шунча қилсам ҳам номингни тилга олишга ўзимни ожиз сездим, номинг шу лаҳзада сир тутишим лозим бўлган муқаддас ном бўлиб қолди.

– Ким бўларди, кўшнимиз-да, – деб тутилиб, бир амаллаб жавоб бердим.

– Ҳо, нега мунча қизармасанг? – дея болаларга хос бағритошлик билан заҳарханда қилди дутонам. Сиримни очиб масхара қилганидан юз-кўзларимга қон қуйилиб, чаккаларим ловиллаб кетди. Хиждолат бўлганимдан дағаллик билан:

– Ўлгудай аҳмоқсан-да! – деб бақриб юборибман. Менга қолса, бўғиб ташлагим келди-ю, аммо у баттар мазах қила бошлагач, кўзимдан тирқираб ёш чиқиб кетди. Ундан юзимни ўгирдим-да, чопганимча тепага чиқиб кетдим.

Шу пайтдан бошлаб сенга меҳр қўйдим. Биламан, хотинларнинг эркатойисан, бунақа гапларни улардан кўп эшитгансан, лекин сўзимга ишон, сени ҳеч ким менчалик садоқат билан, вафодорлик билан севган эмас, мен бир умр шайдойинг бўлиб қолдим, чунки норасида қизнинг ўғринча муҳаббатига дунёда ҳеч нарса тенг бўлолмайди, унинг муҳаббати қаноатли,

вафодор, маъсума, сезгир ва шавқ-завқли бўлади, ёши бир жойга бориб қолган сурбет, ёпишқоқ, бе-ихтиёр бўлса ҳам шилқимлик қилувчи хотинларнинг муҳаббати қаёқда-ю, гўдакнинг муҳаббати қаёқда. Норасида ўз муҳаббатини пинҳон сақлаб юради, бошқалар ҳис-туйғуларини дугоналарига айта берадилар. Кўринганга сирларини очиб, ҳис-туйғуларини сийқалаштириб кўядилар, улар муҳаббат тўғрисида кўп эшитиб, кўп ўқиганлар, бу ҳар бир тирик жоннинг бошига тушадиган савдолигини биладилар. Бундайлар назарида муҳаббат бамисоли бир ўйин, дастлаб оғзига папирос олганда мағрур бўлган тирмизак бола сингари, муҳаббатларини кўз-кўз қилиб юрадилар. Менинг эса дилимни очиб гаплашадиган, ўгит-насиҳат қиладиган, ёмон йўлдан қайтарадиган ҳеч кимим йўқ эди, ҳеч нимани кўрмаган содда қиз эдим, тақдирим шу экан, деб ўзимни жаҳаннам қаърига отибман. Дилимда қайнаб-тошган ҳис-туйғуларимни, розимни фақат сенга ишониб айтяпман, негаким, ширин хаёлларим рамзи сен эдинг; отам аллақачонлар вафот этган, боши ташвишдан чиқмай, пенсия билан бир кунини ўтказиб юрган шўрлик онам билан сирдош эмасдим, енгилтак мактабдошларимни жиним ёқтирмасди, нега деганда, мен учун энг муқаддас бўлган эҳтиросни улар бамисоли бир ўйинчоқ деб билишарди, шундай бўлса-да, қалбимда майда-чуйда зарралардай сочилиб турган, даф қилинса ҳамки, бетоқат бўлиб яна отилиб турган бутун ҳис-туйғуларим сенга қараб талпинарди. Сен мен учун, – нима деб тушунтирсам бўларкин сенга буни? Ҳар қанақа муқояса ҳам, ёнига бир нима кўшиб айтмасанг, жуда ожизлик қилади, – борлиғим, бутун жон-танзим сен эдинг. Мавжудот сенга алоқадор бўлгани учунгина қийматга эга эди, ҳаётимдаги муҳим воқеалар сен билан боғланган бўлса, шу тақдирдагина бир маъно касб этарди. Бутун ҳаётим бошқа изга тушиб кетди сени деб. Шу дамгача бепарво, ўртамиёна шогирд эдим,

тўсатдан синфда биринчи талаба бўлиб қолдим, юзлаб китобларни ўқиб ташладим, ярим кечагача бошимни кўтармасдан китоб ўқирдим, чунки сен китобни яхши кўришингни билардим; бир вақт қарасам, зўр бериб рояль чалишни машқ қила бошлабман, чунки сени мусиқани яхши кўради, деб гумон қилгандим, буни кўриб онам ҳам ҳайрон. Пала-партиш кийинаркан, дея кўнглингга келтирмаслик учун уст-бошларимни тозалаб, ямаб оладиган бўлдим, онамнинг эски кўйлагидан бичиб тикиб олган тўртбурчак ямоғи бор мактаб фартугимни ҳар кийганимда уялганимдан ерга кириб кетгандай сезардим ўзимни. Ямоқни кўриб қолиб, мендан ҳазар қилишингдан кўрқардим, шу важдан ҳар гал зинапоядан юқорига югургилаб чиқиб кетаётганимда китоб солинган жилдимни чап ёнимга қисиб олардим, шунда ҳам яна кўзи тушиб қолмасайди, деб титраб-қалтирардим. Аслида буларнинг ҳаммаси кулгили эдику-я, нега десанг, ажир сен менга бирор марта ҳам қиё боқмасдинг-да!

Шунда ҳам кун бўйи қиладиган ишим, кўзим тўрт бўлиб сени кутиш, йўлингни пойлаш эди. Эшигимизнинг мис гардишли кичкина туйнукчасидан эшигинг кўриниб турарди. Бу туйнукча, – йўқ, азизим, мендан кулма, шу туйнукча олдида ўтказган соатларимдан ҳозир ҳам уялмайман! – шу туйнукча менинг ойнаи жаҳоним эди; онам сиримдан воқиф бўлиб қолмасайди, дея китобимни қўлтиқлаб, юрак ҳовучлаб, оқшомларни шу совуқ йўлакчада пойлоқчилик қилиб ўтказардим. Сен яқинлашган сари титраб, ихтиёрим ўзимдан кетарди. Шунда ҳам сендан кўзимни узмай қадам-бақадам орқангдан пойлаб юрардим. Лекин бу пойлоқчиликларим зим-зиё кечаларда сабру тоқат билан кунларингни санаб, йўлларингда юрак уришидай сенга ҳамроҳлик қилувчи чўнтак соатинг пружинасининг чирпиниши сингари арзимас нарса эди, сен бўлсанг соатинг миллион-миллион марта тик-тик урганда бир мартагина кўз қирингни ташлаб

қўясан, холос. Ҳамма қилиқларингни, тақиб юрган ҳамма бўйинбоғларингни, ҳамма костюмларингни ипидан игнасигача билардим, ёру дўстларингни ҳам билардим, бир оз фурсат ўтгач, уларни бир-бирларидан ажратадиган бўлиб қолдим, улар орасида менга маъқуллари ҳам бор эди, жиним ёқтирмайдиганлари ҳам; ўн уч ёшимдан ўн олти ёшимгача жони таним сен бўлдинг. Э-ҳа, озмунча тентаклик қилдимми? Қўлинг теккан эшик дасталарини ўпардим, уйингга кираверишда ташлаб кетган сигара қолдиқларини муборак нарсадек ердан кўтариб олардим, ахир, унга лабларинг теккан эмасми? Кечқурунлари қайси ойнанда чироқ ёқиғлик эканини билиш ва кўзим кўрмаган суратингни яқинроқ ҳис қилиш учун бирон баҳона билан кўчага югуриб чиқишларимнинг эса сон-саногини ҳам йўқотдим. Узоқ сафарга кетган чоғларингда – Иоганн сариқ жомадонингни кўтариб тушиб келаётганини кўрганимда ҳар гал юрагим орқамга тортиб кетарди, бир неча ҳафта ҳаётим сўнгандай бўларди. Қовоқ-тумшугим осилиб, зардам қайнаб, ўзимни кўярга жой тополмас, онам маъюслигимни, йиғлаган кўзларимни кўриб қолмасайди, деб жон ҳовучлаб юрардим.

Биламан, бу ҳикояларим ҳаммаси сен учун норасида боланинг кулгили қилиғидай гап. Булардан мен уялиб хижолат тортсам бўларди, лекин мен уялмайман, чунки сенга бўлган муҳаббатим ҳеч қачон ўша норасидалик шавқ-завқларим сингари жўшқин ва мусаффо бўлган эмас. Ҳатто афти ангоримни аниқ кўрмаган бўлсанг ҳам ўша кезларда бутун ҳаётимни сенга бағишлаганимни соатлаб, кунлаб ҳикоя қилишдан ҳам қайтмасдим, афти ангоримни аниқ кўрмаган бўлсанг ҳам, дейишимнинг боиси шуки, зинапояда тўқнаш келиб қолган чоғларимизда, оловдай ёндирувчи кўз қарашларингдан қўрқиб, бошимни қуйи солиб, худди ўзини ўтдан сақлаб, сувга ташлаган одамдай ёнингдан лип этиб ўтиб кетардим. Аллақачонлар

унутиб юборган ана ўша йилларингни сенга соатлаб, ҳатто ойлаб жон деб ҳикоя қилиш, ҳаётинг саҳифаларини кўз олдинда бирма-бир варақлаб кўрсатиш кўлимдан келади, лекин меъданга тегиб, сенга азоб беришдан кўрқаман, азизим. Болалик чоғимдаги энг қувончли яна бир воқеани сенга ҳикоя қилмоқчиман, лекин ўтинаман, зинҳор мендан кулма, нега деганда, ҳар қанча арзимаган воқеа бўлганда ҳам мендек норасида учун бу улур бахт эди. Якшанба кунларидан бири бўлса керак, қаергадир кетган эдинг, хизматкоринг катта бир гиламни ҳовлида қоқиб тозалаб, очиқ эшигингдан квартирангга олиб кирмоқчи бўлиб турган экан. Қарасам, кекса хизматкоринг жуда қийналиб кетди, шунда юрак ютиб тўппа-тўғри ёнига бориб: «Қарашиб юборайми?» – деб сўровдим, хизматкоринг ҳайрон қолди, лекин шахдимни қайтармади, шу баҳона билан квартирангга кириб, истиқомат қилиб турган жойингни, ўтириб ишлайдиган ёзув столингни, столинда турган кўк вазадаги гулларингни, жавонларинг, суратларингни, китобларингни кўрдим. Бу жиҳоз, буюмларингни кўрганимда юрагим алланечук бўлиб, кўзларим ўйнаб кетганини сенга баён этиш кўлимдан келса кошкийди! Ҳаётинг дафтарига бир кўз югуртириб чиқишга улгурдим, холос, чунки содиқ маҳраминг, Иоганн, турмушинг билан яқиндан танишишга, албатта, йўл қўймасди, бу турган гап, лекин шу бир кўз ташлашимдаёқ квартирангдаги бутун муҳитни қалбимга сингдириб олдим, тушимда ҳам, ўнгимда ҳам сен ҳақингда ширин хаёл суриб юришим учун шунинг ўзиёқ менга кифоя эди, ҳатто битмас-туганмас озиқ манбаи бўлиб қолди.

Шу воқеа кўз юмиб очгунча ўтган болалик чоғимдаги энг бахтли пайт бўлган эди. Азизим, ёнгинангда бир инсон боласининг ҳаёти куйиб кул бўлганини ақалли билиб қўйгин, деган ният билан бу воқеани сенга баён қилгим келди. Сенга шу воқеани, эвоҳ, орадан сал ўтмай содир бўлган яна бир бошқа воқеа-

ни ҳам ҳикоя қилгим келганди. Ҳали айтдим-ку, сени деб ҳамма нарсдан кечиб юборгандим, онам ҳам кўзимга кўринмай қолганди. Ҳеч кимга, ҳеч нимага парво қилмай қўйгандим. Ёши қайтган инсбурклик бир савдогар тез-тез келиб, бизникида узоқ ўтириб кетадиган бўлибди-ю, шунга ҳам эътибор бермабман, бундан ҳатто суюниб юрдим, чунки у киши баъзида ойимни театрга олиб кетарди, мен ёлғиз ўзим уйда қолиб, сен тўғрингда бемалол хаёл сулардим, сени пойлардим, бу мен учун бирдан-бир улур бахт эди. Кунлардан бир кун ойим қандайдир тантанали оҳангда мени хонасига чақириб, сенга айтадиган жиддий бир гапим бор, деди. Рангим оппоқ оқариб, юрагим гуп-гуп уриб кетди, кўнглида бирон шубҳа туғилган, бирон нарса сезган бўлса-я, деб кўрқдим! Ақлимга дарров сен келибсан, чунки мени дунё билан борлаган сири асрорим сен эдинг-да! Бир вақт қарасам, ойим ўзи уялинқираб турибди, суйиб юзимдан бир-икки ўпди-да (қизиқ, ўпадиган одати йўқ эди), мени диванга, ёнига ўтқазди, тутила-тутила қизариб-бўзариб гап бошлади: хотини ўлиб тул қолган қариндошим менга уйланмоқчи, сени деб рози бўлдим, деди. Юрагим баттар гупиллаб уриб кетди, онамнинг оғзидан бу сўзларни эшитганимда бошимга фақат бир фикр келди, сени ўйладим.

– Ишқилиб, ўзимиз шу ерда қоламизми? – деб зўрға тилим калимага келибди.

– Йўқ, Инсбрукка кўчиб кетамиз, Фердинанднинг у ерда чиройли уй-жойлари, боғи бор экан, – деди онам.

Шундан бошқа гаплари қулоғимга киргани йўқ. Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Кейин билсам, ҳушимдан кетиб, йиқилибман. Онам нариги хонада кутиб ўтирган ўғай отамга шивирлаб, қўлларини кериб, гурс этиб ўзини ерга ташласа бўладими, деб гапирганини эшитиб қолдим. Шундан кейинги кунларда нималар содир бўлганини, мендек ожиза, норасида боланинг ота-она ихтиёрига қарамай, қандай курашганимни сенга

таъриф қилишдан ожизман. Ҳозир шуни ёзиб турганимда ҳам қўлларим қалт-қалт титраяпти. Сиримни ошкор қилишга юрак бормиди менда, бас, кўрсатган қаршиликларим ҳам шунчаки беҳуда ўжарлик эди. Кейин ҳеч ким мен билан бу ҳақда гаплашмади ҳам, ўз билганларини қилаверишди. Мактабдалиқ вақтимда менга билдирмасдан кўчиш тараддудини кўриб бораверишди; ҳар куни уйга қайтиб келганимда қарасам, ё бир нарса сотилган ёки олиб кетилган бўларди. Кўз олдимда биз турган квартира билан менинг ҳаётим ҳам барбод бўла борди. Бир кун мактабдан келсам, одамлар ҳамма уй анжомларимизни жойлаб, олиб чиқиб кетишибди. Қуп-қуруқ ҳувиллаб қолган хоналарда тахт қилиб қўйилган сандиқлар, онам билан менинг буклама икки каравотимиз турибди: биз яна бир кун тунаб, эрта билан Инсбрукка жўнаб кетишимиз лозим эди.

Шу куни сендан йироқда яшолмаслигимни аниқ тушундим. Нажоткорим ёлғиз ўзинг эдинг. Ўша кезларда нималарни ўйладимикин, дурустроқ муҳокама юритиш қўлимдан келдимикин, буни ҳануз билолмайман. Онам қаёққадир кетганди шекилли, шартта ўрнимдан туриб, мактаб кўйлагимда сеникига кириб бордим. Ўз ихтиёрим билан борганим йўқ, қандайдир енгиб бўлмас бир куч мени эшигинг томон судрарди. Аъзойи баданимда қалтироқ туриб, шол одамдай оёқларимни аранг судраб босардим. Ниятим нималигини ўзим ҳам билмасдим, лекин оёқларингга бош қўйиб, ўзингга хизматкор, чўри қилиб бўлса ҳам мени ёнингда олиб қол, деб ёлворишга ҳам рози эдим! Ўн беш яшар қиз боланинг эси пастлигидан куларсан, деб кўрқаман; лекин азизим, ўшанда совуқ даҳлизингда кўрқиб-титраб турганларимни, қандайдир сеҳрли кучга бўйсуниб, титроқ қўлларимни гавдамдан узиб олгандай кўтариб, бутун бир умрдай туюлган бир лаҳзалик даҳшатли курашдан кейин қўнғироқ тугмасини босишга қўлимни қандай мажбур қилганларимни бир

билсанг эди, мендан кулишга ўзинг ҳам уялардинг. Тўсатдан келиб урилган қаттиқ кўнғироқ товуши ва ундан кейинги сукунат ҳали ҳам қулоғимдан кетган эмас, шунда аъзойи баданимдаги, бутун қон қотиб қолгану, юрагим уришдан тўхтагандай бўлди, фақат қадам товушингга қулоқ солиб турганимни биламан, холос.

Аммо сен ёнимга чиқмадинг. Ҳеч ким чиқмади. Уйда йўқ эдинг шекилли, Иоганн ҳам ул-бул харид қилгани кетган бўлиши мумкин. Оёғимни аранг судраб, вайрон, шип-шийдам квартирамизга қайтиб келдим, азбаройи ҳолдан кетганимдан бориб, қандайдир бир тугунга ўзимни таппа ташладим, қулоғимда ҳамон кўнғироқ товуши жаранглар эди. Тўрт қадам босибману, бир неча соат тизза бўйи қор кечиб юргандан ҳам беш баттар чарчабман. Лекин нима бўлса ҳам мени олиб кетмасларидан бурун сен билан кўришиб, гаплашиб олиш истаги тобора кучайиб аланга ола берди. Худо ҳақи, бошқа бирон нарса хаёлимга ҳам келгани йўқ, дунёдан беҳабар эдим, бунинг сабаби шу эдики, сендан бошқа бирон кимсани ўйлаган ҳам эмасдим; фақат сени кўриш, яна бир марта кўриш, ўзимни ёнингда ҳис этиш орзусида эдим. Жонгинам, ўша кеча, узундан-узоқ мудҳиш тун бўйи сени кутиб ётдим. Онам ўрнига ётиб, кўзи уйқуга кетиши билан секин даҳлизга чиқиб, пойқадамингга қулоқ солиб туравердим. Тун бўйи, январнинг совуқ кечасида мижжа қоқмай сени кутиб чиқдим. Ҳолдан кетиб, аъзойи баданимда оғриқ турди, ўтирай десам, ўриндиқ ҳам йўқ, ҳолдан кетганимдан кейин, эшик тагидан совуқ уриб турганига қарамай, муздек ерга кўйлакчан узала тушдим. Одеёлга ўраниб олсам ҳам бўларди, лекин иссиқ элтиб кўзим уйқуга кетиб қолса, қадам товушларингни эшитмай қоламан, деб кўрқдим. Совуқ жонимдан ўтиб, букланган оёқларимнинг томири тортишиб, азоб едим, қўлларим дир-дир титраб чиқди, бир оз исиниб олиш учун дам-бадам

Ўрнимдан турардим, қоронғи йўлагимиз совуқ зиндондай жой эди. Шунга қарамай, сени ўз тақдиримни кутгандай кутиб туравердим.

Ахири, – кечаси соат икки ё учларда бўлса керак, – кўча эшигининг очилиб-ёпилгани, кейин зинапояда қадам товушлари қулоримга чалинди. Совуқни ҳам сезмай қолибман, танзим олов бўлиб ёниб туришига қарамай, эшикни оҳиста очиб, истиқболнингга отилмоққа, оёғингга бош қўймоққа шайланиб турдим. Ўшанда нима қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Қадам товуши яқинлашиб, шамчироқ кўринди. Титроқ кўлларим билан эшик дастасини ушлаганча сенмикинсан ёки бошқа бирон кишимикин, дея иккиланиб турдим.

Ҳа, азизим, ўзинг эдинг, лекин ёлғиз эмасдинг. Аста кулганинг, ипак кўйлакнинг шитирлаши ва шивирлаган овозингни эшитдим, қандайдир бир хоним билан қайтиб келган эдинг уйингга...

Шу кеча қай аҳволга тушганимни ўзим ҳам билмайман. Эрта билан, соат саккизда мени Инсбрукка олиб кетдилар, ортиқ қаршилик кўрсатишга мажолим қолмаганди.

Болагинам кеча кечқурун жон берди, агар тирик юриш менга яна насиб этса, яна ғариблигимча қолавераман. Эртага қора кийинган кимсалар келиб болагинамни, жигарбағрим, нуридийдамни тобутга солиб олиб кетадилар. Ким билсин, дўстларим ҳам келишар, гулчамбар ҳам олиб келишар, лекин тобут ёнига қўйилган гулдан менга не наф? Менга тасалли беришади, овутиш учун униси-буниси гапириб кўради, лекин бундан менга нима фойда? Бари бир, биладан, яна ёлғиз ўзим қоламан. Одамлар орасида ёлғиз қолишдан ҳам даҳшатлироқ нарса бормикин дунёда? Бунини мен ўн олти ёшимдан ўн саккиз ёшимгача Инсбрукда ўтказган ўша узоқ икки йил мобайнида билдим, ўшанда мен оиламда хўрланган асира синга-

ри кун кечиргандим. Мулойим табиатли, камгап ўгай отам менга яхши кўз билан қарарди; онам шўрлик бирон гуноҳ қилиб қўйгану, шуни ювишга ҳаракат қилгандай ҳамма истақларимни бажо келтирар, ёш йигитлар кўнглимни олиш пайида бўлишарди, лекин мен қандайдир қайсар, ўжарлик билан ҳаммани ўзимдан бездиришга ҳаракат қилардим. Сендан йироқда менга бахтнинг ҳам, кўнглихушликнинг ҳам кераги йўқ эди. Атайлаб ўзимни-ўзим қийнаб, ёлғизлик ўтида ёниб юравердим. Янги уст-бош олиб беришса, киймасдим, концерт, театрларга боришга унамасдим, шаҳар атрофидаги сайргоҳларга борувчиларга аралашмасдим. Остона ҳатлаб кўчага чиқмадим, десам бўлади, айтсам ишонмайсан, азизим, икки йил бадалида шу кичкинагина шаҳарчада билган кўчаларим ўнтадан ҳам ошгани йўқ. Ғам-ғуссадан бошим чиқмади, лекин ғамдан халос бўлишга ҳам раъйим йўқ эди, айрилиқ ўтида ўртаниб, дард-алам шарбатининг ҳар бир томчисидан маст бўлиб юравердим. Шуниси ҳам борки, эҳтиросимдан халос қилишларини истамасдим, ёлғиз сен билан ҳаёт нашъасини сургим келарди. Кун бўйи қўлим ишга бормай, сени ўйлаб ўтирардим, сен тўғрингдаги ҳар бир майда-чуйда хотиралар, сени учратган кунларим, кўзим тўрт бўлиб кутганларимни қайта-қайта хаёлимдан кечирар, мана шу майда-чуйда ҳодисаларнинг ҳаммасини саҳнада кўргандай кўз олдимга келтириб, шу билан ўзимни овулардим. Ўтмиш онларини такрор-такрор эслаганимдан, бутун болалик чоғларим хотирамга шундай аниқ-равшан жо бўлиб кетдики, ўша узоқ йиллардаги ҳамма саргузаштларимни, худди кечагина қонимни тўлқинлатиб, ҳаяжонга солгандай яққол ва эҳтирос билан ҳис қиламан.

Ўша кезларда фикр-зикрим сенда эди, азизим. Сен ёзган ҳамма китобларни сотиб олгандим, номингни газетада тилга олсалар, ўша куни мен учун байрам бўларди. Ишонасанми, китобларингни тез-тез ва қай-

та-қайта ўқиганимдан улар менга ёд бўлиб қолган. Агар кечаси мени уйқудан уйғотиб, тўғри келган бир бетини ўқишса, уни ҳозир, орадан ўн уч йил ўтгач ҳам ҳеч адашмай, бемалол давом эттиравераман; ҳар бир калима сўзинг мен учун муқаддас оят бўлиб қолган. Олам ҳам, назаримда, сен туфайли мавжуд; Вена газеталарида концертлар, премьералар ҳақида босилган эълонларни ҳам қайси бири сенга манзурлигини билиш ниятида ўқирдим-да, қош қорайганда узоқдан сени кузатиб борардим: залга кирганинг, бориб жойингга ўтирганларингни ҳам кўриб турардим. Шуларни минг марталаб кўз олдимга келтирардим, чунки сени концертда фақат бир марта кўргандим-да.

Бироқ буларнинг, бир ғариб-норасиданинг изтироб чекиб, ўзини ўзи даҳшатли қийноққа солганларини узундан-узоқ ҳикоя қилишнинг нима ҳожати бор, ҳеч қачон ҳеч нимадан шубҳа қилмаган, ҳеч нарсани пайқамаган одамга буни ҳикоя қилишнинг ўзи лозимми? Айтгандек, ўша кезларда чиндан ҳам мен норасида эдимми? Ёшим ўн етти, ўн саккизга тўлган, кўча-кўйларда йигитлар қайрилиб қараб қолишарди, менинг бундан баттар жаҳлим чиқарди. Сендан бўлак бирон кимсани севиш ёки шунчаки кўнгила ёзишни хаёлимга ҳам келтирмасдим, бундай бўлиши асло мумкин ҳам эмасди, бу тўғрида ўйлашнинг ўзини хиёнат деб билардим. Сенга бўлган эҳтиросим аввалгидай эди, лекин норасидалик даври тугаб, ҳис-туйғуларим уйғониши билан бу муҳаббатим янада оташин, яна ҳам нозик тус олиб, балоғатга етди. Беихтиёр қалб амрига бўйсуниб, эшигинг олдида кўнғироқ тугмасига бармоғини босган қиз боланинг фаҳми етмаган нарса, яъни ўзни тухфа қилиш, қучоғингга кириш бирдан-бир фикру зикрим бўлиб қолди.

Таниш-билишларимиз мени юраксиз, одамови дейишарди, нега деганда, тишимни-тишимга қўйиб юрардим, ичимдагини сиртимга чиқармасдим. Лекин юрагимда секин-аста қатъият, жасорат етила борди.

Венага, ёнингга қайтиб боришни туну кун ўйлайдиган бўлиб қолдим. Феъли атворим бошқаларга гарчи ту-туриқсиз кўринган эса-да, айтганимни қилдим. Ўгай отам бадавлат одам эди, мени ўз қизидай кўрарди, лекин тирикчилигимни ўзим ўтказаман, деб қаттиқ оёғимни тираб туриб, ахири, Венага бориб, бир қариндошимизнинг кийим дўконига ишга кирдим.

Туман тушган куз кунларидан бирида, – ҳа, шундай кун ҳам бор экан-а! – Венага етиб келганимда дастлаб қаёққа йўл олганимни сенга айтишнинг кераги бормикин? Жомадонларимни вокзалда қолдирдим-да, югуриб бориб трамвайга чиқдим, – трамвайи қурмагур ҳам худди судралиб бораётгандай, ҳар тўхтаганида юрагим бир орзиқиб тушарди, – трамвайдан тушдим, тўғри эски уйимизга қараб югуриб кетдим. Деразаларингдан чироқ шуъласи тушиб турарди, суюнганимдан кўзларимга ёш қалқди. Мени жуда совуқ кутиб олган, шовқин-суронлари қулоғимни кар қилаёзган шаҳарга, назаримда, энди жон киргандай сезилди, сенинг яқинлигингни, сўнмас орзу-хаёлимнинг ушалишини ҳис қилгандай бўлдим. Узоқларда, тоғ-тошлар, дарёларнинг нарёғида сенга қанчалик ёт бўлсам, ҳозир, деразангдан нур таратиб турган юпқа ойнак ҳам сенга интизор кўзларимни шунчалик тўсиб турганига фаҳмим етмас эди-да. Юқорига, ундаги нурга, қадрдон уйингга қараганимча қотиб тураверибман, уйинг назаримда бутун бир олам эди. Шу дақиқаларни роса икки йил орзу қилгандим, ахири орзум ушалди. Чироғинг ўчмагунча шу илиқ, ғира-шира оқшомда деразангдан кўз узмай тураверибман. Кейин ўзимга макон излаб кетдим.

Шу алпозда ҳар куни кечқурун деразанг тагига келиб, интизор бўлиб турардим. Дўконда иш оғир эди, соат олтигача мадорим қурирди, лекин иш билан овуниб ғам-аламларим бир қадар енгиллашарди. Шу кунларимга ҳам шукур айтардим. Дўкон эшик ва деразаларининг темир қопқалари тарақлаб ёпил-

ди дегунча уйингга қараб чопардим. Бирдан-бир истагим сени кўриш, сен билан дийдор кўришиш, ақалли бир марта узоқдан юзингга кўз ташлаб олиш эди! Чамаси, бир ҳафталардан кейин тўсатдан сени учратиб қолдим. Икки кўзим деразаларингда эди. Кўчани кесиб ўтиб келавердинг. Шу лаҳза яна ўша ўн уч яшар қиз болалигим тутиб қолди – юз-кўзларимга қон қуйилганини ўзим сезиб турибману, менга бир қиё боқармикин, деган умидим ҳар қанча зўр эса-да, беихтиёр бошимни қуйи солиб, ўқдай ёнингдан ўтиб кетдим. Юраксизлик қилиб қочганимдан эса кейин ўзим ҳам уялдим – чунки мактаб боласи эмасдим, кўнглим нима тусашини яхши билардим: сен билан учрашишга илҳақ бўлиб, шунча йил куйдиргани ҳам етар, энди мени тан олсин, кўнгил қўйсин, деб орзиқиб юргандим.

Мен ғариб ҳар куни оқшом пайтлари қор-бўронларга ва Венанинг қаттиқ, изғирин шамолларига қарамай, зор-интизор уйинг атрофида парвона бўлиб юравердим, сен эса сезмасдинг. Баъзан бир неча соатлаб кутганларим бекор кетарди, баъзан бир маҳалда уйингдан чиқардингу, лекин ёнингда ёру дўстларинг бўларди, икки сафар сени хотинлар билан кўрдим; ана ўшанда норасидалик вақтим ўтиб кетганини, сен билан бемалол қўл ушлашиб кетаётган бирор бегона хотинни кўрган заҳотим юрагимга наштар санчилиб, тарс ёрилгандай бўлаётганини, қандайдир бир туйғу мени ўз домига тортаётганини илк бор ҳис этдим. Бу мен учун кутилмаган бир ҳодиса эмасди; сеникига хотинлар келиб туришини ёшлигимда ҳам билардим, энди эса бу нарса дилимга қаттиқ тегадиган, бирон хотинни яқин тутиб ошкора юрганингни кўрсам, ич-ичимдан куйиб, ғайирлик қиладиган бўлиб қолгандим. Бир куни гўдак боладай ўжарлигим тутиб, – аслида ҳам шундай эдим, ҳозир ҳам шундай бўлсам керак, – манманликка берилиб уйинг ёнига бормадим; қилгуликни қилиб қўйдиму, лекин шу оқшом ўзимни

кўярга жой тополмадим! Эртаси куни яна ювош боладай бошимни ҳам қилиб, мен учун мажҳул ҳаётинг истиқболида бир умр кутганим сингари деразаларинг тагига бориб турдим.

Ниҳоят, кунлардан бир кун менга кўзинг тушди. Сени узоқдан кўрдиму, сендан ўзимни опқочмаслик учун ихтиёримни қўлга олдим. Бахтимга, кўчада бир аравадан юк туширишаётган экан, аравани ёнлаб шундайгина ёнимдан ўтиб кетдинг. Менга паришон бир назар ташладинг, кўзларимни сенга тикиб турганимни сезишинг биланоқ ўзим билган қараш қилдинг, шу қарашинг эсимга тушган пайтларда юрагим «шув» этиб кетарди! Бу – хотинларни кўрганда юзингда пайдо бўладиган нозик, фусункор, ҳам таслим қилувчи қатъий, амирона табассуминг эди, бир вақтлар мен норасида қиз болани ошиқи шайдо қилган ҳам шу эди. Бу қарашинг бир-икки дақиқа мени маҳлиё қилди, – кўзимни сендан олиб қочишга ихтиёрим қолмади, бунини истамас эдим ҳам, – шу билан ёнимдан ўтиб кетдинг. Юрагим гупилаб беихтиёр қадамимни секинлатиб, орқамга қайрилувдим ҳамки, орқамдан қараб турган экансан. Қошларингни уйиб, қизиқиб қараб туришингдан танимаганингни дарров пайқадим.

Ўшанда ҳам танимадинг, кейин ҳам, бир умр танимадинг-а! Азизим, ўша дақиқадаги дил шикасталигимни сенга қандай таъриф қилсамикин? Ахир пешонамга ёзилганини – бир умр мени танимаслигинг азобини ўшанда биринчи марта татиб кўришим эди! Ўшанда аҳволим не кечганини сенга қандай таърифлаб берсамикин! Биласанми, Инсбуркда кечирган икки йил ичида, бутун фикру зикрим сен билан Венада учрашиш орзусида юрган кезларимда, гоҳида кўнглимни ширин хаёллар чулғар, баъзан эса кўз олдимни қоронғилик босарди. Хаёлимдан нималарни кечирмадим; мушкул дақиқаларда кўкрагимдан итариб, ҳазар қилиб тескари қараб кетади, деб ўйлардим, нега

деганда, ўзим ҳам бир дарди бедаво эдим-да. Мени хуш кўрмай, совуқ қарашларинг, илтифотсизлигинг азоб-уқубатларига хаёлимда бардош бериб келдим, лекин қаттиқ умидсизликка тушган кезларимда, ўзимни севгингга номуносиб билиб, айниқса, дилим шикаста пайтларда ҳам дунёда борлигимдан аслида ўзи хабари йўқ-ку, деган мудҳиш фикрни хаёлимга ҳам келтирмасдим. Қизлар ва хотинларнинг чиройли эркаклар учун қанчалик беқарор нарса эканлигига энди ақлим етди – буни менга сен ўргатдинг! Аёлнинг хусни, кўпинча гоҳ эҳтирос, гоҳ гўдак инжиқлигини, гоҳ руҳий тушкунликни акс эттириб турадиган бир ойна, холос, шундай экан, ойнада акс этган нарсанинг хотирадан кўтарилиши осон бўлгани сингари, у ҳақдаги тасаввур ҳам тезда ёддан кўтарилиб кетади; шу важдан, агар йиллар хотин кишининг юз-кўзидаги нур билан соялар мавжини ўзгартириб юборса, кийим-кечак унга янги тус берса, эркакнинг чиндан ҳам ўша аёлни таниши қийин гап. Дарҳақиқат, тақдирга тан берган одамгина доно ҳисобланади. Мен эса жуда ёш эдим, бас, сенинг фаромушхотирлигинг ақлимга сирмасди. Яна кечаю кундуз хаёлим сенда бўлганидан, у ҳам мени тез-тез ўйлаб, кутиб юргандир, деган фикр билан ўзимни овутиб юрардим; сенинг олдингда қадрим уч пуллигини, ҳатто бир лаҳза эсингга тушмаганимни, ҳеч қачон ташвишланмаганингни билганимда, кунларим ўзимга татирмиди, азизим! Қарашинг мени рафлатдан уйғотди-ю, ўзимни танидим, бу ҳол мен учун биринчи беомон зарба, тақдиримдан дарак берган илк сезги бўлди, кўз қарашингни шу маънода тушундимки, сенга мени эслатувчи, иккимизнинг ҳаётимизни бир-бирига боғлаган ақалли қилчалик ҳам хотира иплари йўқ экан.

Ўшанда сен мени танимадинг. Орадан икки кун ўтгач, яна учрашганимизда таниш одамга қарагандай қараб кўйганингда ҳам мени ўша ошиқ қиз деб билганинг йўқ, икки кун муқаддам шу жойда уч-

рашган ўн саккиз яшар кўҳликкина қиз деб билдинг, холос. Ажабланиб, очиқ юз билан боқиб қўйдинг. Лабларингда енгилгина табассум ўйнаб турарди. Яна ёнимдан ўтиб кетдинг. Яна илгаригидай одимингни секинлатдинг, суюнганимдан ичимда титроқ турди. Бошим осмонга етди, илоҳо менга гап қотсин, деб тилак тилаб турдим. Илк бор мени одам ўрнида кўриб, тан олганингни тушуниб мен ҳам қадамимни секинлатдим, қочмасликка қарор қилдим. Орқамдан келаётганингни ўгирилиб қарамасам ҳам билиб, ҳали-замон севимли овозинг қулоғимга етишини, биринчи дафъа менга сўз қотишингни сезиб турардим. Кутиб эсанкираб қолибман, юрагимнинг қаттиқ уришидан ўзим ҳам сал бўлмаса тўхтаб қолардим, худди шу пайтда сен ёнимга етиб келдинг. Эски қадрдонлардай бемалол, кулиб туриб гап бошладинг, оҳ, ҳеч нимадан, қандай ҳаёт кечирганимдан ҳам сира хабаринг йўқ экан! Мен ҳам ўзимни тутиб олиб, додирамасдан гапларингга жавоб бердим. Муйилишга етувдик: «Бирга овқатлансак, нима дейсиз», деб сўрадинг, мен: «Майлингиз», деб жавоб бердим. Сўзингни қайтаришга юрак қайда эди дейсан?

Иккимиз кичикроқ бир ресторанда овқатландик, қаердалиги эсингда қолганми? Йўқ, бу оқшомни бошқа шу хил кўпгина оқшомлардан фарқ қилолмаганг керак, ажир мен сен учун юзта жазманингда биттаси, иттифоқо оёғинг остидан чиқиб қолган бир саргузашт, ва ниҳоят, занжирдаги бир ҳалқа эдим-да! Нима ҳам мени сенга эслатарди? Миқ этмай сўзларингга қулоқ солиб ўтиришининг ўзи мен учун катта бахт эди. Бу азиз, бебаҳо дақиқалар беҳуда кетмасин, бебаҳра қолмай, деб сенга савол беришдан ҳам, ортиқча гап айтишдан ҳам қўрқардим. Сертакалуф эдинг, лекин ортиқча хушомадгўйлик ва бачканалик қилмасдан, эркин ва дўстона оҳангда гап бошладингки, агар алақачон фикру хаёлим, бутун вужудим билан сеники бўлмаган тақдирда ҳам мана шу эркин ва

дўстона муносабатларингнинг ўзи мени мафтун этган бўларди. Ахир беш йилдан буён ардоқлаб келаётган орзуларимни ерга урмай, умидимни рўёбга чиқарганини қаёқдан ҳам билардинг!

Овқатланиб бўлганимизда вақт алламаҳал бўлиб қолганди. Ресторандан чиқаётиб: «Агар зарур ишингиз бўлмаса, яна бир оз айлансак», дедим. Оҳ, сўзингни қайтаришга тилим борармиди, жонгинам! Ҳали вақтим бор дедим. Шунда бир дақиқа тарадудланиб қолдинг-да: «Бўлмаса меникига кириб, у ёқ бу ёқдан гаплашиб ўтирсак нима дейсиз», деган эдинг. «Жоним билан», дедим ҳаяжонимни босолмай, дарров розилик бера қолганимни кўриб хижолат тортдингми ё суюниб кетдингми, ишқилиб, ажабланганинг юзингдан сезилиб турарди. Нега ўшанда ҳайрон қолганингни энди яхши биламан: одатда, хотин кишининг кўнгли тусаб турганда ҳам ўзини ёр кўйнига ташлаш ниятини сир сақлайди, ё бир чўчиб тушади, ёки ғазаби келгандай кўрсатади ўзини; қайта-қайта илтижо қилиб, ёлвориб, ёлғондакам ваъдалардан кейингина кўнади. Ишқ-муҳаббатни ўзига касб қилиб олган фоҳишаларгина ёки ҳеч нима кўрмаган тажрибасиз норасидаларгина бундай таклифларга дарров «Ҳўп», деб кўна қолади. Буни ўзим ҳам биламан. Қолбуки, менинг жавобим сўз билан ифодаланган мустаҳкам ирода, қон йирлаб ўтказган мингларча кунларимнинг сиртга отилиб чиққан алангаси эди. Ҳар ҳолда, сен ҳайрон бўлиб, менга қизиқиб қолдинг. Кўз қирингни ташлаб ажабланганингни сездим. Фаҳм-фаросатли, инсон боласининг бутун хислатларидан хабардор йигит бўлганингдан, бу дилбар, маъсума қизнинг қандайдир бир сир асрори, ғайритабий бир фазилати борлигини бир зумда билиб олдинг. Сенда қандайдир мароқланиш ҳисси туғилиб қолди, эҳтиёткорлик ва синамолик билан берган саволларингдан билсам, шу сирнинг тагига етмоқчисан. Лекин мен тўғри жавоб беришдан қочдим: сиримни ошкор қилгандан кўра,

кўзингга аҳмоқ, овсар қиздай кўринишни афзал билдим.

Уйингга чикдик. Севгим, зинапоядан кўтарилаётганимда, даҳлизингга қадам кўйганимда юрагим ўйнаб кетди, маст бўлиб, ҳушимдан кетишимга сал қолди. Бу бир жиҳатдан азобу, иккинчи томондан мисли йўқ бахт эди, бу сўзларим қизиқ туюлади сенга десам, мени кечир, азизим. Ҳозир ҳам шуни эслаганимда кўзларимдан ёш оқиб кетади, ҳолбуки кўз ёшларим қуриб қолган-ку. Ахир ўзинг бир ўйлаб кўр, ундаги бор нарсалар мен учун жондан азиз эди, ҳаммаси ёшлигим, ҳижроним рамзи эди; минг марта-лаб йўлингга интизор бўлиб турган даҳлиз ҳам, қадам товушларингга қулоқ солиб турганимда дастлаб сенга кўзим тушган зинапоялар ҳам, бутун вужудим билан сенга талпинган пайтларимда мўралайдиган туйнукча ҳам, эшигинг олдидаги пойандозинг ҳам (бир гал шу пойандозингга чўккалаб туйнукчадан қарагандим), эшик қулфининг шик этиб очилишлари ҳам (шу товушни эшитганимда ҳар гал бир салтиб тушардим), бутун ёшлигим, бутун шавқи завқим мана шу тор маконга занжирбанд эди; бутун ҳаётим мана шу маконга жо бўлганди, энди эса бутун салобати билан босиб қолди, ахир, ҳамма орзу-ҳавасларим ушалди, мен ёримнинг ёнгинасида – сен билан бирга эдим! Сенинг уйингда, уйимизда эдим! Ўзинг бир ўйлаб кўр, – бу бачканалик бўлиб туюлар, лекин бошқача ифодалашга иложим йўқ, – то остонангга боргунча бўлган дақиқа мен учун ҳақиқат, яъни, кундалик ҳаёт эди, ундан кейин эса гўдак бола хаёлидаги ажойиб олам – Аловиддиннинг салтанати бошланарди, ҳозир мен қадам босиб кираётган шу эшикка минг марта-лаб термилиб қараганман, шу ажойиб дақиқалар ҳаётимда энг ноёб онлар бўлганини ҳис этяпсан, азизгинам, ҳис этасану, аммо ҳеч қачон тушунолмайсан!

Тун бўйи сеникида қолдим. Шу пайтгача бирон эркак зотининг менга қўли тегмагани ва баданимга

кўзи тушмаганидан беҳабар эдинг. Севгилим, қаёқдан ҳам билардинг буни, мен сенга қаршилиқ ҳам кўрсатмадим, шарм-ҳаёни ҳам йиғиштириб қўйдим, муҳаббатим сиридан воқиф бўлмасайди, деб тилак тилаб туравердим, агар муҳаббатим ошкор бўлиб қолса, сен чўчиб кетардинг, бу турган гап, нега деганда, сен енгил-елпи, бир зумлик роҳатни ёқтирасан, холос, бирон кимсанинг қисматига шерик бўлишдан кўрқасан. Сен ўзингни исроф қиласан, ўзингни бутун оламга қурбон қиласану, лекин ажал талаб эмассан. Жонгинам, агар энди мен сенга, кўз очиб кўрганим сен эдинг десам, зинҳор гапимни нотўғри тушунма! Бўлиб ўтган ва тақдиримни белгилаган бу воқеа учун сени гуноҳкор қилаётганим йўқ-ку, мени йўлдан оздирганинг ҳам йўқ, алдаганинг ҳам, авраганинг ҳам йўқ, – мен ўз оёғим билан келиб, қучоғингга отилдим, тақдиримга пешвоз чиқдим. Зинҳор-зинҳор сени гуноҳкор билмайман, ҳамиша сендан миннатдор бўлдим, чунки умримда ўзимни бунчалик бахтиёр сезмагандим, шу кеча бошим осмонга етди!

Тун қоронғисида кўзимни очиб, ёнимда ётганингни сезганимда, нега осмонда юлдузчалар чарақламайди, дея ажаблангандим. Йўқ, азизим, ҳеч қачон пушаймон бўлганим йўқ, шу бир соат ҳамдамлик ҳамма дард-аламларимни ювиб кетди. Ҳали ҳам эсимда бор, уйқуда нафас олишингни эшитиб, сенга етишганимдан қоронғида тўйиб-тўйиб йиғлаб олгандим.

Эрталаб шошилиб чиқиб кетдим. Дўконга вақтида етиб боришим керак эди, бундан ташқари, хизматкорингга кўринишни ўзимга эп билмадим. Кийиниб, ёнингга келганимда мени қучоқлаб, анчагача юз-кўзларимга қараб турдинг; шу лаҳза ғира-шира хотиралар хаёлингга жонландими ёки яшнаб турган вужудимдан бахт нури сочилиб кўзингни қамаштирдими, кейин лабимдан ўпдинг. Секин сирғалиб эшикка юзландим.

– Гуллар олиб кетишни хоҳлайсанми? – деддинг.

– Ҳа, – деб жавоб бердим. Ёзув столидаги кўк биллур вазадан тўрт дона оқ атиргул олиб (норасидалик вақтимда квартирангга мўралаб қараганимда бу вазани кўргандим), кўлимга тутқаздинг, бу гулларни уйимда бир неча кунгача авайлаб сақладим.

Биз ваъдалашиб, яна учрашадиган бўлдик. Айтилган вақтда келдим. Яна бошим осмонга етди. Яна бир кечангни – учинчи кечангни ҳам менга ҳады қилдинг. Шундан кейин: «Мен жўнаб кетишим керак», дединг; бундай саёҳатларингни ёшлигимдан хуш кўрмай келардим. «Қайтиб келишим билан дарҳол хабар етказаман», деб ваъда бердинг. Сенга талаб қилиб олинадиган хат манзилини бердим, номимни айтгим келмади. Сиримни ошкор қилмадим. Хайрлашаётиб кўлимга яна гул тутдинг!

Икки ойгача кунда хабар олиб турдим... Йўқ, йўқ, бу гапларнинг нима кераги бор, интизорлик ва фироқ ўтини тасвирлашдан нима фойда? Сени айбламайман, қандай бўлсанг, шундайлигингча яхши кўраман, жўшқинлигинг ҳам, унутувчанлигинг ҳам, ошиқлигинг ҳам, бевафолигинг ҳам менга ёқади, ҳамиша қандай бўлган бўлсанг, шундайлигингча яхши кўраман. Борган жойингдан алақачон қайтиб келдинг ҳам, буни ойналарингдаги чироқ шуъласидан билдим, лекин менга хат ёзмадинг. Мана, ҳозир, сўнгги дақиқада кўлимда сенинг бир сатр мактубинг ҳам йўқ, бутун умримни сенга қурбон қилибману, сендан бир энлик ҳам хат олмабман-а! Тўрт кўзлаб кутдим, сабр-қаноат билан кутдим. Аммо-лекин сен мени йўқламадинг, бир энлик хат ҳам ёзмадинг... бир сатр ҳам...

Болагинам кеча жон берди, бу сенинг ҳам фарзандинг эди. Ҳа, сенинг ҳам. Ўша тунларнинг бирида бунёд бўлган эди у; буни сенга қасам ичиб айтаман, ўлим тўшагида ётганинг ёлғонга тили бормаслигини ўзинг ҳам биларсан. Қасамёд қиламанки, бу иккимиз-

нинг фарзандимиз эди, чунки кучофингга кирган со-
 атимдан кўз ёргунимча менга бирон эркакнинг қўли
 теккани йўқ. Баданимга қўлинг теккан пайтдан бош-
 лаб танам табаррук бўлиб қолгандай эди. Ахир мен
 қандай қилиб ҳаёт йўлимда фақат бир лаҳзагина дуч
 келиб, умрим маъносига айланган сен азизимдан кеча
 олардим. Ҳа, болагинам иккимизнинг фарзандимиз
 эди, менинг чуқур муҳаббатимдан ва сенинг ўйламай
 сахийлик билан эркалатишларингдан дунёга келган
 фарзанд – яккаю ягона зурриёдимиз эди. Эҳтимол,
 сен қўрқиб кетиб ёки ҳайрон бўлиб: «Нега шунча йил
 офиз очмай, энди – бола дунёдан кўз юмганда, буни
 менга айтяпсан», деб савол ҳам берарсан. Ахир буни
 сенга қайси юрагим билан айтаман? Айтганимда
 ҳам сўзимга асло ишонмасдинг, негаки, иттифоқо
 учрашиб уч кеча сен билан кўнгилхушлик қилган,
 нози истифносиз ўзини кучофингга отган бир нотаниш
 аёлнинг ноалари қулоғингга етармиди! Унинг сендек
 бевафога, мен вафодоринг эдим, бу сендан бўлган
 фарзанд, деганимда ва бу сўзларим ҳақиқатга ўхшаб
 кўринган тақдирда ҳам дилингда: «Бадавлатлигим
 учун бировлардан орттирган ҳаромзодасини менга
 тўнкамоқчи», деган фикрингдан қутулишинг маҳол
 эди. Менга шубҳа кўзи билан қарардинг, орамизга
 совуқлик тушарди, бир-биримизга инобатимиз қол-
 масди. Шу сабабли бунга кўнглим чопмади. Чунки
 сени билардим-да, лекин сен ўзингни менчалик ҳам
 билмасдинг, фақат беташвиш, енгил-елпи нарса-
 ларгагина ҳушинг бор, муҳаббатни бир ўйинчоқ деб
 тушунишинг, шу туфайли бирданига ота деган номни
 олиш, бировнинг тақдирига жавобгар бўлиб қолиш
 сен учун жуда мушкул иш эди. Эркинликка ўрганиб
 қолганлигинг боисидан менга боғланиб қолишингни,
 агар сенга осилиб қолсам, беихтиёр, бутун нафратинг-
 ни менга қаратишингни яхши билардим. Аммо сенга
 офирлигим тушиб, кўзингга ёмон кўринишга ғурурим
 йўл қўймади, мен тўғримда ёмон ўйларга бормасин,

деган ниятда ҳамма машаққатларни ўз устимга олишни афзал кўрдим: «Уни яхши кўрган аёллар ичида энг севимлиси бўлай, мендан кўнгли қолмасин», дедим. Бироқ сен мен тўғримда ҳеч қачон ўйламадинг ҳам, қайтага унутиб юбординг.

Азизим, сени гуноҳкор деб билмайман, сенда гуноҳ йўқ, агар бу сатрларимга озгина бўлса ҳам гина-кудурат аралашиб қолган бўлса, мени кечир, ахир ёнимда липиллаб турган шамлар тагида фарзандимизнинг мурдаси ётибди-ку, худога мушт кўтариб: «Қотилсан», деб ундан ёзғирдим, фикр-ўйларим чувалашиб кетган. Зорланишларимни кечир, мени афв эт! Биламан, сен юмшоқ кўнгил, меҳрибон одамсан, ҳар қандай ғарибга ёрдам қўлингни чўзасан, ким мадад сўраса, ҳатто нотаниш одамлардан ҳам ёрдамнингни аямайсан, сенинг сахийлигинг ўзига хос бир оламки, унинг эшиги ҳар бир кимсага очиқ, ҳар бир кимса бу хазинадан қўлига сиққунча дурру гавҳар олади; лутф хазинангнинг таги йўқ, бепоён, лекин мени кечирасан, у танбал, иззатталаб. Сенга мурожаат этганларида, илтимос қилганларидагина шунда ҳам ўз хоҳишинг билан эмас, балки уялганингдан, ночорлигингдан ёрдам қиласан. Очиқ айтишга мени мажбур қилган яна бир нарса шуки, сен бошига мусибат тушган одамдан кўра ўзингга ўхшаган эркатойни зиёда кўрасан. Ишқилиб, сенга ўхшаганларга – энг шафқатлисига ҳам одамзотни муҳтож қилмасин. Норасидалигимда бир кун туйнукчадан қараб тургандим, эшигингни тақиллатиб келган бир гадойга садақа бераётганинга кўзим тушиб қолди. У ориз очмасданоқ қўлига пул тутқаздинг, анчагина пул бердинг, лекин тезроқ даф бўл дегандай, бир нарсадан хавотирланиб, шошиб қўлига пул тутқаздинг; назаримда, унинг кўзига ҳам тик боқишдан ҳайиқдинг шекилли. Гадейнинг дуосига ҳам қулоқ солмай, бир нимадан хижолат тортиб садақа берганинг ҳали-ҳали ёдимда. Шу вайдан сенга мурожаат қилганим йўқ. Чунки бола сеникилитига

ишонмасанг ҳам менга тасалли бериб, қўлимга пул тутқазинингни ва қандай қилиб бўлса ҳам тезроқ қутулиб олишингни билардим. Турган гап: «Болани туғмаслик иложини қилсанг қандай бўларкин», деб ялиниб ҳам кўрардинг. Кўпроқ ана шундан кўрқдим, чунки ҳарна қилганимда ҳам шунга жазм қилсанг, сўзингни ерда қолдиришга журъат қила олармидим, азизим! Ҳолбуки, бу дунёга келиб пешонамга битилгани шу ёлғиз болам-ку, ахир у сенинг пушти камарингдан бўлган, қуйиб қўйгандай ўзинг, лекин у беғамлик билан ўз кўнглини хушнуд этиб юрган бир бахтиёр кимсанинг боласи эмас, балки менга абадий туҳфа қилинган (менинг назаримда шундай эди), жисмимга жо бўлган, ҳаётим билан чамбарчас боғланган отасининг боласи. Ахир, сени танамга сингдириб олгандим, яйраб, етилиб бораётганингни бутунлай ҳис қилардим, сенга ризқ бериш, ташналигингни қондириб, ўпиб, қучиш менга насиб бўлганди, ҳар эркалатганимда юрагим олов янглиғ ёнар, шу важдан, жонгинам, болангни қорнимда кўтариб юрганимда ўзимни шу қадар бахтиёр ҳис этардимки, сендан буни яшириб юрганимнинг сабаби ҳам шу эди.

Севикли ёрим, хаёлимда орзу қилиб юрган ўша бахтиёр онлар узоққа чўзилмади, даҳшат ва азоб-укубат дамлари етиб келиб, юрагим ларзага келди, кишиларнинг разиллигини кўриб қалбим нафрат ва ғазабга тўлди, турмушим оғирлашди. Охири ойларида эса ишга боришга ҳам оёғим тортмай қолди, чунки қариндошларим сезиб қолишса, уйимга хабар беришлари турган гап эди. Онамдан пул сўрашга юзим чидамай, бисотимдаги баъзи бир буюмларимни сотиб, кунимга яратдим. Туғишимга бир ҳафта қолганда кирчи жавондан сўнгги бир неча крон пулимни ўғирлаб кетди, шу сабаб есирлар туғруқхонасига бориб ётишдан бошқа иложим қолмади. Аччиқ муҳтожлик дастидан паноҳ излаб келувчи бечора камбағаллар, хору зорлар ғарибхонасида дунёга кел-

ди фарзандинг. Етимхона кўрқинчли эди. Хувиллаб турувчи бу гўшада ётган бечоралар етти ёт бегона, бир-биридан ҳазар қилар, лекин бошимизга тушган шу фалокат – дард баримизни мана шу хлороформ ва қон ҳиди бурқсиган, йиғи-сиғи, оху воҳлар тўла палатага олиб келиб тикқанди. Фариб-мискинларнинг пешонасига ёзилган хўрлик, ор-номус нималигини у ерда фоҳишалар ва бетоб аёллар қатори татиб кўрдим, улар билан ёнма-ён ётганимдан хўрлигим келиб, қон йиғлаганларимни кўрсанг эди; ёш-ёш докторлар тиржайиб туриб устингдан кўрпангни олиб ташлар, ожиз қолган ҳимоясиз аёлларнинг баданига худди бирон илмдан хабари бор одамдай беҳаёлик билан қўл тегизиб кўришарди, бу сурбетлигу хизматкор хотинларнинг очкўзлигини кўриб жиғибийрон бўлардим: бу қандай бедодликки, унда инсоннинг уят ҳиссини бир қараш билан поймол қиладилар, бир сўз билан яксон этадилар. Бутун бошли одамдан номи ёзилган тахтача қолади, холос, каравотда ётган гавдани – шунчаки текшириш учун чўзилтириб ётқизиб қўйилган бир бурда қалтироқ гўштни буюм деб биладилар; ўз хонадонларида севгили меҳрибон эрларига фарзанд туғиб берувчи аёллар фариб бечораларнинг лаборатория столидай жойда не азобда бола туғишини қаёқдан биларди! Ҳозир ҳам китобларда «дўзах» деган сўзга кўзим тушганда димиқиб кетган сассиқ, ифлос палата, дод-войлар, бақриқ овозлар, дағал кулгилар, қўйингки, бутун шармандаю шармисорлик кони бўлган ўша жой беихтиёр ёдимга тушиб кетади.

Буларни тилга олганим учун мени кечир, азизим. Бу биринчи ва охириги маротаба тилга олганим бўлсин; энди у ҳақда гапирмайман. Ўн бир йил дамимни чиқармасдан келдим, яқинда уним ҳам ўчади, лекин ақалли бир марта дардимни айтиб, юрагимни бўшатиб олишим керак-ку, бахтим ҳам, саодатим ҳам биттаю битта фарзандим каравотчасида чўзилиб ётса-ю, уни қандай машаққатлар билан топганимни

айтиб фарёд кўтаришга наҳотки ҳақим бўлмаса. Тортган машаққатларимни-ку, аллақачонлар болагинамнинг табассумини, эркалашларини кўрган-нимдаёқ суюнганимдан унутиб юборганман, лекин ҳозир нуридийдамнинг жон бериши юрагимни ўртаб юборди, бас, фарёд кўтармасдан иложим йўқ. Шунда ҳам гуноҳни, сенга эмас, худога тўнкайман, чунки у менинг бутун оҳу фиғонларим, тортган азобларим-ни бир пул қилди. Қасам ичиб айтаман, асло сени гуноҳкор деб билмайман, ҳеч вақт, ҳеч қачон, ҳатто жоним ҳалқумимга келган чоғларда ҳам сенга қарши тугён кўтарган эмасман. Туришим олдида тўлғоқ тутиб, аъзойи баданим титроқ босганда ҳам, азбаройи офриқнинг зўридан юрагим тарс ёрилай деганда ҳам, парвардигор олдида сени гуноҳкор қилганим йўқ; ўша оқшомларимизни эслаб пушаймон бўлганим йўқ, сенга, муҳаббатимга ҳеч замон лаънат ўқиганим йўқ; ҳаминша сенга содиқ қолдим, учрашган вақтларимизни ҳурмат билан хотирлаб шукрона билдириб келдим. Етимхонадаги даҳшатли соатларим яна такрорланса, яна не-не кўргиликлар борлигини олдиндан билсам ҳам яна шунга рози бўлардим, яна ва яна, минг карра рози бўлардим, жонгинам!

Фарзандимиз кеча жон берди, сен уни бирор марта кўрганинг, борлигини эшитганинг ҳам йўқ. Ҳеч қачон, ҳатто бир лаҳзалик, тасодифан учрашганимизда ҳам пушти камарингдан бунёд бўлиб, очилаётган ғунчага назар ҳам ташламасдинг. Мен анчагача сендан яшириниб юрдим; бола кўрганимдан кейин эса сендан хотирим жамроқ бўлиб қолди шекилли, ҳар ҳолда илгариги бетоқатлиқ, бесаранжомликларим барҳам топди. Меҳримни сен билан ўғлим ўртасида тақсимлашга кўнгил бормади, шу сабабдан умримни ҳаёт нашъасини суриб юрган сен эркатоёга эмас, болагинамга бағишладим, нега деганда, у менга муҳтож эди, унга она сути бериб парвариш қилишим, бема-

лол ўпиб, бағримга босиш ихтиёри ҳам ўзимда эди. Мен учун бошқа «сен» – ўзимники бўлган «сен» дунёга келган кундан бошлаб мен қисмат чангалидан озод бўлгандай ҳис этдим ўзимни; ҳар замон ҳар замонда келиб уйингни зиёрат қилиб кетардим. Туғилган кунинг ҳар йили сенга атаб оқ гуллар юборардим, эсингдами, ўша биринчи севги оқшомида менга шундай оқ гуллар ҳадя қилган эдинг. «Ўн-ўн бир йилдан буён менга ким гул юбораркин?» – деб ақалли бирор маротаба ўзингга ўзинг савол берганмикинсан? Балки қачонлардир ўзинг шундай гул ҳадя қилган бир муштипар аёл эсингга тушгандир? Бу саволга жавобингни шу вақтгача эшитмадим, бундан кейин ҳам эшитмасам керак. Ҳар йили ақалли бир марта зулмат кўйнидан шу гулларни сенга узатсаму, шу билан ўша кечамиз хотирасини эсингга тушириб турсам дердим, биттаю битта тилагим шу эди.

Шўрлик боламизни билмасдинг, бутун сендан уни яшириб юрганларимга пушаймон бўлдим, кўрсанг меҳр кўйиб қолармидинг. Шўрлик боламиз билан дийдор кўришмадинг, сендай ақли, кулганда қора кўзларидан нур сочилиб, бутун оламини мунаввар этарди. Бирам хушчақчақ, ширин бола эдики! Бутун ғайратинг, шиддатли, жўшқин хаёлчанлигинг унда такрорланган эди. Сен ҳаёт билан ўйнашганинг сингари, боланг ҳам соатлаб ҳамма нарсани унутиб, ўйнаб ўтирарди-да, сўнгра қошларини уйиб узоқ вақт китобларига тикилиб қоларди. Афғ-ангори ҳам худди ўзингга ўхшаётганди. Сендаги икки ёқламлилик, жиддийлик билан енгилтаклик болангда ҳам аниқ кўзга ташланаётган эди, сенга ўхшаб борган сари унга муҳаббатим оша борди. Ўзи яхши ўқирди, французчани балодай гапирарди, китоб-дафтарларини озода тутарди, қора духоба костюми билан оқ матрос кўйлакчаси ўзига бирам ярашардики! Қаерда бўлмасин, ҳамиша чиройли, озода кийиниб юрарди; Градоодадаги пляжда айланиб юрганнимизда хотинлар

тўхтаб, узун-узун малла сочларини силаб кўйишарди; Зиммерингда чана ўйнаб юрганида одамлар қайрилиб қараб қолишарди. Шундай ёқимтой, нозик, ширин эдики. Шу йил Терезианум интернатига кирганди, ўн саккизинчи аср сипоҳилари сингари форма кийиб, кичкина шамшир тақиб юрарди – ҳозир эса биттаю битта кўйлакчада ётибди, лаблари кўкариб кетган, кўларини кўкрагига қовуштириб кўйишган.

Эҳтимол, сен мендан: «Болани бундай зеб-зийнат ичида боқиб парвариш қилишга, зодагонлар сингари енгил, хушчақчақ ҳаёт кечиришга пулни қаёқдан топдинг?» – деб сўрарсан. Севгили ёрим, сен билан зулмат қаъридан туриб гаплашяпман, уяладиган ҳолим қолган эмас, саволингга жавоб ҳам бераман, лекин чўчима, азизим – мен ўзимни пуллардим. Тўғри, кўча-кўйларда санқиб, фоҳишалик қилганим йўқ, лекин бозорга солганим рост. Бой-бадавлат дўстларим, жазманларим бор эди; дастлаб уларни мен қидириб топдим, кейинчалик улар мени қидириб қолишди, чунки мен гўзал эдим, буни сен ҳам фаҳмладингми йўқми, билмайман. Кимнинг бағрига кирсам, у мендан миннатдор бўлиб, элакиб қолар, яхши кўрарди, фақат сен ёқтирмадинг, севгилим!

Ростини айтганим-чун мендан ҳазар ҳам қиларсан! Биламан, ундай қилишга кўнглинг бормади, ҳаммасига ақлинг етади, сени деб, болангни деб шу йўлга кирганимни тушунасан. Бир куни туғруқхона палатасида қашшоқлик даҳшатлари билан юзма-юз келдим, ғариб, нотавонларнинг умри ҳамиша хўрликда ўтишини, бу дунёда камбағалга рўшнолик йўқлигини ўзим ҳам билардим, шу ваздан фарзандинг, оппоғинг ертўла, зиндонларда, чувриндилар орасида, кўча-кўйларда, ваҳшийлик ва разолат ичида, сасиб-бурқсиб кетган ахлатхоналарда сарсон-саргардон бўлмасин, дедим-да, азизим. Унинг бежирим дудоқларидан ёмон сўз чиқмасин, етмиш-ямоқ ёпинчиғи момикдай баданига ботмасин, дедим; боланг ҳеч нимадан кам,

бу дунёнинг ҳамма нози неъматини-ю, ҳузур-ҳаловатидан бенаиб бўлмасин, сендай мартабаси улур, ҳаёт гулшанидан баҳраманд бўлсин, дедим.

Севгилим, фақат шуни деб ўзимни бозорга солдим. Буни мен фидойилик деб ҳам билганим йўқ, чунки номус ва шармисорлик деган нарсаларнинг ҳеч қандай аҳамияти қолмаганди; сен мени яхши кўрмадинг, тан-жоним фақат сенга аталганди, сенки яхши кўрмаганингдан кейин, бошқа ҳаммаси мен учун бефарқ бўлиб қолганди. Эркаларнинг эркалатишлари, астойдил ёниб-куйишлари ҳам менга асло қилмасди. Лекин баъзи бирларини жуда ҳурмат қилардим, беилтифот қолган муҳаббатим ёдимга тушиб, уларга чин юракдан ачинардим. Таниш-билишларим – ҳамма менга раҳмдил эди, мени ҳаммалари эркалатиб бошларига кўтаришар, иззатимни бажо келтиришарди. Ёши бир жойга борган, хотини ўлган бир граф мени ўз қизидай яхши кўрарди, никоҳсиз туғилган болангни Терезианумга жойлаш учун жонкуярлик қилган ҳам шу одам. Уч-тўрт марта мени никоҳига олмоқчи бўлиб рухсат сўради, ҳўп десам, ҳозир Тиролда ажойиб қасри бор бека бўлиб юрардим, ҳамма ғам-ташвишларимдан ҳам қутулардим, боланг меҳрибон, раҳмдил оталик ҳам бўларди, мен эса олижаноб, раҳм-шафқатли, хушфеъл эрлик бўлардим. Рад жавобим кўнглига қаттиқ ботишини билсам ҳам розилик бермадим. Бу қилган ишим, балки ақдан эмасдир, йўқса ҳозир кунларим бирон боғи эрамда, ҳузур-ҳаловатда ўтарди, нуридийдам ҳам ёнимда бўларди, лекин сенга энди тўғриси айтмай, қўлоғимни боғлаб кўйгим келмади, севган ёрим учун ҳар бир соат ҳозир турай, дедим. Қаердадир, қалбимнинг бир бурчагида болалик чоғимдаги орзум, ақалли бир соатга бўлса ҳам ҳали мени ёнига чорлайди, деган ўй яшириниб ётарди-да. Кўрдингми, шу бир соатни деб ҳаммасидан воз кечдим, қўлим боғланмасину, чорлаган замон ёнига етиб борай, деган умид билан

юравердим. Ахир ёшлиқдан, кўзим очилган дақиқадан бошлаб бутун ҳаётим сенинг фироқингда ўтди-ку!

Дарҳақиқат, орзиқиб кутганим шу висол соати ҳам етиб келди. Лекин севгили ёрим, сен уни билмайсан, ундан беҳабарсан! Бу гал ҳам мени ҳар қачонгидек танимадинг! Ахир, илгарилари ҳам тез-тез театр, концертларда, пратерда, кўча-кўйларда сени кўриб юрардим – ҳар кўрганимда юрагим орқамга тортиб кетарди, лекин менга қиё ҳам боқмасдинг: ташқи қиёфам жуда ўзгариб кетганидан, кўрқоқ ўсмир болалик ёшидан ўтиб, расмана хотин бўлиб қолгандим, қадди-қомати келишган, суқсурдай жувон дейишарди мени; ҳамиша башанг кийиниб юрардим, жазманларим атрофимда гирдикапалак эди. Фира-шира ёруғда ётоқхонангда кўрган кўрқоқ қиз эканимни қаёқдан ҳам билардинг. Баъзида ҳамроҳларимдан биронтаси сен билан саломлашса, саломга алик берардингу, менга бир кўз ташлаб кўярдинг, одоб юзасидан совуққина қараш қилардинг, бир дақиқалик қизиқсиниш аломати эди бу, нотаниш, етти ёт бегонанинг кўз қараши эди бу. Танисмай ёнимдан ўтиб кетишларингга кўникиб қолган бўлсам ҳам бир кун кўнглимга жуда қаттиқ тегиб кетди; театрда эдик, дўстим билан биз бир ложада, сен ёнимиздаги ложада эдинг. Увертюра бошланди, чироқ ўчди, шундан кейин юзингни кўролмайд қолдим, лекин ёнгинамда ўша тундаги сингари нафас олишингни эшитиб ўтирдим, нозик, ингичка кўлингни ложаларимизни бир-биридан айириб турган бахмал тўсиққа кўйиб ўтирган экансан. Бир вақтлар мени эркалатган, қанча бегона бўлса ҳам шунча суюкли кўлингни эгилиб бир ўпгим келдики! Мусиқа садоларидан ҳаяжоним жўш уриб кетди. Телбалардек ўзимни йўқотиб, кўларингга лабларимни кўйиб, қаттиқ-қаттиқ ўпиб олишимга сал қолди, ўзимни зўрға босиб олдим. Бир пардадан кейин уйимга олиб бориб кўйишни дўстимдан илтимос қилдим. Қоронғида шундоққина ёнимда ўтирсангу,

кўнглинг шунча олисда юрса – ёнингда ўтиришга ортиқ тоқат қила олардимми?

Лекин кутган соатим келди, умрим хазон бўлганда, сўнгги марта яна келди. Бундан бир йил илгари, туғилган кунинг эртасига бу воқеа рўй берди. Қизиқ, ўшанда кун бўйи хаёлим сендан нари кетмаса-я, чунки туғилган кунинг азалдан мен учун улуг айём эди-да. Сахарлаб уйдан чиқдим, оқ атиргул сотиб олдим-да, ҳар галгидай у гулларни эсингдан чиқариб юборган ширин онларимиз хотирасига атаб сеникига юбордим. Кундузи ўғлим билан тоза ҳавода сайр қилдик, уни Демель кондитерхонасига, кечқурун театрга олиб бордим – у ҳам ҳеч нимадан шубҳаланмай, ёшлик чоғидан шу кунни қандайдир сирли байрам деб эслаб юрсин, дедим. Эртаси кечқурун ўша кезлардаги брюнлик дўстим, ёш фабрикант билан концертга бордик, у билан икки йилдан буён бирга турардик. Меҳрибон, иззат-ҳурматимни жойига кўювчи бу йигитнинг ҳам бошқалар сингари менга уйланиш нияти бор эди, ўғлим билан иккаламизга тез-тез совға олиб келиб турарди, шундай одамнинг таклифини ҳеч сабабсиз рад қилиб келардим: ўзи анча бамаъни, тузук одам эди, бир қадар калтафаҳсроқ эди-ю, лекин садоқати зўр бўлганидан у билан бошқачароқ муомала қилиш керак эди. Концертда танишларимизни учратиб қолдик, ҳаммамиз Ригнштрасселдаги ресторанга кетдик, ўйин-кулги орасида нимагадир Табарен танцахонасини кўнглим тусаб қолди. Одатда шунақа жойларга таклиф қилганларида ўзим унамасдим, чунки шовқин-сурон, маст-аласт, вақтихушлик қилишларни жиним ёқтирмасди; бу гал қандайдир сеҳрли бир куч мени шундай таклиф қилишга мажбур этганди, ҳамма жўралар бажонидил таклифимни қувватлашди. Сабабини ўзим ҳам билмайман, лекин негадир юрагим орзиқиб ўша жойга боргим келаверди, гўёки у ерда қандайдир ғайриоддий, тасодифий бир ҳол мени кутиб тургандай. Ҳамроҳларим ҳамиша

кўнглимни топиш пайида бўлиб туришарди, шу ондаёқ ўринларидан туриб, ҳаммамиз Табаренга жўнаб кетдик, унда шампанское, вино ичдик, мен жазаваси тутиб қолган одамдай чунонам шўхлик қилдимки, асти қўяверасан, илгарилари ҳеч бундай бўлмасдим. Уст-устига ичаверибман дегин, шўх, ўйноқи кўшиқ айтувчиларга кўшилиб мен ҳам кўшиқ айтибман, ўртага тушиб ўйин тушишимга ёки бутун зални бошимга кўтариб қаҳ-қаҳ уришимга сал қолибди. Тўсатдан юрагим муз қотгандай, ёинки олов бўлиб ёнгандай ҳис қилдим ўзимни – сени кўриб қолдим: ёнимиздаги столда жўраларинг билан ўтирибсану, кўзларинг чақнаб менга шавқ, эҳтирос билан қараб турибсан, бу қарашинг ҳар вақт у ёқ-бу ёғимдан ўтиб кетарди. Ўн йил мобайнида яна бир бор менга зўр эҳтиросли назар ташладинг, бу фақат сенга хос фазилат эди. Аъзойи баданимда титроқ турди, кўтарган қадаҳим кўлимдан тушиб кетаёзди. Яхшиямки, ҳамроҳларимдан ҳеч ким саросимадалигимни фаҳмламади, чунки саросималигим қаҳ-қаҳ кулги билан мусиқа садола-рига кўмилиб кетганди.

Борган сари қаттиқроқ тикила бошладинг, оташин назаринг мени ўтдай куйдираёзди. Ахири мени танидимикин ёки кўзига янги бир нотаниш аёлдай кўриндимми, деб разм солиб фаҳмлаб олишга уриниб кўрдим. Юзим ловиллаб кетди, дўстларимнинг саволларига паришонлик билан жавоб бердим. Нигоҳинг мени ҳаяжонга солиб қўйганини фаҳмламаслигинг мумкин эмасди, бир дақиқа вестибюлга чиқсангиз, дегандай бошинг билан билинар-билинмас ишора қилдинг. Кейин атайин ҳаммага эшиттириб ҳисоб-ки-тоб талаб қилдинг-да, ўртоқларинг билан хайрлашиб чиқиб кетдинг, кутаман, дегандай менга яна бир ишора қилиб қўйдинг. Баданим увушгандай, ичимдан титроқ турди, тилим калимага келмай қолди, бутун вужудимни қамраб олган ҳаяжонни босишдан ожиз қолдим. Худди шу дақиқада бир жуфт негр пошна-ла-

ри билан ер қоқиб, чинқириб-бақириб ўша кезларда одатга кирган қандайдир ажойиб бир рақсни ижро эта бошлади; ҳамманинг кўзи ўшаларда эди, ўрнимдан туриб, дўстимга: «Ҳозир келаман», дедим-да, орқангдан чикдим.

Вестибюлда, кийим иладиган жойда кутиб турган экансан: мени кўриб чеҳранг очилиб кетди, табассум билан менга пешвоз келдинг; танимаганингни дарҳол фаҳмладим; ўсмирлик чоғларим ҳам, қизлик вақтларим ҳам эсингга тушмади; мени яна қандайдир янги, номаълум аёл деб билиб майл қилдинг:

– Мен учун ҳам бирон соат вақтингиз топилармикин? – деб сўрадинг, бамайлихотир, дадил туриб гапиришингдан, мени бир кечага сотиб олса бўладиган аёллардан деб билганингни тушундим.

– Албатта, ҳа, – дедим ўша қалтироқ овоз билан, бундан ўн йил муқаддам «ҳа» деган бу сўзни бир кун қош қорайган пайтда кўчада кўрқоқ бир қиз оғзидан эшитгандинг.

– Қачон кўришсак бўларкин? – деб сўрадинг.

– Қачон хоҳласангиз, – дедим. Сендан уяладиган ерим йўқ эди-да. Ҳайрон бўлиб менга қарадинг, ҳу, ўша оқшомда ҳам худди шундай таклифингга дарров кўна қолиб, сени ҳайратда қолдиргандим.

– Ҳозир ҳам майлими? – деб бир қадар қатъиятсизлик билан савол бергандинг:

– Ҳа, майли, – деб жавоб бердим, – қани, кетдик, – дедим-да, мантомни олиш учун кийим осадиган жойга қараб юрдим.

Кийимларимизнинг номери дўстимда қолгани эсимга тушди. Қайтиб, бирон сабаб кўрсатмай номерни олиб чиқиш маҳол эди, лекин сен билан биргаликда ўтказадиган бир соатлик фурсатни – шунча орзу қилиб кутган фурсатни қўлдан беришга ҳам асти кўнглим бўлмади. Ўйлаб-нетиб ўтирмай, кўйлагим устидан шол рўмолимни ташлаб, рутубатли тун кўйнига ўзимни урдим, мантом ҳам, мени жонидан

азиз кўрган раҳмдил дўстим ҳам кўзимга кўринмади. Ҳолбуки, бир неча йилдан буён ўшанинг пули билан кун кўриб келаётгандим, энди уни иснодга қолдириб, шармандага шерик қилдим: ахир, икки йилдан буён бирга турган жазмани ҳамманинг кўз олдида қандайдир бир одамнинг пинжига кириб қочиб кетса-я! Бу ишим нақадар пасткашлик, кўрнамаклик, шармандалик эканини ўзим ҳам яхши билардим; ножўя иш қилаётганимни, обрўли, содиқ дўстимни иснодга қолдириб хафа қилаётганимни тушуниб турардим, энди ёлчиб кун кўриб турганимда, яна ишим чаппасидан кетишига ақлим етарди-ю, лекин бетоқат истагимни қондириш, яна лабларингдан бўса олиш, эркалатиб айтадиган ширин-ширин сўзларинг олдида булар ҳеч нима эмасди. Сенга муҳаббатим шу қадар зўр эди: бўлар иш бўлиб ўтди, энди сенга буларни бемалол айтсам бўлаверади. Назаримда, агар ўлим тўшагида ётган тақдиримда чақирсанг ҳам орқангдан эргашиб кетишга қурбим етадигандек эди.

Ташқарида экипаж турган экан, уйингга жўнадик. Яна ўша таниш овозингни эшитдим, яқинлигингни ҳис қилдим, биринчи учрашганимиздек, бу гал ҳам бошим осмонга етиб, ёш боладай суюндим. Ўн йилча муддатдан кейин яна зинапоянгга биринчи қадам қўйиб, юқорига кўтарилдим. Йўқ, шу пайтда ҳамма нарсани – ўтмишни ҳам, ҳозирни ҳам икки ҳисса куч билан ҳис қилганимни, ўшанда ҳам ёлғиз сени ҳис этганимни айтишга тилим бормайди. Хонанг илгари қандай бўлса шундай турибди, янги суратлар, китоблар, бир оз янги анжомлар қўшилибди, холос, ўша-ўша ўзим кўрган нарсалар бари жой-жойида турибди. Ёзув столингдаги вазада гул турибди – бу гулларни турилган кунингга атаб кечагина ўзим юборгандим, шу онда лаби лабингга, қўли қўлингга тегиб ёнингда турса ҳам сен танимаган бир бечора хотираси учун юборганди. Нима бўлганда ҳам гулларимни сақлаб

қўйганингни, атрофингда «мен»инг заррам, муҳаббатим нафаси уфуриб турганини кўриб ниҳоятда қувондим.

Мени кучоқладинг. Яна тун бўйи сеникида қолдим. Шунда ҳам мени танимасанг-а! Мен бўлсам ўзимни бахтиёр сезиб, эркалатишларингдан яйраб кетдим. Билсам, маъшуқангга ҳам, сотқин ўйнашингга ҳам муҳаббатинг бир экан, табиатинг ўзи шунақа бепарво, ҳотамтойлигидан нафсинг қурбонига айланган экансан. Тунги ресторандан бошлаб келган аёлни суйиб шунча эркалатдинг, дўстона самимият билдириб шунчалар мардонавор иззат-икром ва меҳрибонлик кўрсатдинг, айш-ишратга эҳтирос билан берилдингки, ўн йил илгаридай бу галги илтифотингдан ҳам бошим айланиб кетди, ўзингга хос икки ёқламалигингни – норасидалигим вақтида мени мафтун қилган ишқ эҳтироси бобидаги оташин шавқ-завқингни яна бир бор ҳис этдим. Бир дақиқалик роҳатни деб шунча шавқ оловини исроф қилувчи, пинҳон дил хазиначиларини бошқа кимсага шунча сахийлик билан тухфа этувчи ўғлонни умримда биринчи кўришим эди, аввалига шундай ўктамсану, кейин эвоҳ, ҳаммасини табиатга хилоф, қандайдир бепоён фаромуш дарёсига фарқ қилиб юборасан. Лекин мен ҳам ўзимни унутиб юборгандим. Сенинг ёнингда, бу қоронғи кечада кимман ўзи? Маъшуқангми, ё фарзандинг волидаси ёки ресторанма-ресторан юрадиган бегона аёл? Оҳ, роҳат берувчи эркалатишларинг илгари бошдан кечирганларимга ўхшарди-ю, лекин бунда киши ҳеч ҳам қоникмайдиган бир янгилик ҳам бор эди! Шу туннинг охири бўлмаса кошкийди, деб тилак тилаб чиқдим.

Бироқ тонг ҳам етиб келди, ўрнимиздан турганимизда аламаҳал бўлиб қолган экан; мени нонуштагга таклиф этдинг. Кўзга кўринмас меҳрибон кўллар тайёрлаган нонушта вақтидаги суҳбатимиз ҳам ширин бўлди. Бу гал ҳам оғзингдан бирон ножўя гап чиққани йўқ, қизиқсиниб савол ҳам бермадинг,

апоқ-чапоқ гаплашиб ўтирдик. Кимлигимни ҳам, қаерда туришимни ҳам сўрамадинг, назарингда, мен тўсатдан оёғинг тагидан чиқиб қолган саргузашт, ҳавога тарқалиб кетадиган тутун сингари хотирдан кўтарилувчи бир дақиқалик бемаъни ҳавас эдим, холос. Яқинда икки-уч ойга Шимолий Африкага жўнаб кетсам керак, дединг; юрагим «шув» этиб, ичимдан титроқ турди, шодлик ўрнини маъюслик олди, чунки: «Тамом, энди ҳаммаси унут бўлиб кетади!» – деган сўзлар қулоғим тагида жаранглаб кетди. Ўзимни оёғингга ташлаб: «Мени ҳам олиб кетсанг-чи, шунча йилдан сўнг, ниҳоят, кимлигимни билардинг!» – деб фарёд кўтаргим келди. Лекин менда журъат етишмасди! Итоатли қулинг эдим! Мен фақат: – Афсус! – дедим.

Сен илжайиб менга қарадинг-да:

– Чиндан ҳам афсусланасанми? – деб сўрадинг.

Шу пайт ўзимни тутолмай қолдим, юрагим дукиллаб кетди. Ўрнимдан туриб, сенга узоқ тикилиб қарадим, сўнгра:

– Менинг севгили ёрим ҳам ҳаминша жўнаб кетарди, – деб кўзингга тик қарадим. «Ҳозир, мана ҳозир мени танийди!» – деган умид билан кўрқа-писа кутиб қалтирардим. Лекин менга бир илжайиб қўйдингу, тасалли бериб:

– Кетганларнинг, ахир, қайтиб келиши ҳам борку, – дединг.

– Ҳа, – дедим мен, – лекин қайтсалар ҳам унутиб қайтадилар.

Бу сўзларни бошқачароқ оҳангда айтган бўлсам керак, улар қандайдир гайритабиий, зўр эҳтирос билан жаранглади шекилли, сен ҳам ўрнингдан туриб, ажабланиб, меҳр билан юзимга қараб қолдинг. Қўлларинг билан икки елкамдан тутиб:

– Яхши нарса унутилмайди, сени ёдимдан чиқармайман, – дединг, худди суратимни хотирангда сақлаб қоладигандай кўзларимнинг ич-ичларига назар ташлаб. Бир нарсани қидиргандай кўзларимга

тикилган, бутун вужудимни ўзига сингдириб олмоқчи бўлган шу назарингни ҳис этиб: «Ҳа! Кўзларини тўсиб турган парданинг тушар куни ҳам бор экан-а!» – деб хаёлимдан ўтказиб қўйдим. «Энди мени танийди, энди танийди!» – деган фикрдан дилим шу қадар севинчга тўлдики!

Ҳайҳот, мени танимадинг. Таниш у ёқда турсин, ҳатто ҳеч қачон сенга бунчалик ёт кўринмаган бўлсам керак, йўқса, орадан бир неча дақиқа ўтгач, қилган қилиғинга нима дейсан? Мени ўпдинг, яна бир марта қаттиқ қучиб ўпгандинг, тўзғиб кетган сочларимни яна эплаб тузатиб олишим лозим бўлиб қолди. Бир вақт ойна олдида туриб қарасам муфтамга икки дона катта қоғоз пулни секин қистириб қўйяпсан, уялганимдан ҳанг-манг бўлиб, йиқилиб тушишимга сал қолди. Бақриб юборишдан, юзингга шапалоқ уришдан ўзимни қандай тутиб қолдим, билмайман, болалигимдан меҳр қўйиб севганману, яна болангинг онаси бўлсаму, бир кеча ётганим учун менга ҳақ тўласанг-а, ноинсоф! Мени Табарендан келган фоҳиша деб билиб, бир кечалик ҳақимни тўладинг-а! Унутиб юборганинг етмагандай, мен ғарибни яна ерга уришинг бормиди?!

Шошилиб нарсаларимни йиғиштира бошладим. Ишқилиб, шу ердан тезроқ йўқолай, дедим, дилим қаттиқ жароҳатланганди. Шляпамни кўлимга олдим, у ёзув столида, ўзим юборган оқ гуллар солинган ваза ёнида турганди. Шу онда яна бир истак мени қамраб олди ва уриниб кўришга қарор қилдим.

– Оқ гулларингдан биттасини менга берсанг-чи, дедим.

– Жоним билан, – дея жавоб бердинг, дарров вазадан бир дона гул олиб.

– Бу гулларни сени яхши кўрадиган бирон аёл совға қилиб юборган бўлса-чи? – дегандим.

– Балки, билмадим, – деб жавоб бердинг.

– Соврага келган гулку-я, лекин ким юборганини билмайман. Шу важдан бу гуллар менга азиз, – дединг. Шу онда сенга бир қараб олдим.

– Ким билсин, бу гулларни ҳам сен унутиб юборган бирон аёл юборгандир!

Ажабланиб менга қарадинг. Мен эса кўзингга тик қараб туравердим. «Танисанг-чи, ақалли энди танисанг-чи», – дея фарёд қиларди кўз қарашларим. Аммо қарашларингда меҳр билан беҳабарлик аломатлари бор эди, холос. Яна бир марта лабимдан ўпдинг. Лекин мени танимадинг.

Шоша-пиша эшик томон қадам кўйдим, кўзларимдан тирқираб ёш оқишига сал қолди, лекин зинҳор кўз ёшимни сенга кўрсатмасликка аҳд қилгандим. Ўқдек отилиб чиқиб кетдим, йўлакда оз бўлмаса хизматкорингга ўзимни уриб олардим. У лип этиб ўзини четга олди, зўр илтифот билан менга эшик очиб турди. Худди шу лаҳзада, эшитяпсанми, худди шу лаҳзада ёшли кўзим билан кекса хизматкорингга қарагандим, унинг кўзида қандайдир бир нур порлади. Эшитяпсанми? Иоганн ёшлигимдан буён шу дамгача мени бирон марта кўрмаган бўлса ҳам, шу биргина лаҳзада у мени таниди. Мени танигани учун тиз чўкиб кўлларини ўпгим келди. Мени шармандаи шармисор қилган пулингни муфтамдан олиб хизматкоринг кўлига тутқаздим. Уни титроқ босди, олазарак бўлиб менга боқди. Бутун умр бўйи сен эсламаган мен ғарибнинг ҳолини хизматкоринг шу лаҳзада пайқади шекилли. Ҳамма мени жонидан азиз кўрарди, меҳрибон эди, фақат сен, ёлғиз сенгина мени эсламадинг, фақат сенгина танимадинг мен шўрликни!

Фарзандимиз жон берди, энди бу дунёда сендан бошқа ҳеч кимим йўқ. Лекин менга ким ҳам бўлардинг, сен, ҳеч қачон мени танимаган, ҳаммаша ёнимдан тиниқ сув ёнидан ўтгандай ўтиб кетган тошни босиб ўтгандай юзимга оёқ қўйган, ҳижрон ўтига

ташлаб, бир умр куттирган сен ким ҳам бўлардинг менга? Назаримда, бир гал сени топиб олгандай ҳам бўлдим, лек бу сенинг фарзандинг эди: у ҳам раҳм-шафқат қилмай мени ёлғиз ташлаб, саётига жўнаб кетди, муштипар онасини унутди, энди сира қайтиб келмайди. Яна бу дунёда ёлғиз ўзимман, яна баттар ғариби нотавонман, қўлимда сендан бирон ёдгорлик ҳам йўқ: на болам бор, на ўзинг, на сўзинг, на бир сатр мактубинг, на бирон нишонинг; номим қулоғингга бориб етганда ҳам у сенга бирон маънони билдирмайди! Сен учун ўлик эканман, нега ўлим тиламайин ўзимга, сен мени ташлаб кетган экансан, нега мен ташлаб кетмай сени? Йўқ, севгили ёрим, сендан гина қиладиган ерим йўқ, шодлик тўла уйингни ғамхонага айлантириш ниятим йўқ; кўрқма, ортиқ жонингга ҳам тегмайман; кечир мени, болагинамнинг жон берганини кўриб, юрагимни бўшатиб олмасдан иложим бўлмади. Сенга бир мартагина дарди аламларимни изҳор қилмасам бўлмасди, кейин яна зим-зиё йўқолиб кетаман, ҳузурингда ҳамиша гунг эдим, яна гумдон бўламан-қоламан. Хотирингни жам қил, тирикликимда дод-фарёдимни эшитмайсан, сени ҳаммадан яхши кўрган, лекин сен, асло тан олмаган, умр бўйи йўлингда зор-интизору, ёнига чақирармикан, деб кўзи тўрт бўлиб кутган аёл васиятномаси ўлганимдан кейин қўлингга бориб тегади. Эҳтимол, ўшанда ёнингга чорлайсану, лекин у биринчи марта сенга бевафолик қилади: гўримда даъватинг қулоғимга бориб етмайди. Сенга бирон сурат ҳам, бирон хотира-нишона ҳам қолдирмайман, сен ҳам менга атаб бирон нарса қолдирганинг йўқ-ку, ахир; ҳеч қачон мени билмадинг, бундан буён ҳам билмайсан. Тирикликимда қисматим шу эди, майли, ўлганимда ҳам шу бўла қолсин. Умримнинг охириги дақиқаларида сени ёнимга чорлаб нима қилдим, мен бу дунёдан бош олиб чиқиб кетаман, номимни ҳам билмай, юз-кўзларимни ҳам кўрмай қолаверасан. Осонгина жон бераман, нега

деганда, олисда буни сезмайсан ҳам. Ўлимим сенга оғир туюлганда, жон беришим жуда малол бўларди.

Ортиқ ёзишга мадорим қолмади... бошим зилдай оғир тортиб кетди... аъзойи баданим қақшаяпти, иссиғим баланд... Ётмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Бир оздан сўнг ҳаммаси тамом бўлар, эҳтимол, бир мартагина тақдир менга раҳм-шафқат қилиб, болагинамни қандай олиб кетишларини кўрмасман... Ортиқ ёзишга мадорим йўқ... Алвидо, севгилим, раҳмат сенга. Нима бўлган бўлса, ҳаммаси яхшиликка бўлди, майли... сўнгги нафасимга қадар сендан миннатдорман. Дилимдаги ҳамма дардимни айтиб, енгил тортиб олдим, сен ҳаммасидан хабардорсан, йўқ, сенга муҳаббатим қанчалик зўр бўлганини фақат тусмоллаб биласан, холос, лекин муҳаббатимнинг сенга оғирлиги тушмайди. Соғиниб қийналмайсан ҳам, бундан ҳам кўнглим тўқ. Гўзал, порлоқ ҳаётингда ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди... ўлимим ҳаётингга доғ туширмайди... бунга кўнглим тўқ, азизгинам.

Лекин туғилган кунларингга атаб энди ким оқ гул юбориб туради? Вазанг бўшаб қолади, ҳаётимнинг йилда бир бор сенга келиб турган шабадаси ҳам таралиб, йўқ бўлиб кетади! Азиз ёрим, қулоқ сол, илтимос қиламан... биринчи ва сўнгги илтимосим... мени десаг, шу илтимосимни бажо келтир: ҳар йили туғилган кунингга атаб гул сотиб олиб, кўк вазангга келтириб қўй, ахир ҳар бир кимса ҳам туғилган куни ўзини ўйлайди-да. Азизгинам, шу илтимосимни бажо келтир, бошқалар оламдан ўтган азиз кишиларни йўқлаб дуо-фотиҳа қилганлари сингари, сен ҳам менга атаб гул сотиб ол. Лекин мен ортиқ худога ишонмайман, дуосининг ҳам менга кераги йўқ, сенга ишонаман холос, сени севаман... оҳ, йилда бир мартагина, ҳеч кимга билдирмай, эшиттирмай умримни сенинг қошингда ўтказганим сингари... вужудингда яшагим келади. Илтимосимни бажо келтир, азиз ёрим... бу

менинг ҳам биринчи, ҳам охирги илтимосим... раҳмат сенга, севгили ёрим, севгилим... алвидо...

Ёзувчининг қўллари титраб кетди, мактубни бир чеккага суриб қўйди. Сўнгра узоқ хаёлга чўмди. Фира-шира хотиралар хаёлида жонланди – қўшни бола, қизча, тунги ресторанда учратган аёли, хотиралари худди сув остида жимирлаб турган тош суратидай ноаниқ эди. Бир соя ўрнини иккинчиси олиб турарди-ю, лекин бирон аниқ сиймо кўринмасди. Унинг қалбида ниманингдир хотираси сақланарди-ю, лекин ниманинг хотираси эканини эслай олмасди. Назарида буларнинг барини ўқтин-ўқтин тушида, фақат тушида кўргандай бўларди.

Тўсатдан олдида, ёзув столида турган кўк вазага кўзи тушди. Кўп йиллар мобайнида биринчи марта турилган куни ваза бўш қолганини кўриб, бир сесканиб тушди; тўсатдан ғойиб эшиги очилиб, тинч хонасига бошқа бир оламдан совуқ шамола босиб киргандай бўлди. Ўлим нафасини ҳам, ўлмас муҳаббат нафасини ҳам ҳис қилди; қалбида нимадир очилгандай бўлди-ю, бесамара шарпадай, узоқ эҳтиросли таронадай ўтиб кетган ҳаётини ўйлаб қолди.

БИР АЁЛ ҲАЁТИДАН ЙИГИРМА ТЎРТ СОАТ

Урушдан ўн йил аввал Ривьерадаги кичик бир пансионда дам олаётгандим. Бир куни даврамизда қизғин баҳс бошланиб, ҳатто жанжал чиқишига сал қолди. Аксарият одамларнинг ҳаёл кучи заиф бўлади, шу сабабли узоқроқ ерда содир бўлган ҳодисаларнинг уларга дахли бўлмайди ёки сал-пал таъсир қилади, холос, лекин кўз олдиларида бирон арзимаган кор-қол юз берса, дарҳол жазавалари тутиб кетади. Бундай ҳолларда улар одатдаги бепарволикларининг ҳиссасини бебошликдан ва ортиқча ҳовлиқмаликдан чиқарадилар.

Бизнинг хуштавозе улфатларимизнинг ҳам бошига худди шу савдо тушганди: тушки овқат устида small talk¹ енгил-елпи аския қилиб ўтирардик-да, кейин ҳаммамиз ўрнимиздан туриб, бир зумда тўрт томонга тарқалиб кетардик: эр-хотин немислар фотоаппаратларини олиб сайри ҳавога кетишар, хушфеъл, мулойим даниялик қармоқ ташлаган жойига қараб жўнар, инглиз хоним китобини кўлига олар, эр-хотин итальянлар Монте-Карлога қараб югуриб қолишар, мен бўлсам сават креслога ястаниб бекорхўжаликдан кўлим бўшамас ё бўлмаса ишимга ўтирардим. Лекин бу гал бир-биримиз билан қаттиқ айтишиб қолдик. Ўрнимиздан турганда одоб юзасидан узр изҳор этиш учун эмас, азбаройи зардамиз қайнаганидан сакраб кетардик, баҳсимизнинг охирида эса сан-манга ҳам бориб қолардик.

Сирасини айтганда, даврадагиларни бунчалик ҳаяжонга солган нарса шунчаки воқеалардан эмас. Биз етти нафар улфат истиқомат қилиб турган пансион хусусий виладай бир жой эди, деразаларимиздан

¹ Бамайлихотир. (Ингл.).

қояли денгиз соҳили кўриниб турарди. Аслида бизнинг пансионимиз «Палас-отель» номли катта меҳмонхонанинг бир бўлаги эди, холос, пансион билан меҳмонхона ораси боғ эди. Бизлар алоҳида бир уйда истиқомат қилсак ҳам, меҳмонхонадагилар билан борди-келди қилиб турардик. Мана шу меҳмонхонада кунни кеча қизиқ бир воқеа содир бўлди. Кундузи соат 12 дан 20 дақиқа ўтганда (вақтини аниқ кўрсатмаса бўлмайди, негаки, содир бўлган воқеада ҳам, қизгин баҳсимизда ҳам вақтнинг роли катта) поездда ёш бир француз келиб, деразалари денгизга қараган бир хонали уйга тушди; бу йигитнинг бадавлатлигини шундан ҳам билса бўларди. У фақат олифталиги билангина эмас, келишган қадди-қомати билан ҳам ҳамманинг диққатини ўзига тортарди. Заифона чўзинчоқ юзлари, сезгир лаблари, ипакдек майин малла мўйлови пешонасига тушиб турган кўнғир сочлари, бахмал янглиғ тиниқ кўзлари – ҳаммаси қандайдир маккор, жозибали эди. Бир қараганда мода дўконлари витринасида кўлларига олифта таёқча тутиб, кеккайиб турган кўғирчоқ одамларга ўхшаса ҳам, киши яқиндан танишганида унинг олифта, ҳавойилиги тарқалиб, мулойим тортар, бу ўзига хослик табиий ва турма фазилат эди. У йўлида учратган ҳар кимса билан одоб сақлаб салом-алик қилар, бундан кишининг кўнгли қувонарди. Гардеробга бораётган хонимни кўриб қолса, югургилаб бориб унинг пальтосини кўлига олиб, кутиб турар, болаларнинг эса ғамхўри эди; қисқаси, у очиқлигим ва йигитлик жозибам ҳаммани мафтун қилади, деган ишонч билан ўзини янада дилбарроқ сезувчи бахтиёр йигитлардан эди. Мўйсафид ё хасталарга, – бу ердагиларнинг кўпчилиги шундай кишилар эди, – унинг салом-алиги бамисоли шифобахш малҳамдай туюларди.

Хуллас, навқиронлиги, хушчақчақлиги билан, дилбар кишиларга хос мафтункор жилваси билан у дарҳол ҳаммани ўзига ром қилди-қўйди.

Бу ерга келганига икки соат бўлар-бўлмас, лионлик хушфелъ семиз фабрикантнинг қизлари – ўн икки яшар Аннет ва ўн уч яшар Бланш билан теннис ўйнади, уларнинг онаси – қадди-қомати келишган, оғир табиатли, нозик Анриэтхоним бўлса ҳали қаноти чиқмаган қушчаларининг нотаниш йигитга нодонларча ишва қилаётганликларига қараб жилмайиб ўтирарди. У кечқурун бир соатча шахмат ўйинимизни томоша қилиб турди, қизиқ-қизиқ латифалар айтиб берди, денгиз соҳилида Анриэтхоним билан узоқ сайр қилиб юрди, ошнаси, намюрлик фабрикант билан домино ўйнади, кеч алламаҳалларда эса мен отелнинг нимқоронғи конторасида унинг котиба қиз билан эски танишлардек суҳбат қуриб ўтиргани устидан чиқиб қолдим. Эртасига эрталаб у балиқ овига кетаётган даниялик ошнасини кузатиб борди. Балиқ овига ҳам унинг билмаган нарсаси йўқ экан, сўнгра лионлик фабрикант билан сиёсат бобида узоқ суҳбатлашди, бунда ҳам ўзини кўрсатди шекилли, денгиз тўлқинининг шовиллаши орасидан семиз фабрикантнинг қаҳ-қаҳ уриб кулган овози эшитилиб турди. Тушки овқатдан кейин (мен аниқ бўлсин деб унинг қандай вақт ўтказишини атайлаб батафсил кўрсатяпман) бир соатча Анриэтхоним билан қаҳвахўрлик қилгач, унинг қизлари билан теннис ўйнади, меҳмонхона даҳлизида эр-хотин немис билан суҳбатлашди, соат олтида хат жўнатиш учун вокзалга боргандим, ўша ерда кўриб қолдим. У шошилиб менга пешвоз келаётганди, тўсатдан уни чақириб қолишди, узр сўраб яна икки кундан кейин қайтиб келаман, деганча қайтиб кетди. Кечки овқатга, дарҳақиқат, келмади, аммо унинг майин ва ёқимли табиати ўтирганларнинг оғзидан тушмади.

Кечқурун соат ўн бирларга яқин, – хонамда китоб ўқиб ўтиргандим, – боғ томондан бақирган одамнинг ҳаяжонли хитоблари эшитилиб, меҳмонхонада шовқин-сурон бошланиб кетди. Қизиқсинишдан кўра кўпроқ ташвишлангандан боққа чиқиб, овоз келган

томонга югурдим, қарасам, меҳмонлар ҳам, хизматчилар ҳам қаттиқ ташвишда. Ҳар куни оқшом пайти эри ошнаси билан домино ўйнаб ўтирганда денгиз соҳилида сайр қилувчи Анриэтхоним бугун қайтиб келмабди. Шунга бирон кор-ҳол юз бердимикин, деб хавотир олишибди. Одатда шошмай, савлат билан офир қадам ташлаб юрадиган бу кенг яғрин одамнинг соҳилда қўтос сингари ўзини қаёққа уришини билмай: «Анриэт! Анриэт!» – дея ҳаяжондан қалтираб, узиб-узиб бақириси ўласи қилиб яраланган ёввойи ҳайвоннинг даҳшатли бўқирисини эслатарди. Кельнерлар билан югурдак болалар физилаб бир зумда меҳмонхонадагиларнинг ҳаммасини уйғотишди, полицияга хабар қилишди. Жилет тугмалари ечилган семиз одам тўрт томонга зир югуриб, зим-зиё қоронғида беҳудадан-беҳудага: «Анриэт! Анриэт!» – деб бақирисини қўймади. Қизлари уйғониб кетиб, тунги кўйлақларида дераза ёнига келиб, улар ҳам оналарини чақириса бошлади. Ота шўрлик болаларини овутиш учун шошганча юқорига чиқиб кетди. Шу пайт ифодалаб бўлмайдиган бир даҳшат юз берди, нега деганда, ўтакетган руҳий изтироб дақиқаларида инсоннинг бутун қиёфасида фожиа нишонлари шу қадар кўп намоён бўладики, буни на оддий қалам билан ва на мўйқалам билан тасвирлаб бўлади. Семиз одам зилдай офирлигидан қисир-қисир қилувчи зинапоялардан пастга тушиб келди, унинг мадори қуриб, ҳолдан кетганлиги ва айни замонда ғазаби тошганлиги ранги рўйидан кўриниб турар, қўлида бир мактуб бор эди.

– Қайтаринг ҳаммани, – деди у меҳмонхона мудирига эшитилар-эшитилмас. – Одамларни қайтаринг, овора бўлишмасин. Хотиним мени тарк этибди.

Ўлар ҳолатда жароҳатланган бу одам атрофига тўпланган одамларга сир бой бермаслик учун ўзини қўлга олиб зўр матонат кўрсатди, йиғилган одамлар аввал қизиқсиниб ундан кўз узмай қараб туришди-да,

кейин нимадандир хавфсираб уялганларидан ўз иши билан бўлиб кетди. У бўлса нафасини ютганча ҳеч кимга боқмай қироатхонага кириб чироқни ўчирди; бир оздан сўнг зилдай оғир гавдаси гуп этиб креслога тушгани, ўпкаси тўлиб ҳўнграб йиғлагани эшитилди, умрида йиғи нималигини билмаган одамгина шундай йиғлаши мумкин. Бу табиий мусибат бизларнинг ҳаммамизни ларзага келтирди, ҳатто ичимиздаги ҳеч нарсага арзимаган одамларнинг ҳам кўнглини ғаш қилиб қўйди. Кельнерлардан ва бу воқеага қизиқиб йиғилган меҳмонлардан биронтаси кулишга ёки у бечоранинг кўнглини кўтаришга юраги дов бермади. Ҳаммамиз чурқ этмай бу ҳис-туйғулар қақшатқич зарбасидан хижолат бўлган одамлардай бирин-кетин уй-уйимизга кириб кетдик. Анави дард қолган одам эса қоронғи қироатхонада ёлғиз ўзи нималарнидир шивирлар, оҳ-воҳларга тўла шу муаззам уйдаги чироқлар бирин-кетин ўчганда ҳам хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаб ўтирарди.

Табиийки, кўз олдимизда яшин сингари содир бўлган бу воқеа бир маромда, бамайлихотир ҳаёт кечиришга ўрганиб қолган одамларни қаттиқ ҳаяжонга солиб қўйди. Столимиз атрофида пайдо бўлган ва сал бўлмаса ҳақорат деган мана бунақа бўлади, деб бир-бирларини ҳақорат қилишгача етиб борган қаттиқ баҳснинг боиси мана шу қизиқ воқеа бўлса ҳам, лекин баҳснинг асосий сабаби чуқур ихтилофларда, ҳаётга бошқа-бошқа кўз билан қарашларнинг тўқнаш келиб қолганлигида эди.

Анриэтхонимнинг эри азбаройи ғазаби ғолиб келиб, ўзини тутолмай қолганидан ғижимлаб ерга улоқтириб ташлаган хатни камтарликдан хабари йўқ оқсоч хотин ўқиб олган экан, шу туфайли Анриэтхоним бир ўзи эмас, ёш француз билан топишиб, жўнаб кетганлиги маълум бўлди ва кўпчиликнинг ёш француздан кўнгли совиди.

Бир қараганда, бу иккинчи «Бовари хоним»нинг қадди-қомати келишган, чиройли йигитни деб қиш-

лоқи тахлит семиз эрини ташлаб кетиши ажабланарли эмасди. Лекин бу уйдагиларнинг ҳаммаси – на фабрикант ва на унинг қизлари, ҳатто Анриэтхонимнинг ўзи ҳам илгари ҳеч қачон бу хотинбозни кўришмаган экан, деган хабарни эшитиб доғда қолишди ва ғазаблари қайнади, бундан чиқди, ўттиз уч яшар туппа-тузук хотиннинг орадан бир кун ўтар-ўтмас эри билан икки қизини ташлаб, орқа-олдини ўйламай етти ёт бегона бир одамга эргашиб кетавериши учун денгиз соҳилида кечқурун икки соат сайри ҳаво қилиши, сўнгра боғда ўтириб бир соат қаҳвахўрлик қилиши кифоя қилибди-да. Очиқ-ойдин бўлиб ўтган шу ҳодисани даврадаги жўраларимиз бир оғиздан рад қилиб, бунда жазманлар доғулилик қилишган; Анриэтхонимнинг алақачонлардан буён бу йигит билан хуфия алоқа қилиб келганлиги ўз-ўзидан маълум ва улар бу ерга гапни узил-кесил бир ерга қўйиб, қочиш ниятида келган, дейишди. Жўраларнинг ҳаммаси ҳалол хотиннинг уч соатлик танишишдан кейин биринчи даъватгаёқ қулоқ солиб тўсатдан қочиб қолиши ҳеч ақлга сифмайдиган гап, дейишди. Эрмак бўлсин деб мен ҳам баҳсга аралашиб, эри билан узоқ вақт умргузаронлик қилиб жони роҳат кўрмаган, биринчи дадил ҳамлага жон деб бағрини тутиб беришни кўнглига тутиб юрган хотиннинг тўсатдан шундай қарорга келиши мумкин, дедим, ҳатто шундай қарорга келиши муқаррарлигини зўр бериб ҳимоя қилдим. Менинг кутилмаганда ўртага ташлаган эътирозларим, оловга мой қуйгандай, бир четда турганларни ҳам баҳсга тортди: ҳар иккала эр-хотин немислар ҳам, италянлар ҳам *сoup de foudre*¹ни бемаънилик ва разил романтика удуми деб очиқдан-очиқ ҳақоратомуз ҳазар билан инкор қила бошлаганларида баҳс қизиби, чўққисига етди.

Шўрва тортилишидан то ҳазми таом пудингга қадар давом этган даҳанаки жангни ҳамма тафси-

¹ Бир кўрганда ошиқ бўлиш. (Франц.).

лотлари билан баён қилишнинг лузуми йўқ. Улфатлар орасида гапга усталаригина ҳаммани ўз оғзига қаратади, энди стол атрофида бўладиган тасодифий баҳс авжига чиққанда одамларнинг келтирадиган далиллари кўпинча чучмал, тўғри келганича, томдан тараша тушгандай гап бўлади. Бизнинг баҳсимиз бу қадар тез фурсатда бундай заҳарханда тус олиб кетганининг сабабини айтиш ҳам маҳол, фикримизча, иккала эрнинг ўз хотинларининг бундай енгилтаклик қилиши ва уларга бундай хавф таҳдид қилиши мумкинлигини беихтиёр инкор қилишларидан шундай бўлган бўлса керак. Афсуски, улар менга, бўйдоқ эркакнинг ови юриб, тасодифий, енгил-елпи иш ўнгидан келганига қараб ҳукм қилувчи одамгина аёллар ҳақида шундай ўйлаши мумкин, деб эътироз билдиришдан бошқа бирон тузукроқ важ топиб айтишолмайди; лекин шу гаплар ҳам менинг жигимга тегди, энди бу етмагандай немис хоним катта кетиб, асл хотинлар бор, табиатан бузуқ хотинлар ҳам бор, менга қолса Анриэтхоним мана шу бузуқ хотинлар тоифасидан, деб менга ақл ўргата бошлаган эди, сабрим тутаб мен ҳам ҳужумга ўтдим.

Айтдимки, биз ўз истақларимиздан, ўзимизнинг жоҳиллигимиздан кўрқишимиз вазидан очиқ ва равшан бир нарсани – аёл киши ўз ҳаётининг айрим соатларида сирли кучлар таъсирида эрки ва идрокини қўлдан бериб қўйишини инкор қиламиз, баъзилар ўзларини васвасага осонлик билан майл қўядиган одамлардан афзал биладилар, менимча, эрининг қўйнида ётиб, уни алдагандан кўра кўнгли тортгани билан очиқ-ойдин муносабатда бўлгани яхши, дедим. Бошқалар Анриэтхонимга қанча ғазаб билан ҳужум қилсалар, мен шунча қизғинлик билан уни ҳимоя қилдим (сирасини айтсам, бу гапларим кўнглимга тутиб қўйган эътиқодларимга унча мос келмас эди). Менинг сўзларим худди қилич тифидай ҳар иккала эр-хотинларнинг нақ юрагига бориб санчилгандай

бўларди. Улар бўлса, созланмаган кватрет сингари менга шу қадар шиддат билан хужум қилишдики, бизларнинг баҳсимизни кузатаётган хушфеъл даниялик футбол ўйинида кўлига секундомер тутиб судьялик қилаётгандай вақти-вақти билан столни тақиллатиб: «Gentlemen please»¹ бизларни огоҳлантиришга мажбур бўларди. Лекин бу огоҳлантиришлар фойда бермасди. Эрлардан бири қисқичбақа сингари қип-қизариб уч марта ўрнидан даст туриб кетди, ҳар гал хотини ўртага тушиб ялинганидан кейин яна аста ҳовуридан тушарди; агар К. хоним баҳсимизнинг шиддатли олов тўлқинларига тўсатдан мой қуймаганда, сал бўлмаса баҳсимиз муштлашишга айланиб кетарди.

Ёши бир жойга бориб қолган, сочлари оппоқ қордай басавлат К. хонимни ҳаммамиз столимиз фахри, жўрабошиси деб билардик. К. хоним қаддини тик тутар, барчага барабар такалуф қилар, оз гапириб, одамларнинг сўзларига мароқ билан қулоқ солиб ўтирар эди. К. хонимнинг савлатиниёқ кўрган одам уни эъзозламасдан иложи йўқ эди. У осойишталик, зодагонларга хос сиполик тимсоли эди. Ҳеч кимни унчалик ўзига яқин келтирмасди, лекин айни замонда ҳеч кимни ўз эътиборидан холи ҳам қилмасди; кўпинча кўлида китоб, боғда ўтирар, баъзида рояль чаларди, аҳён-аҳёнда одамларга келиб кўшиларди ё бўлмаса қизгин суҳбатда қатнашарди. Унинг орамизда ҳозир бўлганини зўрға сезардик-ку», лекин ҳозир бўлдими, ҳаммамиз беихтиёр унга бўйсунардик, бу гал ҳам у гап қотганида шовқин-сурон кўтариб бебошлик қилиб ўтирганимиздан ўзимиз жуда уялиб кетдик.

К. хоним ҳалиги немиснинг шарт ўрнидан туриб, яна дарҳол хотинининг сўзига кириб итоатгўйлик билан ўтираётганидаги сукунатдан фойдаланди. У қаддини ростлаб тараддудлангандай менга бир қараб олди-да, сўнгра баҳс мавзумизга сиполик билан аниқлик киритди:

¹ Жаноблар, илтимос (ингл.).

– Демак, мен сизнинг гапларингизни агар тўғри тушунган бўлсам, сиз айтмоқчисизки, Анриэтхоним... хотин киши кутилмаганда, фирибгарликка учиши, бир соат илгари ўзига ҳеч ақл бовар қилмайдигандай кўринган нарсаларга яна ўзи журъат қилиши мумкин. Бунда унга айб қўйиб бўлмайди, дейсиз, шундайми?

– Хоним, бунга имоним комил, – деб жавоб бердим мен.

– Бундан чиқди, сиз ҳар қандай ахлоқ, одоб мезонини инкор қиласиз, сизнингча, ҳар қандай ахлоққа хилоф ишни оқлаш мумкин экан-да, агар сиз француз айтмоқчи *crime passionel*¹ни ҳақиқатан жиноят деб билмасангиз, бундан чиқди, давлат, адолат сўзи умуман ноқерак нарса экан-да, ундоқ бўлса ҳеч қийналмасдан, – сиз бўлсангиз астойдил меҳнат қиласиз, – деб кулиб қўшимча қилди К. хоним, – ҳар қандай жиноятда эҳтирос борлигини аниқлаш мумкин ва шу эҳтирос ёрдами билан жиноятни оққа чиқариш мумкин экан-да.

К. хоним фикрнинг маромига қараб гоҳ осойишта, гоҳ хушчақчақлик билан гапирар эди. Унинг бу хилда гапириши менга шу қадар ёқдики, мен ҳам унинг жиддий оҳангда айтган, гапларига беихтиёр тақлид қилиб ярим ҳазил, ярим чин қилиб жавоб бердим:

– Давлат олий суди бундай масалаларни, шубҳасиз, мендан кўра жиддийроқ ҳал қилади; унинг бурчи – жамоат ахлоқини ва жамоат одобини сақлашдан иборат, давлат одил судини шу бурч оқлаш ўрнига, қоралашга мажбур қилади. Мен бир шахс бўлганимдан устимга прокурорлик ролини олишни ўзим учун лозим деб билмайман: мен ҳомийлик касбини афзал кўраман. Бу шахс сифатида одамларни ёмонотлик қилгандан кўра, уларнинг кўнглини олишни ўзимга савоб иш деб биламан.

К. хонимнинг тиниқ кўк кўзлари бир дақиқа менга тикилиб қолди; у жавоб беришга шошилмади ҳам.

¹ Ҳирсий жиноят (Франц.).

Мен уни гапларимга тушунмайди, деб хаёл қилиб, айтган гапларимни такрорламоқчи бўлиб тургандим, имтиҳондан ўтказаетгандай менга яна жиддият билан савол устига савол бера бошлади.

– Аёл бўла туриб, биринчи дуч келган эркак ҳатто унинг меҳрига арзиш-арзимаслигини ҳам билмасдан, эрини ва икки боласини ташлаб, унинг орқасидан эргашиб кетиши, сизнингча, шармандалик эмасми? Аблаҳлик эмасми? Ёши ўтиб қолган, жилла бўлмаганда болаларининг юзини қилиб, ўз иззатини поймол қилмай қадам ташлаб юриши лозим бўлган аёлнинг бундай енгилтаклик ва бепарволик қилишини наҳотки сиз оқласангиз?

– Такрор айтаман, хоним, – деб жавоб бердим. – Мен ҳукм чиқариш ёки қоралашдан ўзимни тияман. Сизга бир оз бўрттириб гапирдим, деб чин юракдан айтишим мумкин, шўрлик Анриэтхоним, албатта, қаҳрамон эмас, ҳатто кучли ҳис-туйғуга ташна бўлган одам ҳам эмас, довюракли, оташин табиат унга ундан ҳам камроқ насиб бўлган. Билишимча, у расмана ожиз аёллардан бўлиб, кўнгли тусаган нарсага жазм этиб, жасорат қилгани учун унга бир қадар ҳурмат назари билан қарамайману, лекин бутун бўлмаса, эртага жуда бахтсизлик гирдобига тушиб қолишини билганимда унга янаям кўпроқ раҳмим келади. Қўйган қадами эҳтимол тентаклигидандир ва ўйламай-нетмай қўйилган қадам бўлиши ҳам шубҳасиз, лекин зинҳор унинг бу қадамини разолатга, пасткашликка йўйиб бўлмайди. Шу вайдан мен бу бахти қаро шўрлик хотинга таҳқир кўз билан қарашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ деб биламан ва шу сўзимда қаттиқ тураман.

– Сиз ўзингиз-чи? Сиз ўзингиз унга ўша-ўша ҳурмат назари билан қарайсизми? Сиз ўзингиз ўтган куни ҳамсуҳбат бўлган туппа-тузук аёл билан кеча биринчи дуч келган эркакка эргашиб кетган аёл ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ деб биласизми?

– Ҳеч қандай, мутлақо ҳеч қандай, заррача ҳам фарқ йўқ.

– Is that so?¹ – деди хоним инглизча беихтиёр: афтидан, бу суҳбатга у жуда ҳам қизиқиб қолганди. Бир дақиқа ўйланиб туриб, тиниқ кўзларини менга тикди-да, яна савол назари билан қаради. – Борди-ю, эртага сиз Анриэтхонимни Ниццада шу йигитча билан қўл ушлашиб бораётганини кўриб қолсангиз, унга салом берармидингиз?

– Бўлмаса-чи.

– У билан гаплашармидингиз?

– Ҳа, гаплашардим.

– Агар ўзингиз уйланган бўлсангизу, хотинингизни шу аёл билан ҳеч нима бўлмагандай таништирармидингиз?

– Албатта таништирардим.

– Would you really?² – деб яна у инглизча савол берди, лекин унинг овозида ишончсизлик ва ҳайрат оҳанги сезилиб турарди.

– Surely I would³, – деб мен ҳам унга инглизчалаб жавоб қайтардим.

К. хоним жим қолди. Қаттиқ ўйга чўмганди. Бир вақт жасоратидан ўзи ҳайратда қолгандай, менга қараб деди:

– I don't know, if I would. Perhaps I might do it also⁴.

Шу билан иззат-ҳурматни жойига қўювчи инглизларга хос ажойиб бамайлихотирлик, лекин қатъият билан ўрнидан туриб, менга қўлини дўстона узатди. Унинг ҳамсуҳбатлиги туфайли икки ўртага осойишталик чўкди. Тобора ишкаллашиб бораётган муҳитни юмшатгани учун унга дилимизда миннатдорлик изҳор қилгач, енгил-елпи ҳазил-мутойиба билан ҳаммамиз

¹ Шундайми? (ингл.)

² Ростдан-а? (ингл.)

³ Албатта (ингл.).

⁴ Билмадим, мен нима қилардим. Эҳтимол, мен ҳам шундай қилармидим (ингл.).

бир-биримизнинг ҳурматимизни бажо келтириб, хайр-хўшлашиб тарқалдик.

Баҳсимизнинг оқибати жентльменларча тамом бўлган бўлса ҳам, лекин ўша можародан кейин мен билан хонимлар орасига маълум бир совуқлик оралаб қолди. Эр-хотин немислар номигагина кўришадиган бўлиб қолишди, италянлар бўлса ҳар куни мени кўрганларида «сага signora Henrietta»¹ ҳақида бирон янги гап эшитганингиз йўқми, деб пичинг отиб, тегажаклик қилишадиган бўлишди. Бир қараганда, даврамизда одоб, назокат бордай кўринса ҳам илгариги самимийлик ва осойишталикдан асар ҳам қолмади.

К. хонимнинг менга алоҳида илтифот билан қараши туфайли муҳолифларимнинг истехзоли, совуқ муносабатлари аниқ сезилиб қолди. Одатда даврадагилар билан бўлар-бўлмасга суҳбатлашавермайдиган К. хоним энди мен билан боғда тез-тез гаплашадиган ва ҳатто бошқалардан қандайдир фарқ қиладиган бўлиб қолди, қисқа муддатга бўлса-да, у билан ҳам-суҳбат бўлиш эса алоҳида илтифотига сазоворликни билдирарди. Очиғини айтганда, у менинг пайимдан бўлиб борарди, бунинг учун ҳар бир қулай фурсатдан фойдаланар, ҳаракатлари шу қадар равшан сезилиб турардики, агар у сочлари оқарган кекса аёл бўлмаганда, ким билсин, хаёлимга нималар келмаган бўларди. Лекин суҳбатимиз нима ҳақда кетмасин, албатта ўша Анриэтхонимга бориб тақаларди; назаримда, суҳбатдошим ўз бурчини эсдан чиқариб қўйган аёлни бевафолик ва суюқоёқликда айблаб ҳузур қилаётгандай туюларди. Лекин шу билан бирга қадди-басти келишган Анриэтхонимга хайрихоҳлик билдирганим ва бундан мени қайтариш асло мумкин эмаслигини билгач, кўнгли ўсарди. Хоним гапни ҳамиша шу томонга бурарди. Шу важдан мен тушкунликка гирифтор одамларда бўладиган бу қизиқ саркашликни нима деб ўйлашимни билмай қолдим.

¹ Азиз Анриэтта хоним (италь.).

Беш-олти кун шу тахлитда ўтди, бу суҳбат хонимни бу қадар қизиқтириши сабабини сўрамадим. Бир куни сайри ҳаво қилиб юрганимизда: «Сафарим қариб қолди, эртадан кейин йўлга чиқмоқчиман», деб гапнинг учини чиқариб қўйгандим, хоним безовталаниб қолди. Одатда сир бой бермайдиган вазмин боқишларида ҳаяжон акси кўринди-ю, кўк кўзларини ҳам пардаси босгандай бўлди:

– Афсус сиз билан дардлашадиган анча-мунча гапларим бор эди, – деди дарднок.

Шу дақиқадан бошлаб вужудини қандайдир бир фикр чулғаб олганини тушундим. Назаримда, ўзи ҳам бу ҳолатини пайқади шекилли, суҳбатимизни кесиб, қўлимни қисди:

– Айтмоқчи бўлган нарсамни аниқ ифода қилишга ҳозир ўзимни ожиз сезиб турибман, яхшиси, буларни сизга хатимда ёза қолай, – деди.

Шундай деди-ю, одатини тарк қилиб тез-тез қадам ташлаб уйига равона бўлди.

Дарҳақиқат, кечқурун, овқат олдидан уйимда қатъиятлиқ билан ёзилган мактуб турибди. Минг афсусларки йигитлик чоғларимда енгилтаклик қилибми, мактуб, ҳужжатларга эътибор бермаганман, шу сабабдан унинг мактубини айнан келтиришим амри маҳол; мактуб мазмунини баён қилишга ҳаракат қиламан. У мактубини: «Жуда ғалати иш қилаётганимни ўзим ҳам яхши биламан, – деб бошлаб, – ўз ҳаётимдан бир ҳодисани сизга ҳикоя қилсам бўладими», – деб сўраганди. Бу воқеа аллақачонлар бўлиб ўтган, ҳозир унинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ, лекин сиз эртадан кейин жўнаб кетадиган одам бўлганингиз учун йигирма йилдан буён тинчимни бузиб қийнаётган нарсани сизга айтиш менга осон кўчади. Шу сабабдан агар сиз бу ишимни хиралик деб билмасангиз бир соат вақт ажратишингизни илтимос қиламан», деганди.

Мазмунини қисқача баён қилаётганим бу мактуб жуда қизиқтириб қўйди: инглизча ёзилишининг ўзи-

ёқ унга алоҳида бир равшанлик ва қатъийлик бахш этарди. Бу мактубга жавоб ёзиш ҳам менга осон бўлмади, уч бор ёзилган хомаки мактубни йиртиб ташлаб, охири бунисини ёздим:

«Менга билдирган ишончингиздан бошим осмонга етди, шу сабабли агар истасангиз сидқидилдан жавоб беришга ҳаракат қиламан. Албатта, ўзингиз хоҳлаганингиздан кўра кўпроқ айтинг, деб сиздан талаб қилишга ҳақим йўқ. Лекин ҳикоянгизда менга ҳам, ўзингизга ҳам бор гапни ҳалол гапириб беринг. Такрор айтаман, менга билдирган ишончингизни ўзим учун катта шараф деб биламан».

Хатим кечқурун унинг қўлига тегди, эртасига эрталаб жавоб олдим:

«Фикрингизга қўшиламан – энг муҳими, ҳақиқат бўлиши, бўлганда ҳам ярим-ёрти эмас, бутун бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам мен ўзимдан ва сиздан ҳеч нарсани яшириб қолмасликка ҳаракат қиламан. Тушки овқатдан кейин хонамга келинг. Олтмиш етти ёшимда гап-сўздан кўрқмасам ҳам бўлади. Борда ёки одамлар олдида гапириш эса ноқулай. Гапимга ишонинг. Бу қарорга келиш ҳам менга осон бўлмади».

Кундузи биз дастурхон устида у-будан гаплашиб ўтирдик. Бир вақт борда тасодифан у билан учрашиб қолган эдим, хижолат бўлиб ўзини четга олди, сочлари оқарган бу кампир хотиннинг худди қиз боладай ҳадиксираб ва уялинқираб хиёбон томон бурилиб кетганини кўриб юрагим орзиқиб кетди.

Кечқурун тайинланган вақтда унинг эшигини қоқдим. Эшик дарҳол очилди, хона нимқоронғи бўлиб, кичкина стол чироғи ёниб турар, теварагига сариқ доира шаклида ёруғ сочарди. К. хоним бамайлихотир менга пешвоз чиқди-да, креслога ўтиришни таклиф қилиб, ўзи қаршимга ўтирди; ҳар бир ҳаракати олдиндан ўйлаб қўйилганини сезиб турардим; шундай бўлишига қарамай, унинг истагига қарши чиққандай ўртадаги сукут тобора оғирлашди; гап

бошлашга журъат этолмадим, чунки суҳбатдошимнинг юрагидаги кучли ирода билан унга қарши куч ўртасида қаттиқ кураш кетаётганини сезиб турардим. Пастдаги меҳмонхонадан узук-узук вальс садолари эшитилиб турарди; мен орадаги вазиятни юмшатиш ниятида унга қулоқ солиб турардим. Чўзилиб кетган бу сукунатнинг диққатпазлигини афтидан хонимнинг ўзи ҳам сезган бўлса керакки, худди сакрашга тайёрланган одамдай ўзини ростлаб гап бошлади:

– Бошлаш қийин. Бор гапни оқизмай-томизмай астойдил гапириб беришга қарор қилганимга икки кун бўлди; сўзимнинг устидан чиқа оларман, деб ўйлайман. Буларнинг ҳаммасини сизга, мен учун бутунлай бегона бўлган бир одамга не сабабдан ҳикоя қилаётганимни эҳтимол сиз ҳозирча тушунмаётган бўлсангиз керак. Лекин ҳар кун, ҳар соатда ўша ҳодисани ўйлаганим-ўйлаган; мен кекса одамман. Шу сабабдан гапимга ишонаверинг, бутун умрингни ҳаётингда рўй берган биргина ҳодисага, биргина кунга боғлаб қўйиш оғир бўлади. Нега деганда, сизга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлганим воқеа йигирма тўрт соат ичида содир бўлган, ҳолбуки, олтмиш етти йилдан буён умр кўриб, ақалли бир марта нодонлик қилган эканман, бунинг нимаям аҳамияти бор, деб ўйлайвериб бошим гангиб кетади. Лекин бизлар парда ичига олиб, виждон деб атовчи нарсамиздан қутулиш эса унча осон гап эмас, шу вайдан сизнинг Анриэтхоним воқеаси устида бемалол қилган мулоҳазаларингизни эшитганимда: «Эҳтимол, ҳаётимдаги мана шу бир кун тўғрисида бирортаси билан очиқчасига гаплашишга ва шу билан ўтмишим ҳақидаги беҳуда хаёл суришларим, ўзимни уззуккун қамчилашларим барҳам еб кетар», – деб ўйладим. Мен англикан динида бўлмай, католиклар динида бўлганимда эди, бор гапларни тавба-тазарру билан аллақачон юрагимдан бўшатиб олган бўлардим, лекин булар бизларга насиб бўлмаган. Шунинг учун ҳам мен жуда қизиқ бир иш қиляпман,

шу воқеани сизга айтиб, ўзимни оқлаб олмоқчиман. Биламан, булар ҳаммаси оддий гаплар, лекин сиз менинг таклифимни тараддудланмай қабул этдингиз, бу ишингиз учун сизга ташаккур изҳор қиламан.

Илгари айтганимдай, ҳаётимдаги бир кунни сизга тасвирлаб бермоқчиман, қолганлари эса аҳамиятсиздай кўринади, бошқалар учун ҳам қизиғи бўлмаса керак. Қирқ икки ёшгача кечирган ҳаётимни икки оғиз сўз билан айтсам бўлади. Ота-онам бадавлат ленд-лордлардан эдилар. Шотландияда катта-катта завод ва ер-сувларимиз бор эди. Ўша ерлардаги қадимий зодагон оилалар сингари биз йилнинг кўп қисмини мулкларимизда, қиш мавсумини эса Лондонда ўтказардик. Ўн саккиз ёшимда бўлажак қаллиғим билан танишдим, у зодагон Р.лар оиласида тўнғич ўғил бўлиб, Ҳиндистонда ўн йиллик офицерлик хизматида эди. Орадан кўп ўтмай, бизларни никоҳ қилдилар, шу билан ўз даврамиз кишилари сингари беташвиш ҳаёт кечира бошладик: уч ой Лондонда бўлсак, уч ой ер-мулкларимизда бўлардик, қолган ойларда Италия, Испания, Франция бўйлаб саёҳат қилардик. Оилавий ҳаётимиз изга тушиб, иккала ўғлим алақачонлар баюватга етганди. Минг афсуски, ёшим қирқдан ошганда, эрим тўсатдан вафот қилди. У тропикларда жигар касалига йўлиқиб, икки ҳафта ўтар-ўтмас жон берди. Ўша кезларда катта ўғлим флотда хизмат қиларди, кичиги коллежда ўқирди, шундай қилиб, бир кечада етим қолишди, яқин кишим билан шунча йил бирга умр кўргандан кейин бундай ёлғизлик мен учун оғир мусибат бўлди. Ҳамма нарса суюкли эримни эслатиб, ҳувилаб қолган бу уйда бир кун ҳам туришга сабрим чидамади, шу билан ўғилларим уйлангунча вақтимни саёҳатда ўтказишга қарор қилдим.

Ўша пайтдан бошлаб ҳаёт бемаъни ва кераксиздай бўлиб қолди. Йигирма икки йил турмушнинг аччиқ-чучугини баҳам кўриб келган эрим дунёдан ўтди, болаларимнинг эса менга муҳтожлиги йўқ.

Фамгинлик ва маъюсликларим билан уларнинг кўнглини чўктиргим келмади. Менда на умид, на бирон ҳавас қолганди. Дастлаб Парижга жўнаб кетдим, у ерда азбаройи зерикканимдан дўконма-дўкон юрдим, музейларни томоша қилдим, лекин шаҳардан ҳам, харид қилган буюмлардан ҳам кўнглим таскин топмади, ўзимни одамлардан четда олиб юрардим, негаки, уларнинг иззат-икром билан менга таъзия билдиришларига тоқатим йўқ эди. Мана шу дарбадар ўтган ойларимни ҳикоя қилишга тилим ожизлик қилса керак; гангиб кўр бўлиб қолгандим, дунё кўзимга қоронғи кўриниб, ўлимимни орзу қилардим, аммо ўша машъум дақиқани эслаганим сари юрагим орқага тортиб кетарди.

Бевагимнинг иккинчи йили, ёшим қирқ иккига етганда, вақтни қандай ўтказишни билмай, азбаройи ёлғизлик жонимга тегиб кетганидан март ойида Монте-Карлога бориб қолдим. Ростини айтсам, бўшаб қолган қалбимни бирор ташқи таассуротдан тўлдириш ниятида боргандим у ерга.

Юрагим сиқилиб, аҳволим оғирлашгани сайин, ҳаёт гардиши тезроқ айланиб турадиган жойлар мени ўзига шунча кўпроқ даъват этгандай бўлаверди; бедард махлуқларга бошқаларнинг изтиробини театр ёки мусиқа сингари таъсир қилиб уларни ҳаяжонга солгандай.

Шу сабаб казинога тез-тез кириб турадиган бўлдим. Қиморбозларнинг шодлиги ёки ҳафсаласи пир бўлганлигини кўрганимда ҳузур қилардим; уларнинг ҳаяжони, безовталигини кўриб, ўз дард-аламларимни бир оз бўлса-да, унутардим. Раҳматлик эрим енгилтак одам бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, қиморхонага қатнаб турарди, мен эса унинг ўша одатларига беихтиёр ҳурмат билан тақлид қилдим; ҳар қандай қимор ўйинидан ҳам ошиб тушиб, ҳаётимда ҳанузгача доғ бўлиб турган йигирма тўрт соат мана шу тариқа бошланиб кетганди.

Ўша куни тушки овқатимни қариндошим герцоги-на М. билан бирга едим; кечки овқатдан кейин чарчоқ сезмаганим ва уйқум келмагани туфайли казинога бордим. Қимор ўйнамадим, лекин қимор столлари орасида одамларга алоҳида бир назар ташлаб юрардим. Алоҳида назар дейишимнинг боиси шуки, ҳаммаша бир хил одамларни: қачон қарасанг соатлаб пойлаб ўтириб, охири зўрға таваккал деб пул тикувчи ўша ажиндор кампирлару, пихини ёрган қиморбозлар ва ҳаммаша ҳозир сатанг фоҳишаларни fleur d'élégance¹ ва Европа аристократияси сингари шубҳали, ранг-баранг халойиқни, бемаза романлардагидан кўра ҳам жонсиз ва романтик халойиқни кўрасан холос, деб зорланганимда, марҳум эрим менга шундай назар ташлаб айланиб юришни ўргатганди. У пайтлар бу ерда асл тилла пулларда ўйналарди, банкнотлар шарақлаб, наполеондорлар ярақлаганда беш франклик тиллаларнинг жаранглаши эшитилиб турган ўша казинонинг шавқи қаёқда-ю, ҳозирги сурбет туристлар пулга алиштирган жетонларни ланжлик билан зўрға тикадиган усти ялтироқ қиморхона қаёқда! Айтганча, ўша вақтларда ҳам қиморбозларнинг эҳтироссиз юз-кўзлари мени бир оз қизиқтирарди. Лекин хиромантияга² қизиқиб қолган эрим менга ўзининг мушоҳада илмини ўргатганди, қарасам, бу усул шунчаки қимор ўйинини томоша қилишдан кўра қизиқ ва мароқли бўлиб, уларнинг юзига қарамасдан, балки тўрт бурчак столга, ўшанда ҳам қиморбозларнинг кўларига, уларнинг ҳаракатларига разм солиб туриш керак экан.

Сиз маст одамдай гир айланиб юрувчи ролетто соққасига ва столдаги қалин майса сингари қоғоз пуллар, тилла ва кумуш тангалар уйилиб ётган тўрт бурчакли катакларга ёки крупье кўлидаги куракчаси билан силтаб бутун ўлжани супуриб олишига ё унинг

¹ Ўта нафис (франц.).

² Фолбинлик (тарж.).

бир қисмини омади келган қиморбознинг олдига суриб қўяётганига кўзингиз тушганми, йўқми, билмайман. Аммо шундай назар билан қараганда кўк стол ортида бирдан-бир жонли нарса – қўлларни: кўпдан-кўп қўллар, оппоқ қўллар, серҳаракат, эҳтиёткор қўлларни, уядан бош чиқариб тургандай энгларидан чиқиб турган қўлларни кўрасиз; бу қўлларнинг бари човут солишни кутиб турган йиртқичдай, ҳар бирининг сурати бошқа, ранги бошқа: бир хиллари яланғоч, бир хилларига узук тақилган ёки занжирча жаранглайди; баъзилари худди йиртқич ҳайвондай бесўнақай, бошқа хиллари илонбалиқ сингари силлиқ ва питрак, лекин ҳаммаси ўлгудай сабрсизлик билан титраб-қақшаб туради. Бошимга ҳар гал беихтиёр отчопар билан таққослаш келарди. Чунки у ерда қизиб кетган отларни отилиб чиқиб кетмасин, деб старт ёнида зўрға ушлаб туришади. Булар ҳам худди шундай қалтираб энтикишар, оёқларини осмонга кўтаришарди.

Шу қўлларга, пул тутишига, шошмай ҳаракат қилишига разм солиб туриб, ҳамма нарсани: тамагирни – чангак бармоқларидан, исрофгарни – бамайлихотир ҳаракатидан, тежаб-тергайдиганини – бармоқларининг шошмасдан ҳаракат қилишидан, мушкул аҳволга тушиб қолганини – бармоқларининг титрашидан билиб олса бўлади; пулни қай тарзда ушлалари билан улар бир зумда ўз сирларини баралла очиб қўядилар; бир хиллари пулни ғижимлаб олади-да, асабийлик билан столни чертиб ёки мажоли қуриб, бармоқларини ёзганча стол устида тутиб, бир ўйинни ўтказиб юборади. Одам боласи қиморда сир бой бериши ҳақиқат эканлигини ўзим ҳам биламан. Лекин одамнинг қўли унинг сирини яна ҳам кўпроқ очиб беради. Чунки ҳамма қиморбозлар ёки деярли кўпчилиги юз-кўзларини идора қилишни биладилар, оқ ёқа устида фақат совуқ *impassibilité*¹ ниқобиги-

¹ Эҳтироссизлик (франц.).

на кўриниб туради, холос, улар оғизлари ёнидаги ажинларини силлиқлаб, тишларини тишларига қўйиб турадилар, безовталикларини ҳатто кўзлари ҳам пинҳон тутиб туради; улар мушакларини учмасликка ўргатадилар ва уларга хотиржамлик ифодасини бахш этадилар. Лекин улар, энг муҳими, юзларини идора қилиш пайдан бўлиб, бутун иқтидорини шунга сарф қилганлари сабабли қўлларини унутиб қўядилар. Улар қўлларига разм ташлаб турувчи ва ясама табассум, сунъий хотиржамликларини яширмоқчи бўлганликларини шу қўлларидан билиб олувчи одамлар борлигини унутиб қўядилар. Ҳолбуки, қўллари беҳаёлик билан бутун сир-асрорларини очиб қўядилар, чунки шундай пайт келадики, зўрға овутилиб, энди мудрай бошлаган бармоқлар ўзлари сезмаган ҳолда уйғониб кетадилар: рулетка соққаси уяга тушиб, крупье бақириб номерни айтганда, ҳатто юзларча қўлларнинг ҳар бири инстинкт билан беихтиёр фақат ўзига хос ҳаракатлар қила бошлайди. Агар эримнинг ишқибозлиги туфайли менга муяссар бўлган мана шу томошага киши ўрганса, турли хил темпераментларнинг бундай ранг-баранг намоён бўлиши уни театр ёки мусиқадан ҳам кучлироқ ўзига жалб қилади; қиморбозларнинг қўллари ҳар хиллигини тасвираб беролмайман; олтин тангаларни худди ўргимчак сингари бармоқлари билан сидириб оладиган, юнгдор чангалли йиртқич бармоқ дейсизми, зўрға юрак ютиб пулга қўл теккизадиган, тирноқларидан қони қочган, асабий, қалтироқ қўллар дейсизми, яна олижаноб ва пасткаш қўллар, дағал ва қўрқоқ қўллар, айёру, лекин шу билан бирга ҳадиксировчи қўллар – крупьенинг тўрт-беш жуфт қўлидан бошқа ҳар бири бир нав, ҳар бирининг ўзига хос ҳаёти бор. Бу қўллар чинакам автомат, улар счётчикнинг шилқ-шилқ қилиб турувчи пўлат затвори сингари ҳаракат қилиб турадилар. Улар ҳам бепарво, ҳам ишчан қўллар; лекин мана шу бедор қўллар очкўз ва бадқимор оға-иниларига қиёсан, жуда ажойиб та-

ассурот қолдиради; назаримда, улар мундир кийган полицайлар сингари шовқин-сурон кўтарган ҳаяжонли оломон ўртасида тургандай.

Бу қўлларнинг одати ва қилиқларини билиб олишим менга алоҳида бир ҳузур бағишлади; икки-уч кундан сўнг эса булар орасида таниш-билишларим чиқиб қолди, мен худди одам каби чиройли ва хунук қўллар деб ҳар бирига ном бердим: баъзиларининг безовта ва очкўзлигини кўриб шу қадар ёмон кўриб қолдимки, худди уятсиз нарсадай улардан юз ўтирадиган бўлдим. Столда пайдо бўлган ҳар бир янги қўл мен учун янги бир кечинма бўларди: баъзан эгасининг сирини фoш қилувчи бу бармоқларга разм соламан, деб ҳатто смокингнинг крахмалланган кўкраги устида ёки бўлмаса бриллиантлар ялтираб турган қомати устида совуқ зодагонлар ниқобидай қаққайиб турган юзларига кўз ташлашни ҳам унутиб кўярдим.

Ўша куни оқшом залга кириб, одам лиқ тўла икки стол ёнидан ўтгач, учинчи стол олдига бордим. Портмонедан тилла пулларимни чиқариб тургандим, ҳолдан тойган соққа икки рақам орасида югуриб-елиб турганда ҳар гал юз берадиган ғовур-ғувур, сукунат ичида тўсатдан худди бўғинларнинг қарсиллаб синиши сингари бир ниманинг ғалати овози эшитилиб қолди. Беихтиёр бошимни кўтариб қарагандим, рўпарамдаги қўлга кўзим тушиб, кўрққанимдан юрагим «шув» этиб кетди, умримда бунақа қўлларни кўрган эмасдим: бу қўллар қутурган йиртқич ҳайвонлардай бир-бирига тирмашиб, жазавалари тутгандай бир-бирини эзиб, сиқиб турибди, бармоқлардан худди ёнроқ чаққандагидай қарс-қарс овоз чиқиб турарди. Бу қўллар камдан-кам учрайдиган нозик, чиройли қўллар эди, лекин шу билан бирга мушакдор, жуда ингичка, узун, оппоқ қўллар эди – тирноқ учлари қонсиз, садаф сингари товланиб турарди. Шу оқшом кўзимни ундан узолмай қолдим, улар мени ҳайратга солди; лекин шуниси ҳам борки, бу қўлларнинг ҳаяжони, мажну-

нона эҳтироси, титраб-қақшаб бир-бирига тармашиб жанг қилишларини кўриб юрагимни ваҳима босди. Мен шу онда бу одамнинг турган-битгани эҳтирос экану, шу эҳтиросдан ёрилиб кетмайин деб бутун кучларини бармоқларининг учига тўплаган экан-да, деб ҳис қилдим. Соққа уяга келиб қисқагина дук этди-да, унга тушгани ва крупьенинг бақириб номерни айтгани заҳоти бу кўллар бир ўқдан жароҳатланган икки йиртқичдай тап этиб йиқилди. Улар ҳолдан кетган каби эмас, йўқ, ўлик сингари йиқилди, тарвузлари кўлтиғидан тушиб умидсизлик, нажотсизлик ботқоғига ботдиларки, бу ҳолатни тасвирлашдан тилим ожизлик қилади. Нега деганда, ҳар бир мушағи фарёд қилувчи ва эҳтирос ҳар бир ҳужайрасида баралла намоён бўлиб турувчи бунақа тили бор кўлларни илгари ҳам, кейин ҳам асло кўрган эмасман. Бу кўллар бир лаҳза денгиз тўлқини соҳилга чиқариб ташлаган медуза сингари кўк мовут устида бемажол ётди-да, кейин ўнг кўлига бармоқларининг учидан секин-аста жон кира бошлади: қалтираб орқага тисарилди, бир неча сония столда жонсарақ бўлиб тургач, асабийлик билан жетонни бош бармоқ билан кўрсаткич бармоқ орасига олиб худди филдиракчадай айлантира бошлади. Сўнг йўлбарс важоҳат билан қаддини букиб, юз франклик жетонни худди чекиб бўлган папиросини ерга ирғитгандай қора алвоннинг ўртасига шарақ этиб ташлади. Шу пайт маст уйқуда ётган чап кўлига сигнал берилгандай у ҳам сесканиб, ўрнидан турди, жетон ташлаб чарчагандай синглисининг ёнига сездирмасдан сирғалиб борди-да, икковлари ёнма-ён ястаниб олишди, совуқдан тишлар такилагандай бу кўллар ҳам сесканиб столга билаклари билан сал-сал уриб кўйишарди; йўқ, мудҳиш ҳаяжонни бу қадар ажойиб, яққол ифода қилувчи кўлларни мен умримда кўрган эмасман. Безатилган залдаги бу говур-гувурлар, крупьенинг бақириб-қийқирришлари, танда кўйган одамлар баланддан ташланиб энди жило берил-

ган даврасимон қубба тагида телбадай сакраб ётган соққа – кўз олдимда лип-лип этиб турган ранг-баранг таассуротларнинг барчаси тўсатдан мана бу қалтираб, титраб, жон ҳолатда нафас олаётган, ниманидир кутиб, сесканиб, чўчиб турган, мени сеҳрлаб ўзига ром қилиб олган қўллар олдида қотиб қолган ўликдай кўринди, назаримда.

Мен ортиқ ўзимни тийиб туrolмай қолдим: мана шу сеҳргар қўллар соҳибининг юз-кўзларини кўрмасликка иложим қолмагач, ҳадик билан, ҳа, ҳадик билан, – чунки бу қўллар юрагимга ваҳима солганди, – нигоҳим енгларни пайпаслаб тор елкалар томон кўтарилла бошлади. Мен яна бир сесканиб тушдим, чунки унинг юзи қўллари сингари бетиним, ўтакетган танглик билан гапириб турганди; унинг нозик ва аёлларники сингари сўлим юзлари ҳам яна ўша ажиб эҳтирослар ўйинидан дарак бериб турарди. Мен ўзини бу қадар йўқотиб қўйган, паришон юзни умримда кўрмаганман, ниқоб ёки кўзсиз ҳайкалга қарагандай унга разм солиб бемалол қараб туришим мумкин эди, чунки бу юздаги кўзлар ҳеч нимани кўрмас, ҳеч нимани пайқамасди. Шишасимон қоп-қора кўз қорачиғи сеҳрли тўқ қизил соққанинг акси сингари айланиб турарди. Такрор айтаман, бунақа ўтакетган безовта, маъноли юзни ҳеч учратган эмасман. Бу салгина чўзиқ, нозик юз соҳиби йигирма беш ёшлар чамасидаги йигитча эди. Қўллари сингари юзи ҳам мардлик ва жасоратдан дарак бермай, қиморбозликка муккасидан кетган ёш ўсмирнинг юзига ўхшаб кетарди; лекин буларни мен кейинчалик пайқадим. Чунки ўша пайтда бу юзларда фақат эҳтирос ва жазава ўйнар, юпқа лаблари, мўъжазгина орзи хиёл очиқ турарди. Қалтирашдан такиллаган тишларини ўн қадам нарида туриб эшитса бўларди. Бир тутам нам малла сочи пешонасига ёпишиб қолган, оппоқ баданида майда-майда тўлқинлар чайқалиб тургандай, бурун катаклари атрофида бир нима бетиним учиб турарди.

Сал эгик боши беихтиёр олдинга эгилиб, ҳадемай рулетка гирдобига тушиб кетадигандай туюларди, нима учун кўлларининг томири тортиб қолгандай мушт қилиб олганини энди тушундим. У шундай қаршилик кўрсатиб кўл томирларининг шу тахлитда сиқилиб туриши туфайлигина гавдасини йиқилиб тушишдан сақлаб турган экан.

Эҳтирос бу қадар очиқ, яланғоч ва беҳаёлик билан акс этиб турган юзни умримда ҳеч учратмагандим, шу сабабдан соққанинг сакрашлари, гир айланишларига мафтун бўлиб қолганим сингари унинг бу телбалиги ҳам мени сеҳрлаб, кўзимни ундан узолмай қолдим. Шу дақиқадан бошлаб атрофимда нималар бўлаётганини пайқамай кўйдим; порлаб, ёниб турган шу юзлар олдида ҳамма нарса хира, рангпар бўлиб қолди, бошқа одамлар борлигини ҳам унутиб, бир соат чамаси шу одамга, унинг ҳар бир ҳаракатига разм солиб турдим. Мана, унинг кўзларида нур чақнади, туганак бўлиб қисилган кўллари худди портлашдан ўқдай отилиб, қалтироқ бармоқлари очкўзлик билан чўзилди – крупье унинг олдида йигирма дона тилла тангани суриб кўйди. Шу дақиқа унинг юзлари бирдан ёришиб, бир лаҳзада ёшариб кетди, ажинлари йўқолиб, кўзларида чақмоқ чақилди, тиришқоқ тутгандай бесўнақай бўлиб қолган гавдаси суюнгандай ростланди-кўйди; у ютуқдан маст бўлган чавандоз сингари қаддини ростлаб бемалол ўтирарди. Бармоқлари шўхлик ҳузури билан жарангдор тилла пулларни ўйнар, уларни бир-бирига уриб ўйин тушишига ва ёқимли жаранглашга мажбур қиларди. Кейин у яна безовталаниб бошини ўтирди, из қидирувчи ёш овчи ит сингари кўк столга бир назар ташлаб олди-да, тўсатдан олдида уйилиб ётган ҳамма тилла пулларни тўрт бурчаклардан бирига шартта ташлади. Яна ўша сергаплик, яна ўша безовталиқ билан толени кута бошлади, яна лабларидан бурнига томон майда-майда титроқ тўлқинлар ўрмалай бошлади, кўллари тиришиб

қисилди, йигитнинг юзи ғойиб бўлди-қўйди. У бетоқат очкўзлик ифодаси остига яшириниб олди, бу бетоқат очкўзлик ўрнини бир зумда умидсизлик эгаллади; йигитлик ҳаяжони жўш уриб турган юзлар сўлиб, қарашлари сўнди, ранги ўчиб бир ҳолатда бўлди-қолди – буларнинг ҳаммаси соққа унинг номерига тушмаганда бир лаҳзада содир бўлди. У бой берган эди; бир неча сония ҳеч нимага ақли етмай қолган одамдай гаранг бўлиб ўтирди, лекин крупьенинг бақирган овозидан ҳушига келгандай, бармоқлари бир неча олтин тангаларни тутди. Бироқ ишонч уни тарк қилганди, дастлаб тангаларни бир жойга ташлади-да, сўнгра бу ниятидан қайтиб, бошқасига қўйди, соққа айланиб юрганда тўсатдан пайдо бўлган қандайдир истакка бўйсуниб ўша тўрт бурчакка яна рижимланган икки дона қоғоз пул ташлади.

Шу хилда куйиниб-суйиниб, гоҳ ютиб, гоҳ бой бериб бир соатча ўйнади, шу вақт ичида мен нафасимни ичимга ютиб эҳтирослари қайнаб-тошиб мудом ўзгариб турган юзлардан мафтун қарашларимни бир лаҳза ҳам узмай тикилиб туравердим. Ҳар бир мушаги ўзгариб ҳаяжонли манзараларни нафис ифода қилиб турган бу сеҳргар кўллардан қандай қилиб кўзимни уза олардим. Мен умримда ҳеч қачон театрда артистнинг юзига бу қадар тикилиб қараган эмасман. Бу юзда ўзгариб турувчи барча ранглар ва ҳис-туйғулар гаммаси ландшафтдаги нур ва сойлар сингари кўз олдимдан югургилаб ўтиб турарди. Мен умримда ҳеч қачон бегона одам ҳаяжонининг инъи-косига бу қадар мафтун бўлмаганман; агар шу пайт бирон киши мени кузатиб борганда қимир этмай тикилиб, безовта қараб турганимни гипноз таъсирига йўярди; шуниси ҳам борки, бутунлай танг қолишимга ўзим ҳам лол қолган эдим; бу юздан кўзимни узолмас, залдаги ҳамма нарсалар – чироқлар, одамлар, шовқин ва кулгиларни ғира-шира, гўёки сариқ тутундай ҳис қилардим. Оловлар ичидаги олов бўлган бу юз шу са-

риқ тутун; орасида чарақлаб, назаримда, ёниб тургандай эди. Қулоғимга ҳеч нима кирмасди, ҳеч нимани сезмасдим, атрофимда зич турган одамларни ҳам, тўсатдан чўзилиб пул ташловчи ёки супуриб олувчи бошқа қўлларни ҳам пайқамай қолгандим; соққа ҳам кўзимга кўринмай, крупьенинг овози қулоғимга кирмай қолганди, лекин шу билан бирга бу одамнинг эҳтиросли ҳаяжони туфайли шу қўлларга ва шу юзга қараб туриб содир бўлаётган ҳамма ҳодисаларни, худди тушдагидай, тошойнада кўргандай аниқ кўриб турардим; соққа қорага тушдими, қизилга тушдими, айланяптими ё бўлмаса тўхтаб турибдими, буни билиш учун рулеткага кўз ташлашимнинг кераги йўқ эди: ҳамма-ҳаммаси – ютиш ҳам, ютқазिश ҳам, умид ҳам, умидсизлик ҳам унинг хатти-ҳаракатларида акс этиб турарди.

Бироқ даҳшатли дақиқа энди бошланди: юрагим гаш бўлиб, кўрқиб турган нарсам, босиб келаётган момақалди роқ сингари ваҳима солаётган нарса тўсатдан қақшаб турган асабларимга зарб билан урилди. Соққа анча дириллаб тургач, чуқурчага шўнғиди, юзлаб кишилар нафасларини ичига ютиб қолишди, сукунатда ниҳоят крупьенинг «ноль» деган овози эшитилди-ю, чаққон куракчаси билан тилла ва қоғоз пулларни супуриб олди. Шу пайт қаттиқ қисилган қўллар даҳшатли ҳаракатга келди; улар йўқ нарсани тутиб олмоқчи бўлгандай сакраб кетдилар-да, яна ҳолдан кетиб шилқ этганча стол устига тушдилар. Кейин уларга тўсатдан жон кириб, столдан қочдилар-да, ёввойи мушуклар сингари бутун аъзойи бадани узра бир юқорига, бир пастга, бир ўнгга, бир сўлга ўрмалаб бирон танга қолиб кетмаганимикан, дегандай титраб-қақшаб чўнтақларини кавлашга тушдилар. Қўллар ҳар гал чўнтақдан куруқ чиқар ва яна беш баттар роқ титраб-қақшаб беҳуда, бефойда қидиришларини бошдан бошлардилар, рулетка бўлса айланиб, ўйин давом қиларди. Тангаларнинг жаранг-журунги,

стулларнинг тарақ-туруқи, мингларча одамларнинг оҳиста, турли-туман овозлари зални тўлдириб турди. Мен даҳшат ичида қалт-қалт титтардим: мен буларни шундай аниқ ҳаяжон билан бошдан кечирардимки, гўё улар ақалли бир дона танга топиш учун ҳамёнларим ва фижимланган кийимларим қатламини зўр бериб кавлар, бармоқлар менинг бармоқларимдай туюларди. Бир вақт рўпарамда ўтирган одам кўнгли айниб, томоғига бир нима қадалиб қолгандай сапчиб ўрнидан турди, стул тарақлаб ерга йиқилди, лекин у ҳеч нимани пайқамади. Кўрқиб ҳайрон бўлиб унга йўл берган одамларга ҳам эътибор бермай гандираклаб, қоқилиб залдан чиқиб кетди.

Мен қотиб қолгандим. Унинг қаёққа йўл олганига дарров ақлим етди: у ўлими сари қадам ташлаб кетаётган эди. Бу аҳволдаги меҳмонхонага, ресторанга, хотин кишининг ёнига, темир йўл станциясига ёки бирон тирик жон ёнига бормади. У тикка бориб ўзини нобуд қилади. Бу жаҳаннамда тошюрак бўлиб кетганлар эса унинг на уйида, на банкда, на отоналарида ҳеч вақоси йўқлигини, у охирги пулини, ҳаётини қиморга тикканини, энди у борса келмас бирон жойга қараб дайдиб кетганини тушунишлари керак эди.

Мен ҳамма вақт шундан кўрқиб юрардим, бунда гап қиморда ютиш ёки бой беришдан кўра муҳимроқ нарса устида бораётганлигини бир қарашимдаёқ сезиб олгандим. Фолиб келган бу эҳтирос ўзини барбод қилишини ҳис қилиб турардим. Лекин тўсатдан унинг кўзларида ҳаёт сўниб, шу қадар жонли юзларини қора ажал пардаси қолаб олаётганини кўргач, қора қуюн кўзларимни кўр қилиб қўйгандай бўлди. Маънодор ҳаракатларининг таъсир кучи шу қадар зўр эдики, ўрнидан сапчиб туриб гандираклаганча шитоб билан чиқиб кетганда мен беихтиёр устунни ушлаб қолибман; шу дамгача бутун вужудим билан унинг ашаддий қиморбозлигини ҳис қилиб турганимдан бу

бежо ҳаракатини дарров сездим. Шу пайт менга бир нима туртки бергандай, оёқларим беихтиёр ўзидан ўзи юриб кетди, унинг орқасидан боришим керак эди, бу ишимга ўзим ҳам тушунмай қолдим. Ҳеч кимга эътибор бермай, ўзимни ҳам унутиб йўлакдан эшик томон югуриб кетдим.

У кийимларимиз илиниб турган жойда турарди. Қўллари ўзига бўйсунмай қўйганидан хизматкор унга худди касал одамга қарашаётгандай енгларини кийишга ёрдамлашиб юборди. Хизматчига майда пул бериш учун у беихтиёр жилет чўнтагига қўл суққанини кўриб қолдим, лекин чўнтакда ҳеч вақо йўқ эди. Шу он бўлиб ўтган ҳодиса хотирига тушди-ю, хижолат тортиб бир нималар деб минғиллади-да, маст одамдай офир қадам ташлаб казино зинапоясидан пастга қараб туша бошлади, хизматчи унга аввал жиркангандай қаради, сўнгра бир нимага ақли етгандай жилмайиб қўйди.

Бу шу қадар даҳшатли манзаралар эдики, унинг ортидан кузатиб бораётганимдан ўзимдан-ўзим уялиб кетдим. Театрда бегона бир кишининг азоб-уқубатини кўриб чидолмаганимдай юзимни ўтириб олдим, лекин шу он яна қандайдир бир куч менга далда берди. Мантомни елкамга ташлаб, уятни йиғиштириб қўйиб автомат сингари беихтиёр шу бегона одам орқасидан зим-зиё қоронғилик томон шошганча югуриб кетдим.

К. хоним бир лаҳза тўхтади. У қимир этмай ўтирар, афтидан, тайёрлик кўргани ва бўлган воқеаларни яхши эслаб қолганидан ўзига хос осойишталик билан ҳеч сукут қилмай кетма-кет ҳикоя қиларди. Ҳозир биринчи марта тили тутилиб, ҳикоясини тўхтатди.

– Ўзимга ҳам, сизга ҳам, – дея ҳаяжонланиб гап бошлади у, – ҳаммасини очиқ-ойдин гапираман, деб ваъда қилгандим. Шу ваддан менга тўла ишонч билдиришингизни ва ҳаракатларимдан пинҳоний ниятлар қидирмаслигингизни илтимос қиламан, бундай

ниятлардан ҳозир, эҳтимол, уялмасдим ҳам, лекин ўшанда бундай хаёл калламда йўқ эди. Такрор айтаман: мушкул аҳволга тушиб дард қолган қиморбоз орқасидан кўчага югуриб чиққаннимда унга меҳрим тушганди, эркаклигини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмагандим; ёшим қирқдан ошиб, эрим ўлгандан кейин бирон эркакка кўз ташламагандим. Бунақа нарсалардан бутунлай умидимни узиб қўйгандим; сизга шуни айтиб қўйишим керак, бўлмаса кейин содир бўлган ишларнинг қанчалик офир эканини сезишингиз маҳол бўлади. Рост, ўшанда у бахти қаронинг орқасидан бу қадар мутелик билан боришга мажбур қилган ҳис-туйғуларимни белгилаб тарозига солиб олишим қийин эди; бунда синчковлик ҳам йўқ эмасди, лекин биринчи навбатда даҳшатли бир нарсадан юрагимни ваҳима босганди, буни мен биринчи дақиқадаёқ сезгандим. Бу – йигитнинг тепасида пайдо бўлган кўз илғамас қора булутлар ваҳимаси эди. Лекин бу ҳолатни бўлак-бўлак қилиб таҳлил қилиш мумкин эмас, сабаби, улар кутилмаганда, тўсатдан пайдо бўлиб, кишини қаттиқ исқанжага олиб қолади, эҳтимол, менинг бу жўшқинлигим шунчаки ёрдам қўлини чўзиш инстинкти бўлган бўлиши мумкин, автомобилга қараб югуриб келаётган болани ҳам шу тахлитда югуриб бориб кўтариб бир чеккага чиқариб қўядилар. Ўзи сузишни билмайдиган одамлар чўкиб бораётган одамни қутқармоқчи бўлиб, ўзларини сувга ташламоқчи бўлганликлари сабабларини ҳам тушунтириб бўлармикин. Улар қалб амри билан иш кўрадилар. Бу куч уларни сувга ташлатади, бу ишлари нақадар хавфли ва беҳудалигини ўйлаб туришга ҳам имкон бермайди. Менам шундай, ўйламай-нетмай ўшанда унинг орқасидан қиморхона залидан вестибюлга чиқдим, ундан казино олдидаги майдонга югурдим.

Имоним комилки, сиз ҳам ва бошқа ҳар қандай сезгир одам ҳам шундай қилган бўларди, бунга мен аминман, чунки мастдай гандираклаб, худди кекса

одамдай оёқларини судраб зинапоядан тушиб бораётган йигирма бешдан ошмаган бу ёш йигитнинг ҳолидан ҳам даҳшатлироқ бошқа бир манзарани киши тасаввур қилиши мумкин эмас. Пастга тушгач, гуп этиб ўзини ўриндиққа ташлади. Мени яна титроқ босди, чунки бу одамнинг ҳоли вой бўлганини яққол кўриб турардим. Жароҳатланган ёки ҳаётдан бутунлай умидини узган одамгина шундай йиқилади. Боши ўриндиқ суянчиғига қийшайиб, қўллари икки ёнига шалвираб тушган, чироқнинг хира нурида ўзини ўзи пешонасидан отган одамга ўхшарди. Билмадим, кўз олдимда қаёқдан пайдо бўлди, лекин тўсатдан бу манзарани ушлаш мумкиндай бутун даҳшати билан намоён бўлди: кўзимга у ўзини-ўзи отиб қўйгандай кўринди; ёнида тўпшончаси бор, эртага шу ёки бошқа бирон ўриндиқда қора қонига бўялган ўликни топиб олишади, деб негадир қаттиқ ишонгандим. У то жар тагига етгунча тўхтамай ризиллаб борадиган тош сингари йиқилиб тушганди; мен ҳеч қачон бир гавда ҳаракати билан бутун мажолсизлик ва изтиробни ифодалаб кўрсатиш мумкиндир, деб ўйламасдим.

Мен бу шўрлик қимир этмай ётган ўриндиқдан йигирма ё ўттиз қадам нарида нима қилишимни билмай турардим, бир ёқдан, унга ёрдам бергим келса, иккинчи томондан, кўчада нотаниш одам билан гаплашишдан қўрқардим, шундай тарбия олганман ва бу нарса қонимда бор. Булутли осмон тагида неон чироқлар хира ёниб турар, онда-сонда лип этиб йўловчилар ўтиб қоларди; тун ярим бўлай деб қолгану, шу соядай қорайиб турган вужуд билан иккимиздан бўлак ҳеч ким йўқ. Беш-ўн марта унинг ёнига боришга хезландиму, лекин ҳар гал уят, номус деган нарса мени бундан қайтариб турди, ё бўлмаса қандайдир сирли кўрқув бунга йўл қўймадими: жаҳаннамга қулаётган киши кўпинча уни қутқармоқчи бўлган одамни ҳам ўзига тортади, шу важдан бемаъни ва қизик аҳволга тушиб қолганимни ўзим ҳам билиб

турардим, аҳволим танг эди. Гапимга ишонарсиз, деб ўйлайман, кўз етмас мовий денгиз вақт ўтаётганини билдириб тинимсиз шовуллаб туришига қарамай шу бир соат, узундан-узоқ шу бир соат ичида одамнинг маҳв бўлиш манзарасидан ҳайратга тушиб, нима қиларимни билмай ерга қадалиб тураверибман.

Бирон гап айтиш ёки чора кўришга жасорат қилолмасдим, ким билсин, туннинг қолган ярмини ҳам шу турганча ўтказармидим ёки андиша қилиб кетиб қолармидим, билмайман. Охирги қарорга келиб энди кетмоқчи бўлиб турганимда табиат кучлари бу ишга араллашиб, тараддудимга хотима берди, ёмғир бошланди. Бутун оқшом шамол денгиздан вазмин кўклам булутларини ҳайдаган ҳаво дим эди, осмон жуда пастлаб қолганлиги сезилиб турарди, тўсатдан ёмғир томчилади-да, унинг кетидан шамол жала ҳайдаб келди, жаладан қочиб ўзимни киоска бостирмаси тагига урдим, лекин зонтимни тутиб олганимга қарамай, шиддатли қуюн кийимларимни шалаббо қилиб юборди. Ёмғир томчилари шиддат билан ерга урилиб совуқ сув тўзони юз-кўзларимга сачрарди.

Лекин ҳалиги ғариб жала тагида, ўриндиқда қимир этмасди – бу шу қадар даҳшатли эдики, орадан йигирма беш йил ўтгач эсласам ҳам юракларим эзилиб кетади. Ҳамма тарновлардан қулқуллаб сув оқиб турар, шаҳардан извошларнинг гуриллаган овози эшитиларди, ўнг ва сўл томонда ёқасини кўтариб олган одамларнинг қораси кўриниб қоларди; жони бор нарсаки, яшириниш, чопиш, ўзини панага олиш пайдан бўлиб бошпана қидирарди, одамларнинг ҳам, ҳайвонларнинг ҳам бу қутурган табиий офатдан қўрқиб ваҳимага тушиб қолганлиги сезилиб турарди, фақат мана шу ғужанак бўлиб ётган шарпагина қимир этмас, салгина бўлса-да, кўзғалиб қўймасди. Унинг кечинмаларини ҳаракат ёки нозик имо-ишоралар билан ифодалашидек сеҳргарлик фазилатига эга деб айтгандим, лекин ҳеч ким умидсизлик, тарки

дунёчилик, тириклайин ўлишлик, ҳиссизлик, мажол-сизлик, лоқайдликни ҳам бу қадар яққол ифода қилиб беролмасди. Бирон ҳайкалтарош, бирон шоир, на Микеланжело, на Данте бу қутурган табиий офатдан ўзини сақлаш учун заррача бўлса-да, ҳаракат қилишдан ожиз, эзилиб ётган шу тирик инсончалик мени ҳаяжонга солган эмасди, ортиқ бардош беролмадим; шивалаб турган ёмғир остида отилиб унинг олдига бордим-да, елкасидан тутиб: «Юринг!» – дедим. Хира кўзларида нимадир ялт этгандай бўлди-ю, қўлини сал қимирлатиб қўйди, лекин гапимга тушунмади. Ҳўл енгидан қаттиқ тортиб, зарда аралаш: «Юринг!» – дедим. Шунда у секин, беихтиёр ўрнидан турди. «Нима дейсиз?» – деб сўраганди, мен нима деб жавоб беришимни билмай қолдим. Чунки уни қаерга олиб боришимни ўзим ҳам билмасдим, ишқилиб уни шу ердан, шу совуқ жаладан, умидсизликдан, бемаъни ўлимдан, ўз жонига ўзи зоминликдан нарироқ олиб кетиш эди ниятим! Унинг қўлини қўйиб юбормасдан, ихтиёрсиз бу гавдани нарироққа, киоска томон тортиб бордим. Киоска бостирмаси қутуриб савалаётган ёмғир ва шамолдан бизларни бир оз бўлса-да, пана қилиб турарди. Бошқа ҳеч нимани ўйламасдим, бошқа ҳеч қандай ниятим ҳам йўқ эди. Бу одамни бостирма тагига, қуруқроқ жойга обориб олсам бўлгани эди.

Икковимиз шу торгина ерда ёнма-ён турибмиз; орқамизда киосканинг ёпиқ қопқалари, тепамизда энсизгина бостирма, тўхтамай шиддат билан қўйиб турган жала кийим ва юз-кўзларимизга совуқ ёмғир зарраларини уриб турибди. Аҳволимиз тобора офирлашарди. Шалаббо бўлиб ивиб кетган бу бегона одам ёнида ортиқ туришимга ўзимни ноқулай сеза бошладим. Лекин бу ерга судраб келганимдан кейин бир офиз ҳам гап айтмасдан ташлаб кетишим ҳам инсофдан эмасди. Нима бўлганда ҳам бирон иложи топилиши лозим эди, шу туфайли бу воқеага ақл кўзи билан қарашга ўзимни мажбур қилдим. Ниҳоят,

энг яхшиси, уни аравада уйига олиб бориб қўйиб, кейин меҳмонхонамга қайтарман, эртага ўз йўлини топиб олар, дедим-да, ёнимда қимир этмай зим-зиё қоронғиликка қараб турган одамдан:

– Қаерда турасиз? – деб сўрадим.

– Квртирам йўқ... Кечқурун Ниццадан келганман... Меникига бориб бўлмайди.

Унинг сўнгги сўзларини мен дарров тушунолмадим. Кейин билсам, у мени... фоҳиша деб, омади келган қиморбоз ёки бирон маст одамни авраб пул олиш ниятида кечалари казино олдида тўп-тўп бўлиб дайдиб юрадиган хотинлардан биттаси деб билган экан. Бошқа нима ҳам деб ўйлаши мумкин – аҳволимнинг жуда ғайритабий ва хаёлийлигини фақат ҳозир, буларни сизга ҳикоя қилиб турганимда сезяпман, холос; дарҳақиқат, ўйламай-нетмай уни ўтирган жойидан турғизиб, орқамдан судраб келгандаги кўполимгим бамаъни хотин хатти-ҳаракатига сира тўғри келмасди-да. Лекин ўшанда бу ҳолда ўйламагандим; унинг мен тўғримда бу қадар хато фикрда бўлганини кейинчалик, жуда кеч пайқадим. Йўқса, ўртамиздаги англашиамовчиликни фақат беш баттар чуқурлаштириши мумкин бўлган сўзларни асло тилимга ҳам олмасдим. Мен унга:

– Бўлмаса отелдан бир хонали уй олиш керак. Бу ерда қолишингиз мумкин эмас, бирор бошпана топишингиз керак-ку, – дедим.

Унинг даҳшатли хатосини шундан кейингина тушундим, нега десангиз, у ҳатто юзини менга ўтирмасдан мазахнамо:

– Йўқ, менга хонанинг кераги йўқ, умуман, ҳеч нарса керак эмас, овора бўлмай қўя қол, мендан ҳемири ҳам чиқмайди. Манзилдан янглишибсан, менда пул нима қилади, – деб жавоб берди.

Усти боши шалаббо, ўлгудай хароб ҳолда шалвираб, деворга суяниб турган бу одам шунақанги бепарволик билан айтдики, мен ҳатто бачканалик, тентаклик

қилиб ундан хафа бўлишга ҳам улгуролмай қолдим, изтиробим шу қадар ошиб-тошганди, мени биринчи дақиқадаги, у залдан гандираклаб чиққандаги ҳис-туйғуларим қамраб олган бўлиб, бу туйғу то сўнгги даҳшатли соатгачайин мени тарк этмаганди: нафас олиб турган ёш жонивор ажал гирдобига тушиб қолгану, уни омон сақлаб қолишим керак эди. Унга яна ҳам яқинроқ бориб:

– Пулдан ташвишланманг, юринг. Бу ерда қолишингиз мумкин эмас, бир амаллаб жойлаб қўяман, ҳеч ниманинг ташвишини қилманг, лекин тезроқ юринг, – дедим.

У бошини менга ўтирди, ёмғир шивалар, тарновлардан оёқларимиз остига сув оқиб тушарди, қоронғида биринчи марта юз-кўзларимга қарамоқчи бўлганини пайқадим. У сакта касалидан секин-аста қутулиб кўзи очилаётгандай қимирлаб қўйди.

– Ихтиёринг, – деди бўшашиб, – менга бари бир. Хўп, бўпти, юр, кетдик.

Мен соябонимни очгандим, ёнимга келиб билагимдан тутди. Тўсатдан бундай бетакаллуфлик қилгани гашимни келтирди, даҳшатга солди, қўрққанимдан юрагим зирқирагандай бўлди. Унга танбеҳ беришдан қўрқардим, агар уни ҳозир ўзимдан нари итарсам ҳалок бўлиб кетиши турган гап эди, бутун қилган ҳаракатларим беҳуда кетарди.

Биз казинодан бир неча қадам нари кетдик. Шунда бошимга хўш, ундан кейин нима қиламан, деган хаёл келди. Яхшиси, дарҳол уни бирор меҳмонхонага олиб бориб қўлига пул қистираман, тунаб чиқсин-да, эртасига уйига жўнаб кетсин, деган қарорга келдим; ундан нарёғи нима бўлишини ўйламадим ҳам. Казинога кетма-кет экипажлар келиб турарди, ўшалардан биттасини чақирдим, иккаламиз чиқиб ўтирдик, кучер қаёққа, деб сўрганди, дастлаб нима дейишимни билмадим. Бу аҳволдаги ҳамроҳимни қиммат меҳмонхоналардан биронтаси ҳам олмаслигини билардим,

бунақа ишларда суягим қотмагани ва аҳволимнинг ноқулайлигини ўйлаб ҳам ўтирмай кучерга:

– Мундоқроқ бирон меҳмонхонага, – дедим.

Кучер парвойи фалак отларини ҳайдаб кетди. Ҳамроҳим миқ этмай борарди; арава филдираклари гулдурар, ойнасини ёмғир саваларди. Тобут сингари бу тор эшикка қамалиб, ўликни олиб кетаётгандай ҳис қилардим ўзимни. Ақли ҳушимни йиғиб, бу офир сукунатга барҳам бериш ниятида бирон нима демоқчи бўлардим, лекин калламга ҳеч гап келмасди. Бир неча дақиқадан кейин извош тўхтади. Олдинроқ тушиб, ҳамроҳим уйқусираб арава эшигини ёпгунча кучернинг ҳақини тўладим. Қарасам, нотаниш кичик бир меҳмонхона олдида турибмиз; торгина шиша бостирма зим-зиё тунни қийқимлаб, шивалаб ёриб турган ёмғирдан бизни пана қилиб турарди.

Ҳамроҳим ўз танасининг вазминлигидан мажоли қуриган одамдай деворга суяниб турар, ҳўл бўлиб кетган шляпаси билан фикимланган кийимларидан сув томчиларди. Гўё ҳозиргина уни ариқдан тортиб олишгану, ҳали ҳушига келмагандай эди.. Оёғи остида сув худди ариқдай оқар, у эса ҳатто силкиниб қўйишга, бошидан шляпасини олишга ҳам ҳафсала қилмасди, унинг парвойи фалак эди. Бу одамнинг дилхасталиги мени қанчалик ҳайратга солганини баён қилиб бериш ҳали ҳам қўлимдан келмайди.

Лекин бирон тадбир кўриш керак эди.

– Мана сизга юз франк, бир хонали уй олинг-да, эрта билан Ниццага қайтиб кетинг, – дея сумкамдан пул олиб узатдим.

У таажжубланиб менга қаради.

– Қиморхонада сизни кузатиб тургандим, – деб сўзимни давом эттирдим унинг тараддудланиб қолганини пайқаб. – Бор-будингизни бой берганингиздан хабарим бор, бирон тентаклик қилиб қўймасангиз, деб қўрқяпман. Бировдан ёрдам олишнинг ҳеч бир уятлиги йўқ! Мана, олинг!

Лекин у қўлимни шартта итариб юборди.

– Офарин сенга, – деди у, – лекин пулингни шамолга совурма. Менга энди ҳеч қандай ёрдамдан фойда йўқ. Бугун тунда ухлайманми, ухламайманми, эртага бари бир ҳаммаси тамом бўлади. Менга энди ёрдамдан наф йўқ.

– Йўқ, бундай деманг, олинг, – деб қистаб туриб олдим. – Эртага бошқача ўйлайсиз, ҳозир юқорига чиқингда, тўйиб уланг. Кундуз куни ҳамма нарса кўзингизга бошқача кўринади.

Шундай деб унга пул узатгандим, дарғазаб бўлгандай қўлимни итариб ташлади.

– Қўйсанг-чи, фойдаси йўқ деяпман-ку! Қоним билан одамларнинг уйини булратгандан кўра, кўчада... бўлгани яхши. Юз франк билан мен нажот топмайман, минг франк ҳам менга ҳеч гап эмас. Бари бир, эртага яна казинога бораман-да, ҳаммасини бой бергунимча ўйнайман. Янгидан бошлашнинг нима кераги бор? Бўлди, тўйдим.

Бу дилхаста юрагимни қанчалик ларзага солганини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Ўзингиз ўйлаб кўринг: ёнингизда чиройли, келишган йигитча сиз билан ҳамнафас бўлиб турса-ю, озгина бепарволигингиз туфайли бир неча дақиқадан сўнг бу нафосат рамзи оламдан бутунлай кўз юмса. Шу онда мени мана шу беҳуда қаршилиқни енгиш истаги – ғоят зўр ва шиддатли истак қамраб олди. Шартта қўлидан тутиб:

– Бас! Юқорига чиқиб бир хонали уй олинг, эрталаб сизни вокзалга ўзим олиб бориб қўяман. Бу ердан жўнаб кетишингиз, эртагаёқ уйингизга жўнаб кетишингиз керак, қўлингизга чипта тутқазиб, поездга ўтирғизиб қўймагунимча кўнглим тинчимайди, – дедим. – Арзимаган бир неча минг франкни бой бериб, аламига ўз жонига қасд қилиш сиздай ёшларга асло ярашмайди, бунинг отини кўрқоқлик, жазава, бемаънилик ва жаҳолат дейдилар. Гапларим қанчалик ҳақ эканлигига эртага ўзингиз ҳам тан берасиз.

– Эртага! – ғамгин истехзо билан такрорлади у.
 – Эртага... Эртага қаерда бўлишимни билсанг эди!
 Қанийди буни ўзим ҳам билсам, аломат иш бўларди,
 йўқ, азизим, уйингга боравер, овора бўлма ва пулни
 бекорга совурма!

Бироқ мен бўш келмадим. Жазавам тутиб, қан-
 дайдир савдойи одамдай бўлиб қолгандим. Қўлидан
 қаттиқ ушлаб банкнотлар тутқиздим.

– Пулни олиб, дарҳол юқорига чиқасиз, – дедим-да,
 шартта қўнғироқ ёнига бориб, уни чалдим. – Ҳозир
 дарбон чиқади, сиз юқорига чиқиб ухлайсиз, эртага
 эрталаб роса соат тўққизда сизни шу ерда кутаман,
 вокзалга олиб бориб қўяман. Бошқа ҳеч нимани
 ташвиш қилманг, уйингизга етиб оласиз, ҳаммасини
 ўзим тўғрилайман. Энди чиқиб, тўйиб ухлашингиз
 керак. Бошқа ҳеч нимани ўйламанг!

Шу пайт чиқ этиб эшик очилди.

– Юр, – деди қатъий оҳангда ҳамроҳим тўсатдан
 зарда билан. Бир вақт унинг бармоқлари темир ҳалқа-
 дай қўлимни қисиб олганини сезиб қолиб, қўрқиб
 кетдим. Шу қадар қаттиқ қўрқдимки, бир нимадан
 гаранг бўлгандай ақлим хиралашди, қаршилиқ кўр-
 сатмоқчи, унинг қўлидан чиқмоқчи бўлдим, лекин
 ихтиёрим қўлимдан кетганди, шу билан мен... сиз
 аҳволимга тушунасиз... мен... ахир бу бегона одам
 билан қандай қилиб олишиб ўтирардим, бизларнинг
 ичкарига киришимизни кутиб эшик олдида турган
 дарбондан уялардим-да. Шу билан... меҳмонхонага
 кириб қолдим. Бир нима демоқчи, тушунтирмоқчи
 бўлдим. Лекин бир сўз ҳам айтолмадим; у офир қў-
 лини қўлимга қўйиб олганди... у мени зинапоядан
 олиб чиқаётганини ғира-шира сезардим... калитнинг
 шарақлаган овози эшитилди.

Бу бегона одам билан ёт бир хонада, ҳозиргача
 ҳам номини билмайдиган қандайдир меҳмонхонада
 иккимиз ёлғиз қолдик.

К. хоним яна жим қолди-да, сўнг ўрнидан турди.
 Унинг сирларини овози очиб қўйгандай эди, у дераза

ёнига бориб, бир неча дақиқа сукут сақлаб кўчага қараб турди, эҳтимол совуқ дераза ойнасига пешонасини тираб тургандир, қарашга ботинолмадим, кекса хотинни бундай ҳаяжонда кўришдан хижолат тортиб, қимир этмай, савол ҳам бермай, бир оғиз сўз ҳам айтмай кутиб ўтирдим. Бир вақт кресло ёнига қайтиб келиб, бамайлихотир қаршимга ўтирди.

– Ҳа, энг қийинини айтиб олдим-а. Агар муқаддас билган нарсаларим – номусим ва болаларимни ўртага қўйиб, шу дамгача бу бегона одамга яқинлашиш хаёлимга ҳам келмаганини, теп-текис ҳаёт йўлимга қўйилган тузоққа илингандай, ўз ихтиёримдан ташқаригина эмас, бутунлай беҳуш ҳолда бу аҳволга тушиб қолганимни изҳор этсам, такрор қасам ичсам сўзимга ишонарсиз, деб умид қиламан... сўзим бошида ўзимга ҳам, сизга ҳам чин кўнгилдан очиқ гапиришга қасамёд қилганман. Шу сабабдан такрор айтаман... дилимга маҳкам жо бўлиб олган ёрдам кўрсатиш истаги туфайлигина мен бу фожиа гирдобига тушиб қолгандим; ҳеч қандай шахсий ҳис-туйғулар ёки майллар тўғрисида гап бўлиши мумкин эмасди.

Ўша хонада, ўша тун нималар кечганини ҳикоя қилишдан мени озод қиларсиз. Ҳаммаси эсимда қолган, ҳеч бирини ёддан чиқаргим келмайди. Ўша куни туни билан мен бу шўрликнинг ҳаёти учун у билан хўп курашиб чиқдим. Такрор айтаман, гап ҳаёт-мамот устида борганди. Сувга чўкиб бораётганининг умиди чўпда бўлгани сингари, ўлим ёқасига бориб қолган бу одамнинг ҳам ўлиб-тирилиб тирмашаётганини аниқ сезиб турардим. Жаҳаннамга қулаб бораётган бу кимса бутун жон-жаҳди билан менга ёпишиб олаётганди. Мен бўлсам бор кучимни, бутун борлигимни ишга солиб уни қутқариш пайдан бўлардим. Бундай соатлар ҳаётда фақат бир марта, ўшанда ҳам миллионларча одамларнинг фақат биттасига насиб бўлади; шу мудҳиш воқеа бўлмаганда, қатордан қолиб расво

бўлган одамнинг қизгин ҳаётининг сўнгги томчи лаззатидан нақадар ташналик билан титраб-қақшаб баҳра олишини бир умр билмай кетардим; мен шу дамгача турмушнинг қора кучларидан беҳабар келётган махлуқ эдим, шу мудҳиш воқеа бўлмаганда, табиатнинг олов билан музни, ҳаёт билан мамотни, шодлик билан дард-аламни бир нафасда ғоят зўр куч ва ажойиботлик билан бир-бирига жамлаш қудрати борлигига сира ақлим етмай, дунёдан ўтиб кетардим. Бу кураш сўз ва эҳтиросга, ғазаб ва нафратга, кўз ёши тўкиб ёлворишлару маст-аластликларга шу қадар бой эдики, назаримда, ўша тун минг йилдай туюлди. Бизлар жаҳду жадал билан орқа-олдини ўйламай ўзимизни жаҳаннам қаърига ташладигу, бу ажал бағридан онадан туғма бўлгандай янги ўй-фикрлар, янги ҳис-туйғулар билан чиқдик. Лекин мен бу ҳақда гапирмоқчи эмасман. Бирон ҳолатни таъриф қилиш қўлимдан келмайди, таъриф қилмайман ҳам. Фақат уйқудан кўз очганимдаги дастлабки дақиқа ҳақида гапирмоқчиман. Оғир тушдан уйғониб, илгарилари асло бошимдан кечирмаган тубсиз тун кишанларини устимдан олиб ташладим. Анчагача кўзимни очолмай ётдим, дастлаб кўзимни очиб кўрган нарсам бошим устидаги бегона шифт бўлди, кейин нотаниш, қандайдир исқирт бир хонанинг чизиқ ва бурчаклари кўзимга кўринди, бу ерга қандай келиб қолганимни ҳам ўзим билмасдим. Дастлаб, бу тушим, шунчаки енгил-елпи тушим бўлса керак, деб ўзимга-ўзим тасалли бермоқчи ҳам бўлдим, ўша диққинафас, чалкаш воқеадан кейин шундай туш кўрган бўлсам керак, деб ўйладим; деразадан кўзни қамаштирадиган қуёш нурлари тушиб турарди, пастдан кўча шовқини, филдирак овози, трамвайлар қўнғироғи ва одамларнинг овозлари эшитилиб турарди. Шундан кейин уйқуда эмаслигимни, булар ҳаммаси ўнгим эканини сездим. Қаердалигимни эслаш ниятида беихтиёр жойимдан кўзгалдим, бир вақт, – шу пайт кўнглимни қандай

даҳшат қамраб олганини мен сизга ҳеч ҳам тасвирлаб беролмайман, – кенг каравотга, ёнимда ётган бегона одамга бутунлай бегона, нимяланғоч ётган нотаниш бир одамга кўзим тушди...

Йўқ, бу даҳшатни тасвирлашдан тилим ожиз. Ҳолдан кетиб, бошимни яна ёстиққа қўйдим. Лекин бу нажотбахш ҳолсизлик беҳушлик эмасди, аксинча, шу зум бошимдан кечган бутун даҳшат-ваҳшатлари ёдимга тушди-ю, бу шармандалик ва ифлосликдан ўлимни афзал кўрдим. Нима бўлиб мен бу фисқ-фу-жур кимса билан ётибман! Шу он юрагим уришдан тўхтаб қолгани аниқ эсимда, нафасимни ҳам ютдим. Бу билан гўё умримга яқун ясаб, онгимни, аниқ-равшан, ўлгудай равшан онгимни ҳамма нарсага тушуниб турган бўлса-да, лекин бирон маънисига етолмай қолган онгимдан ранжидим.

Шу тахлит донг қотиб қанча турганимни бир умр билолмасам керак, – назаримда, мурдалар тобутда шундай ётишса керак, – мен фақат кўзимни юмиб парвардигорга, фалак кучларига ёлвориб, илойим бу тушим бўлсин, хаёлим бўлсин, деб тилак тилаганимни биламан, холос. Лекин таранг тортган туйғуларимнинг алданиши мумкин эмасди. Қўшни хонадаги одамларнинг овози ва сувнинг шалоплашини эшитиб турардим, йўлакда қадам товуши эшитилди, бас, булар барчаси ҳақиқат, бераҳм ҳақиқатлигидан далолат бериб турарди.

Бу изтиробли ҳолат қанча давом этганини айтиш маҳол. Бундай кезлар вақт секин ўтади. Лекин тўсатдан товонимдан кириб, миямдан чиқувчи, муздай совуқ, бошқа бир даҳшат қамраб олди мени: «Бу бегона одам уйқудан уйғониб, мен билан гаплашиб қолмаса гўргайди!» – деб юрагимни ваҳм босди. Шу ваядан у уйғонмасдан кийиниб қочишим кераклигини, ортиқ унинг кўзига кўринмаслигим, у билан гаплашмаслигим, фурсатни бой бермай қочиб қолишим лозимлигини тушундим. «Қоч тезроқ бу ердан. Ўз ҳаёт

йўлингга, ўз меҳмонхонангга бориб ол, биринчи поезд билан бу лаънати жойдан, бу юртдан йўқол! Энди у билан учрашма, гувоҳ, айбловчи ва шерик орттирма! Шу фикр менга куч бағишлади: авайлаб, эҳтиётлик билан пусиб худди ўғри одамдай дюймма-дюйм ҳаракат қилиб (уйғотиб қўймасам гўрғайди), каравотдан кийимларим турган жойга бориб олдим. Аъзойи баданим қалт-қалт титраб, уйғониб қолмасайди, дея жуда эҳтиёткорлик билан кийиниб оёқ учида юриб бориб энди каравотнинг оёқ томонидаги шляпамни оламан, дегандим ҳамки, бехосдан... мен бошқача қилишга ҳеч иложим йўқ эди: ҳаётимга худди карниздан тушган гуваладай қулаган бу одамнинг юзига яна бир бор, фақат бир мартагина кўз ташлагим келди; энг қизиғи шундаки, уйқуга парқ бўлиб ётган бу йигит, дарҳақиқат, менга бегона эди; дастлаб мен унинг юз-кўзидан ҳам танимадим. Ҳирсият-ла буришган, чангак бўлиб қолган кечаги юзлари силлиқ тортган, юз-кўзлари бутунлай бошқача, болаларга, гўдакларга хос маъсум ва беғубор, кечаги дам-бадам тишланиб, қисилган лаблари мулойим, хаёлчанлик билан очилиб кулимсирагандай; жингалак-жингалак оқ малла сочлари текис пешонасига тушиб, бир маромда нафас олиши ўйноқи тўлқиндай кўкрагини дам-бадам тўлдириб турарди.

Эсингиздами, сизга бу йигитнинг жон-жаҳди билан қимор ўйнаши юз-кўзларидан баралла кўришиб турарди, мен шу пайтгача бундай қиморбозни умримда учратган эмасман, дегандим, энди эса шу нарса аён бўлдики, ухлаётган фаришталарда ва бегуноҳ норасидаларда ҳам бу қадар нурафшон, роҳат-таскин ифодасини кўриш мумкин эмасди. Энг нозик ҳис-туйғуларни ўзида мужассам этган бу чеҳра шу лаҳза жамики дарду аламлардан халос бўлгандай эди. Кутилмаганда содир бўлган бу манзарани кўрганимда ҳамма даҳшат ва хавотирликлар гўё вазмин қора плаш сингари устимдан сидирилиб тушгандай

бўлди – энди ортиқ уятни йириштириб қўйдим, ҳатто унутиб ҳам қўйдим. Ақл бовар қилмайдиган мудҳиш нарсалар тўсатдан маъно касб этди. Ўзимни қурбон қилмаганимда, мана шу кўз ўнгимдаги гунчани – беғам, тинч чўзилиб ётган нозик, сўлим ёш йигитни бирон қоя тагидан қип-қизил қонига беланган ҳолида, юзлари дабдала, кўзлари косасидан чиқиб кетган ҳолида топиб олишармиди, деган фикр хаёлимдан кечганида бағри дилим шодликка тўлиб, гурур ҳисси чулғаб олди вужудимни; у ҳалокатдан қутулиб қолди, уни бу ҳалокатдан мен қутқардим. Парвойи фалак ухлаб ётган бу йигитга худди она назари билан қараб турардим (бошқача деб айтишга одам ожизлик қилади), уни мен ўз болаларимни тукқандагидай ҳам минг чандон кўпроқ қийноқ тортиб, онадан янги турма бўлгандай ҳаётга қайтардим. Бу қулоққа кулгили бўлиб туюлиши мумкин, лекин бу қоронғи босган хонада, хунук, ифлос меҳмонхонада ўзимни гўё ибодатхонада сезгандай бўлдим, мени мўъжиза ва муқаддас туйғулар қамраб олгандай эди. Бу мудҳиш дақиқадан жуда ажойиб, мунаввар бир бошқа ҳаёт пайдо бўлгандай бўлди назаримда.

Бирон нарсага тегиб кетдимми, ё бехосдан бирон сўз дедимми, йигит бир вақт кўзини очди. Қўрққаннимдан бир сапчиб тушдим. У ҳам мен сингаризилдай офир ва даҳшатли тушини устидан силкиб ташлагандай ҳайрон бўлиб тўрт томонга қаради. Шу ҳайронликда бу бегона хонага олазарақ кўз югуртириб чиқди-да, яна шу ҳайрат билан менга қараб қолди. Лекин у офзини очмасдан мен ўзимни ўнглаб олгандим: ишқилиб унга офиз очиртирмаслик, ҳеч қандай саволу бачканаликка йўл қўймаслик, кеча ва бугун тунда юз берган ҳодисалардан офиз очмаслик пайидан бўлдим!

– Мен кетишим керак, – дедим шошилиб. – Сиз кийининг; соат ўн иккида казино эшиги олдида учрашамиз, кейин у ёғини ўзим бир иложини қиламан.

Шундай дедиму, жавобини ҳам кутмай кўрарга кўзим қолмаган бу хонадан ташқарига интилдим; у ердан орқамга қарамай югуриб чиқиб кетдим. Тунни бирга ўтказган бу кишининг исмини билмаганим сингари, бу меҳмонхонанинг ҳам номини билмасдим. К. хоним бир дақиқа ҳикоясидан тўхтади. У яна гап бошлаганди, овозида ортиқ изтироб сезилмади. Тепаликка қийинлик билан кўтарилиб, пастга енгил ва тез тушиб борган арава сингари сўзлари бемалол ва равон қуйилиб турарди.

Тонг нурлари сочилиб турган кўчалардан ўтиб, ўз меҳмонхонамга қараб югуриб кетдим; кечаги жаладан кейин ҳаво мусаффо, нафас олиш беҳад енгил эди. Боя айтганимдай: эрим вафот қилгандан кейин мен ҳам ҳаётдан совигандим; болаларим менга муҳтож эмасди, ўзим ўзимга офир келиб қолгандим, муайян бир мақсад бўлмагандан кейин ҳар қандай турмуш ҳам кишига бемаъни нарсадай бўлиб қолади. Энди бўлса, биринчи марта зиммамга шундай вазифа юкланган эди: мен бу одамни қутқарарканман, бутун иродамни ишга солиб, уни ўлим чангалидан олиб қолдим. Яна баъзи бир тўсиқларни енгсам, мақсадимга етардим. Меҳмонхонамга югуриб келганимни кўриб дарбон ҳайрон бўлди; ахир мен хонага эрталаб соат тўққизда қайтиб келгандим-да; лекин бўлиб ўтган воқеадан унча қайғурмадим, на номус ва на пушаймон қийнади бағримни. Аксинча, яшамок истаги, кимгадир керагим ҳам бор экан-ку, деган ички энтикишдан қоним қизиб ҳаяжонга тушдим.

Хонамга кириб шошининч кийимларимни алмаштирдим, беихтиёр, мотам кийимимни ечиб (буни кейин билдим), оқ кийиндим, пул олиш учун банкка, кейин поезд қачон келишини билиш учун вокзалга бордим; бундан ташқари яна баъзи бир ишларимни ҳам зўр иштиёқ билан битказдим. Тақдир кучоғимга отган бу кишини эсон-омон жўнатиб юборсам бўлганийдди.

Лекин у билан учрашиш осон эмасди, нега деганда, кечаги ҳодисалар қоронғи кечада, шалола кўприб ташлаган икки тош тўсатдан келиб бир-бирига урилгандай гирдоб ичида содир бўлганди; бир-биримизни; тузукроқ кўрмагандик ҳам, шу сабабли мени танишига имоним комил эмасди. Кечаги бу бир кўр-кўрона ҳодиса, зўр ҳаяжонда қолган икки кишининг маст-аластлиги, мажнунлиги, бугун эса ўзимни унга кечагидан кўпроқ очиб таништиришим, мана шу аёвсиз ёрилиб турган кун ёрдусида унинг кўз олдида қандай бўлсам шундай – жонли бир аёлдай намоён бўлишим лозим эди.

Лекин бу нарса мен ўйлагандан осонроқ кўчди. Тайинланган соатда казино ёнига келдим, йигит сапчиб ўрнидан туриб, шошиб мен томон келаверди, унинг ҳамиша дадил ҳаракатларида қанчадан-қанча шодиёна таажжуб, гўдакларга хос соддалик сезилиб турарди! У келиб ўзини менга отди, унинг кўзларида шодлик, айни замонда эҳтиром ташаккурлари чақнаб турарди, бу кўзлар менинг хижолат бўлганимни кўрганида уялинқираб ерга қадалди. Инсонларда бундай ташаккур изҳори камдан-кам учрайди, энг миннатдор бўлганлари эса ташаккур изҳор қилгани сўз тополмай қолишади; улар хижолат тортиб туриб қоладилар, ҳис-туйғуларидан ўзлари уялиб, уларни яшириш ниятида кўпинча пала-партиш гапириб юборадилар. Лекин худо сеҳргар ҳайкалтарош сингари қалбида тугён ураётган ҳамма ҳаракатларни жуда яққол, сезиларли ва чиройли ифодалаш истеъдоди ато қилган бу одамнинг бутун вужудидан оташин ташаккури ёрилиб турарди. У қўлимга норасида бошини камоли эҳтиром билан эгиб, бармоқларимга лабларини сал теккизаркан, бир дақиқа тош қотгандай бўлди, сўнгра тисарилиб, ҳол сўради: унинг сўзларида, кўз қарашларида шу қадар камтар эҳтиром ҳислари сезилиб турардики, бир неча дақиқа ичида ҳамма шубҳаларим тарқалиб кетди. Нур бўлиб сочилган

бу ҳис-туйғуларнинг инъикоси сингари борлиқ зулматдан халос бўлиш шарафига шодиёна қилгандай бўлади: кеча қовоқ солиб, даҳшат туғдирган денгиз бугун тиниб-тинчиган, енгилгина мавжланиб турган сув остидаги ҳар бир тош оқариб кўриниб турарди; жаҳаннам қаъри бўлган бу казино ўз мавритания фронтларини пўлат янглиғ мусаффо осмонга чўзиб турар, кеча биз жаладан қочиб бошпана топган киоскада бўлса гул дўкони очилиб, унда кўм-кўк майсалар орасида уйилиб ётган оқ, қизил, сариқ гуллар, ғунчаларни олачипор кўйлак кийган ёшгина бир қиз сотиб турарди.

Мен унга кечроқ бирор ресторанда бирга овқатланишни таклиф қилгандим, ёш йигитча у ерда ўзининг фожиали саргузаштини ҳикоя қилиб берди. Мен дастлаб кўк мовут устидаги титраб-қалтираб турган кўлларини биринчи дафъа кўрганимда нима хаёл қилган бўлсам, ҳикояси шу тахминларимни батамом тасдиқлади. Насл-насаби галициялик қадимий поляк оқсуякларидан экан. Ота-онасининг истаги билан уни дипломатлик хизматига тайёрлаб келишаётган экан. Венада таҳсил олиб, бундан бир ой муқаддам биринчи имтиҳондан муваффақиятли ўтган экан. Шу кунни нишонлаш ниятида амакиси (у генерал штаб-офицери бўлмиш амакисиникида истиқомат қилиб тураркан) уни Пратерга ўзи билан бирга олиб кетибди-да, сўнг пойгага боришибди. Амакисининг омади келиб уч бор қаторасига ютиб олибди; сўнгра бир пачка ютуқ пулни ёнларига солиб, ҳашаматли бир ресторанга боришибди. Эртасига имтиҳонни яхши топширгани учун бўлғуси бу дипломатга отаси бир ойлик моянасини юборибди, икки кун илгари бу пуллар унга жуда кўп кўриниши мумкин эди. Лекин энди осонгина мўмай пул ютиб олишганларидан кейин, отасининг юборган пулини назарига ҳам илмабди. Тушки овқатдан кейин у яна пойгага бориб, у ёқ бу ёқни ўйламай, қизиқиб кетганидан қиморга

пул тикаверибди, бир вақт омади келибми ёки шўри қурибми, пойга охиригача Пратерда бўлиб отасидан олган пулини уч баравар кўпайтирибди. Шу-шу қиморга берилиб, тўғри келган жойда: ипподромдами, қаҳвахонадами, клублардами қиморга муккасидан кетиб вақти, куч-қуввати, асабларини, энг муҳими, пулини бой берибди. Шу даражага етибдики, қимордан бошқа нарса миясига кирмайдиган, энг муҳими, тизгинини ушлаёлмайдиган бўлиб қолибди: бир кун кечаси клубда бор-будини бой бериб, уйига қайтиб, ечинаётганида ёнидан ёжимланган бир қоғоз пул топиб олибди. Юраги ҳовлиқиб, яна дарҳол кийиниб кўчама-кўча кезиб, қандайдир бир қаҳвахонада домино ўйнаб ўтиришган икки-уч қиморбозни топиб, улар билан тонг оттирибди. Бир марта у судхўрлар қўлига тушиб қолганида эрга чиққан синглиси унинг қарзини тўлаб қутқариб олган экан; судхўрлар машҳур аристократ оила меросхўрига жон деб қарз бериб туришаркан. Шундан кейин аввалига омади юришибди-ю, лекин кўп ўтмай бахт ундан юз ўгириб, кўпроқ бой берган сари муҳлати ўтган тилхатларни қутқариб олиш ва қарзларини тўлаш учун мўмайроқ ютуқ унга шунча зарур бўлаверибди. У соати, костюмларини алақачон гаровга қўйиб, пировардида, энг даҳшатли қадамдан ҳам ўзини тиёлмай, кекса холасининг шкафидан камдан-кам тақиб юрадиган марварид зирагини ўғирлабди. Бирини катта пулга гаровга қўйиб, ўша кунидек тўрт баравар кўпига ютиб олибди. Лекин гаров пулни тўлаб, зиракни олиш ўрнига яна ҳамма пулни гаровга тикиб ютқизибди. Зиракнинг ўғирлангани ҳали ошкор бўлмаган экан, иккинчи зиракни ҳам гаровга қўйибди-да, тўсатдан юраги ҳовлиқиб кетиб, тилаб юрган бойлик кўйида Монте-Карлога поездда жўнаб қолибди. У жомадони, кийим-бошлари ва соябонини сотиб бўлган; тўрт дона ўқи бор тўппончаси билан уни чўқинтирган княгина Х. тортиқ қилган тошли кичкинагина хочдан бошқа

ҳеч вақоси қолмаган экан. Бу хочни сотишга анча вақтгача кўзи қиймасдан, ниҳоят, уни ҳам кечқурун ҳаёт-мамот ўйинининг ҳузурини тотиб кўриш ниятида элик франкка сотган экан.

Мана шу воқеаларнинг ҳаммасини у жуда жонли ва мароқли қилиб ҳикоя қилиб берди. Мен ҳам унинг гапларини ҳаяжонланиб эшитдим. Рўпарамда ўтирган бу одам аслини суриштирганда ўфрилигини билсам ҳам, лекин унга аччиқ қилишни хаёлимга ҳам келтирмадим. Ўтмишига гард юкмаган, ўз даврасида, тенгқурлари орасида зодагонларнинг расм-русумларига қаттиқ амал қилишни талаб қилиб келган мендай хотинга кеча бирон киши ўғлинг тенги одам билан, яна бунинг марварид зирак ўғирлаган одам билан апоқ-чапоқ, ҳамсуҳбат бўласан, деганда уни жиннига чиқарардим. Лекин бу йигит ҳикоя қилаётганда мен ҳеч қандай кўрқинч сезмадим, у жиноятни эмас, балки шунчаки бирон касални, алаҳсираб айтилган гапларни тасвирлаётгандай сўзлари жуда табиий, ишонарли эди. Шуниси ҳам борки, мен сингари кутилмаганда бундай зўр ҳаяжонни бошидан кечирган одамга «мумкинмас» деган сўзнинг ҳеч бир маъниси қолмаган эди. Мана шу ўн соат ичида ҳаётни осойишта ўтган қирқ йиллик умримдагидан кўра кўпроқ билиб олдим.

Лекин мана шу арзи ҳол вақтида бошқа бир нарсадан: қиморбозлигини ҳикоя қилаётганда кўзларининг худди иситмалагандай чарақлаб кетишидан юрагимга ваҳима тушди. Юзи гўё электр токидан титрагандай эди, назаримда. Бирор саргузашти эсига тушиб қолса, бас, ҳаяжони кучайиб, қиморнинг ҳамма алам ва ҳузурлари ҳаракатларида яққол акс этиб турарди. Беихтиёр нозиккина бармоқли чиройли кўллари, асабий кўллари, худди овчилар изига тушган ҳайвонлар сингари кўк мовут тортилган стол устидагидай дастурхон устида бесаранжом бўлиб қолди; ўзи гапириб турибди-ю, кўллари бирдан қалтираб-

тиришди, кейин яна ёзилиб, яна бир-бирига чангакдай ёпишиб олди. Гавҳарни ўғирлаганини айтганида сесканиб кетдим, унинг қўллари тўсатдан сапчиб, шошилиб бир нимани ушлагандай бўлди. Бармоқлари гавҳар устига ташланганини кўрдим, яққол кўрдим, кафти бўлса худди гавҳарни ютиб юборгандай бўлди. Шундан кейин бу одам бутун вужуди билан қиморга берилганини тушундим, даҳшатга тушдим.

Унинг ҳикоясида мени даҳшатга солган нарса табиатан парвойи фалак, софдил бу ёш йигитнинг ҳалокатли ҳирсиятга қулдай тобе бўлиб қолганлиги эди. Тақдирнинг менга дучор қилган бу осий бандасидан ҳар қадамда бир васваса учраб турадиган Монте-Карлодан дарҳол жўнаб, гавҳар ўғирлагани ҳали очилмасдан, ўзини шармандаи шармисор бўлишдан сақлаб қолиш учун тезда ота-оналари ёнига бориши кераклигини дўстона илтимос қилиб ёлвордим. Йўлкирасига ва гавҳарни гаровдан қутқариб олишига пул беришга ваъда қилдим, лекин шу бугуноқ жўнаб кетиб, бундан буён қўлига қарта олмасликка ва умуман ҳеч қандай қимор ўйнамасликка қасамёд қилишини шарт қилиб қўйдим. Бу асов одамнинг аввал итоатгўйлик билан, сўнгра юз-кўзлари ёришиб, оташин ташаккур изҳор қилгандай гапимга қулоқ солиб, унга ёрдам беришга ваъда қилганимда гапларимни худди ташна одамдай ютиб тургани асло-асло ёдимдан чиқмайди; бир вақт тўсатдан стол устидан қўлини узатиб, менга аҳди паймон қилгандай, иззат-икром билан қўлимни ушлади. Унинг оппоқ, одатда бир оз хира кўзларида ёш кўринди, ҳаяжони ва бахтиёрлигидан бутун гавдасига титроқ кирди. Мен унинг жуда сермазмун ҳаракатлари ва юз-кўз ифодаларини сизга тасвирлаб беришга бир неча бор уриниб кўрдим, лекин ўша дақиқадаги кўз қарашларини тасвирлашга ҳануз ожизман; унда шу қадар мамнунлик, шу қадар шавқ-завқ туйғулари жўш уриб турардики, инсон боласининг юзида бундай туйғулар камдан-кам намоён

бўлади; уни баъзан уйқудан кўз очганинда, лип этиб ўтиб кетадиган оқ соя билан тенглаштира бўлади, бундай ҳолларда фариштанинг юзини сал кўриб қолгандай бўласан киши.

Яширмайман: унинг қарашларига бардош беролмадим. Ташаккур ҳамиша дилга шодлик бағишлайди, унинг бундай ёрқин ифодасини кўриш эса камдан-кам кишига насиб этади, босиқ ва ҳушёр бўлганимдан бу енгилтаклик менга қандайдир ҳузур бағишлади, қарангки, бу шўрликнинг ҳаётга қайтиши билан табиатга ҳам жон кирди. Биз ресторандан чиққанзимизда тинчиб қолган денгиз ярақлаб, мавж урар, кўм-кўк денгиз сатҳи балиқчи қушлар парвоз қилиб юрган мовий осмонга қўшилиб кетганди. Сиз ҳам Ривьера манзараларини биласиз-ку. У ҳамиша дилрабо, гўзал, лекин суратли откритка сингари бачкана, у тўқ ранглари билан кўз олдингизда намоён бўлади; бу – мудровчи, ялқов гўзаллик, у маҳрамлардай серҳашам, сўлим аёллар сингари бегона одамга ўзини кўз-кўз қилаверади. Лекин жуда камдан-кам шундай кунлар бўладики, бу гўзаллик гўё ғафлат уйқусидан бош кўтариб, сиртга отилиб чиқади, чарақлаб турган бўёқлари билан қаҳр-ғазаб-ла сизнинг номингизни тилга олгандай бўлади. Ранг-баранг товланиб турган гулларини юзингизга ғолибона улоқтириб, ҳис-туйғулари жўш уриб аланга олади. Чақмоқ чақиб, ҳайқирган ул тўс-тўполон тундан кейин шундай шод-хуррам кун туғилган эди; кўчалар ёмғирларда ювилган, мовий осмон чарақлар, унда-мунда гуллаётган буталар – тўйиб сув ичган сершира кўкаламзор орасидаги ранг-баранг машъалларнинг ёниши кўзга ташланиб қоларди. Қуёш нурига чўмилган ҳаво шу қадар шаффоф эдики, унга ғарқ бўлган тоғлар, чамаси, бир-бирига яқинлашгандай, улар гўё қизиқсиниб, пардоз берилиб чарақлаган шаҳарча атрофига йиғилиб қолишгандай; борлиқда табиатнинг бардам

қилувчи тинмас наъраси янграб турар, юраклар бе-
ихтиёр энтикиб кетарди.

– Извош олиб, соҳилни томоша қиламиз, – дедим
мен.

У суюниб бош ирғади, йигитча бу ерга келганидан
буён илк бор табиатга кўзи тушиб, уни пайқаган бўлса
керак. Шу дамгача у димиққан, сассиқ ҳид ўтириб
қолган казино залидан, пул дардида ранги бир ҳо-
латга келган тўп-тўп одамлардан, шувиллаб турган
кўримсиз, бадқовоқ денгиздан бошқани кўрмаганди.
Ҳозир бўлса, кўз олдимизда қуёшга фарқ бўлган денгиз
қирғоғи каттакон очик елпигичдай ястаниб ётарди,
шундай бўлгандан кейин киши нигоҳини чарақлаб
турган узоқ-узоқлардан қандай қилиб уза олсин. Биз
извошда (у замонларда ҳали автомобиль йўқ эди) чи-
ройли кўчадан, беҳисоб қасрлар ёнидан ўтиб борардик
– бир манзара кўздан ғойиб бўлиб, ўрнини иккинчиси
оларди, қишин-ёзин кўм-кўк игнабарг пиния дарахт-
ларига бурканган ҳар бир уй, ҳар бир қаср олдида,
шовқин-сурондан холи, тинч, осойишта ҳаёт кечирса
бўладиган жойлар экан, деган пинҳоний орзу тинмай
пайдо бўларди кишида...

Умримда бирон марта шу пайтдагидай бахтиёр
бўлганмидим? Билмадим. Кечагина ўлим сиртмоғида
типирчилаб ётган, бутун эса қуёш нурларига маст
йигитча ёнимда борарди; у бир неча йил яшариб кет-
гандай бирпасда гўдакка айланиб, хушчақчақ, лекин
шу билан бирга иззатимни бажо келтирувчи ёқимтой
болага айланди-қолди. Ҳаммадан ҳам сезгирлиги мени
ҳайратга солди: тикка йўлда отлар қийналиб қолганда
сакраб тушиб, извошни итариб борди. Йўл ёқасида
очилиб турган гулни тилга олишим биланоқ, дарров
уни юлиб келиб менга тутди. Кечаги ёмғирга учиб
инидан чиққан ва йўлда оҳиста судралиб бораётган
кичкинагина қурбақани от, арава босиб кетмасин,
деб қўлига олди-да, авайлаб майса устига олиб бориб

қўйди; йўл-йўлакай жуда беозор, кулгили ҳодисаларни ҳикоя қилиб борди, бу кулги, аслини олганда, унинг жонига ора кирарди, нега деганда, акс ҳолда у ашула айтиши, шаталоқ отиб сакраши, ё бўлмаса бирон жиннилик қилиши ҳам мумкин эди, чунки у шод-хуррамлигидан маст бўлаёзган эди.

Тоғ устидаги кичкинагина бир қишлоқдан ўтиб кетаётгандик, у камоли эҳтиром билан шляпасини қўлига олди. Мен ҳайрон бўлиб қолдим: бу ерда, етти ёт бегоналар орасида у кимга салом бердийкин? Саволимга жавобан бир оз қизариб, ўзини оқлагандай черков ёнидан ўтганлигимизни, уларнинг юрти Польшада эканлигини ва у ерда ҳам барча католик мамлакатларидагидай ёшлик чоғидан ҳаммани ҳар бир черков, ҳар бир ибодатхона олдида бош кийимни қўлга олишдан қатъий таълим берилишини айтди. Динга бундай эҳтиром менга қаттиқ таъсир қилди; унинг ўз оғзидан чиққан хоч ҳақидаги сўзи ёдимга тушди-да: «Худога ишонасизми?» деб сўрадим, у бир оз хижолат тортиб: «Марҳаматига умидим бор», деб жавоб берганди, бошимга бехосдан бир фикр келди:

– Тўхтанг! – деб кучерга қичқирдим-да, шошиб аравадан тушдим. У ҳайрон бўлиб орқамдан бораверди.

– Қаёққа кетяпсиз? – деб сўради у.

– Кетимдан юраверинг, – дедим.

Орқага бир неча қадам босиб кичкина бир гиштин ибодатхонага яқинлашдик. Ибодатхона эшиги очиқ экан. Бир боғлам сариқ нур нимқоронғи хонага ўқдай ёриб кирган, мўъжазгина меҳробда эса икки дона шам милтиларди. Хонадан бухўр ҳиди анқир, сувоқ қилинган деворлари қорайиб кўриниб турарди. Ҳамроҳим шляпасини қўлига олди, табаррук сув солинган косага қўлини солди-да, сўнгра уни юзига келтириб ибодат қилиб тиз чўкди. У ўрнидан тургач, қўлидан ушлаб:

– Юринг, – дедим, – меҳроб ёки сиз муқаддас билган авлиё олдига борамиз-да, ўша ерда мен айтиб тураман, сиз қасамёд қиласиз.

У ажабланиб, ҳатто қўрққандай менга бир қараб қўйди, лекин дарҳол ниятимни тушунди, тахмонлардан бири олдига бориб, ҳэчга чўқинди-да, итоаткорлик билан тиз чўқди.

– Менинг айтганларимни такрорланг, – дедим ҳаяжондан қалтираб, – мен айтганларимни такрорланг: «Қасамёд қиламан...»

– Қасамёд қиламан, – деб такрорлади у.

Мен давом этдим:

«...Қанақаси бўлмасин, бундан буён, зинҳор ҳеч қандай қимор ўйнамайман ва шу қимор балосини деб ҳеч қачон жоним ва виждонимни таҳлика остига қўймайман».

Бу сўзларимни у титроқ овоз билан такрорлади, бўм-бўш черковда бу сўзлар аниқ, гуриллаб эшитилди. Сўнгра бир лаҳза ўртага сукунат чўқди, шу қадар эдики, ташқаридан шамолда шитирлаган баргларнинг овози эшитилиб турарди. Шу пайт у худди тавба-тазарру қилаётган гуноҳкор одамдай тўлқинланиб, сажда вақтдагидай поляк тилида менга нотаниш сўзларни лаби лабига тегмай қаҳр билан тез такрорлай бошлади. Бу жўшқин тоат-ибодат, шукрона тавба-тазарру эди, чунки бу тавба-тазарруда у ювош, мўминлик билан ер ўпиб таъзим қилар, оғзидан нотаниш сўзлар тобора кучлироқ жазава билан қуйиларди, шу бир сўзни у тобора қизғин, янада зўрроқ жазава билан такрорларди. Мен бунгача ҳам, ундан кейин ҳам дунёдаги бирон ибодатхонада бундай жўшқинлик билан қилинган тоат-ибодатни кўрган эмасман. У ёғоч ўриндиқ суянчигини титроқ қўллари билан чангаллаб олган, ички ғалаёнидан бутун вужуди ларзага келганди. Кўзига ҳеч нима кўринмас, карахт бўлиб қолганди; гўёки бошқа бир дунёда, ўзга қиёфага киритувчи ва мусаффо қилувчи қандайдир бир оловда ёнаётгандай ёки бўлмаса бошқа ўлкаларда, тоғу тошларда дарбадар юргандай эди. Ниҳоят, аста-секин ўрнидан турди, қўлини юзига тортиб чўқинди-да, ҳорғинлик билан юзини менга

Ўғирди. Ҳолдан кетган одамдай тиззалари дир-дир титрар, ранги ўчиб кетганди. Бироқ менга қараган ҳамон кўзлари порлаб, сўлғин юзларига чиндан-да соф тақводорлик табассуми югургандай бўлди, яқинроқ келиб, ер ўпиб таъзим қилди, қўлларимдан тутиб, эҳтиром билан лабига яқин келтириб ўтди.

– Сизни менга танграмнинг ўзи юборган, унга ҳазор баро шукурлар айтдим.

Мен нима дейишимни ҳам билмай қолдим. Қани энди шу тобда пастак гумбазлар остида бирдан орган овози янграса эди, деб астойдил тилак тиладим. Нега деганда, ниятимга етиб, бу одамни умрбод балодан омон сақлаб қолганимни ҳис қилгандим.

Черковдан қуёш нурига фарқ бўлган ёруғ кўчага чиқдик; ҳеч қачон дарё кўзимга бугунгидай гўзал кўринган эмасди. Биз тепаликлар орасидан илон изи бўлиб буралиб ўтган чиройли йўлдан яна икки соат чамаси извошда сайр қилиб юрдик, ҳар бир муйилишда кўз олдимизда янги-янги роҳатбахш манзаралар намоён бўларди. Бизлар жим борардик. Бундай ҳис-туйғулар туғғенидан кейин ҳар қандай гап-сўз ҳам сохта бир нарсадай кўриниб қоларди. Бир вақт кўзларимиз тасодифан учрашиб қолди-ю, хижолат тортганимдан юзимни ўтириб олдим, қилган мўъжизам манзараси мени шу қадар ҳаяжонга солиб кўйганди.

Оқшом соат бешларда Монте-Карлога қайтиб келдик. Мен қариндошларим ҳузурига ташриф буюришим лозим, бормасликнинг асло иложи йўқ эди. Очиғини айтсам, бугунги ҳаяжонларимдан кейин кўнглим фақат оромга ташна эди – бахт хазинам тўлиб-тошганди. Мен умримда биринчи бор тортган бу лаззатдан сўнг тин олишим лозимлигини ҳис қилдим. Шу важдан асрандимдан мен тушган меҳмонхонага бир дақиқа кириб чиқсак, деб илтимос қилдим; у ерга киргач, йўлкирасига ва қимматдорларнинг ҳақини тўлаб қайтариб олишига пул бердим. Ўзи бориб чипта оладиган ва соат еттида, Генуя орқали ўтадиган

поезд жўнашидан ярим соат илгари вокзал айвонида учрашадиган бўлдик. Унга беш банкнот узатгандим, лаблари оппоқ оқариб кетди.

– Йўқ, йўқ... пул керакмас... илтимос қиламан, пул керакмас... – у паст овоз билан ғудурлади титроқ кўларини тортиб олиб, – пул керакмас, пул керакмас... пулни кўрарга кўзим йўқ, – деди худди жиркангандай ёки бир нарсадан қаттиқ қўрқиб кетгандай.

Мен унга тасалли бериб:

– Сизга қарз беряпман, агар олишдан уялсангиз тилхат беришингиз мумкин, – дедим.

– Ҳа,... ҳа-я... тилхат, – деб минғирлади у, – кўзини олиб қочаркан қоғозларни худди бармоқларига ёпишиб қолган ёпишқоқ бир нарсадай ғижимлаб. У пулларга қарамасдан чўнтагига солди-да, шошилиб бир варақ қоғозга катта-катта қилиб бир неча оғиз сўз ёзди. Бошини кўтарганди, қарасам, тердан пешонаси ҳўл бўлиб кетибди – уни худди безгак қалтиратаётгандай эди; қоғозни менга чўзаркан, аъзойи баданидан электр токи югургандай титраб кетди, мен беихтиёр сапчиб тушдим, у тиз чўкиб кўйлагимнинг баридан ўпди. Ҳаракатларида ҳис-туйғу шунчалар зўр эдики, менинг ҳам вужудим қалтираб, ғалати бир саросималик чулғаб олди, зўрға:

– Менга шунчалар ташаккур билдирганингиз учун сиздан миннатдорман. Лекин худо хайрингизни берсин, энди кетинг. Соат еттида вокзал айвонида хайрлашамиз, – дейишдан бошқага ҳолим қолмаганди.

У менга бокди: меҳри товланиб кўзига ёш келди, назаримда, бирон нарса демоқчи эди. Гўё шу тобда ўзини мен томон ташлаётгандай бўлди хаёлимда. Бироқ у яна бош эгиб таъзим қилди-да, хонадан чиқиб кетди.

К. хоним яна ҳикоясини узиб қўйди. Ўрнидан туриб дераза ёнига борди, қимир этмай узоқ вақт кўчага кўз ташлаб турди; елкалари билинар-билинемас

қалтирарди. Бир вақт шартта бурилди: шу дамгача ҳаракатсиз, бепарво кўллари тўсатдан кескин, шиддатли ҳаракатга келди, худди бирор нарсани шартта йиртгандай бўлди. Сўнгра гўёки даъват қилгандай менга кўзларини қаттиқ тикиб давом этди:

– Рўйи рост гапираман, деб ваъда берганман. Бундай ваъда бериш нақадар зарур эканлигини ҳозир сезиб турибман. Ўшанда фаҳмлаб олмаган кўп нарсаларни энди, ўша кунги ҳодисаларни бирин-кетин тасвирлашга ўзимни биринчи бор мажбур этиб, ғира-шира ҳис-туйғулар чигилига аниқ-равшан сўзлар либоси кийдиришга ҳаракат қилаётганимда тушуниб турибман, шунинг учун сизга ҳам, ўзимга ҳам бор гапни очиқ-ойдин ва қатъий қилиб айтмоқчиман: ўшанда, у хонадан чиқиб кетиб, мен ёлғиз ўзим қолган дақиқада юрагимга ханжар зарби урилгандай ҳис қилдим, кўз олдимни қоронғилик босди; нимадир менга беомон алам етказгандай бўлди, лекин асрандимнинг менга кўрсатган бу қадар иззат-икромни менда шунчалар дард қолдиргани сабабини билмасдим ёки билишни хоҳламасдим.

Бироқ ҳозир гўёки ўтмишга четдан назар ташлаб, хотирамдан шу ўтмишни шафқатсизлик билан қидириб топишга ўзимни мажбур қилиб, сизни гувоҳликка таклиф қилган эканман – ҳеч нарсани яшириб қолишга, иқроп бўлишдан уялиб, ҳис-туйғуларимни кўрқоқлик билан сир сақлашга ҳақим йўқ экан, энди менда шубҳа қолмади: ўшанда дилимни шунчалар оғритган нарса умиднинг пучга чиққанлиги эди... бу йигит... ҳеч қандай эътирозсиз, мен билан бирга бўлишга уриниб ҳам кўрмасдан... итоатгўйлик билан хонадан чиқди-кетди... мени бағрига босиш ўрнига лом-мим демай, жўнаб кетинг, деган илтимосимга бўйсуниб кўя қолди... У мени йўлида дуч келган бир авлиёдай иззат-икромга лойиқ кўрди-ю, лекин аёллигимни унутди, мени тушунмади.

Бу умиднинг пучга чиқиши эди, ҳа, пучга чиқиши, лекин мен ўша пайтда ҳам, ундан кейинлари ҳам бунга иқрор бўлмадим, бироқ хотин киши ҳамма нарсани дили билан, сўзсиз англаб олади. Нега деганда... энди мен ўзимни ортиқ алдамайман – агар бу одам ўша дақиқада мени бағрига босганда, юр деганда эди, унинг орқасидан дунёнинг нариги бурчагига боришга ҳам тайёр эдим, ўзимни, болаларимнинг номини иснодга қолдиришдан ҳам тоймасдим... Одамларнинг миш-мишларини ҳам, нидосини ҳам писанд қилмасдан, кечагина нотаниш ёш француз билан қочиб кетган Анриэтхоним сингари, у билан қочардим... Қаёққа ва қанчага деб сўраб ҳам ўтирмасдим, ҳатто ўтмишим билан хайр-маъзур қилиш-чун ҳам қиёбоқмасдим... Мен бу кишини деб обрўйимдан ҳам, мол-мулкимдан ҳам, номусимдан ҳам кечардим... Гадойлик қилишдан ҳам тоймасдим, эҳтимол, уни деб кулоқ эшитмаган разиллик кўчаларига киришдан ҳам қайтмасмидим. Агар у бирор оғиз сўз айтса, бир қадам мен томон ташласа, ўз ёнида қолдиришга сал бўлса-да, уриниб кўрсайди, одамлар уят ва эҳтиёткорлик деб айтадиган нарсаларнинг ҳаммасини йиғиштириб қўя қолардим, чунки ўша пайт бутун ихтиёрим унинг қўлида эди.

Бироқ... мен сизга айтганимдай... бу телба одам ортиқ менга хотин киши деб қарамади, мен бўлсам бутун вужудим, садоқатим билан унга талпинардим, ёлғиз ўзим қолгандагина буни ҳис қилдим, ҳозиргина унинг равшан, ҳақиқатан самовий нигоҳида шавқ-завқ ялт этиб кетганда, баҳам кўрилмаган ҳис-туйғулар кўкрагимни зилдай эзиб янчгандай бўлди.

Мен зўрра ўзимни қўлга олдим, қариндошларим ҳузурига боришни ўйлаб кўнглим раш тортди. Назаримда, бошимда темир қалпоғу, у пешонамни қисиб мени ерга эгиб тургандай ва ниҳоят қариндошларим тушган қаршидаги меҳмонхонага борганимда фикрим чигал тортиб, оёқларим ҳадеганда бир-бирига

чалишиб кетаверди. Хушчақчақ кишилар орасида тумтайиб ўтирдим, ҳар гал тасодифан бошимни кўтариб, уларнинг ўлик чехраларини кўрганимда юрагим бир орзиқиб кетарди, бу юзлар гўёки нур билан соялар ўйинидай завқли юзлар билан таққосланганда кўзимга худди қотириб қўйилган ниқобдай кўринарди. Теварагимни мурдалар ўраб олгану, бу одамларда ҳаётдан асар ҳам қолмагандай эди; ҳолбуки, чашкага қанд солиб паришонлик билан гаплашиб ўтирганимда, ҳар гал юрагим урганда кўз олдимда бошқа бир сиймо пайдо бўлар, унга кўз ташлаб ўтириб ўзимни бахтиёр ҳис қилардим ва лекин, – бу қандай даҳшатки! – икки соатдан кейин уни охирги марта кўришим бўлади. Мен беихтиёр хўрсинган ёки инграб юборган бўлсам керак, эримнинг амакиваччаси менга бошини яқин келтириб:

– Нима бўлди, тобингиз қочдим, бирон нарсадан ранжигандай юзингиз оқариб кетди-я, – деди.

Мен шу он унинг саволини баҳона қилиб:

– Қаттиқ бош оғриқ касалим бор, – дедим-да, киши билмас секин чиқиб кетишга рухсат сўрадим.

Мен яна ўзим билан ўзим бўлиб меҳмонхонамга қараб йўл олдим, ёлғиз қолганим ҳамоно яна ўзимни ташлаб кетилгандай ҳис қилдим, бутун мен умрбод хайрлашадиган ёш йигитни кўмсаш ҳисси уйғонди менда, безовта бўлиб хонада ўзимни кўярга жой тополмай қолдим, бекордан-бекорга жавон эшикларини очдим, кийимимни ўзгартирдим, сочимга янги лента бойладим; кейин ўзимни ойнага солдим: «Бу ясан-тусаним билан уни ўзимга ром қилсам ажаб эмас», деган хаёл ўтди кўнглимдан. Бир вақт ниятим нималигини фаҳмлаб: «Майли, ҳаммасига кўнаман, ишқилиб кеткизмасам бўлгани», деган тилагим ўшал машъум дақиқада қарорга айланди-қолди. Пастга тушиб меҳмонхона маъмурига: «Кечки поезд билан жўнаб кетаман», деб айтиб қўйдим. Шошилишим керак: нарсаларимни жойлаштириб беришни ай-

тиб ходимага телефон қоқдим. Вақт жуда зиқ эди; иккимиз шошилиб, худди ким ўзар қилгандай кийим-бошларим ва бошқа у-буларимни жомадонга жойлаштираётим: «Уни кузатиб, сўнгги, энг сўнгги пайтда у кўлини чўзиб мен билан хайрлашганда уни ҳайрон қолдириб, у билан бирга купега кираман, бу тунни, ундан кейинги тунни ҳам, – у қанча хоҳласа шунча тунни у билан бирга ўтказаман», дея орзу қилардим. Мен қандайдир роҳат ва лаззат гирдобиди эдим; кийимларимни жомадончага ташлар эканман, ходимани ҳайратда қолдириб бекордан-бекорга қаттиқ-қаттиқ кулар, ўзимни йўқотиб қўйганимни элас-элас англадим. Меҳмонхона ходими юкларимни олиб чиққани келганида, ҳайрон бўлиб унга қарадим: азбаройи ҳаяжонимдан, ўзимни йўқотиб қўйганимдан бу оддий нарсалар ҳақида ўйлаш менга амри маҳол эди.

Кеч қолишдан жуда қўрқардим: чамаси, соат еттилар бўлса керак, кўпи билан поезднинг жўнашига йигирма дақиқа қолганди. Лекин мен: «Хайрлашишга кетаётганим йўқ-ку, бирга кетишга қарор қилган эканман, хоҳлаганча ҳамроҳлик қилиб боришим керак», деб яна ўзимга-ўзим тасалли берардим. Ходима жомадонларимни олиб чиқиб кетди. Мен ҳақ тўлаш учун меҳмонхона кассасига югурдим. Меҳмонхона мудиридан қайтимини олиб, энди чиқиб кетмоқчи бўлиб турганимда, тўсатдан биров мулойимлик билан елкамга қўл уриб қолди. Сапчиб тушдим. Бу холаваччам эди: ўзимни бетоб қилиб кўрсатганимдан хавотирланиб хабар олгани келган экан, кўз олдимни қоронғилик босди. Уни қабул қилишга ҳеч имконим йўқ: бир дақиқа кечиксам ҳам оқибати вой бўларди; лекин унга тескари қараб кетиш ҳам одобдан эмасди.

– Дарҳол кириб ўрнингга ётишинг керак, – қистаб туриб олди у, – иссиғинг бор.

Чиндан ҳам икки чаккам лўқиллаб кўз олдиларимни кўк ҳалқалар босиб кетган – ҳушимдан кетишимга сал қолганди. Хонамга кириб ётишдан бош тортдим,

ҳар бир сўзи юрагимга ботиб, кўкрагидан итариб ташлагим келиб турган бўлса ҳам жонкуярлиги учун ташаккур айтдим. Бироқ чақирилмаган меҳмоним кетмай, тураверди; атир ҳидлатмоқчи бўлди, эринмасдан чаккаларимни силади, мен бўлсам, бутун фикри хаёлим ҳалиги йигитда эди. Бу азоб берувчи меҳрибончилигидан қутулиш йўлини қидириб, кўпроқ безовта бўлганим сари унинг ташвиши ортарди; зўрлик қилиб бўлса ҳам мени номерга олиб чиқиб, ўрнимга ётқизиб қўймоқчи бўлди. Лекин шу пайт даҳлиздаги осифлик соатга кўзим тушиб қолди: соат еттидан йигирма саккиз дақиқа ўтганди; поезд эса еттидан ўттиз беш дақиқа ўтганда жўнайди! Дағал лоқайдлик билан шартта холаваччамнинг қўлидан тутиб: «Хайр, мен кетишим керак», дедим-да, ҳайрон бўлиб қараб турганига ҳам қарамай, ажабланиб турган хизматкорлар ёнидан лип этиб кўчага чиқдим, вокзалга қараб югурдим. Перронда, юкларим ёнида мени бетоқат бўлиб кутиб турган хизматкорнинг имо-ишорасиданоқ шу заҳоти кечикиб қолганимни фаҳмладим. Лекин шунга қарамай, ичкарига ташлангандим, текширувчи тўхтатиб, чипта суриштириб қолди. Ўтказиб юборишини илтимос қилиб ялиниб-ёлвориб турганимда поезд ўрнидан кўзгалди: «Деразалардан бирида ҳеч бўлмаса нигоҳини, бош чайқаб мен билан хайрлашганини кўриб қоларман», деган умид билан аъзойи баданим қалтираб тикилиб турдим. Бироқ поезд юриши тезлашгач, юзларни ажратолмай қолдим. Вагонлар бир зумда кўздан узоқлашиб, унинг булутдай сузиб юрувчи қоп-қора тутунидан бошқа ҳеч нарса қолмади.

Тош қотгандай шу алпозда узоқ туриб қолибман, хизматкор бир неча бор менга гап қотишга уриниб кўргану, юраги бетламаган, ўзимга келавермагач, ахири ёнимга келиб қўлимдан тутмоқчи бўлганда ўзимга келибман. «Юкларимни қайтариб меҳмонхонага олиб бориб қўйсаммикин», дедим ҳам. Лекин эсимни йиғиб

олгач, бу фикримдан қайтдим. У ердан худди жинни одамдай чиқиб кетганимдан кейин яна қайтиб борганим нимаси – йўқ, бу асло мумкин эмас! Бетоқат бўлаверганимдан ёлғиз қолиш истагида юкларимни камерага топширишни буюрдим. Сўнг вокзалдаги югур-югурлар – бири кетиб, бири келиб турган минг хил башаралар гирдобида мени бўғаётган ғазаб, қўм-саш ва умидсизлик туйғуларидан қутулишга чора изладим, негаки, сўнгги учрашувни ўз айбим билан бой бердим, деган фикр қиздирилган темирдай бағримни куйдирарди. Хўрлигим кучайиб, бетоқатликдан бақриб юборишдан ўзимни зўрға тийиб турдим. Кишиларда ҳирсиятнинг тоғ қулагандай тўсатдан бўрон сингари шиддат билан отилиб чиқиш ҳодисалари улар ҳаётининг такрорланмас дақиқаларидагина содир бўлиб, шу дамларда бутун бошдан кечган йиллар, сарф қилинмасдан қолган зилдай кучлар одам бошига ёпирилиб қуйилса керак.

Қалтис қадам қўйишга, ниҳоятда эҳтиётлаб келган, осойишта ҳаётимни бир зарб билан ағдар-тўнтар қилиб ташлашга қарор қилган дақиқамда умидларимнинг чилпарчин бўлганини, ожизона дарғазаблик ҳиссини сездимки, бунгача ҳам, ундан кейин ҳам ҳеч қачон бу аҳволга тушмагандим, мен тўсатдан енгиб бўлмайдиган бемаъни бир деворга дуч келиб қолдимки, бутун туйғуларим мана шу бенажот деворга бориб урилаверди.

Кейин нима бўлди? Албатта, кейин ҳам шундай беҳуда иш қилдим; бу телбалик эди, у ҳақда гапиришдан ҳатто уяламан ҳам, лекин ҳеч нарсани яшириб қолмаслик ҳақида ўзимга ҳам, сизга ҳам ваъда берганман: мен... мен уни ёнимга қайтармоқчи бўлдим... яъни у билан бирга ўтказган онларимни қайтармоқчи бўлдим... кеча биз бирга бўлган жойларга, уни мен кўтариб турғизган исканжага, уни биринчи марта кўрган қиморхонага, ҳатто ўша бузуқхонага боргим келаверди, ишқилиб, яна бир марта ҳаммасини бош-

дан кечирсам бўлганийди. Эртаси куни экипаж олиб дарё бўйидаги йўлдан, ўша биз бирга юрган йўлдан сайр қилмоқчи бўлдим, ишқилиб, шу йўлдаги ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракат менда жонланса бўлгани дедим, ҳа, мени шу қадар кучли, гўдак ғулғуласи босганди! Лекин бу ҳодисаларнинг яшиндай тез содир бўлганини бир ўйлаб кўринг-а, мен уларни тил торттирмас зарбадай ҳис қилгандим-да. Эндиликда бир тасодиф туфайли кўзим очилиб, ширин дақиқалар барҳам топгач, биз хотиралар дегувчи сеҳрли ўз-ўзини алдаш ёрдами-ла ўша дақиқалардаги саргузашт завқини яна бир бор, қатрама-қатра татиб кўргим келди; бу истакни тушуниш ҳаммага ҳам насиб бўлган эмас; эҳтимол, буни тушунмоқ учун олов юрак бўлиш керакмикин.

Хуллас, у одатда ўтирадиган столни қидириб топиш ва бошқа қўллар орасидан унинг қўлига ўхшашини кўз олдимга келтириш ниятида аввало казинога бордим. Залга кирдим. Дастлаб кўрганимда қаерда ўтиргани ёдимда қолганди; бу иккинчи хона, чап томондаги чап стол эди. Унинг ҳар бир ҳаракати кўз олдимда аниқ намоён бўлгандай, ўтирган жойини кўзимни юмиб пайпаслаб ҳам топсам бўларди. Ўша ёққа қараб юрдим. Бир вақт... эшик ёнида туриб одамларга кўз югуртиргандим, аланечук бўлиб кетдим... У мен тасаввур қилган ўша жойда ўтирибди... бу нима, безгак алаҳсирашим, қора хаёлим?.. Ўша... ҳозиргина хаёлимда қандай тасаввур қилган бўлсам, нақ ўшандай... кеча қандай бўлган бўлса, шундай, кўзларининг соққалари ўйнаб чиққан, ранги мурдадай... Ўша, ҳа, ўшанинг ўзи...

Азбаройи кўрққанимдан бақриб юборишимга сал қолди. Бироқ бу хаёлот шу қадар бемаъни, шу қадар бемаза эдики, мен дарҳол ўзимни қўлга олиб, кўзимни юмдим. (Жинни бўлдингми... алаҳсираяпсан... иссиғинг баланд... – дердим ўзимга ўзим. – Бундай бўлиши мумкин эмас, кўзингга шундай кўриняпти... ярим соат илгари жўнаб кетди-ку!) Шундан кейин

кўзимни очдим, бу хаёлотнинг йўқ бўлиб кетмаганини кўриб баттар даҳшатга тушдим, у ўз ўрнида ўтирарди... Минг-минглаб қўллар орасидан бўлса ҳам бу қўлни танирдим... Йўқ, бу хаёл эмас, ҳақиқатан ўшанинг ўзи эди. У менга жўнаб кетаман, деб онт ичган бўлса ҳам кетмабди, бу телба яна ўша жойига қайтиб келибди, йўлкирасига берган пулларимни бу ерга, кўк мовут сирилган столга тўкибди-да, яна ҳамма нарсани эсдан чиқарибди, бутун вужуди билан ўша ҳирсият ботқоғига ботиб, яна қиморга берилибди, мен бўлсам оёғи куйган товукдай типирчилаб, бутун вужудим билан унга талпиниб юрибман-а.

Оташин газаб борлиғимни қамраб олди; бўлиб ўтган воқеалар яна кўз олдимдан бирма-бир ўта бошлади: қасамини бузган, ишончимни шунчалар ҳаёсизлик билан ерга урган, ҳис-туйғуларимни, вафодорлиғимни оёқ ости қилган бу махлуқни бориб ҳалқумидан тутишимга сал қолди: аммо ўзимни қўлга олдим, атайин оҳиста қадам ташлаб (бу менга осон бўлмади!) столи ёнига бориб, рўпарасида тик туравердим; қандайдир бир жаноб илтифот қилиб менга ўрнини берди, орамизни икки метрли кўк мовут ажратиб турарди, бас, мен театр ложасида ўтиргандай унга разм солишим, бундан икки соат илгари миннатдорчилик нурлари порлаб, илоҳий фароғат-ла ёниб турган, ҳозир бўлса яна қиморнинг изтиробларидан буришиб-тиришиб кетган нигоҳини бемалол кўздан кечиришим мумкин эди. Бу қўллар, бугун кундузи табаррук аҳди паймон ила ибодат курсисининг суянчиғини чангаллаб олган қўллар эндиликда чийралиб, қонхўр сингари очкўзлик ила пул саралаш билан овора эди. У ютган бўлса керак, чамаси, катта пул ютган: олдида жетонлар, луидорлар ва банк билетлари уюлиб ётарди – булар бутун бир хазина, титроқ асабий бармоқлари эса уюлиб ётган шу пуллар устида керишиб, чўзилиб, худди чўмилаётгандай бўларди. Бу қўлларнинг қоғоз пулларни ардоқлаб, текислаб тахлаганини, тилла тангаларни суриб у ёқ бу

ёғини айлантириб кўрганини, сўнгра тўсатдан унинг бир қисмини квадратлардан бирига ташлаганини кўриб ўтиравердим. Шу он яна бурун катаклари уча бошлади, қиморбоши – крупъенинг қичқирғини эшитиб, чақнаб турган оч кўзларини пулдан узиб тақ-тақ овоз чиқариб турган соққаларга тикди, у гўё тирсаклари билан кўк столга қоқиб қўйилгандай эди. Чунки бу кеч унинг ашаддий қиморбозлиги ўтган оқшомгидан ҳам даҳшатлироқ, кўрқинчлироқ намоён бўлаётганди, ҳар бир ҳаракати эса енгилтаклик билан қалбимга жо бўлиб, гўё олтин супада нур сочиб турган анави бошқа сиймосига ўлим зарбаси бераётгандай эди.

Орамиз икки метр эди, унга тикилиб ўтирардим, лекин у мени кўрмасди. У ҳеч кимни кўрмасди: кўзлари тахлорлиқ банкнот ва тилла тангалардан узилиб, соққаларга ўтганда, изтироб билан унга тикилар, кейин эса яна нуллари билан овора бўлиб кетарди. Унинг фикри зикри қиморда эди. Бу савдойи назарида бутун олам, бутун башарият квадратларга бўлинган бир парча кўк мовутдай бўлиб қолганди. Бу ерда соатлаб ўтирсам ҳам у пайқамаслигини сезардим. Лекин ортиқ сабрим чидамади. Тўсатдан бир қарорга келиб, стол теваарагини айланиб чиқдим-да, унинг ортидан келиб елкасидан қаттиқ ушладим. У қайрилди-ю, эндигина туртиб уйқудан уйғотилган, чала уйқу одамдай ҳайрон бўлиб бақрайиб қолди. Кейин таниган бўлса керак, титроқ лаблари хиёл очилганча суюниб менга сир айтгандай шивирлади:

– Ҳаммаси жойида бўляпти... бу ерга кириб, унинг шу ердалигини кўрганимда худди шундай бўлишини билгандим... шундай бўлишини билгандим, – деди.

Мен гапига тушунмадим. Қиморга маст бу телбанинг ҳамма нарсани – ичган қасамини ҳам, шартимизни ҳам, мени ва бутун дунёни эсдан чиқариб юборганига ҳам кўзим етиб турарди. Мен ҳатто унинг телбалигига ҳам бардош беролмай, беихтиёр унга итоат қилдим-да, ҳайрон бўлиб ким ва нима тўғрисида гапираётганини сўрадим.

– Ҳув анави кекса чол, қўлсиз рус генерали, – бу ажойиб сир, ҳеч кимнинг қулоғига етмасин, деб менга яқинроқ келиб шивирлади. – Кўряпсизми, бакенбардлари оппоқ, стули орқасида хизматкори тик турибди. У ютгани-ютган, мен кеча ҳам разм солиб ўтирдим, ўзининг бирон тизими бўлса керак, ҳар гал у қаерга пул тикса, мен ҳам ўша ерга тикаман... У кеча ҳам нуқул ютди... аттанг, мен хато қилиб қўйдим, у кетгандан кейин ҳам ўйнайвердим... хато иш қилиб қўйдим... у кеча йигирма минг франкча ютди, бутун ҳам ютјпти, ҳар гал ўшанинг тиккан ерига тикјпман, энди...

Тўсатдан сўзи узилиб қолди – крупьенинг: *Faites votre jeu*¹ деб бақиргани эшитилганди, у савлат тўкиб лоқайд ўтирган рус оқсоқоли томон тикилиб қолди; генерал шошмасдан тўртинчи номерга аввал бир тилла қўйди, кейин бир оз фурсат ўтказиб яна бир тилла қўйди. Шу ондаёқ менга таниш титроқ қўллар уюлиб ётган пул томон илдам ҳаракат қилиб, ўша квадратга бир сиқим тилла ташлади. Бир дақиқадан кейин крупье ноль деб эълон қилди, куракчанинг бир ҳаракати билан столдаги ҳамма пулларни супуриб олганди, менинг танишим ўзидан нари кетаётган тилла пулларига ҳайрон бўлиб қараб қолди. Шу онда сиз уни менга қарагандир, деб ўйларсиз? Қаёқда, у мени тамомила унутиб юборганди, хаёлидан кўтарилиб, йўқ бўлиб кетгандим; у энди бутун вужуди билан рус генералига маҳлиё, генерал бўлса қайси рақамга қўйсам экан, деб икки тиллани кафтида ўйнатиб ўйланиб ўтирарди.

Ҳазабу ожизлигимни сизга айтиб беришга тилим лол. Бироқ менинг шу тобда қандай алам гирдобига тушиб қолганимни бир кўз олдингизга келтирсангиз эди: шу одамни деб бутун ҳаётимни қурбон қилсаму, унинг олдида ҳатто эринчоқлик билан ҳайдаладиган пашшадай қадрим бўлмаса. Яна ҳазабим ловиллаб

¹ Қани, тикинглар! (франц.)

кетди. Бор кучим билан билагидан тутгандим, бир сесканиб тушди.

– Ҳозир ўрнингиздан турасиз, – деб оҳиста, лекин амирона шивирладим. – Бугун ибодатхонада қасамёд қилганингиз ёдингиздан чиқдим, эсиз одам, қасам ургур!

У ҳайрат ичида менга боқди-ю, бирдан ранги бўзариб, кўзларида гуноҳкорлик аломатлари пайдо бўлди. Лаблари титради: бирдан ҳаммаси эсига тушиб, даҳшат чулғади.

– Ҳа... ҳа..! – деди ғўдилаб, – Ё раббий, ё раббий!.. Ҳа... ҳозир... кечиринг... – Унинг кўллари пулни аввал жадал, кескин ҳаракатлар билан супурди, сўнгра ўқтин-ўқтин, кейин бирон нарса унга халақит бергандай ҳаракатлари тобора секинлашди. Кўзи яна пул тикаётган рус генералига тушди. – Бир дақиқа сабр... – генерал пул тиккан квадратга у ҳам беш тилла ташлади. – Шу биргина ўйинни... худо ҳақи, ҳозир чиқиб кетаман... фақат шу ўйинни... охиргиси...

У жим қолди. Соққа айланиб уни ўз кетидан эргаштирди. Яна бу савдойи жинғиртак соққа қутуриб юмалаб турган ялтироқ филдирак гирдобига тушиб, кўлимдан чиқиб кетди, ўз-ўзидан қочди. Яна крупьенинг овози янгради, яна куракча беш тилласини супуриб олди: у бой берди. Лекин қайрилиб қарамади ҳам. Қасамини ва бундан бир дақиқа илгари менга берган сўзини қандай унутган бўлса, мени ҳам шундай унутди. Унинг кўли яна баракаси учиб бораётган пул уюмига чўзилди, масту маҳлиё нигоҳи рўпарасидаги бахт келтирувчи кўк мовутга худди магнитга ёпишгандай мафтун бўлиб қолганди.

Тоқатим тоқ бўлди. Яна елкасидан ушлаб, бу гал қаттиқроқ силкидим.

– Туринг! Дарҳол... шу ўйин ўтсин, дегандингиз-ку...

Бироқ у менинг сўзларимга жавобан шартта бурилди: юзида энди на мўмин-қобиликдан ва на уятдан асар бор эди; бу вазаби қайнаган одамнинг юзи эди,

кўзлари порлаб, азбаройи асаби қақшаб кетганидан лаблари дир-дир титрарди.

– Кўйинг ўз ҳолимга! – деди ўшқириб. – Кетинг ёнимдан! Сиз келдингизу омадим кетди. Кеча ҳам шундай бўлганди. Бугун ҳам яна шундай бўляпти. Кетинг ёнимдан!

Бир дақиқа тош қотиб қолдим. Унинг дарғазаблиги менинг ҳам қаҳримни ошириб юборди.

– Ҳали мен туфайли омадингиз юришмайдиган бўлиб қолдимиз? – дедим. – Сиз каззобсиз, ўғрисиз, сиз менга қасам ичгандингиз...

Шу пайт шартта туриб атрофимизда шов-шув кўтарилганини ҳам пайқамасдан мени силтаб юборди.

– Ўз ҳолимга кўйинг! – ўзини йўқотиб кўйиб бақирди у. – Керакмас менга меҳрибончилигингиз... Мана... мана олинг берган пулингизни! – Шундай дея менга бир неча юз франк улоқтирди. Энди ўз ҳолимга кўйсангиз-чи!

У ўзини йўқотиб кўйиб атрофидаги юзлаб кишиларга ҳам эътибор бермасдан овозининг борича бақирарди. Залдагиларнинг кўзи бизга қадалиб, шивир-шивир, илжайишлар бошланди, ҳатто кўшни залдан ҳам одамлар қизиқсиниб қараб кўйишди. Назаримда кийимларимгача шилиб олишгану, бу таажжубланган халойиқ олдида қип яланғоч қолгандайдим.

«Silence, madame, s'il vous plaît»¹ – шу пайт крупье қаттиқ ва амирона оҳангда деди-ю, куракча билан столга бир уриб кўйди. Бу аблаҳнинг бақириб айтган гаплари менга, менга қаратилганди, уятдан аъзойи баданим ловиллаб, илжайишиб бир-бири билан шивирлашаётган томошаталаб халойиқ олдида юзига бир сиқим пул отиб юборилган қиздайн забун турардим. Икки юз, уч юз одам сурбетлик билан менга безрайиб қараб турарди... бу хўрлик ва шармандалиқдан юракбағрим эзилиб, бошқа томонга бурилгандим, даҳшатда тош қотган кўзларга кўзим тушди, қарасам, у – оғзи

¹ Илтмос, хоним, секинроқ! (франц.).

очилиб, бир нарсадан қаттиқ чўчигандай қўли билан ўзини пана қилиб қараб турган холаваччам экан.

Уни кўриб мен ҳам қотиб қолдим: у ўзига келмасидан бурун заздан отилиб чиқиб кетдим; кеча бу телба йиқилган ергача чопиб боришга зўрға мажолим етди ва мен ҳам ҳолдан кетиб, беихтиёр, худди беҳуш одамдай ўзимни ўша қаттиқ ўриндиққа ташладим.

Ўшандан буён орадан йигирма беш йил ўтди, лекин бир тўда бегона одамлар орасида ундан ҳақорат эшитиб, тупроққа қоришганим эсимга тушиб қолса, ҳали-ҳали қутим ўчиб, томирларимда қон тўхтаб қолгандай бўлади. Бизлар баландпарвоз номлар билан атовчи жон, руҳ, ҳис-туйғулар азоб-уқубатлар топтаган жисмни, ёнаётган баданни тилка-пора қилолмас, яшин урган дарахтдай гупиллатиб йиқитиш ўрнига, ҳануз кўзимиз очиғу, нафас олаётган эканмиз, улар нақадар ожиз, қанчалик аянч, разил нарсалар экан-ку, деган хаёлга бораман. Зеро, бутун вужудимни суяк-суякларимгача қақшатган оғриқ мени бир дақиқагина ўриндиққа олиб бориб ташлади-ю, ўлимдан бошқа ҳеч нарса миямга кирмай, нафасим тўхтаб, қотиб қолдим. Лекин ҳали мен айтгандай, ҳар қандай дарду алам кўрқоқ бўлади, у баҳайбат ҳаёт наъраси олдида чекинади, ҳаётнинг вужудимиз устидан қиладиган ҳукмронлиги руҳимиз устидан қиладиган ҳукмронлигидан кучлироқ бўлади – булар ҳаммаси ўлим васвасасидир, холос.

Шундай ҳаяжон ва изтироблардан кейин қандай қилиб ўрнимдан туrolганимга ўзим ҳам ишонмасдим; ҳарна бўлганда ҳам ўрнимдан турдим, лекин нима қилишим кераклигини билмасдим. Жомадонларим вокзалда эканлиги эсимга тушиб қолди-ю, ялт этиб бошимга бир фикр келди: бу ерлардан, бу лаънати жойлардан нари кетиш керак, тезроқ нари кетиш керак! Ён-веримга қарамай вокзалга югурдим, яқин ўртада Парижга қачон поезд кетишини сўрадим; швейцардан соат ўнда жўнашини эшитиб, шу ондаёқ

юкларимни багажга топширдим. Соат ўнда – демак, ўша машъум учрашувдан кейин орадан роппа-роса йигирма тўрт соат ўтганда, ички дунёимни бир умр вайрон қилган, бу қадар жўшқин қарама-қарши ҳис-туйғуларга тўлиб-тошган йигирма тўрт соат ўтганда жўнаб кетарканман; икки чаккам лўқиллаб:

– Кет! Йўқол! Йўқол бу шаҳардан, ўз-ўзингдан нари кет, уйингга, яқин ёру дўстларинг ёнига, илгариги ҳаётингга кет! – деган сўзлардан бошқа ҳеч нарсани сезмасдим. Эрта билан Парижга етиб келдим, у ердан тўғри Булонга жўнадим, Булондан Луврга, Луврдан Лондонга, Лондондан – ҳеч қаерда тўхтамасдан ўйлаб-нетиб ўтирмай тўппа-тўғри ўғлимнинг ёнига етиб бордим; қирқ саккиз соат уйқусиз, сўзсиз, овқатсиз ўтди, шу қирқ саккиз соат мобайнида филдираклардан ўша: йўқол, кет, нари кет, деган садолар эшитилиб турарди.

Ниҳоят, кутилмаган, ўйламаган вақтда ўғлимнинг шаҳар чеккасидаги уйига кириб борганимда ҳамма кўрқиб кетди: афтидан, кўринишимда, кўз қарашларимда сиримни фош қиладиган бирор аломат кўриниб турган бўлса керак. Ўғлим келиб мени қучиб ўпмоқчи бўлганди, бир сапчиб ўзимни ундан олиб қочдим: ҳаром бўлган лабларимга ўғлимнинг лаблари тегишига асло чидаб туролмасдим. Саволларга жавоб бермасликни кўнглимга тутиб, ванна тайёрланг, деб буюрдим, холос. Чунки йўл чанг-тўзонлари билан бирга бу ярамас, телба одамнинг оташин эҳтирослари ҳақидаги сўнги хотираларни ҳам аъзойи баданимдан ювиб ташлагим келарди. Кейин ўз хонамга чиқиб, ўн икки-ўн тўрт соатча тош қотиб ўликдай ухладим, умримда бунақа қаттиқ ухламагандим, кейин тобутда мурда бўлиб ётиш нималигини шу уйқудан тушуниб қолдим. Қариндошларим худди бетобга қарагандай парвариш қилишди, лекин уларнинг эркалаб қилган меҳрибончиликлари қайтага кўнглимни ранжитарди; уларнинг иззат-икромларини кўриб уялардим, ҳамма-

ларига бевафолик қилганимни, бир қутурган телбани деб уларни эсдан чиқариб юборганимни юзларига айтиб, бақриб юборишдан ўзимни ҳар қадамда зўрға тийиб юрдим.

Сўнгра Франциядаги биронта ҳам танишим бўлмаган хилват бир шаҳарчага жўнаб кетдим, нега деганда, одамлар бир қарашдаёқ шармандалигимни, мендаги ўзгаришни сезиши мумкин, деган фикр миямга қаттиқ ўрнашиб, тинчимни бузиб қўйганди, ўзимни шу қадар шармандаи шармисор ҳис қилардим. Баъзан эрталаб уйғониб кетган чоғларимда, аъзойи баданим музлаб, живирлашиб кетар, кўзимни очишга юрагим ботинмасди. Бегона, ярим яланғоч эркак ёнида тўсатдан уйғониб кетган ўша тун тўсатдан эсимга тушиб кетарди-да, ўша онда бўлгани сингари, фақат ўлимимни хоҳлаб қолардим. Бироқ вақтнинг қудрати зўр, кексалик эса ҳар қандай юрак ўтини босиб қўяди. Ўлимнинг яқинлиги сезила бошлайди, йўл устига унинг қора кўланкаси тушади, равшан нарсалар хиралаша бошлайди ва унчалик кор қилмай қўяди, пайт пойлаб турган хавф-хатарлар ҳам камайиб қолади. Чеккан изтиробларим жароҳатлари тобора тузалиб, орадан бир неча йил ўтгандан кейин Австрия сафирхонасининг атташеси, бир ёш полякдан ўша қариндошининг ўғли ўн йил муқаддам ўзини отиб ўлдирганини эшитганимда, мен ақалли салгина бўлса-да, сесканганим ҳам йўқ. Руҳан азобланмадим ҳам: қайтага, – худбинлигимни яширишнинг нима кераги бор, – хурсанд бўлдим, чунки энди у билан учрашиб қолишимдан қўрқмасам ҳам бўлади. Энди ўз хотирамдан бошқа менга бирон кимсанинг гувоҳлик бериши мумкин эмасди. Шу кундан бошлаб хотирим жам бўлди. Кексаймоқ – ўтмишингдан қўрқишни бас қилмоқ демақдир.

Ўзим ҳақимда, ҳаётимдаги шу воқеа тўғрисида сиз билан суҳбатлашишга аҳд қилганимни энди тунгунган бўлсангиз керак. Сиз Анриэтхонимни жуда

жўшқинлик билан ҳимоя қилиб, йигирма тўрт соат хотин кишининг тақдирини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин, деганингизда гап мен тўғримда бораётгандай туюлганди, сиздан миннатдор бўлдим, чунки биринчи марта ўзимни оқланган одамдай ҳис қилдим. Шундан кейин ичимдагини бир тўкиб солай, хотираларимдан лаънат тамғаси олиб ташланса-ю, шу билан мен эртагаёқ у ерга бориб, ундан ҳам, ўзимдан ҳам нафратланиб юрмасдан тақдиримга тушган ўша зал остонасини босиб ўтарман, деб ўйлаб қолдим. Ана ўшанда бағримни эзиб-қийнаб ётган тошлардан халос бўламану, у бутун офирлигини ўтмишимга ташлайди, шу билан бу ўтмиш асло қайтиб келмайди. Яхшиямки, буларнинг ҳаммасини сизга айтиб қушдай енгил тортдим, кўнглим ҳам хушнуд бўлгандай... Шунинг учун сизга кўпдан-кўп ташаккур.

К. хоним ўрнидан турди. Шу билан ҳикоя тамом бўлганини сездим. Бир оз хижолат тортиб нима дейишимни ҳам билмай қолдим. Буни у пайқади шекилли, дарҳол:

– Йўқ, илтимос, керак эмас... Менга жавоб қайтариш ёки бирон нарса дейишингизнинг ҳожати йўқ... Саргузаштимга қулоқ солиб ўтирганингиз учун ташаккур, сизга оқ йўл, – деди.

Хайрлашар экан, кўлини чўзди. Очиқ юз билан уялинқираб турган бу кекса аёлнинг нигоҳида шафқат бағишловчи гўзаллик барқ уриб турарди. Ўтмишдаги ошкора туйғулар шуъласими, ё саросималикми, оқ сочларининг то иддизигача, бутун юз-кўзларига ҳазил югурди, худди ёш қизлардай хотираларидан ҳаяжонланиб, кечирмишларини тан олганидан уялиб турарди. Кўнглим бузилиб, унга иззат-ҳурматимни изҳор қилгим келди-ю, лекин нимадир ҳалқумимдан бўғиб турарди. Ниҳоят, офир сукунатдан сўнг чуқур таъзим қилиб, унинг хазон барглари каби сўлиб, сал титраб турган кўлини камоли эҳтиром билан ўтдим.

Ўтқир Ҳошимов
таржимаси

КУЙГАН КҮНГИЛ ФАРЁДИ

Инсон юрагини абгор қилиш учун қисмат ҳар доим бор куч-қудрати билан уравермайди. Арзимаган баҳона билан кишини ўлимга маҳкум қилиш тақдирнинг енгилмас иродасидир. Биз ўзимизнинг оддий тилимизда тақдирнинг дастлабки ожизгина шарпасини шунчаки баҳона деб атаймиз. Кейин эса қисматнинг илк зарбаси нақадар қудратли оқибатларга олиб келганини кўриб, ҳайрон қоламиз. Лекин касаллик зоҳир бўлишидан анча илгари пайдо бўлгани сингари, инсон қисмати ҳам кўзга яққол ташланган дақиқада эмас, анча олдинроқ туғилади: тақдиримиз бизларга рўбару келишидан илгари вужудимизнинг энг тийран жойларида, қонимизда яшириниб ётади. Кейин киши бирдан ўз-ўзини таниб қолади. Бу – ўз-ўзига қарши курашиш билан барабар. Ўз-ўзига қарши курашиш эса ҳамиша кўнгилсиз оқибатларга сабаб бўлади.

* * *

Қария Соломонсон (ватанида уни коммерция маслаҳатчиси Соломонсон деб аташарди) кунлардан бирида Гард кўли соҳилидаги мусофирхона ҳужрасида тунда уйғониб кетди. У бу ерга пасха байрамини ўтказиш учун оиласи билан келган эди. Чол қаттиқ оғриққа чидолмас, гўё нимадир қорнини мижирлаётгандай бўлар, кўкраги қисилиб, аранг нафас оларди. Уни ваҳима босди: жигари касал, ўқтин-ўқтин санчиб турарди. Бунинг устига врачларнинг: «Карлсбадга бориб шифоланинг», дейишига қарамай, оиласи билан жанубга келишни маъқул кўрган эди. Чол яна жигар касалим кўзғаб қолдимикин, деган хаёлга бориб кўрқиб кетди. Даҳшат ичида мешдай қорнини пай-

паслаб кўрди. Аммо оғриқ пасаймаса-да, бирмунча таскин топди. Биқини санчиб оғрир эди. Чамаси, бу ернинг овқатлари зўрлик қилган бўлса керак. Балки ошқозони бир оз заҳарлангандир. Италияга келадиган туристлар тез-тез шундай оғриб туришади-ку. У хийла тинчланиб, титроқ кўларини қорнидан олди. Аммо оғриқ ҳамон пасаймас, нафас олишга йўл қўймай чангаллаб олганга ўхшарди. Шунда у туриб юрсам босилармикан, деган умидда инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Чиндан ҳам оёққа туриб, бир неча қадам юрган эди ҳамки, аҳволи анча енгиллашгандек бўлди. Лекин ҳужра тор, бунинг устига қоронғи эди. Чол ёнидаги каравотда ухлаб ётган хотинини уйғотиб юборишдан ийманди. Уйғониб қолса, безовта бўлади, деган ўйда елкасига халатини ташлади-да, сарпойчан оёғига тунлик шиппагини кийиб, бир оз кезиб келиш мақсадида йўлакка чиқди.

У эшикни очганди, йўлакнинг ланг очиқ деразаларидан черков қуббасида жаранглаган соат зангининг садолари ёпирилиб кирди. Тўрт марта янграган занг овози кўлнинг нариги соҳилига урилиб, юмшоққина акс садо берди-ю, сукунат қўйнига сингиб кетди: соат тунги тўрт бўлганди.

Йўлак қоп-қоронғи эди. Аммо чол унинг тўғри, лекин анча узунлигини эсларди. Шундай бўлса ҳам чол йўлакнинг у бошидан бу бошига бориб келар, чуқур-чуқур нафас олар, оғриғи борган сари пасаяётганидан қувонарди. У эндигина ўз ҳужрасига қайтиб кирмоқчи бўлиб турганди, тўсатдан сезилар-сезилмас шовқинни эшитиб тўхтаб қолди. Қаердадир, яқингинада бир нима ғийқиллади, кимларнингдир пичир-пичир гаплашгани эшитилди.

Қия очилган эшикдан тушган ингичка нур бир лаҳза зулматни кесиб ўтди. Бу нима бўлди? Чол беихтиёр бурчакка қисилиб олди. Албатта, у нима бўлаётганини билишга қизиққанидан эмас, биров унинг уйқусизлик касалига мубтало одамдек ярим кечада йўлакда

тентираб юрганини кўриб, гап қилишдан чўчигани учун шундай қилди. Йўлакка нур тушган пайтида ўша очилган эшикдан оппоқ кўйлак кийган бир аёл чиқиб, йўлакнинг нариги бошига шўнғиб кетганини кўриб қолди. Ё унга шундай туюлдими, билолмади. Йўқ, адашмаган экан. Чиндан ҳам йўлак охиридаги эшиклардан бирининг тутқичи шиқирлади. Кейин яна ҳамма ёқ зулмат кўйнида сукутга чўмди.

Чол юрагига биров найза санчгандек бирдан қалқиб кетди. Ахир йўлак бошида, эшик тутқичи хоинона шарақлаган жойда унинг ҳужралари жойлашган-ку. Уч хонали ўша номерни оиласи билан ижарага олган ўзи эмасмиди? Хотини ўликдек ухлаб ётибди. Ҳозиргина ўша ердан чиқди-ку! Демак бу... адашиши мумкин эмас, бу – бировнинг ҳужрасидан яширинча чиқиб кетган аёл Эрна. Эндигина ўн тўққизга тўлган суюкли қизи Эрна экан-да!

Чолнинг аъзойи баданидан совуқ тер чиқиб, қалтираб кетди. Бу, Эрна – унинг қизалоғи, шўх-шаддод эркаси. Йўғ-э, адашди. Бундай бўлиши мумкин эмас. Адашди, албатта адашди. Ундай деса, нега у бировларнинг ҳужрасига кириб юрибди. Чол бу фикрни елкасига миниб олган шайтонни ҳайдагандек хаёлидан қувди. Лекин ўша эшикка кириб кетган аёл унинг миясига маҳкам ўрнашиб олди. Йўқ, бу хаёлни юлиб ташлаб бўлмайди. Бу аёлнинг кимлигини билиши керак. Адашдими, йўқми? У нафаси бўғзига тикилиб, деворни пайпаслаганча қизининг ҳужрасига – ўз хонаси билан ёнма-ён ҳужра эшигига етиб борди. Етиб борди-ю, унинг тирқишидан ингичка нур тушиб турганини, эшик зулфидан хоинларча зиё таралаётганини кўриб алаmidан додлаб юборай деди.

Соат тўртда қизининг хонасида чироқ ёниб турибди! Мана, тагин бир далил: включатель шиқиллади, ингичка нур зулмат кўйнида эриб кетди. Йўқ, йўқ, энди ўз-ўзини адаши бефойда. Эрна, унинг қизи Эрна ярим кечаси бегона ҳужрадан яширинча чиқиб, ўз хонасига кириб кетди.

Чол безгак тутгандек қалтирар, совқотар, аъзойи баданидан совуқ тер чиқиб кетган эди. Эшикни бузиб кираман, уриб пачақлаб ташлайман шармандани! Аввало у шундай хаёлга борди. Лекин бир қадам ҳам юролмай, оёқлари чалишиб кетди. Ниҳоят, ҳужрасига бир амаллаб етиб олди-да, ўлар ҳолатда яраланган жонивордек тўшакка муккасидан йиқилиб тушди.

* * *

Чол қимир этмас, кўзларини катта-катта очганча зулматга тикилиб қолганди. Аввалига у пишиллаб ухлаётган хотинини туртиб уйғотгиси, ҳозир ўзи кўрган даҳшатли воқеани айтиб бергиси, бутун газабинини тўкиб солгиси келди. Лекин бу шармандали воқеани қай юз билан, қай тил билан гапирсин? Йўқ, асло, асло гапиролмайди. Унда нима қилади? Нима қилсин? У фикрини бир ерга тўплаб олишга уринар, хаёллари эса кўршапалаклар сингари миясида тўхтовсиз чарх урарди. Ахир, ахир бу даҳшат-ку! Эрна, меҳрибон кўзлари порлаб турган, нозиккина, эркатой қизалори... Кунини кеча эмасмиди, алифбе варағидаги ҳарфларни тушунолмайд жажжи, қизғиш бармоқлари билан сўзларни ҳижжалаб ўқиб ўтиргани. Кунини кеча эмасмиди, у мактабдан олиб келиш учун борганида зангори кўйлагининг этагини ҳилпиратиб истиқболига югуриб чиққанлари. Ўшанда у йўл-йўлакай қандолатчининг дўконига кириб, қизига пирожний олиб берарди. Шира теккан гўдак лабининг бўсасини ҳамон унутгани йўқ, ахир. Буларнинг ҳаммаси кунини кеча бўлмаганмиди? Йўқ, орадан анча йиллар ўтиб кетди. Анча йил... Йўғ-э, кечагина болаларча эркалик билан витринада турган, олдига зар уқа тутилган зангори свитерни олиб берасан деб хархаша қилмаганмиди! «Дадажон, жон дада, хўп дейқол», деганича кафтларини жипслаштириб, қувонч билан жилмайиб турган эди-ку. Ҳар сафар қизи шундай ишонч билан кулиб турганида унинг юзидан ўта олармиди! Энди бўлса,

қизи унинг ҳужрасидан икки қадам наридаги бегона эркак хонасига кирди, унинг тўшагида ётди.

«Ё худо, ё худо! – беихтиёр инграб юборди чол – Бу қандоқ шармандалик! Қандоқ шармандалик! Менинг болагинам, нозиккина, суюкли қизалогим бегона эркак билан... Ким билан? Ким бўлди у? Бу ерга келганимизга бор-йўғи уч кун бўлди. Илгари у қирриғи чиққан бу олифталарнинг ҳеч қайсисини – олмабош граф Убальдинни ҳам, италян офицерини ҳам, мекленбурглик анави баронни ҳам билмасди... Келганимизнинг эртасига танцада танишишди. Бугун бўлса, дарров уларнинг биттаси билан... Йўқ, бу иш энди бўлаётгани йўқ. Чамамда, бу илгарироқ бошланган. Уйда... Мен аҳмоқ, мен алданган қари аҳмоқ... Фаҳмим етмапти-я. Ростданам улар тўғрисида нима биламан ўзи? Кун бўйи шуларни деб ишласам. Идорада ўн тўрт соатлаб ўтирсам. Бир вақтлар сотиладиган молларнинг нусхаси солинган жомадонни қучоқлаб поездларда ҳам санғиганман. Пул учун, ҳаммасини пул учун қилардим. Шулар чиройлироқ кўйлак сотиб олсин, тўқ юрсин деб... Кечқурунлари итдек чарчаб уйга келсам булар йўқ; гоҳ театрда, гоҳ баллада, бир қарасанг меҳмондорчиликда. Буларни мен қаёқдан билай. Кун бўйи нима ишлар қилишини туш кўриб ўтирибманми? Энди бор-йўғи битта нарсани биламан: менинг қизим суюқоёқ хотинларга ўхшаб кечалари эркакларга ўзининг ёш, покиза танини тақдим этаркан! Э худо, қандоқ шармандалик!»

Чол оғир-оғир инграр, фикри қуюлгани сайин яраси янгилашиб борарди. Назарида кимдир унинг бош қопқоғини очиб қўйгану қон босган миясида қип-қизил қуртлар ғимирлаётганга ўхшарди.

«Шундай экан, нега буларнинг ҳаммасига чидаяпман? Нега энди мен бу ёқда ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётаману, анави беҳаё хотиржам ухлаши керак? Нимага ўшандаёқ олдига кириб, шармандалигини юзига солмадим? Нега суяк-суягигача майдалаб

ташламадим? Негаки, ожизман, кўрқоқман... Мен ҳамиша уларнинг олдида ожиз бўлиб келдим. Нима дейишса кўндим... Аммо... Ўзим ит азобида яшасам ҳам, шуларнинг ҳаётини енгиллаштириб берганимдан фахрланардим-ку! Ҳар бир пфенингга¹ тиш-тирноғим билан тирмашардим. Шуларнинг хурсандчилиги учун ҳар қандай азобу уқубатларга ҳам тайёр эдим. Энди, уларни бадавлат қилиб кўйганимдан кейин она-бола мендан ҳазар қиладиган бўлиб қолишди. Хунукман, саводсизман... Қаёқдан саводхон бўлай? Ўн икки ёшимда мактабдан тортиб олиб, ишга солдилар. Мен пул ишлашим керак эди. Пул, пул, пул ишлашим... Намуналар солинган жомадонни кўлтиқлаб аввал қишлоқма-қишлоқ, кейин шаҳарма-шаҳар кездим. Ўзим идора очмагунча озмунча дайидимми? Сал жир битиб, ўз уйига эга бўлганидан кейин, менинг пок номим, яхши отим ёмонга чиқди. Мендан уяладиган бўлиб қолишди. Она-бола яширин коммерция маслаҳатчиси деган унвонни сотиб оласан, деб мажбур қилишди. Фрау Соломонсон, деган ном уларга ярашмасмиш, кибор бўлгилари кеп қопти. Киборлар эмиш! Уларнинг даъволарига қарши, «яхшилар давраси»га қарши гапирганимда, раҳматлик онам уй ишларини тинчгина, соддагина бошқарганини, ёлғиз отамизу бизлар учун яшаганини айтганимда масхара қилиб кулишди, қолоқсан, эски одамсан, дейишди... «Дадажон! Сен жудаям қолоқсан», деди анавиниси... Ҳа, мен эскиман, қолоқман... Ўзи бўлса бегона эркакнинг тўшагида... Қизалоғим, менинг ягона, биттаю битта болагинам... Оҳ, қандоқ шармандалик, қандоқ шармандалик!»

Чол алаמידан инграб юборганидан хотини уйғониб қолди.

– Нима бўлди? – деб сўради у уйқу аралаш.

Чол қимир этмай, нафасини ичига ютиб ётаверди. Шу ётганча ўз ғам-андуҳларининг қоп-қора кафанига

¹ Пфенинг – чақа пул.

ўралиб, юрагини кемираётган қуртларга ем бўлган кўйи тонг отгунча қимирамлади.

Чол нонуштага ҳаммадан олдин келди. У чуқур хўрсиниб стол ёнига ўтирди, аммо томоғидан ҳеч нарса ўтмади.

«Яна ёлғизман, – деб ўйлади у. – Қачон қарама ёлғизман. Эрталаб, идорага кетаётганимда улар театр ва баллардан чарчаб келиб, ноз уйқуда ётган бўлади. Кечқурун ишдан келганимда алақайси гўрда – ўз даврасида вақтичовлиқ қилишаётган бўлади. Мени албатта унақа давраларга олиб боришмайди. Оҳ, пул-а! Лаънати пул-а!

Уларни пул бузди. Пул туфайли бир-биримизга бегона бўлиб кетдик. Хаҳ, аҳмоқ-а! Нима қилиб бўлса-да, кўпроқ пул ишлай дебман-а! Хўш, оқибати нима бўлди? Ўзим гадога айланиб қолдим. Улар эса бузилиб кетди. Элик йил эшакдек ишладим, дам нималигини билмадим. Энди бўлса ёлғизман».

Хотини билан қизи ҳадеганда келавермагач, унинг жаҳли чиқди. «Нега келишмаяпти? Хотин билан гаплашишим керак. Айтаман унга... бу ердан кетишимиз керак. Кетмасак бўлмайди. Нега кела қолмайди-а? Ҳа, дам оляпти. Роҳатланиб дам оляпти. Менинг эса бу ёқда ичимни ит таталаяпти. Ўшанинг онаси-да... Соатлаб пардоз қилади. Ваннага тушади, маникюр, сартарошхона... Ўн бирсиз иши битмайди. Ҳа-я, онаси шундоқ бўлганидан кейин, қизи ундан ўтиб қаёққа борсин. Оҳ, пул-а, лаънати пул-а!»

Орқа томондан енгилгина қадам товуши эшитилди.

– Салом, дадажон! Яхши ухлаб турдингми? – Майин лаблар унинг қизиб кетган чаккасига ёпишди. Чол беихтиёр бошини силтаб, четга олди. Коти атирининг чучмал исидан кўнгли беҳузур бўлди. Қолаверса...

– Нима бўлди, дадажон, яна кайфинг бузуққа ўхшайдими? Менга қаҳва билан қуймоқ, қовурилган чўчқа гўшти олиб келинг... Дада, яхши ухламадингми, ё нохушроқ хабар эшитдингми?

Чол ғазабини ютди. Қизининг кўзига қарашга ботинолмай, бошини қуйи солди-ю, миқ этмади. У қизининг дастурхон устида ўйнаб турган оппоқ, зотли овчи итнинг оёғига ўхшаш дўмбоққина тирсагини кўриб турар эди.

Вужудини титроқ босиб, қизининг гўдакларча нозик қўларига ийманиб қараб қўйди. Куни кеча ҳар оқшом уйқуга ётишдан олдин мана шу қўллар уни қучиб хайрлашмаганмиди? У қизининг янги свитер остида бир текис кўтарилиб турган думалоқ кўкрагига разм солди. «Бегона эркак билан яланғоч ётган, – деб ўйлади чол алам ва азоб билан, – ўша аблаҳ уни силаган, эркалаган... Оҳ, менинг шўрлик болагинам, юрагимнинг мадори, оҳ, қизалоғим... о, ярамас!» У инграб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

– Нима бўлди, дадажон? – деб сўради Эрна ташвиш ва меҳрибонлик тўла овоз билан.

«Нима бўлди, дейсанми? – деб ўйлади чол ғазаб билан. – Менинг қизим манжалақи чиқиб қолди. Ўзига айтай десам, журъат қилолмапман».

У шундай деб ўйлади-ю, эшитилар-эшитилмас ғулдираб қўйди:

– Ҳеч гап, ҳеч нима... – У шошилиб газетани очди-да, савол назарида қараб турган қизига кўринмаслик учун юзини тўсиб олди. Қизининг кўзига қарашга ботинолмади. Унинг қўллари қалтирар эди. «Ҳозир, ҳозир айтиш керак. Ҳозир икковимиз танҳомиз», – деб азоб чекарди чол. Лекин тили калимага келмас, ҳатто қизининг кўзига тик қарашга ҳам жасорат тополмасди. Кейин стулни кескин силтаб, зўрға ўрнидан турди-да, бурилиб боққа чиқиб кетди. У иродасига бўйсунмай юзидан йирик-йирик ёш томчилари оқиб тушаётганини сезиб қолган эди. Йўқ, қизи буни кўрмаслиги керак.

Паст бўйли, калта-калта оёқли чол боғда узоқ кезиб, кўлга диққат билан тикилди. Унинг тўкилай-тўкилай деб турган ёшлар билан жиралашган кўзлари, ҳарқа-

лай, табиатнинг гўзаллигини пайқамай қолмади. Ям-яшил майсалар билан қопланган қирлар хотиржам ястаниб ётар, ора-чора учли найзалардек осмонга санчилган сарв дарахтлари қорайиб кўринар, ундан ҳам нарида эса кескин ва қиррадор тоғ чўққилари кўзга ташланар эди. Тоғлар жондан азиз болакайлари-нинг ўйинини томоша қилаётган одамлар каби сипо, хотиржам бир қиёфада кўлнинг гўзаллигини кузатиб турарди. Гуллаган табиат меҳрибонлик ва беозорлик билан қучоғини очар, ҳар кимни сахий ва бахтиёр бўлишга ундар, Хизр назар қилган жанубнинг абадий табассуми илоҳий бир нур таратиб турар эди.

«Бахтиёр бўлиш эмиш, – чол оғирлашиб кетган бошини алам билан чайқаб кўйди. – Ҳа, бу ерларда бахтиёр бўлса арзийди. Мен умримда бир марта, фақат бир марта тантанаю дабдабалар билан дам олгим, ташвиш нималигини билмайдиган одамларнинг ҳаёти нақадар яхши бўлишини синаб кўргим келарди. Ҳисоб-китоблару майда-чуйда савдоларга эллик йиллик умримни сарф этганимдан кейин, биринчи марта, бор-йўғи бир неча кунга бу ерга ўша ниятда келувдим. Олиб бориб гўрга тикишларидан олдин бир марта бўлса ҳам ҳузур қилсам дегандим.

Ё худойим... Олтмиш бешни уриб қўйибман. Бир оёғим ерда-ю, бир оёғим гўрда... Энди пул ҳам, докторлар ҳам ёрдам беролмайди... Ҳеч бўлмаса ҳаётим сўнгида эркинроқ нафас олиб, ўз тўғримда ўйлаб кўришга ҳам имконим йўғ-а?! Раҳматлик отам: «Сен билан менинг пешонамга худо роҳатни битмаган. Бошинг гўрга киргунича тўрва халтангни орқалаб юравер», деб бекорга айтмаган экан. Кунни кеча энди дам олсам бўлар, дея кўнглимга тутиб қўйгандим. Чиройли, хушчақчақ қизимга ҳавас билан боқиб, қувончига шерик бўлгандим... Бутун эса худо қўшқўлаб урди. Ҳаммаси адойи тамом бўлди. Энди мен пушти камаримдан бино бўлган қизим билан на гаплаша оламан, на кўзига тик қарай оламан, шарманда бўлдим...

Энди ҳамма жойда – уйда ҳам, идорада ҳам, кечаси тўшакда ётганимда ҳам: ҳозир у қаерда, қаёқларда эди, нима қилиб келди, деган ўй тинчлик бермайди менга. Энди уйимга ҳам хотиржам қайтолмайман. Эсимда, у менинг истиқболимга югуриб келаётганида теримга сизмай кетардим. Энди эса бу лабларни яна кимдир ўпганини билиб тураман. Ёнимда йўқлигида хавотир олавераман, олдимда юрганида эса кўзига қаролмайман. Йўқ, бу хилда яшаб бўлмайди, асло яшаб бўлмайди».

Чол у ёқдан бу ёққа бориб келар, маст одамдек ҳадеб ўзига ўзи гапирар эди. Кўл томонга тез-тез нигоҳ ташлар, кўз ёшлари эса соқолидан тинимсиз оқиб тушарди. У пенснесини олди-да, намланиб кетган шапкўр кўзларини қисганча тор сўқмоқда тўхтаб қолди. Чолнинг ҳозирги аҳволи шундай абгор ва аянчли эдики, ёнидан ўтиб кетаётган боғбон бола пиқ этиб кулганча, зимдан қараб турди-да, кейин мазах қилиб итальянча аланима деб қичқирди. Чол ўзига келиб, шошганича пенснесини кўзига тақди-да, одамлардан четроқда ўтириш учун боғ ичкарисига кириб кетди.

Лекин у ерда ҳам ўзига маъқул жой тополмади. Негаки, ҳамиша қадрдон бўлган, энди эса юрагини қиймалаётган кулги садоси уни чўчитиб юборди. Бу янгроқ овоз унинг кулоқларига ўн тўққиз йилдан буён оромбахш куйдек эшитиларди. У мана шу кулги учун Познанга, Венгрияга учинчи класс вагонларида, судралиб борар, шу кулгининг умри боқийлиги учун, пул деб аталувчи сариқ гўнгни унинг оёқлари остига тўкиб ташлар, у ҳам мана шу гўнгдан куч олиб, яйраб-яшнарди. Чол фақат мана шу кулги учун, унинг суюкли лабларидан ҳамиша кулги аримаслиги учун яшаб келди, жигарини касалга чалинтирди. Энди бўлса, шу кулги, мана шу лаънати кулги унинг кўксини қиймалаяпти.

Ҳарна бўлганда ҳам бу васвасалар чолни тўсиб қололмади. У яқинроқ бориб, теннис майдончасидаги

қизга кўзи тушди. Қизалоғи яланғоч кўллари-ла эркин ҳаракатлар қилар, шўх кулгилари теннис коптоги билан бирга зангори осмонга парвоз қилар эди. Уч эркак – кенгина спорт кийими кийиб олган граф Убальди ҳам, торгина ҳарбий тужуркадаги офицер ҳам, чиройли бриджа кийиб олган мекленбурглик барон ҳам унга суқланиб тикилиб туришарди. Мускулдор бу уч эркак типирчилаётган капалакни ўраб олганга ўхшарди. Чолнинг ўзи ҳам бу манзарадан кўз узолмай қолди, ё тангрим, мана шу калтагина оппоқ кўйлақда қизалоғи мунчаям очилиб кетмаса, олтин ранг сочлари қуёшда мунчаям товланмаса! Унинг ёш, маст қилувчи бадани югурганида, енгилгина сакраганида эркин, кескин ҳаракатлари билан шундай танг қолдирардики кишини! Ана, у, осмонга оппоқ коптокни ирғитди. Кейин иккинчисини, учинчисини улоқтирди. Келишган қомати шунақаям эгилиб кетдики... Мана, у охири коптокни илиб олиш учун сакради. Чол қизини ҳеч қачон шундай ҳолатда кўрмаган эди. У ойнадек тиниқ кўлнинг тўлқинларидан чиққан фариштага ўхшаб кетди. Майин, келишган гавдаси ҳеч қачон ҳозиргидек чаққон ва эркин ҳаракат қилмаган эди. Йўқ, у димиққан шаҳарда, тош деворлар ўртасида ҳеч қачон қизини шу аҳволда кўрмаган эди. Қизининг товушлари ҳеч қачон уйда ҳам, кўчаларда ҳам бу дунёнинг жами ташвишларидан холи бўлиб, бундай жарангламаган эди. Одатда, осмон-фалақда парвоз қилаётган тўрғай шундай яйраб-яйраб сайрайди... Йўқ, йўқ, у ҳечам ҳозиргидай очилиб кетмаганди! Чол мафтун кўзларини ундан узолмай қолди. У атрофидаги ҳамма нарсани унутиб, оппоқ аланга бўлиб ловиллаётган қизига тикилиб қолган эди. Чол қизининг тасаввури билан маст бўлиб, ундан бир умр кўз узмай тураверишга тайёр эди. Шу пайт қизи баланд сакради-да, ўзига улоқтирилган энг охириги тўпни ҳам чаққонлик билан илиб олди-ю, қизишиб

кетганидан ҳарсиллаб, голибона табассум билан коп-токни кўксига босди.

Уни қизиқиш билан кузатиб турган эркаклар опера ариясини эшитиб, мамнун бўлгандек қичқириб юборишди:

– Яшанг, балли!

Уларнинг ғўлдираган овози чолни ҳушига келтирди. У эркакларга ғазаб билан қараб қўйди.

«Мана, ўша ярамаслар! – деган ўй урилди юрагига. – Мана улар! Лекин буларнинг қайсиниси? Шу уч олифтадан қай бири қизимга эга чиқди экан? Сип-силлиқ бўлиб атир сепиб олганини қаранг бу такасалтангларнинг! Бизлар буларнинг ёшида идорада йиртиқ-ямоқ шим кийиб ўтирардик. Харидорларнинг остонасига бош уравериб, чипта кавушимиз илма-тешик бўлиб кетарди. Ким билсин, балки оталари ҳалиям шулар одам бўлсин, деб эртаю кеч пешона терини тўкиб пул ишлаш азобида ётгандир. Булар бўлса дунёнинг айшини суриб, таралабедод қилиб юрибди. Баданлари ҳам офтобда қизариб кетибди, сурбетлик билан илжайиб туришларини айтмайсизми. Дуч келган олифта қизга сал хушомад қилса бас, ошиғи олчи. Нимагаям келишган, хушчақчақ бўлмасин. Аммо буларнинг қайси бири ўша? Ахир, биттаси ҳозир ҳам қизимни хаёлан ечинтириб, маза қилиб танглайини такилатиб турибди-ку! Ҳа, у қизимнинг ҳар бир тукигача кўрган, мана ҳозир ҳам кечаси тагин бирга бўлишини ўйлаб, кўз қисаётгандир. Ярамас, тентак! Итдек ўлдириб ташлайман!»

Майдончада турганлар уни пайқаб қолишди. Қизи жилмайганча чол томонга қараб ракеткасини силкиб қўйди. Эркаклар таъзим қилишди. Чол ҳеч кимнинг саломига алик олмади. Фақат ғурур билан жилмайиб турган қизига қовоқлари шишиб кетган, қон тўлган кўзлари билан тикилиб тураверди. «Яна илжаяди-я, беҳаё! Балки ўша ифлос ҳам бу қари, аҳмоқ жухуд ниманинг фаҳмига борарди, тун бўйи тўшагида хур-

рак отиб чиқади. Мияси ачиган чол нималар бўлаётганини билсайди», деб илжаяётгандир. Ҳа-ҳа, биламан. Сизлар тупукни босиб олишдан ҳазар қилгандай мени четлаб ўтасизлар. Лекин қизим-чи? Ёқимтой қизча сенларнинг хизматингга тайёр. Онаси... рост, онаси семиз, қўпол. Пардоз-андоз билан одам бўлиб юрибди. Аммо ҳалиям қўлга илинаверади. Сўрасанг йўқ демайди... Рост, итлар, сенларнинг ўйлаганинда жон бор. Ахир уларнинг ўзи сенларнинг кетингда илашиб юрибди-ку... Бировнинг юраги абгор бўлаётгани билан сенларнинг нима ишинг бор. Ўзларинг вақтичовлик қилсанг, анави суюқоёқларни хушнуд этсанг бўлди-да... Қани энди револьвер билан қоқ пешонасидан отиб ташласам, қамчи билан савалаб хумордан чиқсам. Нимаям қилардим. Сенларнинг ўйлаганинг рост. Ҳеч ким бундоқ қилмайди. Сўлагини ичига ютган итдек аламимни, ғазабимни ичимга ютишдан бошқа иложим йўқ. Қўрқоқлик қиляпсан, қари аҳмоқ. Нимага беҳаё қизингнинг қўлидан судраб уларнинг орасидан олиб чиқмайсан. Ўз ёғингга ўзинг қоврилиб мум тишлаб турибсан, қўрқоқсан, юраксизсан, қўрқоқсан!»

Чол майдон четидаги сим тўрни чангаллаб олганча ғазабдан титрарди. Тўсатдан ерга тупурди-да, гандираклаганча чиқиб кетди.

Чол шаҳарча кўчалари бўйлаб тентираб борарди. Бирдан у дўкон витринаси олдида тўхтаб қолди. Дераза ортида ранг-баранг пирамида шаклида ва зиначали куббаларга ўхшатиб дид билан тахлаб қўйилган турли-туман майда-чуйдалар кўзга ташланарди. Улар орасида туристлар учун керак бўладиган ҳамма нарса – эркаклар кўйлаги ва қармоқлар, блузкалар ва илмоқлар, бўйинбоғлар, китоблар, ҳатто печеньегача бор эди.

Лекин чол мана шу қимматбаҳо ва чиройли майда-чуйдалар орасига ташлаб қўйилган ёлғиз бир нарсага – учига темир қопланган йўғон таёққа қараб турарди. Бундай таёқни маҳкам ушлаб бир урсами...

«Ўлдираман, итни!» – деб ўйлади чол алаҳлаган одамдек, деяри ҳузурбахш бир туйғуда ёниб. У дўконга кирди-да, ҳар ер ҳар ерида бутоқ кўзлари бўртиб турган оғир чўқморни арзимаган пулга сотиб олди. Таёқ дастасини кафтига қисиши билан кучига куч қўшилганини сизди. Ахир ҳар қандай қурол ҳам жисмоний ожиз кишида маълум даражада ўз-ўзига ишонч уйғотади-ку! Чол таёқни қаттиқ қисиб олган, қўл мускуллари таранг тортилаётганини сезиб турарди. «Ўлдираман... ўлдираман итни!» – деб қайтарарди ўзига ўзи. Унинг оғир, ҳар лаҳзада қоқилаётган қадамлари беихтиёр қатъийроқ, текисроқ бўлиб борарди. У бошини баланд кўтарганча чаққон борар, йўқ, соҳил бўйлаб юриб эмас, югуриб, нафаси қайтганча, терга ботганча келар эди. Шу тобда у тез юрганидан, ниҳоят, ғазаби юзига тепганидан терлаб кетганди. Титроқ қўллари таёқнинг каттакон думалоқ дастасини ҳадеб қисарди.

Шу алпозда у салқин айвончанинг кўкиш соясига кириб борди-да, кўзлари билан нотаниш душманини ахтара бошлади. Ҳа, у адашмаган эди. Бурчакда қулай тўқима креслога ястаниб олганча хотини, қизи ва кунда-шунда уч эркак содали вискини найчадан шимириб, шодон гап сотиб ўтиришарди. «Қайси бири ўша? – деб ўйлади у таёқни кафтига маҳкам қисиб олганича. – Қайси бирининг бошини мажақлаб ташлай. Қайсинисининг, қайсининг?.. Лекин Эрна унинг кўзларидаги маънони тушуниб қолди шекилли, илдам турганича қаршисига югуриб келди.

– Қаёқда қолдинг, дадажон? Биз ҳамма ёқни қидириб чиқдик. Биласанми, жаноб фон Медвиц автомобилда сайр қилишга таклиф қиляпти. Дезенцаногача борамиз, бутун кўлни айланиб чиқамиз. – У эрқаланиб чолни столча томонга туртди. Чамаси, отам таклиф қилишгани учун ташаккур айтади, деб ўйлаган бўлса керак.

Эркаклар чол билан саломлашиш учун сертакалуф қиёфада ўрниларидан туришди. Чол қалтираб кетди, лекин у ёнгинасида қизи турганини сезар, мулойим эркалигини ҳис қилар, бу эса унинг қатъиятини пучга чиқарарди. Унинг иродаси синди. Чол ўзига узатилган кўлларни кетма-кет қисиб кўйди-да, индамасдан ўтирди. Чўнтагидан сигара олиб, юмшоқ тамакини газаб билан чайнай бошлади. У келганда тўхтаб қолган французча суҳбат тағин давом этди, ора-сира қаҳқаҳа овозлари янграй бошлади.

Ғужанак бўлиб олган чол, индамай ўтирар, сигарани шундай куч билан чайнардики, тамакининг жигар ранг суви тишларини қорайтириб юборди. «Ҳа, улар ҳақ, минг марта ҳақ... – деб ўйларди у. Ўша аблаҳ менинг башарамга тупуриб юборса арзийди. Ахир мен унинг кўлини қисдим-ку! Шу учаловидан бири – ўша ярамас эканлигини била туриб, битта стол қаршисида хотиржам ўтирибман. Ҳатто уролмадим ҳам. Йўқ, мен унга назокат билан кўлимни чўздим... Улар менинг устимдан кулишга ҳақи бор, тамомила ҳақи бор. Худди мен бу ерда йўқдек, алақачон гўрда ётгандек. Бемалол гаплашишларини қара! Ахир уларнинг иккови ҳам – Эрна ҳам, онаси ҳам французча биттаям сўз тушунмаслигимни жуда яхши билишади-ку! Ақалли икковидан бири йўлига бўлса-да, мени бу шармандали аҳволда қолганимни кўра туриб, бир оғиз гапирмади-я...

Менга парво қилмасликка уринишяпти. Улар наздида мен бир хокисоргина эмас, халақит бериб турган думга ҳам ўхшайман. Мендан ҳазар қилишади, уялишади. Фақат пул берганим учун чидаб ўтиришибди. Ҳа, пул-а, ифлос, жирканч пул-а! Худонинг қаҳрига учрагур шу пулларни бериб уларни йўлдан оздирдим. Ҳей, хотиним, ҳей, пушти камаримдан бино бўлган жувонмарг қизим, менга бир оғиз сўз қотсаларинг-чи, ақалли бир оғиз-а...

Йўқ, мана шу такасалтанглардан, олифталардан кўзларингни узолмаяпсанлар... Ҳар гапига қийқир-

гудек бўлиб кулаётганингни қара... Мен бўлсам... чидаб ўтирибман. Ҳиринглашларингга кулоқ солиб, гарангман... Муштлаб абжағингни чиқариб ташлаш ўрнига, чидаяпман. Йўқ, кўз олдимда ҳар хил ҳунар чиқаришидан илгари мана шу таёқ билан урайми, тирқиратиб юборайми... Қизиқ... ҳаммасига йўл қўйиб, аҳмоқ бўлиб жимгина ўтирсам-а... Кўрқоқ ... юраксиз, кўрқоқ!..»

– Рухсат этинг, – деди италян офицери чала-ярим немис тилида ва чолнинг зажигалкасига қўл чўзди.

Чуқур хаёллардан ўзига келган чол чўчиб тушди ва ҳеч нимадан ҳадиксирамай, тикилиб турган офицерга ғазаб билан қараб қўйди. Вужудини чидаб бўлмас нафрат эгаллади, титроқ қўллари беихтиёр таёқни қисди. Лекин шу ондаёқ лаблари қийшайиб, маъносиз бир қиёфада илжайиб қўйди.

– О, албатта рухсат бераман, – деди у кескин, бўғиқ товушда. – Албатта, ҳе-ҳе, ҳе... ҳаммасига рухсат бераман... нима хоҳласангиз ўшанга... ҳе-ҳе-ҳе, менда нимаики бўлса ҳаммаси сизники... Менинг олдимда нима хоҳласангиз ҳаммасини қилишингиз мумкин.

Офицер унга ҳайрат билан қараб қўйди. Тилни яхши билмагани учун чолнинг ҳамма гапларини тушунмади. Лекин чолнинг бемаъни илжайиши уни ҳайрон қолдирди. Немис беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Иккала аёлнинг ранги докадек оқарди. Ўртага момақалдироқ олдида бўладигандек таранг сукунат чўқди.

Лекин чолнинг ғазабли илжайиши тезда ғойиб бўлди: таёғи қўлидан сирғалиб тушиб, калтак еган итдек букчайиб қолди. Ўзининг жасоратидан кўрқиб ноқулай аҳволда кулиб қўйди. Эрна оғир сукунатни бузиш учун шоша-пиша алланима деди, немис барони ясама кўтаринкилик билан жавоб қайтарди ва орадан бир неча дақиқа ўтгач, узилиб қолган сўзлар тағин хотиржам чулдираб кетди.

Чол шодон гап сотаётган бу одамлар ўртасида чуқур хаёлга ботганча индамай турарди. Четдан қараганда

ухлаб қолганга ўжшарди. Қўлидан сирғалиб тушган таёқ оёқлари остида ётар, кафтига қўйиб олган боши борган сари оғирлашар, лекин унга ҳеч ким эътибор бермасди: унинг ғамгин сукунати устидан сўз тўлқинлари шовиллаб ўтар, ора-сира ҳазил кетидан кулги кўпиклари қайнаб чиқар, у эса чексиз-адосиз уят ва ғам-андуҳ денгизининг қоп-қора тубида қимир этмай ётарди.

Эркаклар ўринларидан туришди. Эрна шоша-пиша уларга эргашиди. Бир оздан кейин онаси ҳам шошилмай шундай қилди. Улар тўдалашиб меҳмонхонага йўл олдилар. Мудраб турган чолга алоҳида таклиф қилишни лозим топмадилар. Чол атрофи бирдан бўм-бўш бўлиб қолганини ҳис қилиб, кўзини очди. Одатда киши кечаси ухлаб ётганида устидан кўрпа сирғалиб тушиб кетиб, яланғоч бадани совқотиб қолса, шундай бўлади. У беихтиёр бўш креслоларга қараб қўйди. Лекин бу пайтда меҳмонхонадан жазнинг кескин овози янграй бошлаган, кулги ва хушомадли ҳайқириқ товушлари эшитиларди. «Танца қилишяпти! Ҳа, танца қилиш, тиним билмай танца қилиш уларнинг кўлидан келади. Қайта-қайта қонини қизитишади, беҳаёларча бир-бирининг пинжига киришади. Кейин қарабсизки, мақсадига ҳам етишади. Такасалтанглар, аҳмоқлар кечқурун ҳам, кечаси ҳам, кундузи ҳам танца қилиб хотинларнинг бошини айлантиришади».

Чол яна ғазаб билан таёғини қўлига олди-да, уларнинг орқасидан судралиб кетди, эшик олдида етгач эса тўхтаб қолди. Барон рақс тушаётганларни кўриш учун рояль олдида ярим бурилганча ўтириб, мода бўлган Америка қўшиғини чала-чулпа чалар, Эрна офицер билан танца тушарди. Узун оёқли граф Убальди эса унинг хўппасемиз кампири билан анчагина қийналиб ўртада айланарди. Лекин чолнинг кўзи Эрна билан офицерда эди. Бу такасалтанг худди ўзиникидек қизининг елкаларига енгилгина урганча ўғринча қўл ташлаб олганини қара.

Қизи ҳам унинг бағрига кириб кетгудек бўляпти-я! Шундоққина кўз ўнгида эҳтиросларини бир амаллаб босиб бир-бирига ёпишиб туриши-чи. Ҳа, бу ўша. Уларнинг ҳар бир ҳаракати шундан дарак бериб турибди. Ҳа, бу ўша, бошқаси бўлиши мумкин эмас. Чол унинг ярим юмуқ кўзларида яна ҳам тўлиқроқ роҳатнинг порлаб турган хотирасини уқиб олди. Ҳа, мана ўша ўғри. Ҳозир ҳилпираб турган енгилгина кўйлак остида яшириниб турган нарсани кечаси эҳтирос билан силаган шу! Чол беихтиёр қизи томонга бир қадам ташлади. Шу тобда у офицернинг қўлидан қизини юлқиб олмоқчи эди. Лекин қизи у томонга қайрилиб қарамади ҳам. У бутун вужуди билан куй оҳангига берилиб кетган, ўзини бошқариб бораётган қўлнинг ҳар бир ҳаракатини сезиб турар, оғзини ярим очиб, бошини орқага ташлаганча куй оқимида ҳушсиз одамдек оқиб борар, маконни ҳам, замонни ҳам ҳис қилмас, қизариб кетган ғазабнок кўзларини ундан узолмай безгак тутгандек қалтираб, энтикиб турган чолни сезмасди. У фақат ўзини, жўшқин куйга мос ҳаракат қилаётган ёш баданини сезарди холос. У фақат ўзини ва яқингинада турган эркакнинг иссиқ нафасини, қучиб олган кучли қўлларини сезар, мана шу туйғуга пешвоз чиқиб унинг ёлиб кучига таслим бўлишга қарши курашарди. Чол ҳам буларнинг барчасини аламли бир сезгирлик билан пайқаб турарди. Қизи айлана-айлана ундан узоқлашган сари уни бир умр йўқотиб кўяётгандек бўларди.

Куй айни қизиб турган пайтда сими узилган тордек тўсатдан тўхтади. Барон ўрнидан сакраб турди-да, кулганча французчалаб гапирди:

– Бўлди, мен сизлар учун чалиб бердим. Энди ўзим ҳам танца тушгим келяпти.

Жуфтлашиб танца тушаётганлар унга жавобан шодон кулишганча ажралишди, кичкинагина давра уйнинг ҳар томонига тарқалиб кетди.

Чол ўзига келди: нимадир қилиши, бир нима дейиши керак! Овсар одамдек бир чеккада турмаслиги, аҳмоқ бўлиб кетмаслиги керак! Хотини салгина энтикканча, аммо афтидан ғоят мамнун қиёфада унинг ёнидан ўтиб кетди. Кўнгилдаги ғазаб чолнинг бир қарорга келишига ёрдам берди. У тўсатдан хотинининг йўлини тўсди.

– Юр! – деди у кескин оҳангда. – Мен сен билан гаплашиб олишим керак.

Хотини унга ҳайрат билан қаради. Чолнинг қони қочган юзидан тер қуйилар, кўзлари аланг-жалаанг эди. Нимага энди худди шу пайтда халақит бериши керак экан? У бирон-бир баҳона топиб қутулиб қўя қолиш учун оғиз очган эди, лекин чолнинг хатти-ҳаракатларида қандайдир ғайритабиий, одамни чўчитади-ган нарса борлигини пайқаб қолди-ю, боягина ғазаби кўзиганини эслаб, истар-истамас кетидан эргашди.

– Excusez, monsieurs, un unstant¹, – деди у эркаклардан узр сўраб. «Ўшалардан кечирим сўраяпти-я, деб ўйлади чол ўкинч билан. – Улар-чи, столдан туриб кетишаётганида мендан узр сўрашмаганди-ку! – Улар мени ит деб хаёл қилиб, хоҳлаганча тепкиласа бўлаверади, дейишяпти. Мен эса чидаяпман, демак улар шундай дейишга ҳақли».

Хотини қошини чимирганча ундан гап кутар, чол эса муаллим қаршисида турган ўқувчидай гапиришга журъат этолмасди.

– Нима гап? – сўради хотини ниҳоят.

– Мен хоҳламайман, хоҳламайман, – деб ғулдиради чол овози титраб. – Мен... мен... бу одамлар билан гаплашишларингни хоҳламайман...

– Қайси одамлар билан? – сўради хотини ҳақоратланган одамдек жаҳл билан чолга талмовсираб қараб.

– Анавилар билан, – чол ғазабланиб меҳмонхона томонга боши билан имо қилди, – булар менга ёқмайди, хоҳламайман.

¹ Кечиринг, жаноблар, бир дақиқага (франц.).

– Нимага?

«Ҳамиша шунақа ҳокимона оҳангда гаплашади, – деб ўйлади чол алам ичида, – худди мен хизматкоридай». Кейин ҳаяжондан тутила-тутила давом этди:

– Сабаби бор... Жуда жиддий сабаби бор. Менга ёқмаяпти. Мен Эрнанинг бу одамлар билан гаплашишини хоҳламайман... Мен ҳаммасини тушунтириб ўтиришга мажбур эмасман.

– Ундоқ бўлса – ғоят афсус, – деди хотини кибр билан. – Лекин мен уйимизда ўралашиб юргандан кўра, ниҳоятда одобли ва ҳурматга сазовор шу йигитлар даврасида бўлиш яхшироқ деб ҳисоблайман.

– Ҳурматга сазовор йигитлармиш! Булар бориб турган такасалтанглар, билдингми! Булар... булар, – чол гапиролмас, алаmidан томоғи хиппа бўғилиб қолган эди. У тўсатдан ер тепинди. – Мен хоҳламайман, ман этаман, билдингми?

– Йўқ, – деди хотини хотиржамлик билан, – мен ҳеч нимага тушунолмаяпман. Ҳайронман, нега энди қизнинг тинчини бузишим керак экан?

– Тинчини эмиш! Тинчини! – Чол калтак егандек қалқиб кетди. Юзи ёниб пешонасидан муздек тер қалқиб чиқди. Суяниб қолиш учунми, уриш учунми, кўлини таёқ томонга чўзди. Аммо таёқни унутиб қолдирган экан. Бу уни дарров ҳушига келтирди. Ўзини босиб олди. Бирдан юрагига илиқ қон югурди. У хотинининг ёнига келиб кўлларидадан тутмоқчи бўлди. Овози юмшаб, деярли ўкинч оҳангида гапира бошлади:

– Қулоқ сол. Сен мени тушунмаяпсан... ахир мен ўзим учун сўраётганим йўқ-ку... ўзимгамас... Бу менинг сендан сўраётган биринчи илтимосим: кетамиз. Флоренцияга, Римга, қаёққа десанглар борамиз, мен ҳаммасига розиман. Ўзларинг айтинглар. Қаёққа десанглар, қаёққа хоҳласанглар... Фақат бу ердан кетамиз. Илтимос қиламан сендан. Кетамиз, бугуноқ кетамиз. Мен бунга ортиқ чидолмайман, чидолмайман...

– Бугун? – хотини ҳайрат билан унга қараб қовоғини солди. – Бугун кетамиз дейсанми? Бу қандоқ хом-хаёл гап. Бу одамлар сенга ёқмагани учун, бор-йўғи шунинг учун кетамизми? Ундоқ бўлса, улар билан кўришмай қўя қол. Ким сени мажбур қиляпти.

Лекин чол кетмади. У ночор қиёфада хотинига икки қўлини чўзиб, илтижо қилди.

– Мен чидолмайман. Эшитяпсан-ку, чидолмайман, чидолмайман. Нималигини сўрама... Илтимос... Лекин ишонсанг-чи, ахир, тоқатим қолмади... Ақалли умримда бир марта, бир мартагина менинг ҳам гапимга киринглар.

Кўшни хонада яна рояль даранглаб кетди. Хотин алаmidан қийнаlib кетаётган эрига ачингандек қараб қўйди. Шу тобда унинг юзи қизариб кетган, кўзлари шишган, қисқа енгидан чиқиб турган қўллари титраётган бу кичкинагина семиз одам шундай кулгили аҳволга тушгандики, унинг аянч қиёфасини кўришнинг ўзи офир эди. Аммо хотин юрагининг бир бурчида уйғонган шафқат туйғусини босиб, совуққина жавоб берди.

– Йўқ, иложи йўқ. Бугун биз улар билан машинада сайр этамиз, деб ваъда қилганмиз... Уч ҳафтага деб ижарага жой олиб қўйиб, эртага кетсак, масхара қилишади... Кетишимизга бирон-бир сабаб ҳам йўқ... Мен шу ерда қоламан, Эрна ҳам...

– Мен кетаверсам бўлади-а? Мен бу ерда... бу ерда мен... Сенларнинг кўнгилхушлигингга халақит беряпман. Шундайми? – қичқирди чол овози хириллаб. У шартта қаддини ростлади, қўллари мушт бўлиб туғилди. Пешона томирлари бўртиб кетди. Чамаси, у нимадир дегиси ёки нимадир қилгиси келарди. Лекин индамай силтаниб бурилди-да, гавдасини у оёғидан бу оёғига ташлаганча, майда одимлар билан зина олдига борди. Орқасидан биров қуваётгандек шоша-пиша зинапояларни тез-тез босиб чиқиб кетди...

Чол ҳарсилларди. Тезроқ ўз хонасига ета олса, танҳо ўтириб, ўзига келса, ҳушини жойига келтириб олсай-

ди! Мана, у ниҳоят юқори қаватга чиқди. Чиқди-ю, тўсатдан унинг ичини аллаким ўткир тирноқлари билан чангаллаб олгандек ранги оқариб, деворга суяниб қолди. О, қуриб кетсин бу даҳшатли оғриқ! Бақириб юбормаслик учун тишини-тишига босиб инграр, санчиқ алаמידан ғужанак бўлиб олганди.

У нима бўлаётганини дарҳол тушунди. Жигар оғриғи тутиб қолганди. Кейинги йилларда бу касал тез-тез кўзиб турарди. Лекин ҳеч қачон ҳозиргидек қаттиқ азоб чекмаган эди. «Ортиқча ҳаяжонланманг, – деб ўйлади у врачнинг маслаҳатини эслаб. Лекин оғриқ азобига қарамай яна ғазаб билан ўз-ўзини қийнай кетди. – Ҳаяжонланманг, ташвиш чекманг, эмиш. Айтишга осон. Бошига шундай иш тушса, ташвиш чекмай кўрсин-чи ўша жаноб профессорнинг ўзи ҳам. Оҳ... оҳ...»

Ўтли тирноқлар яраланган юрагига яна ҳам ботар, чол эса бор овози билан инграр эди. У хонасига бир амаллаб етиб бориб эшикни очди-ю, диванга йиқилиб, ёстиқни тишлаганча ётиб қолди. Оғриқ анча пасайгандай бўлди. Қизиб кетган тирноқлар энди унинг ярасига аввалгидек чуқур ботмасди. «Компресс кўйиш керак, – деб ўйлади у. – Дори томизиб ичсам, дарров қайтади». Лекин ёнида унга ёрдам берадиган ҳеч кими йўқ эди, ҳеч ким. Нариги хонага ёки ақалли қўнғироқ тугмасигача етиб боришга эса кучи етмас эди.

– Ҳеч ким йўқ, – деб ўйлади у ўксиниб. – Бир кунмас, бир кун итдай ўламан-кетаман... Сезиб турибман, оғриётган жигарим эмас. Ажалим етганга ўхшайди. Энди ҳеч қандай профессор ҳам, дорилар ҳам асраб қололмайди. Олтмиш бешда оғриган одам тузалмайди. Ич-ичимни эзфилаётган оғриқ – бу ажал. Қолган икки-уч йиллик умрим эса ўлиш бўлади. Секин-секин ўлиш... Лекин қачон, қачон яшадим ўзи? Қачон инсонларга ўхшаб турмуш кечирдим? Шу ҳам ҳаёт бўлдими? Умр бўйи шу лаънати пулнинг кетидан қувдим! Уни ҳам бошқалар учун йирдим. Энди улар менга

ёрдам бера олармиди? Ҳа, менинг хотиним бор эди. Уни қиз олганман, яхши кўриб уйланганман. У туғиб берди. Неча йиллар бир ёстикқа бош кўйиб яшадик, бир ҳаводан нафас олдик. Энди-чи? Унинг турқини ҳам, овозини ҳам таниёлмай қолдим. У менга бегона одамдек гапиради. Ҳаётиму туйғуларим, ўйлаган ўйлариму, азобларим билан иши йўқ. У алақачон бегона бўлиб кетган. Меҳру оқибатлар қаёқларда қолди? Қаёққа қойиб бўлди? Қизи-чи? Кези келганда йўртаклаб ўстирдим, янгича яшашга интилдим, пешонангга битилган ёруғ кунлар ҳам келади, ўлсанг ҳам орқангда чироғингни ёқадиган боланг бор, дедим ўзимга-ўзим. У бўлса кечалари кўзимни шамғалат қилиб эркаклар билан ётиб юрибди... Бўлди, энди ўлсанг орқангда қоладиган одам йўқ. Бошқалар учун мен ўлиб бўлганман. Э худо, ўзинг мадад қил, ҳеч қачон ҳозиргидек ғариб бўлмагандим!»

Шафқатсиз оғриқ ҳамон чолнинг баданини ғижимлаб кўяр, кейин бир оз кўйиб юборар, аммо бошқа бир нарса унинг чаккаларини борган сайин кучлироқ қисарди. Хаёллар, қизиб кетган чакмоқ тошлар сингари бераҳмлиқ билан пешонасини ёндирадди. Энди бундан қутула олмайди. Чол сюртуғи билан жилетининг тугмаларини ечди. Қаппайиб кетган кўйлаги остида қорни лопиллаб турарди. У оғриётган ерини кўли билан авайлаб босиб кўйди. «Бор-йўғим фақат шу, – деб ўйлади у, – ўша иссиқ тери остида, ичимда оғриётган нарсагина меники. Фақат ўша нарса менга тегишли. Бу менинг касалигим, ажалим... Фақат шу нарса ўзимники... Йўқ, энди коммерция маслаҳатчиси ҳам, хотини ҳам, қизи ҳам, пули ҳам, идораси ҳам – ҳаммаси адои тамом бўлди. Менинг бор-йўғим бармоқларим тегиб турган шу қорниму ичимни ёндириб юбораётган бедаво оғриқ... Қолганлари ўткинчи гаплар. Энди уларнинг мен-чун ҳеч бир аҳамияти йўқ. Бу азобу ташвишларим эса ёлғиз ўзимники. Улар энди мени тушунишмайди, мен ҳам уларни тушунмайман.

Мен бутунлай ёлғизман, ғарибман. Буни ҳеч қачон бунчалик очиқ-ойдин ҳис қилмагандим. Афсуски, энди, ажалга рўпара келиб қолганимда билдим. Ёшим олтмиш бешга кирганда, эрта-индин ўлишим муқаррар бўлиб қолганда сездим, жуда кеч сездим. Анави шармандалар бўлса танца тушиб, вақтичоғлик қилиб, илакишиб юришибди. Бутун умримни шу яхшиликни билмайдиган, одам қадрига етмайдиганларга сарфлаганимни, ўзим эса бир дам ҳам рўшнолик кўрганимни энди тушундим. Бор-е, менга нима, нима ишим бор улар билан? Ўз отасини, жуфти ҳалолини ўйламаган имонсизлардан шафқат тилагандан кўра, ўлганим афзал эмасми?»

Оғриқ пасая бошлади. Оловли тирноқлар энди унчалик азоб бермас, лекин ниманидир сезиб турарди. Бир нарса уни бўғиб келар, ичини таталарди. Чол кўзларини юмганча ётар, ўзида бўлаётган аллақандай ўзгаришга диққат билан қулоқ соларди. Назарида қандайдир бегона, кўзга кўринмас бир куч аввалига ўтқир, кейин эса тўмтоқ бир қурол билан унинг ичинини таталар, баданининг қайсидир толаларини битта-битта суғуриб ола бошлаган эди. Оғриқ тўхтаганди. Бояги даҳшатли азоблар ҳам йўқ эди. Аммо ичида нимадир эзилиб оқар, нимадир ўла бошлаганди. У нимаики билан яшаган бўлса, ниманики севган бўлса, бариси мана шу – оҳистагина ёнаётган оловда куйиб кўмирга айланиб, кул билан қопланганча, бепарволикнинг зулмат тўла ёпишқоқ балчиғига чўкиб борарди. Чол ғира-шира сезиб турарди: нимадир бўляпти. У мана шу ерда – диванда ётиб ўз ҳаётини армон билан эслаётган бир пайтда нимадир рўй беряпти. Нимадир адо бўлди. Нима ўзи? Чол ҳамон жимгина ётганча қулоқ соларди.

Юрагининг сўниши чолда ана шундай бошланди.

Чол нимқоронғи хонада кўзларини ярим юмиб ётарди. Аста-секин унинг кўзи илинди. Хиралашган тасавурида тушидами, ўнгидами, аллақадеридан,

қандайдир кўз илғамас ярасидан алланечук намжуш, иссиқ бир нарса силқиб чиқиб, томирларига қуйилаётгандек, қонига қўшилиб кетаётгандек, аммо ташқарига эмас, ичкарига оқиб кираётгандек туюларди. Лекин яраси оғримас, унинг қаердалигини ўзи ҳам билмас эди. Йўқ, унинг ҳеч қаери оғримас, бу ҳолат секин, жуда сокинлик билан рўй берарди. Унсиз, илиқ кўз ёшига ўхшаш томчилар тўппа-тўғри юрагига томарди, аммо унинг юраги заррача ҳам парво қилмас, шу бегона томчиларни лаблари билан сассизгина сўриб олаётгандек бўлар, ҳар дақиқа оғирлашиб-оғирлашиб борарди. Мана, у йириклашиб, шишиб кетди. Кўкрак қафасига сиғмай ҳам қолди. Ана, у ўз оғирлиги билан пастга қараб осилиб тушиб боряпти, тўқималарни парчинлаб, таранг тортилган мушакларини силтаб ташляпти. Яраланган, каттакон юрак борган сайин чидаб бўлмас даражада сўрилиб, кўксига тикилиб қоляпти. Бирдан... бирдан, оҳ... шундай оғриқ бошланди-ки! Ақл бовар қилмас даражада оғирлашиб кетган юрак жойидан силжиб, секин-аста пастга тушиб кетяпти. Бирданига эмас, силтаниб эмас, оҳистагина, майингина узилди-да, энди пастга тушиб боряпти. Тепадан отилган тош ёки пишиб шохидан узилган мевага эмас, йўқ, оғир, намжуш булут парчасига ўхшаб мавҳум бир бўшлиқ томон сузиб кетяпти. Танидан чиқиб, алақандай зулмат қўйнига сингиб боряпти. Тўсатдан даҳшатли сукунат чўкди. Ўша ер бўм-бўш, совуқ ва ваҳимали бир нарсага айланиб қолди. Энди юракнинг уриши эшитилмас, бояги илиқ томчилар томмас, ҳаммаси ўлган, жимиб қолган эди. Кўтарилиб-тушиб турган кўкрак ичида ўша қўл етмас бир нарса ўзининг қора тобутида ётганга ўхшарди.

Чол уйқу аралаш ўзини алаҳлатаётган бу чуқур саросимани шу қадар аниқ сездики, уйғониши билан юраги борми ёки йўқлигини аниқлаш учун беихтиёр чап кўксини ушлаб қўйди. Худога шукур! Унинг бар-

моқлари остида нимадир секин, тартибсиз гупиллар, лекин бари бир бу бўғиқ гупиллаш бўшлиқдан келаётгандек, юрак эса ўз ўрнида йўқдек туюларди. Чол ғалати бир нарсани ҳис қилар, гўё танаси юрагидан ажралиб кетганга ўхшарди. Энди уни ҳеч қандай оғриқ безовта қилмас, азобланиб келган асабларини қақшатмас, бутун вужуди қотиб қолганга ўхшарди. «Бу қанақаси бўлди? – деб ўйлади чол. – Ҳозиргина чидаб бўлмас азобда тўлғанаётгандим, ичимда нимадир ёниб кетаётгандек, бир нима бўлаётган эди-ку. Асабимнинг ҳар бир толаси қақшаётганди-ку! Менга нима бўлди?» У ўзининг вужудидаги бўшлиққа қулоқ тутди: бирон нарса узилиб кетмадимикин? Лекин ҳеч қандай товуш эшитилмас, қоннинг оқиши ҳам, юракнинг уриши ҳам сезилмас, ҳаммаси бўшлиққа сингиб кетган эди.

У қулоқ солиб ётаверди-ётаверди: йўқ, ҳаммаси тамом бўпти, ҳаммаси сўнибди. Қилт этган товуш йўқ. Энди ҳеч нима томоғидан бўғмай кўйди, ҳеч нима қисилмайди, азоб ҳам бермайди. Ўша азоб бераётган жой ёниб кулга айланган дарахтнинг ўзагидек қоп-қора ва бўм-бўш бўлиб қолганга ўхшайди. Чолнинг томирларида қон шу қадар унсиз айланардики, назарида, ўзини-ўзи ўлиб қолган ёки алақайси ери ўлган деган хаёлга борди. Ўзининг бадани ўзига ўликниқидек совуқ туюлгани учун чол иссиқ кўлларини бирон жойига теккизишдан чўчир эди.

Чол зўр бериб тинглар эди. Кўл томондан келган соат занги садоларини эшитмас, оқшом қуюқлашиб бораётганини билмас эди. Тун ёпирилиб келар, оқшом қоронғиси хонадаги нарсаларни аста-секин зулмат пардасига ўраб борарди. Ниҳоят, деразанинг бир чеккасидан кўриниб турган осмоннинг бир парча оқиш бўлаги ҳам сўнди. Чол ўзини ўраб олган тун зулматини пайқамас эди. У фақат ўз зулматини ўйлар, ўзининг ички бўшлиғига қулоқ солар, ажалини кутгандек ўша бўшлиқдан овоз кутарди.

Тўсатдан кўшни хонага шодон кулги садоси ёпирилиб кирди. Қия очиқ эшикдан чироқ нури сачради. Чол кўркув ичида сакраб туриб кетди. Хотини билан қизи келди. Ҳозир улар диванда ётганини кўриб қолиб, сўроққа тутишади. У шошилиб жилети билан сюртугининг тутмаларини қадади. Ҳушидан кетиб қолганини улар билиб нима қилади. Нима иши бор уларнинг?

Аммо она-бола чолни излашмади. Улар шошилишаётгани кўриниб турарди. Шошининг занг товушлари учинчи марта янграб, кечки овқатга чорлар эди. Чамаси, улар кийинишяпти шекилли. Чол эшик тирқишидан она-боланинг ҳар бир ҳаракатини сезиб турарди. Ана, улар жавон тортмасини очиб-ёпишди, узукларини олиб мармар умивальникнинг супачасига жаранглатиб кўйишди, ботинкаларини тарақлатиб ечиб ташлашди. Ана, бир нафас тиним билмай бир-бирларига гап маъқуллашяпти. Уларнинг ҳар бир сўзи, ҳар сўзнинг ҳар бир бўғини чолнинг динг қулоқларига ўлим азобини берувчи аниқлик билан эшитилиб турарди. Улар аввалига ўз жазманлари тўғрисида гапиришди, уларни масхара қилиб кулишди, сайр қилишаётганда рўй берган қизиқ воқеани эслашди, шошиб ювиниб-таранганча ўзларига оро бераётиб, бир-бировига қисқа-қисқа гап ташлаб кўйишди. Кейин бирданига гап чолга кўчди.

– Дадам қаёқда қолди? – деб сўради Эрна отасини шунчалик кечикиб эслаганидан ўзи ҳам ҳайрон қолиб.

– Қаёқдан билай? – деб жавоб қилди онасининг овози. Эрини эслашнинг ўзи унинг жиғига текканлиги товушидан билиниб турарди. – Пастда бизларни кутиб Франкфурт газетасида чиққан биржа бюллетенини юзинчи марта ўқиётгандир-да. Шундан бошқа қизиқадиган нарсаси борми унинг. Бу ерга келганидан буён бирон марта кўлни томоша қилган бўлса отимни бошқа кўяман. Бу ер унга ёқмаётган эмиш. Бугуноқ кетишимизни хоҳлаб қолибди.

– Бугун? Нимага энди? – деган товуши эшитилди Эрнанинг.

– Билмасам. Унинг калласидагини мен қаёқдан билай. Бу ердаги давра уни қаноатлантормаётганмиш. Бизнинг танишларимиз унга ёқмасмиш. Уларнинг даврасига мос эмаслигини ўзи билаётгандир-да... Бетига қарашга тоқатим йўқ. Қачон қарасанг костюми рижимланиб кетган, ёқавайрон. Сенинг гапингга киради, айтиб кўйгин, ақалли кечқурун дурустроқ кийиниб юрсин. Бугун эрталаб бўлса... Лейтенантга ташланиб қолганини кўрдингми? Ер ёрилмади-ю, кириб кетмадим.

– Ҳа-я, нима бўлди ўзи? Сендан сўрайман деб хаёлимдан кўтарилибди. Дадамга нима жин тегди? Ҳеч қачон авзойи бунчалик бузилмаганди... Кўрқиб кетдим.

– Нима бўларди, кайфи бузуқдир-да. Биржаларда нарх-наво тушиб кетган бўлса керак. Балки бизлар французча гаплашаётганимизга жини кўзигандир. Бошқаларнинг қувончини кўролмайдим ўзи. Сизнингми, танца тушаётганимизда дарахт орқасига беркинган қотилдек турганди, эшик олдида. Кетамиз, ҳозироқ кетамиз, эмиш. У кишига шуниси маъқул бўлиб қолибди. Бу ер унга ёқмаса ёқмас. Бизларнинг қувончимизга нега тўсқинлик қилади? Майли, мен унинг инжиқлигига парво қилмайман. Билганини қилаверсин!

Она-боланинг гапи узилиб қолди. Чамаси, улар кечки пардозини тугатишди шекилли, йўлак эшиги очилди, қадам товушлари эшитилди. Включатель шиқиллаб чироқ ўчди.

Чол диванда қимир этмай ўтирарди. У она-боланинг ҳамма гапини эшитди. Қизиғи шундаки, юраги қилт этмади. Яқиндагина чидаб бўлмайдиган азоб бериб кўкрагида чиқиллаб турган соат механизми сокин ва хотиржам бўлиб қолди. Чамаси, синиб қолган бўлса керак. Ҳозиргина юрагига урилган аламдан кўнгли

заррача таъсирлаймади. Унинг ғазаби ҳам, нафрати ҳам кўзимас, ҳеч нима, ҳеч нимаси қолмаган эди. Чол костюмини текислади, зиналардан секин-секин тушиб, хотини билан қизининг олдига худди бегонадек бориб ўтирди.

* * *

Овқат устида чол она-бола билан гаплашмади. Улар эса қисилган мушт каби бу шафқатсиз сукунатга эътибор ҳам бермадилар. Чол улар билан хайрлашмасдан ўз хонасига кирди-да, чироқни ўчириб ётди. Орадан бир оз вақт ўтгач, оқшомни кўнгилли ўтказган хотини келди. Эрини ухлаб ётибди, деб хаёл қилди шекилли, қоронғида ечинди. Кўп ўтмай чол унинг вазмин, текис нафас олаётганини эшитди.

Чол ўзи билан ўзи ёлғиз қолганча кўзларини катта очиб, тун қаърига тикилиб қолганди. Унинг ёнида нимадир ётар ва зулматда чуқур-чуқур нафас оларди. У ўзи билан бир ҳаводан нафас олаётган бу аёл қачондир ёш ва эҳтиросли бўлганини, унга бола туғиб берганини, сирли бир яқинлик билан қон-қонигача ўзига сингишиб кетганлигини эслашга ҳадеб уринарди. У шундоққина ёнида – кўл чўзса етгудек жойда ётган мана шу иссиқ ва юмшоқ тана бир вақтлар ҳаётимнинг мазмуни эди, деган ўйни ўз-ўзига уқтиришга ҳаракат қиларди. Лекин қизиқ, ўтмиш хотиралари унда қилча ҳам туйғу уйғотмади. Кўл тўлқинларининг қирғоқдаги шағалларга урилиб деразадан кириб турган шовиллаши қандай эшитилса, хотинининг пишиллаб нафас олиши ҳам шундай туюлар эди унга. Ҳаммаси тамом бўлган, ҳаммаси ўтиб кетган, тасодифий, бегоналарча бир ёстикдошлик қолганди ўрталарида. Албатта, ҳаммаси тамом бўлган, бир умрга адо бўлганди.

У яна бир марта, атиги бир марта сесканиб кетди: қизининг хонасидаги эшик секин, ўғринча ғийқиллади. «Демак, бугун тагин...» – деб ўйлади у. Аллақачон

жонсиздек бўлиб қолган юраги салгина санчиб кетди. Бир дақиқа юрагининг аллақаери узилаётган асаб толасидек оғриди. Лекин бу ҳам ўтиб кетди. «Билганини қилмайдим, менга нима!»

Чол шундай хаёлга бориб яна ўзини ёстиққа ташлади. Унинг қизиб кетган бошини зулмат энди анча майинлик билан чулғаб олди, қонига меҳрибон, ёқимли шабада уриди. Тез орада қуш уйқусидек зийрак уйқу толиққан онгини хира туманлик сари етаклаб кетди.

* * *

Эртасига эрталаб уйғонган хотини чолнинг кийиниб олганини кўриб:

– Қаёққа? – деб сўради уйқу аралаш.

Чол қайрилиб қарамади ҳам. У хотиржамлик билан тунлик кўйлагини жомадонга жойлар экан:

– Ўзинг биласан-ку. Мен уйга қайттиман. Энг зарур нарсаларни олдим. Қолганини жўнатиб юборарсизлар, – деди.

Хотин кўрқиб кетди. Нима гап ўзи? У эрининг шу алпозда, тишларини ғижирлатиб, совуқ, кескин овозда гапирганини эшитмаган эди. У ўрнидан сакраб турди.

– Наҳотки кетмоқчи бўлсанг? Шошма, бизлар ҳам кетамиз. Эрнага ҳам шундай деганман.

Лекин чол кўнмади. Бетоқатлик билан бошини чайқади.

– Йўқ, йўқ, керакмас. Қолаверинглар, – у хотинига қарамасдан эшик олдига борди. Тутқични ушлаш учун жомадонни ерга қўйишга тўғри келди. Мана шу қисқа бир дақиқа ичида кўп нарсаларни эслади. У ўзга бир эшик олдида харидор билан хайрлашар экан, ҳар сафар молларнинг намунаси солинган жомадонни минг марталаб худди шундай остонага қўйганча кўлини кўксига босиб ўз хизматини тавсия этар эди. Лекин унинг ишлари энди тамом бўлди. Шунинг учун ҳам у хайрлашишни лозим топмади. Чол бир оғиз

ҳам сўз айтмади, хайрлашиш маъносида қараб ҳам қўймади, ўзи билан ўтмиш ҳаёти ўртасида турган эшикни қарсиллатиб ёпди.

Она-бола нима воқеа юз берганини пайқамай қолишди. Аммо чолнинг тўсатдан ва шу қадар кескинлик билан кетиб қолиши уларни ташвишга солиб қўйди. Улар ўша заҳотиёқ Германия жанубидаги шаҳарларига чолнинг кетидан майин, меҳрибонлик оҳанглари билан тўлиб-тошган хатлар ёзиб, рўй берган англашилмовчиликларни батафсил тушунтирдилар. Она-бола чолнинг қандай етиб боргани, саломатлигини суриштиришар, ҳатто чет элдан дарҳол қайтишга ҳам тайёр эканликларини таъкидлашарди. Чол жавоб қилмади. Улар яна хатлар ёзишди, телеграммалар жўнатишди, жавоб бўлмади. Бир хатда пул сўраб ёзишган эди, пул келди. Фирма муҳри босилган пул қоғозида бирор оғиз ҳам салом-алик йўқ эди.

Аҳволнинг бундай мавҳум ва мушкул вазияти уларни тезроқ қайтишга мажбур қилди. Она-бола етиб келадиган кунларини олдиндан маълум қилган бўлсалар-да, вокзалда ҳеч ким кутиб олмади. Уйда ҳам ҳеч нарса тайёрлаб қўйилмаган экан. Хизматчи аёл чолнинг ҳардамхаёллик билан телеграммани столга ташлаб чиқиб кетгани ва ҳеч қандай буйруқ бермаганини айтди.

Кечқурун улар овқатланиб ўтиришганида, ниҳоят, кўча эшик тарақлаб очилди. Она-бола сакраб ўринларидан туриб, чолнинг истиқболига югуришди. Чол уларга ҳайрон қараб қолди. Телеграмма ёдидан чиқиб кетган бўлса керак. Лекин унда ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Биргалашиб емакхонага кирди ва она-боланинг гапларига бепарво қулоқ солиб ўтирди. У ҳеч нима сўрамас, сигарасини жимгина сўрар, саволларга қисқа-қисқа жавоб қилар, кўпинча эшитиб ҳам ўтирмасди. У худди кўзлари очиқлигича ухлаётганга ўхшарди. Кейин қийналиб ўрнидан турди-да, ўз хонасига кириб кетди. Кейинги кунларда

ҳам аҳвол шундай давом этаверди. Қаттиқ ташвишга тушиб қолган хотин эри билан гаплашишга ҳаракат қилар, у қанчалик ёпишса, чол шунчалик қайсарлик билан жавоб беришдан қочар эди. Нимадир чолнинг қалб сандигига қулфланиб қолган, энди уйдагиларнинг унга қўли етмас эди. Чол ҳамон она-бола билан бир стол атрофида ўтириб овқатланар, меҳмонлар келса, меҳмонхонага чиқар, лекин ўз хаёллари билан бўлиб, жимгина ўтираверарди. Энди у ҳамма нарсага бепарво қарар, суҳбат устида чолнинг кўзига кўзи тушган одамнинг юраги ачишиб кетар, негаки, олис бўшлиқларга тикилган бу маъюс кўзлар атрофдаги ҳеч нарсани илғамас эди. Чолнинг ғалати аҳволга тушиб қолганини тезда бошқалар ҳам билишди; танишлари чолни кўчада учратиб қолишса, ёнида кетаётган ҳамроҳларини туртиб имо қилишарди. Шаҳарнинг энг бой ва ҳурматли одамларидан бўлган чол фикимланиб кетган қийшиқ шляпа кийиб юрар, сюртуги сигара кули билан қопланган бўлар, у гадой сингари деворга қапишиб, ҳар қадамда гандираклаб борар ва ҳамиша ўз-ўзича алланималарни ғўлдираб юрарди. Агар унга таъзим қилишса, чол кўркүв аралаш қараб қўяр, гап сўрашса, суҳбатдошига бепарво тикилар ва қўл бериб сўрашишни ҳам унутар эди. Аввалига кўпчилик одамлар чолнинг қулоғи офир бўлиб қолибди, деган андиша билан ҳар гапни баландроқ овозда такрорлайдиган бўлишди. Бироқ чолнинг қулоғи офир эмасди. У суҳбатдошининг гапини тушуниши учун уйқудан уйғонгунча анча вақт ўтар, лекин гапнинг ярмига келганда у яна хаёлот оламига шўнғиб кетар, кўзлари бир нуқтага тикилиб қолар, суҳбатдошини ҳайратда қолдирганча, гапини бўлиб хайрлашарди-да, шошилиб жўнаб қоларди. Хаёллар дунёсидан уйғониши машаққат эканлиги, ўзи билан ўзи оворалиги, унинг учун дунёда ҳеч ким қолмаганлиги кўриниб турарди. Уйда ҳам у ҳеч кимни суриштирмас, хотинининг жимгина аччиқланишларини, қизининг ҳайратга

ботганини гўё сезмас эди. Унинг бепарволик қасри атрофини ўраб олган деворни ақалли бирор дақиқага тешиб ўтишга қодир бирон сўз, бирон савол йўқ эди. Ҳатто шунча йиллик умрини хазон қилган иш ҳам унинг учун бегона бўлди-қолди. У онда-сонда идорага кириб қолар, лекин кирганда чолни ҳамиша бир вазиятда – стол ёнидаги креслода ўтирганча ҳамон ўқилмаган хатлардан кўз узмай турган вазиятда кўрар эди. Ниҳоят, чол бу ерда ўзининг ортиқчалигини тушунди-да, келишни йиғиштириб қўйди.

Аммо бутун шаҳарни ҳайратда қолдирган нарса бошқа эди. Жамоатнинг художўй аъзоларига бирор марта яқинлашмаган чол бирданига тақводор бўлиб қолди. Ҳеч қачон овқатга ҳам, амалий суҳбатга ҳам вақтида етиб келмайдиган одам энди яҳудийлар ибодатхонасига бир дақиқа ҳам кечикмай келадиган бўлди. У қора шойи тақия кийиб, елкасига оқ ёпинғич ташлаб олганча ҳамиша бир ерга – бир вақтлар отаси ибодат қиладиган жойга келиб туриб олар ва офир-офир силкинганча қироат билан ибодат оятларини ўқирди. Қулоқлари остида бегона ва бўғиқ сўзлар янграётган мана шу деярли кимсасиз ибодатхонада у ўзини айниқса танҳо ва эркин ҳис қилар, сокинлик ва хотиржамлик унинг аламларини сал бўлса-да, енгиллаштирар, қалбидаги зулмат бирмунча камроқ эзгилаётгандек бўларди. Дуолар ўқилганда чол ўлик тепасида йиғлаб, марҳумга аза тутганча худодан унинг гуноҳини сўраётган қариндош-уруғлари, дўстларини тасаввур қилар, кўзлари намланиб кетарди. У оилада ўзининг кенжа фарзанд эканини билар эди. Бари бир ҳеч ким унинг гуноҳини сўрамайди. Чол бутун вужуди билан берилиб оят ўқир экан, ўзини ўлган ҳисоблар эди.

Бир куни кечқурун у одатдагидек шаҳарда тентираб уйига қайтаётганида ёмғир ёғиб қолди. У паришонлик билан соябонини унутиб қолдирган экан, извошчилар озроқ пул берсангиз, уйингизга

элтиб қўямиз, деб таклиф қилишарди. Уйларнинг йўлаклари ҳам, дўконлар тепасидаги соябонлар ҳам чолни тўсатдан ёғиб қолган селдан сақланиш учун ўз бағрига чорлаётгандай бўлар, лекин дарвиш чол шалаббоси чиқиб кетганига қарамай, ҳеч нимага парво қилмай, кўча ўртасидан борарди. Фижимланиб кетган шляпасининг чуқурчасига сув тўлиб кетди. Костюмининг енгларидан оққан ёмғир жилғалардек оёғи остига шовиллаб туша бошлади. Лекин чол бунга парво қилмас, деярли бўм-бўш кўчада ёлғиз борарди. У ҳашаматли уйига унинг эгаси эмас, кўчада қолган дайдиларга ўхшаб шилта-шалаббо бўлиб етиб келди. Шу пайт чироқлари ёқилган автомашина лойқа сачра-тиб ёнидан ўтди-да, дарвоза олдида тўхтади. Машина эшиклари очилди. Нурга тўлиб машина ичидан хотини, унинг бошида илтифот билан соябон кўтариб турган, башанг кийинган меҳмон йигит ва яна бир жаноб тушиб келишди. Чол улар билан нақ дарвоза-нинг ёнида тўқнашди. Хотини уни кўриб таниди-ю, даҳшатга тушди. Бошдан-оёқ жиққа хўл, шимлари фижимланиб кетган, сувга тушган мушукка ўхшарди. У беихтиёр четга қаради. Чол хотинининг меҳмонлар олдида мулзам бўлганини тушунди-ю, хафа ҳам бўлмади, разабланмади ҳам. Хотинини, ўзини меҳмонлар билан таништиришдек мушкул вазифадан халос қилиш ниятида, бурилиб, бир неча қадам юрди-да, мулойимлик билан орқа эшикдан кириб кетди.

Шу кундан бошлаб чол орқа эшикдан кириб, тор зиналардан юрадиган бўлиб қолди. Бу ерда у ҳеч кимни учратмаслигига имони комил эди. Бу ерда унга ҳеч ким халал бермас, ўзи ҳам ҳеч кимга халақит қилмас эди. Энди у емакхонага ҳам кирмас, қари хизматчи аёл овқатни хонасига келтириб берарди. Хотиними, қизими кириб қолса, чол бир оз хижолат чекиб, аммо қатъият билан уларни чиқариб юборарди. Ниҳоят, она-бола чолни тинч қўйишди, аҳволдан хабар олмайдиган ҳам бўлишди. Чол ҳам

уларни суриштирмай қўйди. Кўпинча девор ортидан чолнинг қулоқларига кулги ва куй садолари эшитилиб қолар, у ярим кечагача эшик олдига келиб-кетаётган экипажларнинг шовқинини эшитиб турарди. Энди девор ортидаги хоналар унга бегона эди. У деразадан кўчага қайрилиб ҳам қарамасди. Фақат онда-сонда ҳамма унутган хўжасининг олдига ит келиб қолар ва каравоти қаршисида ётиб олар эди.

Чол энди тамомила ўлиб бўлган қалбида оғриқ сезмас, лекин юрагига ёпишиб олган қора зулук ҳамон ўз ишини давом эттириб, даҳшат соларди. Ҳафта сайин юрак тутқалоғи тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Ниҳоят, азоблардан адойи тамом бўлган чол докторнинг гапига кириб, ўзини яхшилаб текширтди. Профессор нохуш қиёфада эди. У беморга операция қилиш зарурлигини ётиғи билан тушунтирди. Бироқ чол кўрқмади. У фақат ғамгин жилмайиб қўйди. Худоба шукур, ниҳоят ўладиган бўлдим, ниҳоят ҳар куни ўлиш тамом бўлади, саодатли ўлим яқинлашяпти. У операция ҳақида оиламга хабар қилишларингни тақиқлайман, деб докторга тайинлади, операция кунини белгилашларини сўраб тайёрлана бошлади. Сўнгги марта ўз идорасига борди. Энди бу ерда уни ҳеч ким кутмас ва унга худди бегонадек қарашарди. Чол ўттиз йиллик қора чарм креслосига ўтирди-да, чек дафтарчасини олиб, варақлардан бирини тўлдирди. У чекни хазинанинг кўплигидан оғзи очилиб қолган жамоат оқсоқолига топширди. Бу пул савоб ишлар қилиш ва ўзининг мазорига қараб туриш учун қолдирилган эди. Чол ўзига миннатдорчилик билдиришларидан кўрқиб, шошилиб чиқиб кетди. Қаердадир шляпаси тушиб қолган эди, уни олишга ҳам сабри чидамади. Бош яланг, заъфарон юзлари буришган, кўзлари хиралашган ҳолда (ўткинчилар унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолишарди) сандироклаганча гўристонга, ота-онасининг қабрига етиб борди. Бу ерда ҳам одамлар унга ҳайрат билан боқишарди. У моғор босган

сағана тошлари билан худди тирик одамлардай узоқ гаплашди. Балки яқин орада ёнларингга келаман, дегандир. Балки рози-ризолик тилашгандир, унинг сўзларини ҳеч ким эшитмади. Фақат оят ўқиётган лаблари қимирлар ва боши тобора эгилиб борарди. Тиланчилар атрофини ўраб олишганда, чол чўнтагидан қоғоз ва танга пулларини уларга улашди. Пули тутаганда эса юзини ажин босган, қадди букилган бир кампир ёнига келиб қўл чўзди. Саросимага тушиб қолган чол чўнтақларини титкилади-ю, бироқ ҳеч нима тополмади, фақат бармоғини оғир ва кераксиз бўлиб қолган нарса – олтин никоҳ узуги қисиб турарди. Чолнинг хаёлида алақандай хира хотиралар йилт этди. У шошилиб узукни бармоғидан суғуриб олди-да, ҳайратда қолган кампирга узатди.

Шундай қилиб, у ҳамма нарсасидан айрилиб, гадо ҳолига тушган ҳолда жарроҳнинг пичоғига кўксини тутиб берди.

* * *

Чол наркоздан кейин ҳушига келганида, докторлар беморнинг аҳволи оғирлигини ҳисобга олиб, хотини ва қизига операция бўлиб ўтганини хабар қилиб, чақиртирдилар. Чолнинг кўкиш қовоқлари аранг очилди. «Мен қаердаман?» – деган назар билан таниш хонанинг оқиш деворларига тикилди.

Қизи унинг рангсиз, озрин юзи устига эгилди. Шунда сўнгги бор кўз қорачиғларида алақандай чўғ ялтираб кетди. Мана у, севимли қизи, мана у, Эрна, нозиккина, гўзал болагинаси! Чолнинг аламдан қисилган лаблари секин, жуда секин қимирлади. Уларда алақачон унутилган сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди. Қиз чолнинг мана шу ожиз, ночор қувонч ифодасини берувчи табассумидан таъсирланиб, унинг қонсиз юзидан ўпиш учун эгилди.

Лекин бирдан ўтмиш хотираларини эсга солувчи шайтон васваса қилдими ёки мудроқ онгида унутил-

ган олис хаёллар уйғондимиди, беморнинг ҳозиргина бахт ифодаси порлаб турган юзи кўрқинчли даражада буришиб кетди. Кўкарган лаблар ғазаб билан юмилди, кўрпа остидаги кўллар қандайдир жирканч нарсани итариб ташламоқчи бўлгандек типирчилади, азобланган вужуд ҳаяжондан титрай бошлади.

– Йўқол! Йўқол! – деб пичирлади ҳаёт ифодаси сўнган лаблар паст, аммо аниқ товушда. Ўлаётган беморнинг ҳаракатларида шундай нафрат ва ноиложликдан азобланиш бор эдики, докторнинг унга раҳми келиб, хотинларни нарига итариб ташлади.

– Бемор алаҳлаяпти, – шивирлади у. – Яхшиси, уни танҳо қолдиринглар.

Хотини билан қизи кетган замони беморнинг чеҳрасида аввалгидек чарчоқлик ва хотиржамлик ифодаси пайдо бўлди. У ҳамон нафас олар, бутун тирик мавжудот оладиган ҳавони хириллаб кўксига тортар, кўкраги борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар эди. Лекин кўп ўтмай беморнинг кўкси аччиқ насибани симирмай қўйди. Доктор чолнинг кўксига қулоқ солганида, энди юраги унга азоб беришни тарк этган эди.

УЧИНЧИ КАБУТАР ҲАҚИДА АФСОНА

Оламнинг яралиши ҳақидаги китобда тубсиз тўфон манбалари ва осмон деразалари ёпилиб, ёғингарчилик ҳам тингач, Нуҳ¹ кемадан қўйиб юборган биринчи кабутар ҳамда иккинчи кабутар тўғрисидаги ривоят келтирилади. Аммо учинчи кабутарнинг қисмати нима билан тугалланганини ким билади? Тўфон балосидан омон қолган жамики жонзотларга бошпана бўлмиш халоскор кема Арарат тоғининг² чўққисида тўхтади, шунда Нуҳ алайҳиссалом атрофига боқиб, фақат ўркач-ўркач тўлқинларни кўрди ва биринчи кабутарни қўйиб юборди. У булутлардан тозаланган осмон остининг бирор жойида ер кўринадими-йўқми билмоқчи эди.

Китобда айтилгандай, биринчи кабутар қанот қоқиб, осмони фалакка кўтарилди. У шарқ томонга учди, ер кўринмади, у ғарб томонга учди, ер кўринмади. У ҳеч қаерда оёқ қўйиб дам оладиган жой тополмади, аста-секин қанотлари тола бошлади. Шунда кабутар ер юзида жон сақлаш мумкин бўлган бирдан-бир жойга – кема тарафга қараб учди ва тоғ чўққисида тин олган кема атрофида айланаверди. Нуҳ алайҳиссалом икки қўлини узатди, кабутар унинг кафтига қўнди. Нуҳ уни кемага олиб кирди, жой берди.

Нуҳ алайҳиссалом етти кун сабр айлади, бу етти кунда ер юзига ёмғир қуймади ва сув аста-секин ердан қайта бошлади; ана шунда Нуҳ иккинчи ка-

¹ Беруний Нуҳнинг Одам Атолик даъво қилгани ҳақида ёзади.

² Берунийда Нуҳ кемаси Месопотамиядаги Жудий тоғи чўққисида тўхтайди (*Таржимон изоҳлари*).

бутарни кўлига олди ва учириб юборди. Тонгда учиб кетган кабутар шомда маконига қайтди, кабутар тумшуғида зайтун баргини олиб келган эди, бу ер юзининг тўфондан халос топганлигини англагучи биринчи аломат эди. Нуҳ алайҳиссалом билдики, дарахтларнинг учлари сувдан чиқибди, офир синов поёнига етибди.

Нуҳ алайҳиссалом яна етти кун сабр айлади ва учинчи кабутарни ҳавога кўйиб юборди, кабутар парвоз қилиб, дунё кезиб кетди. Кабутар тонгда учиб кетди-ю, шомда қайтиб келмади. Нуҳ алайҳиссалом бир кун кутди, келмади, икки кун кутди, келмади. Шунда Одам алайҳиссалом билдики, ер юзидан сув қайтибди. У шундан бери учинчи кабутардан дом-дарак эшитмади, бани башар ҳам ҳозиргача, шу кунларгача ундан дарак эшитмади.

Мана энди, учинчи кабутарнинг кечмишлари ва қисмати ҳақидаги қиссани тингланг. Тонг-ла у ҳавоси димикқан, ҳайвонлар сабри тоқати тутаб, норозилик билдираётган, туёқ ва тирноқларнинг тақиллаши, ваҳший ҳайвонларнинг бўкириши, вишиллаши, ҳуриши, ҳуштаги эшитилаётган қоронғи кемадан учиб кетди. У диққинафасликдан поёнсиз кенгликка, зулматдан ёруғликка учиб чиқди. У ёмғир ҳиди анқиган ҳавода қанот қоқиб парвоз қилиши билан кўксига теккан эркинлик шабадасидан, чексизлик фароғатидан маст бўлди. Қуйида сувлар ялтирар, нам пўпанакдай яшил ўрмонлар кўринар эди, ўтлоқлардан тонгги ҳовур кўтарилар, ўсиб бўй чўзаётган майсаларнинг ширин-шарбат ҳиди анқир эди. Тиниқ осмон шишаси ярқирар, эндигина балқиган қуёш тоғ чўққиларининг ўркачларини юзлаб тонг шафақларига бўяр, бундан денгиз қип-қизил бўлиб товланар, яшнаётган ер қайноқ қондай кўпирар эди. Кабутар қанот ёзиб парвоз қиларкан, шуларнинг ҳаммасига ҳайрат билан боқар эди, у денгизлар ва қуруқликлар узра порлоқ туш кўриб учар ва ўзи қанотли тушга айланар эди.

У фалокатдан халос бўлган ер юзига худди Тангри таоло янглиғ биринчи марта назар ташлади. У оламга қараб тўймас эди. У оқсоқол бобо не мақсадда кемадан қўйиб юборганлигини ҳам аллақачон унутган, қайтиш кераклигини ҳам аллақачон эсдан чиқарган эди. Чунки энди олам унга – ватан, осмон – қадрдон маскан бўлиб қолган эди.

Учинчи кабутар – ҳазрати Одамнинг вафосиз элчиси шу аснода олам саҳролари устида учаверди, бахт қуюни, фараҳбахш сабрсизлик шамоли уни тобора узоқ-узоқларга учириб кетаверди, ниҳоят, кабутарнинг қанотлари толди, қўрғошиндай оғирлашди. Ер қудрати билан уни ўзига тортарди, унинг ҳорғин қанотлари тобора пастлаб борарди. Энди унинг қанотлари ҳўл дарахтларнинг учларига тега бошлади. Ва ниҳоят, иккинчи куннинг поёнида кабутар ном-насабсиз бир ўрмонзор ичига тушди. Олам яралиш вақтида ҳамма нарса шундай ному насабсиз эди. Кабутар олис парвоздан сўнг ором олиш мақсадида дарахтларнинг қалин шох-шаббалари орасига кўмилди, шохлар уни ҳимоя қилишар, шамол аллалар, ўрмон даргоҳида, қалин барглар орасида кундузи салқин ва тунлари илиқ эди. Тез орада у шамол эсаётган осмонни ҳам, фусункор кенгликларни ҳам унутди, кўм-кўк дарахтлар гумбази унга ёпинчиқ бўлди, сонсиз-саноқсиз йиллар эса унинг устига қатланаверди.

Кабутар ўзига маскан қилиб танлаган ўрмон бизга яқин оламнинг ўрмони эди, бироқ у ерда ҳали одамлар яшамасди ва мана шу танҳоликда кабутарнинг ўзи ҳам аста-секин тушга айланди. Кабутар ям-яшил зулмат оғушига чўмди, йиллар унинг ёнидан гиз-гиз ўтиб кетаверди ва ўлим ҳам уни эсдан чиқарди, чунки тўфонга қадар оламни кўрган ва ҳар наслдан биттадан қолган жонзотлар ўлиши ва овчилар ҳам уларни маҳв этиши мумкин эмас. Улар ер либосининг эзгу қатларида кўзга ташланмай маскан қургандай, кабутар ҳам ўрмон тубига яширинди. Тўғри, аҳён-аҳёнда

у одамлар қадами етиб келганини сезарди: гоҳо ўқ товуши чиқар, бу овоз яшил гумбаз остида юз қатла акс садо берар, гоҳо ўтинчи дарахт кесар, ўрмон тубида болтанинг дарахт танасига қарсиллаб урилиши, гоҳо хилват сўқмоқларда қучоқлашиб юришган ошиқ-маъшуқларнинг қуш сайроғидай майин кулгиси эшитилар, гоҳо олисда ўрмон меваларини тергани келган болаларнинг ашулалари янграр эди. Шох-шаббаларга ва уйқу тўшагига ўралган, ўзини унутган кабутар гоҳо оламнинг мана шу товушларини эшитиб қолар, аммо уларга ташвишсиз, хотиржам қулоқ солар ва ўзининг қоронғи масканини тарк этмас эди.

Бироқ шундай кун келдики, бу кун бутун ўрмон шовқин-суронга тўлди, ерни тарс иккига ёриб юборгудай момақалдироқ гумбурлади. Ҳавода темир кесаклар чийиллаб уча бошлади, улар қаергаки тушса, даҳшатли чанг-тўзон кўтарилар, дарахтлар чалпақдай бурдаланар эдилар. Турли олақуроқ либосдаги одамлар бир-бирларини ўлим чоҳига итарар, махлуқ – машиналар ўқчиб, оғзидан ёнғин алангасини пуркар эдилар. Ердан буралиб кўтарилган яшин-чақинлар булутлар сари ўрлар, осмон момақалдироқлари уларга жўр бўлар эди; гўё ер парчаланиб осмонга учиб кетмоқчидай ёки осмон узилиб ерга тушмоқчидай эди. Кабутар чўчиб уйғонди. Унинг тепасида ўлиму вайронгарчилик ғужғон ўйнарди; бир вақтлар тўфон тўлқинлари қутургандай энди олов тўлқинлари қутурган эди. Кабутар қанотини силкитди ва баланд осмонга парвоз қилди, у ғорат этилган, ҳалокатга учраган ўрмондан қочиб, бошқа, тинч маскан топишни ўйлади.

Кабутар тобора юксаликка кўтарилди ва ер юзида тинчлик излаб парвоз қилаверди, аммо у қаерга учиб бормасин, ҳамма ёқда одамлар яшин чақнатиб, момақалдироқ гумбурлатишар, ҳамма ёқда уруш алангаланар эди. Бир вақтлар ер юзини тўфон босганидай, олов ва қон сели оламини тутди, яна жаҳонни тўфон

босди, кабутар бизнинг юртларимиз устида тинимсиз учиб, оромли, тинч жой топишга, сўнгра Одам алайҳиссалом ҳузурига парвоз қилиб, умид нишонаси – зайтун баргини олиб боришга интилди. Бироқ у шу кунларда ҳеч қаёқдан зайтун баргини тополмади, ҳалокат тўлқинлари ер юзини фарқ айлади, ёнғинлар алангаси борлиқни ямлай бошлади. Кабутар шундан бери осойиш топмади, инсоният тиним билмади, кабутар шундан бери уйига қайтолмай, мангу сарсон-саргардон бўлиб қолди. Шу кунларгача тинчлик излаб бошимиз устида учаётган, шовқин-тўполонлардан кўрқиб қолган ва ҳолдан тойган, адашиб юрган сирли кабутарни ҳеч ким кўрмади. Фақат аҳён-аҳёнда тунлари тўсатдан уйғониб қолганингизда алақайси осмон остида ташвиш ва алам билан тинчлик излаб, шошиб қанот қоқаётган кабутарнинг шарпаси эшитилиб қолади. Ўшал кабутарнинг қанотлари бизнинг нохуш ўйларимиз билан оғирлашган, унинг ҳар қанот қоқишида бизнинг орзу-армонларимиз қалтираб-қақшайди, зеро, ер ва осмон оралиғида қалтираб учаётган ўшал адашган кабутар, кечмиш даврларининг ўшал бевафо элчиси инсоният наслининг Одам Атосига бизнинг ҳозирги қисматимиздан дарак элтмоқда. Ва яна, минг йиллар аввалгидай, бутун олам кимнингдир кабутарга пешвоз чиқиб, қўл узатиб синовларга чек қўйиш зарурлигини айтишини жон ҳовучлаб кутмоқда.

ЭГИЗАК ҚИЗЛАР РИВОЯТИ

Жанубдаги шаҳарлардан бирида (номини айтиш-ни лозим топмадим) шом пайти жин кўчадан ўтиб, муйилишга етишим билан баланд, кўш минорали қадимий бинога кўзим тушди. Бу миноралар оқшом ғира-ширасида шу қадар ўхшаш кўринадикки, бири иккинчисининг кўзгудаги акси деб ўйларди одам. Афтидан, бу черков ҳам эмас, қадимги замонлардан қолган сарой ҳам эмас, салобатли, баҳайбат деворлари билан ибодатхонани эслатса-да, бироқ шакли-шамойили кўнгил очар эди. Ҳайтовур, иморатнинг не мақсадда қурилганлигини билиш қийин эди. Чоғроқ қаҳвахона айвончасида стакандан қаҳрабо ранг май хўплаб ўтирган икки юзи қип-қизил кишига шляпамни хиёл кўтариб, тавозе билан салом бердим, ундан: «Кўшни уйларнинг пастак томлари узра улурвор қад кўтарган бинонинг қандай иморат эканлигини айтиб беролмайсизми?» – деб илтимос қилдим. Суҳбатдошим менга ажабланиб қараб қўйди ва мийиғида жилмайганича шошилмай гап бошлади.

– Аниқ бир нима дейиш қийин. Шаҳар планида иморат бошқача номланса керак, аммо биз иккала минора бир-бирига жуда ўхшагани учунми, ёинки бошқа сабабданми, бу бинони эскичасига «Опа-сингил уйи» деймиз...

Ҳамроҳим жимиб қолди. Энди кулмай, юзимга жиддий тикилди. Гўё у мени қанчалик қизиқтириб қўйганлигини билмоқчи эди. Унинг чала жавоби албатта мени бу бино тарихига баттар қизиқтирди. Иккимиз тез тил топишдик ва мен унинг бир стакан нордон олтин ранг май ичинг, деган таклифини жон-дилим билан қабул қилдим. Кўз олдимизда аста

балқиб чиқаётган ой ёруғида минораларнинг нақшлари сирли ялтирай бошлади. Оқшом ҳавоси илиқ, май ҳам ёқимли эди. Ҳамшишам гапириб берган эгизак опа-сингил ҳақидаги ривоят ҳам мароқли эди. Шу ерда ҳамроҳимдан эшитганим ривоятни оқизмай-томизмай айтиб бераман. Аммо бу гапларда қанчалик тарихий ҳақиқат борлигига мен жавобгар эмасман.

– Император Феодосий қўшинлари Аквитаниянинг ўша вақтдаги пойтахтида қишлаш учун уй-уйларига жойлашди. Узоқ йўл босиб ҳориган отлар расмана дам олишгач, яна сағрилари ялтираб, олмосдай товлана бошлади. Аскарлар эса бекорчиликдан зерикиб қолдилар. Шундай пайтда отлиқ аскарларнинг йўлбошчиси Херилунт шаҳар четида ширинликлар ва асабли кулчалар сотувчи соҳибжамол баққол қизга ишқи тушиб қолди. Лашкарбоши шу қадар ошиқу беқарор бўлиб қолдики, эҳтироси зўрлигидан қизни тезроқ оғушига олиш учун, унинг насл-насаби пастлигига ҳам қарамай, дарҳол тўй-томоша қилиб, бозор майдондаги князь уйида гўзали билан яшай бошлади. Улар бегоналарнинг назари тушмайдиган хилват гўшада кўп кунлар, ҳафталарни ўтказишди. Ошиқ-маъшуқлар айш-ишрат билан бўлиб, одамларни ҳам, вақтни ҳам, император ва урушни ҳам унутишди. Бироқ улар эҳтирос оловида ҳар кеча бир-бирларининг оғушида уйқуга кетар эканлар, вақт ҳам қараб турмади. Тўсатдан жануб тарафдан баҳор насими эсиб, қайноқ нафаси билан дарёларнинг музларини эритиб юборди, баҳорнинг майин шабадаси эсиб ўтган ўтлоқларда бинафша ва чучмомалар очилди. Кўз очиб юмгунча дов-дарахтлар яшнади. Мудраган новдалар уйғониб, нам дўнгликларга ўхшаш куртаклар чиқара бошлади. Ердан кўтарилган баҳор ҳовури билан бирга уруш ҳам гумбурлаб қолди. Бир кун тонгда дарвоза олдида чалинган жанг довули ошиқ-маъшуқлар уйқусини аёвсиз бузди: император фармонига кўра лашкарбоши дарҳол қуролланиб йўлга чиқиши керак эди. Бозор

майдонда ноғоралар жанг бонгини чалди, байроқлар шамолда ҳилпираб, эгарланган отларнинг туёқлари дупурлади. Шунда Херилунт «Қишлик» хотинининг эрка ноз-ишвали қайноқ қучоридан бўшалиб, унинг нозик билакларини бўйнидан олиб, шоша-пиша йўлга отланди. Негаки, лашкарбошининг шуҳратпарастлиги, эркакларга хос жангга чанқоқлиги ва алангаси муҳаббат оловидан ҳам баландроқ гуриллар эди. Хонимнинг кўз ёшларига парво қилмаган лашкарбоши ўзини кузатишга ҳам қўймай, ёш келинчакни ҳайҳотдай уйда ёлғиз қолдирди. Отлиқ лашкарларга бош бўлиб, арабларнинг юртига бостириб кирди. У етти жангда душманни тор-мор келтирди, ғайридинларнинг қасрларини оловли супурги бўлиб супуриб ташлади. Уларнинг шаҳарларини забт этди ва мамлакатни денгиз соҳилига қадар розиларча талон-торож қилди. У мўл-кўл ўлжаларни ватанига жўнатиш учун елканли кемалар ва қайиқлар ёллашга мажбур бўлди. Ҳеч қачон бу қадар яшин тезлигида ғалаба қилинмаган, ҳарбий юриш бу қадар қойилмақом бўлмаган эди. Мамнун император забт этилган мамлакатнинг шимоли ва жанубини арзимаган хирож билан лашкарбошига инъом этиши бежиз эмас эди. Лашкарбоши бу ерларда иқтадор тариқасида ҳукмронлик қилар эди. Шу вақтгача уй-жойини ҳам, ватанини ҳам эгарга алмаштирган лашкарбоши энди қолган умрини роҳат-фароҳатда ўтказиши мумкин эди. Аммо лашкарбошининг шуҳратпарастлик нафси қонмаган, аксинча, шиддатли ғалабалардан кейин баттар иштаҳаси карнай бўлган эди: у энди ўз подшосининг фуқароси бўлишни ва хирож тўлашни хоҳламай қолди. У энди хотинининг порлоқ манглайига фақат қироличалик тожигина муносиб, деган фикрга келди. У ўз қўшини орасида императорга қарши ғалаён уйғота бошлади. Бироқ хоинлик туфайли фош этилган фитна амалга ошмай қолди. Янги уруш бошланмай туриб мағлуб бўлган, черков лаънатига учраган, чавандоз-

ларидан айрилган Херилунт тоғлар орасига қочишга мажбур бўлди. У ерда деҳқонлар мўмай мукофот эвазига бахти қаро лашкарбошини ухлаб ётганида дўппослаб ўлдирдилар.

Римлик жангчилар саройда, похол тўшакда исёнчининг қонга бўялган жасадини топиб, кийим-кечакларини ва қимматбаҳо буюмларини ечиб олиб, яланғоч гавдасини ахлатхонага улоқтиришган дақиқада, эрининг ўлимидан бежабар хотини қасрда, ҳашаматли кимхоб-шойиларга ўралган тахтиравонда қўшалоқ фарзанд кўрди. Халойиқ йиғилди, тантанавор вазиятда эгизак қизларга епископнинг ўзи София ва Елена деб исм қўйди. Аммо ҳали черков кўнғироқларининг садолари, базмдаги кумуш қадаҳларнинг жаранги тиниб улгурмай, бирдан Херилунтнинг исёни ва ҳалокати ҳақидаги хабар келиб қолди. Бир нохуш хабар изидан иккинчиси келди: император маълум ва машҳур қонунга мувофиқ, исёнчининг молу мулкни давлат хазинасига топширилишини талаб қилди. Шундай қилиб, бахтининг умри қисқа бўлган соҳибжамол баққол ҳали тўлғоқ азоблари босилмай туриб, яна жулдурвоқи кўйлагини кийиб, шаҳар чеккасидаги зах кўчага тушишга мажбур бўлди. Аммо аввалги камбағалчилик азоблари устига энди бахтсизлик алами ва икки фарзандни боқиш ғам-ташвиши ҳам қўшилди. У энди яна эртадан кечгача баққоллик дўконидаги пастак курсида ўтириб, қўшниларига ширинликлар ва асал кулчалар сотиб олинг, деб ялинарди, энди унга майда чақаларга қўшилиб аччиқ ҳақорат ва хўрлик ҳам тегадиган бўлди.

Ғам-кулфат онанинг кўзлари нурини сўндирди, сочларига бевақт қиров тушди. Бироқ она ўзининг жозибали гўзаллигини мерос қилиб олган эгизак қизларининг дилни мафтун этувчи шўхлигини ва ширинлигини кўриб, чеккан барча азоб-уқубатларини унутар эди; опа-сингилнинг қошу кўзлари ҳам, тили бийронлиги ҳам шу қадар ўжшаш эдики, бирининг

мафтункор қиёфаси иккинчисининг кўзгудаги аксига ўхшар эди. Уларнинг ниҳоятда ўхшашлигидан, бегоналар у ёқда турсин, онаси ҳам гоҳида қай бири Елена, қай бири София эканлигини ажратолмай қолар эди. Қизларнинг юзига қараб ёки овозини эшитиб ажратолмагани учун онаси Софиянинг билагига бўз тасма тақиб қўйди.

Бироқ опа-сингилга онасининг ҳаммани мафтун этувчи гўзаллиги билан бирга, отасининг тийиқсиз-тизгинсиз шуҳратпарастлиги ва ҳукмпарастлиги ҳам ўтган эди; опа-сингил ҳамма нарсада бир-биридангина эмас, балки тенгдошларидан ҳам ўзсак дейишарди. Жажжи болалар одатда мулойим, беғубор ўйинлар ўйнайдиган пайтдаёқ опа-сингил бу ёшда нимага тутинишса рақобат ва бахиллик келтириб чиқаришарди. Бирор киши қизалоқлардан бирининг гўзаллигига мафтун бўлиб, бармоғига узукча тақиб қўйса ва иккинчиси бундан қуруқ қолса ёхуд бирининг пириллоғи бошқасиникидан узоқроқ айланса, она узукчадан қуруқ қолган ёки пириллоғи кам айланган қизалоғининг полда чўзилиб, ғазабидан муштчасини оғзига тиқиб, оёқларини типирчилатиб ётганини кўрар эди. Опа-сингилдан бири мақтов ёки мулойим сўз эшитса, иккинчисининг рашки келарди; одамлар бу қизларни бир-бирига ўхшашлигидан ҳазиллашиб, «кўзгучалар» дейишса ҳам, улар ҳасад ўти билан ёниб бир-бирига азоб беришар эди. Онанинг бир-бирига душманлик қилаётган опа-сингил ўртасидаги ҳасад-адоват оловини ўчиришга, улар ўртасида абадий таранг тортилган рақобат торларини бўшаштиришга уринишлари зое кетар эди; она қизларининг қони-жонига отасининг машъум хислати сингиб кетганлигига энди ишонди: фақат мана шу тинимсиз рақобат туфайли опа-сингил барча тенгқурлари орасида энг моҳир ва чаққон бўлиб ўсаётганигина унга тасалли берар эди. Опа қандай ишга қўл урса, сингил ўша ишда ундан ўзишга инти-

ларди. Шу аснода, иккала қиз табиатан чаққон, зеҳни ўткир бўлгани учун, тез орада аёлларга хос нимаики фойдали ва ёқимли ҳунар бўлса, ҳаммасини – чунончи, сурп тўқишни, газлама бўяшни, жавоҳирлардан узук, балдоққа кўз ясашни, най чалишни, товусдай хиромон рақс тушишни, маънодор шеърлар ёзишни ва уларни соз чалиб куйлашни пухта эгаллаб олишди; опа-сингил ҳатто сарой ҳокимлари билмаган латин тилини, геометрияни, олий фалсафа фанларини бир софдил, кекса диакондан ўрганиб олишди. Тез орада бутун Аквитанияда гўзалликда, камолотда ва ўткир зеҳнда баққолнинг қизларига тенглаша оладиган бирорта қиз топилмай қолди. Аммо ҳеч ким бир-бирига ҳаддан ташқари ўхшайдиган бу опа-сингилнинг қай бири – Елена ўткирми ёки София ўткирми эканлигини билмасди, чунки ҳеч ким уларни чеҳрасидан ҳам, хатти-ҳаракатидан ҳам, гап-сўзларидан ҳам ажратолмасди.

Аммо иккала қиз нафис санъатларга меҳр қўйиб, жисм ва руҳни тор хонадондан руҳий оламнинг бепоён кенгликларига парвоз эттирувчи барча нарсаларни ўзлаштирар экан, кўнгилларида онанинг фақирона турмушига қарши норозилик олови кун сайин алангаланган бошлади. Опа-сингил академияда олимлар билан мунозара қилиб, нозик далиллар билан уларнинг фикрини рад этиб ёки ҳали мусиқа садолари қулоқларидан кетмай туриб уйларига қайтишар экан, тор кўчада тутундан кўзлари ачишиб қора кечгача бир ҳовуч қалампир уруғи ёки бир неча занг босган чақа учун харидорлар билан талашиб-тортишиб, мадори қуриган оналарини кўришарди.

Улар ўзларининг ночорлиги, фақирлигидан уялишар, қайноқ қизлик баданларига тикандай ботадиган юпқа увада тўшакларда уйқулари ўчиб, шу кунларга солган толега минг лаънат ўқишар эди, чунки гўзалликда ва ақл-фаросатда ҳар қандай мартабали хонимлардан устун бўлган бу қизлар атлас-ким-

хобларга бурканиб, ёқут, бриллиант зеб-зийнатларни жаранглатиб юриш ўрнига, сичқоннинг инидай тор ва зах ковакда хор-зорликда кун кечиришаётгани жуда алам қиларди. Улар жуда бахтлари чопса, ўнг томондаги қўшниси бочкасозга ёки чап томондаги қўшниси қуролсозга турмушга чиқишлари мумкин эди; ахир томирларида шоҳона қон оқаётган ва кўнгиллари ҳукмронлик тилаб турган буюк лашкарбошининг қизлари бундай ғарибликка чидашармиди? Улар ҳашаматли кўшк-равоқларда, тўп-тўп қароллар, чўрилар қуршовида, мол-дунё ичида, қудратини ҳаммага кўрсатиб яшашга орзуманд эдилар. Мабодо тўсатдан улар олдидан қимматбаҳо мўйналарга ўранган мартабали бирор хоним қўшчилар ва соқчилар қуршовида тахтиравонда чайқалиб ўтиб қолса борми, ҳасаддан опа-сингилнинг юзлари худди офизларидаги тишларидай оппоқ оқариб кетар эди. Шон-шавкатнинг, мол-давлатнинг бориға шукур қилмаган, камтарин тақдирни раво кўрмаган исёнкор отанинг шухратпарастлиги қонларида жўшиб, кўпириб турган опа-сингил кечаю кундуз фақат қандай қилиб бунақа ғарибона турмушдан қутулсак экан, деб ўйлаб, ўларининг охирига етишолмасди.

Ажойиб кунлардан бирида эрталаб София уйғониб қараса, сингисининг ўрни бўшаб қолипти. Бу воқеа фавқулодда бўлса ҳам, аммо сабаби аён эди: Софиянинг эгизи, барча орзу-истакларининг кўзгуси Елена тунда ғойиб бўлган эди. Саросимада, даҳшат ичида қолган онанинг кўнглида бирорта йигит қизни зўрлаб олиб қочиб кетмадимикин, деган савол турилди, негаки, жуда кўп обрў-эътиборли йигитлар опа-сингилларнинг қўш чиройидан кўзлари қамашиб, ақдан озишгача борган эдилар. Она апил-тапил кийиниб, император номидан шаҳарда ҳокимлик қилаётган ноиб ҳузурига югурди, қизимни олиб қочган ёвузни тутиб беринглар, деб ялиниб-ёлворди. Ноиб ёрдам қилишга ваъда берди. Лекин эртасигаёқ эндигина

севги учун етилган Елена ўз ихтиёрича насл-насабли бир йигит билан қочиб кетибди, йигит қизни деб отасининг сандиқ ва қутиларининг қулфини бузиб, мол-дунёсини йиғиштириб кетипти, деган хабар тарқалди. Бу хабар онани шармандаи шармисор қилди. Ҳафта ўтиб биринчисидан ҳам даҳшатли иккинчи хабар тарқалди: қўшни шаҳарда ёш танноз ўз хуштори билан, қароллари, лочинлари ва хорижий юртлардан келтирилган ғаройиб ҳайвонлари қуршовида, мўйна ва парчаларга бурканиб, барча покиза аёлларни йўлдан ургудай дабдабали яшаётган эмиш. Одамларнинг тиним билмас жағлари бу хабарни чайнаб тугатмай туриб, унинг кетидан яна бир, аввалгидан ҳам даҳшатлироқ хабар тарқалди: Елена ҳали мўйлови ўсмаган боланинг қопу қанорларини ва ҳамёнларини шип-шийдам қоқиб тугатгач, у ердан кетиб қолипти ва мункиллаб қолган хазиначи чолнинг қасрига бориб олипти. У ёш, дуркун баданини зикна-хасис деб ном чиқарган чолга сотиб, аввалгидан юз чандон дабдабаю асъаса билан, унинг молу мулкини шафқатсиз совуриб яшаётган экан. Яна бир неча ҳафтадан сўнг Елена хазиначининг олтин патларини юлиб олиб тугатгач, уни худди куйдирилган хўроздай ташлаб юбориб, ўзига бошқа ўйнаш топиб олипти; бу ўйнаш ўрнини янада бадавлатроқ бошқа ўйнаш эгаллапти ва тез орада худди онаси уйида ширинлик ва қандолатлар билан қандай савдо қилса, Елена ҳам қўшни шаҳарда ўзининг ёш, дуркун бадани билан бундан ҳам зиёда савдо қилаётганлигига ҳеч кимда шубҳа қолмади. Боёқиш бева она йўлдан озган қизининг ҳузурига чопар кетидан чопар юбориб, отасининг арвоқини бу қадар шаккокларча ҳақорат қилмаслигини сўраб, ялиниб-ёлворишлари зое кетди. Бу ҳам етмагандай, бир куни кўчада дабдабаю асъаса билан тантанавор саф-саф бўлиб, олақуроқ либос кийган масхарабозлар, улар кетидан катта мансабдорни кузатиб келаётгандай тўп-тўп чавандоз-

лар, уларнинг ўртасида эса ўйноқи форс тозилари ва ғаройиб маймунлар қуршовида ёшгина соҳибжамол Елена мағрур ўтиб қолганида онанинг оҳи фалакка етди. У худди адаши, бир вақтлар кўп мамлакатларга ғавво солган гўзал Еленани, худди Қуддусга тантана билан кириб борган мажусийлар маликаси Савскаяни эслатар эди. Бекорчилар тўпланишди, узун тиллар ишга тушди, хунармандлар устахоналаридан югуриб чиқишди, мирзалар пергаментларини ташлаб қўйишди, томошагўйлар оломони сафларни ўраб олди; сўнг чавандозлар ва қароллар фахрий учрашув ўтказиш учун бозор майдонда янгидан саф тортишди. Ниҳоят, парда кўтарилиб, ёшгина фоҳиша бир вақтлар отасига қарашли бўлган қасрга такаббурилик билан қадам қўйди; Еленанинг янги хуштори исрофгарчилик қилиб уч кечали қизгин айш-ишрат учун қасрни давлат хазинасидан сотиб олган эди. Елена худди ўз мулкига қадам қўяётгандай муҳташам оромгоҳга кириб келди, онаси атлас-парчаларга ўралган худди шу ўринда уни тукқан эди. Кўп йиллар хувиллаб ётган оқ уйлар тез орада яна қимматбаҳо мажусий ҳайкалчалар билан безанди, тахта зиналарга мраммар ётқизилди, поллар мазойика лавҳалар билан қопланди, деворларга турли одамлар ва қизиқ воқеаларнинг суратлари акс этган тўқима гиламлар осилди; тантанали базмларда олтин қадаҳларнинг жаранги мусиқа садолари билан уланиб кетди. Барча санъатларни эгаллаган, гулдай ёшлиги ва ақл-фаросати билан ҳаммани мафтун қилиб қўйган Елена тез орада энг машҳур, энг бадавлат гетерага¹ айланди. Еленанинг шакар лабларининг лаззатини ақалли бир татиб кўриш учун унинг оромгоҳига қўшни шаҳарлардан ва хорижий юртлардан насронийлар ҳам, мажусийлар ҳам, даҳрийлар ҳам оқиб кела бошлашди. Елена ҳаммага куч-қудратини кўрсатиб қўйишга ўчлиги жиҳатдан отасини ҳам орқада қол-

¹ Қадимги дунёда оила қурмай эркин яшовчи гўзалларни гетера дейишган.

диргани учун, у ошиқларини темирдай исканжасида тутар, эҳтирос ва ҳирслар дорининг арқонини шафқатсиз тортиб бўғиб, хушторларини хонумонидан айирмагунча қўймас эди. Ҳатто шаҳар ноибининг ўғли ҳам Еленанинг тузоғига тушиб, бир ҳафталик айш-ишратдан сўнг судхўрларга ва қарзчиларга бор буд-шудини тўлаб адо қилди, ҳамон лаззатга қонмай, айна вақтда қаттиқ азоблар билан ҳушига келгач, фоҳишанинг қучоғини ҳамда уйини тарк этди.

Табиийки, Еленанинг бундай беҳаёларча хулқи шаҳардаги покиза аёлларнинг, айниқса, ёши ўтган хотинларнинг қаҳр-ғазабини келтирди. Черковларда ваъзхонлар Еленанинг зино ишларини лаънатлашар, бозордаги аёллар ғазаб билан муштларини қисишар, тез-тез тош отилиб, қаср ойналари жаранглаб синиб турар эди. Аммо иффатли аёллар – эри ташлаб кетган хотинлар, сўққабош бевалар қанчалик ғазабланмасин, ўз ҳунарларида пихини ёрган қарироқ фоҳишалар лаззатли ўтлоқларига тўсатдан кириб қолган байталга қанчалик қаҳри келмасин, буларнинг ҳаммаси қаҳр-ғазаб ўтида ўртаниб-ёнаётган опаси София олдида ип эшолмас эдилар. Йўқ, у синглицси гуноҳга ботгани учун азоб чекмасди, балки иззат-обрўли бир йигит унга ҳам шундай айш-ишрат қилайлик, деганида, таклифини ерда қолдиргани, фанимат фурсатни бой бергани учун пушаймон еб, ўз ёғида ўзи қовурилар эди.

Мана энди, у ҳаминиша пинҳон орзу қилиб келган ҳамма нарсалар – одамларга ҳукм ўтказиш, дабдабали ҳаёт синглицсига насиб қилди, у эса ҳамон ҳувиллаган, онасининг гудурлаши билан изғирин шамол басма-басига увлаётган муздай ковакда ўтирипти. Тўғри, Елена ўзининг мол-давлатига маҳдиё бўлиб, мақтаниш учун опасига неча марталаб қимматли, асл кийим-кечаклар юборди, аммо Софиянинг ғурури баланд келиб, бу хайр-садақаларни олмади. Йўқ, Софиянинг иззат-нафси жасур синглицсига шарман-

даларча тақлид қилиш билан қаноатланмас эди, у худди болалик чоғларида сингиси билан ширин кулча талашгандай, энди хушторларни талашиб юлишишни хоҳламас эди. У ғалабанинг яримтасини эмас, бутунини хоҳлар эди. У туни билан мижжа қоқмай, қандай қилиб одамларни ўзимга тиз чўктирсам ва синглимдан ҳам машҳур бўлиб кетсам экан, деб ўйлаб чиқар эди. София эркакларнинг унга жуда катта эътибор билан қараётганини сезиб, ўзида сақлаб қолган камтарин фазилат – қизлик иффиати ва ҳали доғ тушмаган обрўсидан ҳам ажойиб қармоқ сифатида фойдаланиши, ақлли аёл бу нарсалардан анча-мунча фойда орттириши мумкинлигига ишониб қолди. Мана шунинг учун, сингиси эҳтиётсизлик билан елга совурган гавҳарни у хазинага айланттиришга ҳамда фоҳиша сингиси ўз баданини кўз-кўзлагани сингари, у ўзининг покизалигини кўз-кўзлашга жазм қилди.

Модомики, Елена мағрур дабдабаси билан шухрат топган экан, София фақирона сабр-бардоши билан донг таратади. Ҳали ғийбатчиларнинг тили тийилмай туриб ажойиб кунлардан бирида шаҳар аҳолиси ғаройиб янгиликдан ҳайратга тушди: фоҳиша Еленанинг опаси София сингисининг беҳаёларча туриш-турмушидан уялгани учун ва унинг гуноҳларини ювиш мақсадида осий бандалар оламини тарк этиб, покиза тақводорлар тариқатини қабул қилипти ва ўзларини майиб, мажруҳларни парвариш қилишга бағишлаган жамоага соме бўлиб қўшилипти.

Кечиккан ошиқлар тахи бузилмаган хазинани қўлдан чиқариб юборганлари учун аламдан соч-соқолини юлишди. Аммо барча художўй одамлар ҳақ йўлига хизмат қилувчи фусункор гўзаллик сиймосини шаҳватпарастликка қарши қўйиш учун мислсиз намуна топилганидан бошлари осмонга етишди. Шунинг учун улар бу хабарни бутун оламга тарқатиш учун жон-жаҳдлари билан ҳаракат қилишди. Тез орада бутун Аквитанияда ҳамма ёғини яра-чақа қоплаган

беморларни, ҳатто моховларни ҳам ҳазар қилмай кечаю кундуз фидойилик билан парваришлаётган гўзал Софияни мадҳ этмаган бирор қиз қолмади. Аёллар қордай оппоқ дурра танғиган София киприкларини юмиб, ерга қараб ёнларидан ўтиб қолса, тиз чўкиб таъзим қилишарди, епископ ҳазратларининг ўзи ваъз айтаётганида бу қизни аёллик иффатининг энг олижаноб намунаси, деб қайта-қайта мақтарди, болалар эса унга янги қуёш пайдо бўлгандай ҳаяжон билан қарашар эди. Еленанинг аламдан бармоқларини тишлаганини тасаввур қилинг – ахир тўсатдан бутун мамлакат ундан юз ўтириб, ўзгалар гуноҳини тилаб олувчи, дўзах азобидан қўрқиб, оқилона итоаткорликнинг баланд тоғлари узра кабутардай парвоз этаётган фидойи қизга мафтун бўлиб қолса, алам қилмайдимиз одамга.

Чиндан ҳам кейинги бир неча ой давомида ҳайратда қолган бутун мамлакат – осий бандалар учун ҳам, покиза одамлар учун ҳам опа-сингиллар шухрати худди эгизак юлдузлар туркумидай порлай бошлади. Чунки осий бандалар дилдор Еленадан жисмоний лаззат топсалар, покиза одамлар яхши фазилатлари билан порлаб турган София қиёфасини кўз олдига келтирганларида руҳий лаззат олар эдилар. Мана шу иккига ажралиш туфайли дунё яратилганидан бери Аквитанияда биринчи марта Тангри таоло салтанати билан шайтони лаин салтанати шу қадар очиқ-ойдин фарқлана бошлади. Виждонли, диёнатли одам Софияни балолардан асровчи малак деб билса, гуноҳларга ботган одам унинг номуносиб синглиси оғушида лаззатга фарқ бўлар эди. Аммо осий бандалар кўнглида яхшилик ва ёвузлик, вужуд ва руҳ ўртасида пинҳоний сўқмоқлар борки, улар қаердан ўтишини билиш мушкулдир. Шунинг учун, худди шу иккила-ниш кутилмаганда одамлар учун лаззат манбаига айланиб қолди. Чунки опа-сингил эгизакларнинг туриш-турмуши боягидай ҳар хиллигига қарамай,

уларнинг ўзи – бўйи бастлари ҳам, қош-кўзлари ҳам, жилмайиши ҳам, фусункор жозибаси ҳам худди икки томчи сувдай бир-бирига ўхшар эди; бинобарин, жуда кўп эркакларнинг уларни кўрганда саросимага тушиб қолиши бежиз эмас эди. Баъзан йигитлар шундай ғалати ҳолга дуч келишарди: улардан бири Еленанинг қайноқ оғушида тунни ўтказгач, эрталаб тезроқ унинг ҳузуридан кетишга, тезроқ руҳидаги гуноҳларни ювишга интиларди, аммо Софияга кўзи тушиб, бирдан анграйиб қотиб қоларди – ўзини худди шайтон йўлдан оздиргандай, кўзига худди жин-пари кўрингандай туюлар эди. Чунки касалхона боғида нафаси қисаётган, азобдан юзлари буришган чолнинг креслосини ғалдириб, тишлари тўкилган беморнинг оғзидаги сўлагини ҳазар қилмай, итоаткорлик ва меҳрибонлик билан артаётган, фақирона кўйлак кийган ювош ҳурлиқони кўрган йигит худди кеча кечқурун бирга ётишган, тўшакда қолдирган жувонни кўргандай бўларди. Йигит унга диққат билан тикилар экан, худди ўша шаҳду шакар лабларни, худди ўша мулойим, нозик ҳаракатларни кўрарди. Тўғри бу ҳаракатларда ер фарзандига эҳтиросли мойиллик эмас, балки осий бандаларга самовий эҳтирос, шафқат, мурувват бор эди. Йигит диққат билан тикилар экан, кўзлари ёнар ва назарида аста-секин роҳибалик либоси шаффофлашиб, унинг хаёлида нозанин гуноҳкорнинг жуда таниш гулдай бадани кўринар эди. Аксинча, ҳозиргина покиза Софиянинг беморларни парвариш қилаётганлигини кўриб қойил қолган йигит касалхонадан чиқиши билан, муйилишда яна шу қизга – мухлислари ва қаролари даврасида базмга бораётган, шоҳи-атласлар кийган, кўкраклари очилган, ҳайрон қоларли даражада ўзгарган қизга дуч келар эди. Бу Елена, София эмас, деб ўйлашарди йигитлар, аммо бари бир, итоаткор покиза қизга боқишар экан, унинг яланғочлигини тасаввур қилишар ва покизаллик олдида ҳам улар гуноҳли фикр-

ларга ботишар эди. Мана шу иккиланиш одамларнинг туйғуларини шу қадар ғалаёнга келтирдикки, кўпинча уларнинг хоҳишлари, иродаларига қарши бузуқ йўлларга кира бошлади. Шунга бориб етишдикки, бузуқ сингилни қучоқлаб ётган йигитлар унинг покиза опасини орзу қилишар, софдил самария қизига¹ дуч келишганида эса унга ҳирс билан қарашар эдилар. Чунки оламни бунёд этган Тангри эркакларни яратаётганда, алланимада адашган кўринади, чунки улар аёллар нимани таклиф этса, шунинг тескарисини талаб қилишади, агар аёл осонлик билан рози бўлса, эркаклар миннатдор бўлиш ўрнига, фақат пок қизларни покиза дил билан севишим мумкин дейишади. Агар қиз бола поклигини сақлашни хоҳласа, эркаклар у асраб-авайлаётган бу хазинани ҳар қанақасига тортиб олишга уринишади. Шу зайлда эркаклар ҳеч қачон ором топмайдилар, зеро, уларнинг истакларидаги қарама-қаршилиқ туфайли вужуд билан руҳ абадий курашдан тўхтамайди. Бу ерда ҳам аллақандай қизиқчи шайтон икки ёқлама тугун тутиб қўйган эди, негаки, фоҳиша билан роҳиба – Елена билан София шу қадар бир-бирига ўхшар эдикки, иккисини худди бир аёл дейиш мумкин эди ва одамлар булардан қайси бирига интилишини ўзлари ҳам билмас эдилар. Охири иш шунга бориб етдикки, шаҳарнинг ишратпараст йигитлари майхоналардан кўра касалхона дарвозасида кўпроқ уймалашиб қолишди ва хотинбоз йигитлар эса бузуқ қизга олтин бериб, ишқий эрмак учун унга фақирона роҳибалик либосини кийдириб қўйишиб, гўё мағрур Софияни қучоқлаяпмиз, деб тасаввур қила бошлашди. Бутун шаҳар, бутун мамлакат аҳли озми-кўпми, мана шу ўз-ўзини алдашдай аҳмоқона, шайтон ўйинига берилиб кетишди ва на епископнинг панд-насиҳатлари, на шаҳар ҳокимининг ўғитлари

¹ Самария қизи – Инжилда тасвирланишича, Самарияда учраган биринчи аёл Исо тариқатини қабул қилган (Таржимон изоҳи).

ҳеч кимга кор қилмай, шаккоклик кун сайин авж олаверди.

Энди опа-сингилларнинг иккаласига ҳам таъзим ва таҳсинлар ёғилар, иккаласининг ҳам шуҳрати оламни тутган эди. Энди опа-сингиллардан бири шаҳарда энг бадавлат, иккинчиси энг покиза аёл эканлиги билан қаноатланишлари, иккаласига ёғилган шуҳратни тенг бўлишиб олишлари мумкин эди: бироқ иккаласини ҳамон иззатпарастлик қурти кемирар, иккаласининг юраги қаҳр-ғазабга тўлиб, фақат қандай қилиб бир-бирларига зарар етказишни ўйлашар эдилар, холос. Синглиси гуноҳларга ботганига қарамай, риёкорлик билан опасининг покиза ҳаётини масхара қилаётгани ҳақида хабарлар қулоғига етиб келганида София аламдан лабларини тишларди; Елена эса шаҳарга ҳар ёқдан каъбатиллога келгандай, опасига топиниш учун одамлар ёғилаётганини, аёллар опаси қадамининг изини кўзларига тўтиё қилаётганлигини эшитиб, қаҳр-ғазабдан қаролларини аёвсиз қамчиларди. Аммо улар бир-бирига қанчалар ёмонлик тиласа, бир-биридан қанчалар нафратланса, дилларидаги ҳақиқий туйғуларини шунчалик пухтароқ яширишга ҳаракат қилишар, зоҳиран ўзларини бир-бирига жуда раҳмдил қилиб кўрсатишарди.

Базм устида Елена йиғламсираб, опаси ҳаётнинг барча лаззатларидан кечиби, ўзининг гулдай ёшлигини беҳуда хазон қилиби, ажали алақачон етган мункиллаган чолларга бағишлагани ақдан эмас, деб оҳ чекарди; София эса ҳар шом тоат-ибодатини: «Будунёнинг ўткинчи лаззатларини деб умрини хайр-саховатли ишларга ва худо йўлига бағишлашдай олий лаззатдан маҳрум бўлган, ақли қосир, гуноҳкор, осий бандаларингни ўзинг кечир», – деган сўзлар билан тугатарди. Бироқ бир-бирига юборилган элчилар ҳам, айғоқчилар ҳам уларни бир марта тушиб олган йўлларида қайтаролмаслигига ишонч ҳосил қилишгач, опа-сингил аста-секин яна яқинлаша бошладилар.

Улар гўё ўзларини бепарво тутса ҳам кўзлари ва кўллари билан қақшатқич зарба беришни мўлжаллаган полвонларга ўхшар эдилар. Улар бир-бирлариникига тез-тез борадиган, бир-бирига ниҳоятда меҳрибонлик қиладиган бўлиб қолишди, аммо ҳар бири ўзгасига зарар етказиш учун жонини беришга ҳам тайёр эди.

Бир куни покиза София кечки тоат-ибодатдан сўнг синглисини яна бир бор таъсирли далиллар билан нопок йўлдан қайтаришга уриниб кўриш учун унинг уйига келди. София яна тилидан бол томиб, Елена худо берган баданини бузуқ ишларга сарфлаб, гуноҳи азимга ботаётганлигини сабри тоқати тугаб бораётган синглисига узоқ тушунтирди. Елена эса худо берган баданини мушк-анбарлар суртаётган чўриларига тутиб, яна гуноҳи азимга ботишга чоғланиб ўтирар экан, опасининг сўзларини гоҳ ним газаб, гоҳ ним кулги билан эшитар ва жонига теккан ваъзхон опасининг тағин ҳам фиғонини кўкка чиқариш учун шаккок гаплар айтсаммикин ёки уни ёмон саросимага тушириш учун оромгоҳига жонон йигитлардан бир нечасини чақирсаммикин, деган ўйларга борар эди. Шу пайт, – Еленанинг чаккасига аста ғувиллаётган пашша тегиб ўтгандай, – унинг хаёлига ялт этиб ниҳоятда шаккокларча ва маккорларча бир фикр келдики, бу фикридан ҳузур қилиб, хахолаб юборишдан ўзини аранг тийиб қолди. Елена ўзининг беҳаёларча хулқини дарҳол ўзгартириб, чўриларини ва ҳаммом ходимларини ҳайдаб чиқарди-да, опаси билан бир ўзи қолгач, оловли нигоҳини итоаткорона ёпилган киприклари орасига яшириб, тавба-тазарру қила бошлади. Учига чиққан мунофиқ, риёкор Елена опасига бундай зино қилиб, гуноҳга ботиб яшаётганидан ўзи ҳам хижолат чекаётганлигини тушунтирди. У эркакларнинг ҳайвоний шаҳватга ўчлигидан неча марта нафратланганлигини, гуноҳ ишлардан бутунлай воз кечиб, ҳалол, камтарона ҳаёт кечираман, деб ўз-ўзига неча марта сўз берганлигини айтди. Бироқ

бу йўлдан қайтишга, қаршилиқ қилишга ҳар қандай уриниш бефойда экан. Эркак зотининг қудрати шунчалар зўрки, дунёда муҳаббат лаззатини тотган, ишқ сиридан хабардор бирорта аёл унинг сеҳрига дош беролмас экан. Вужуди лаззат олдида сувдай эриб кетувчи Елена заифликни билмайдиган, иродаси кучли Софияга эркак зоти қудратининг чексизлигини тасаввур ҳам қилолмаслигини уқтирди. Оҳ, Софиянинг бахти бор экан, негаки у эркаклар куч-қувватининг нақадар енгилмаслигини, аёлларнинг ихтиёрини олиб қўювчи эркак куч-қувватида қанчалар тавсифлаб бўлмас лаззат борлигини билмайди.

Мол-дунёга ва айш-ишратга ўч бўлган синглицининг оғзидан кутилмаганда бундай тавба-тазарруни эшитган София анграйиб қолди ва шу заҳоти яна тилидан бол томиб Еленани зино йўлидан қайтаришга урина бошлади.

– Ниҳоят, сенинг дилиннга ҳам Худонинг раҳмати ёғилибди, – дея панд-ўғит бера бошлади София, – зеро, гуноҳ ишлардан нафратланиш – ҳақ йўлига қайтишдан далолатдур. Аммо, синглим, вужуд лаззатидай шайтон васвасасини енгиш мумкин эмас, деб ишониб беҳуда руҳсизликка тушмагин. Агар руҳ яхшилиқ йўлида қайтмас ирода билан тўлса, бу ирода ҳар қанақа нафс балосидан қутқара оладиган темир қўрғонга айланади, мажусийлар ва насронийлар тарихида бунга лак-лак мисоллар бор.

Бироқ Елена қайғуга тушиб, бошини қуйи солди.

– О, албатта, мен ҳам дарвишларнинг ишқ-эҳтирос шайтонига қарши шавкатли кураши ҳақидаги китобларни ўқиганман. Аммо Тангри таоло эркакларга фақат қудратли вужуд ато қилиб қолмай, уларга қудратли руҳ ҳам берган, уларни ҳақ йўлида рози жангчилар қилиб яратган. Заифа боёқиш эса, – оғир хўрсиниб, гапини давом эттирди Елена, – эркакларнинг қувлигию маккорликларига бардош беролмайди. Эркак кишининг қатъиятли истагига ва

эркалашларига учмаган аёлни умримда бирор марта кўрмаганман.

– Бундай дейишга қандай тилинг боради? – жизиллади София ғурури ҳақоратланганидан ғазабланиб. – Ахир метин иродали аёл эркакларнинг хуружига қарши тура олишининг энг ёрқин, тирик тимсоли менинг ўзим эмасми? Нопок эркаклар тўдаси эртаю кеч атрофимдан кетмайди, улар изимдан қувиб, ҳатто касалхонагача кириб келишади, кечалари ётоғимдан аблаҳона алдовлар, хушомадлар билан тўлиб-тошган ишқий мактубларни топаман. Аммо уларнинг бирортасига кўз қиримни ташлаганимни ҳеч ким кўрганми? Чунки иродам мени ҳар қанча хушомадларга учишдан асрайди. Сенинг сўзларингда зигирча ҳақиқат йўқ: токи аёл зоти зинодан чинакамига ҳазар қилар экан, у ҳеч қачон эркак кишига берилмайди, бунга мисол мана менинг ўзим.

– Эҳ, сенинг бахтли, омадли қиз эканлигингни биламан, шу вақтгача номусингни асраб юрибсан, – қалбаки итоаткорлик билан жавоб берди Елена опасига кўз қирини ташлаб. – Аммо шунинг учун омадлисанки, роҳибалик либоси ва қаҳрли-қировли бурчни зиммангга олганинг сени асраб қолади. Покиза ҳамшираларнинг бутун муқаддас жамоаси сени ҳимоя қилиб юради. Сен мен сингари якка-ёлғиз эмассан, ҳимоясиз эмассан! Пок яшашимнинг сабаби – фақат ўзимнинг қаттиқлигим, деб ўйламагин. Менинг ҳатто ишончим комилки, София, сен ҳам йигит билан ёлғиз қолсанг, унга қаршилиқ кўрсатиш учун мажолинг ҳам, истагинг ҳам қолмайди. Биз заифалар ҳаммамиз қандай рози бўлсак, сен ҳам хўп деганингни билмай қоласан.

– Ҳеч қачон! Ҳеч қачон хўп демайман! – ғазаб билан қичқириб юборди София. – Мен ҳатто ҳимоячи либосларимсиз ҳам, фақат иродам билан ҳар қандай хуружга бардош бера оламан.

Еленага худди шу керак эди, холос. У қадам-бақадам ўзи тўқиган тўрларга опасини яқинлаштириб,

Софиянинг сўзларини ўжарлик билан рад этаверди. Ниҳоят, Софиянинг сабр-бардоши тугаб, ўзи синов ўтказишни талаб қила бошлади. У бундай синов ўтказишни хоҳлайди, йўқ, талаб қилади, зеро, Софиянинг номусли қиз эканлиги ташқи ҳимояларга боғлиқ бўлмай, фақат ўзининг куч-иродасига боғлиқлигини имони заиф синглиси ўз кўзлари билан кўриб қўйсин. Елена эса ўзини гўё Софиянинг сўзларига ўйланиб қолгандай кўрсатиб, атайлаб узоқ сукут сақлаб турди, аслида, унинг юраги сабрсизлик ва ёвуз шодлик билан ёнарди; у, ниҳоят, аста бундай деди:

– Қулоқ сол, София, сени синаб кўришнинг йўли осон. Эртага кечқурун бутун мамлакатдаги энг дилбар йигит Сильвандр келади, бирорта аёл унинг истагини рад этолмайди, аммо унинг менга ишқи тушиб қолибди. У мени деб отида йигирма саккиз миль йўл босиб келади, у бир кеча менинг кўнглимни олиш учун етти қадоқ соф олтин ва бошқа совға-саломлар олиб келяпти. Бироқ у ҳатто қуруқ келганида ҳам мен уни кучоқ очиб кутиб олардим, аксинча, у билан бир кеча ҳамдам бўлиш учун ўшанча олтин ҳадя қилардим, негаки, ундай жонон ва дилкаш йигит дунёда йўқ. Худо сен билан иккаламининг юзимизни ҳам, овозимизни ҳам, қадди-қоматимизни ҳам шунчалар ўхшаш қилиб яратганки, агар менинг либосларимни кийсанг, ҳеч ким бу ўзгаришни пайқамай қолади. Эртага уйимда Сильвандрни менинг ўрнимга сен кутиб ол ва у билан таомни баҳам кўр. Агар у сени мен деб ўйлаб, эркалалашларингни талаб қилса, ҳар қандай баҳона топиб ўзингни узоқроқ тут. Мен эса қўшни хонада кузатиб, пойлаб тураман, қани, сен ярим кечагача номусингни асрай олармикинсан? Лекин опа, жуда эҳтиёт бўл, унга яқинлашган аёл хавф остида қолади, аммо биз аёлларнинг кўнглимиз бўшлиғи тағин ҳам хавфлироқ. Сен, опа, хилватнишинликда яшаб ўрганган қиз, соддадиллик билан унинг тузорига тушиб қолишинг

мумкин, шунинг учун сенга ёлбориб айтаман, бундай қалтис ўйиндан қайтгин.

Маккора сингилнинг Софияни гоҳ эритувчи, гоҳ огоҳлантирувчи аврашлари фақат оловга яна мой қуйгандай бўлар эди.

– Агар шундай майда, аҳамиятсиз иш синов бўлса, – деб мағрурлик билан жавоб қилди София, – ишончинг комила бўлсинки, мен бунга бемалол бардош бераман ва ярим кечагача эмас, ҳатто тонггача йигитга қўлимни ҳам тутқазмайман; фақат ҳар эҳтимолга қарши йигит зўрлик қилса ўзимни ҳимоя этиш учун менга бирорта ханжар бериб қўйгин.

Елена опасининг бундай такаббуруна сўзларини эшитиб, гўё сажда қилгандай тиз чўкди, аслида у кўзларида чақнаган ёвуз шодликни яшириш учун шундай қилган эди. Шу тариқа опа-сингил шартлашиб олишди, эртасига покиза София оромгоҳда Сильвандрни кутиб оладиган бўлди. Ўз навбатида агар опаси шаҳват лаззатига учмаса, Елена ҳам абадиян зинога ботиб яшашдан воз кечишга қасамёд қилди. София шошиб роҳибалар ёнига қайтди, зеро, у бу дунё лаззатларидан юз ўтириб, ҳаётини бечоралар ва ногиронларга бағишлаган художўй аёллар орасида анча тетик бўлиб олмоқчи эди.

София аввалгидан ҳам қаттиқроқ саъй-ҳаракат билан энг ожиз мажруҳ касалларга меҳрибонлик кўрсатди, уларнинг оғир дардларини кўриб, бу оламнинг бебақолиги ҳақидаги фикрларни хаёлидан ўтказди: ахир тириклай чириб-сасиб бораётган бу шўрлик мажруҳлар қачонлардир севган-севилган эмасми, ҳирс-эҳтиросларга берилган эмасми? Мана энди ўшалардан нима қолди? Не нозанинлар ўтди жаҳондан, не гулбаданлар бўлдилар тупроқ. Энди улардан фақат ҳаёт чўғи милтираб турган бир ҳовуч кул қолган, холос.

Бироқ Елена ҳам қўл қовуштириб ўтирмади. Ишқ-эҳтирос тангриси Эросни чақирриш ва уни

асраб туришинг барча қувликларини ипидан-игна-сигача билган бу шўх пари аввало ўзининг Жанубий Италиядан келган ошпазига ҳиссиёт-ҳирсни кўзға-тувчи турли-туман ширинликлар кўшилган таомлар ҳозирлашни, қийма гўштга қундузнинг тухумини, хумор қилувчи илдизларни ва испан қалампирини кўшишни; шаробга мингдевона ва бошни айланти-рувчи, ақлни туманлаштирувчи, уйқу келтирувчи бошқа гиёҳларни аралаштиришни буюрди. Албатта, Елена мусиқани, майин шабада сингари кўнгилни орзиқтирувчи бу мангу кўшмачини ҳам унутмади. Кўшни хонада, одамлар назаридан четда яширинган найлар ва цимбалларнинг нафис садолари туманлаш-ган туйғуларни ғалаёнга келтирувчи энг хавфли рақиб эди. Ҳамма нарсани олдиндан мўлжалаб, шу тариқа шайтон тўрларини ёйиб қўйган Елена ўзининг поки-залиги билан ниҳоятда ғурурланувчи опасини тоқати тоқ бўлиб кута бошлади. Ўзини кутаётган, ўз ихтиёри билан чақирган хавфдан ҳаяжонланиб, тунни уйқусиз ўтказганидан ранглари оқариб кетган Софияни бир тўп ёшгина канизаклар кутиб олишди; улар ҳайрат-да қолган итоаткор қизни хушбўй сувли ҳовуз ёнига олиб келишди. Бу ерда улар уятдан қизариб кетган Софиянинг рангсиз роҳибалик либосларини ечиб олишди ва унинг силлиқ елкалари, хипча бели ва ку-ракларини гул япроқлари, хушбўй дорилар кўшилган мойлар билан ишқалай бошлашди. Улар қизнинг ба-данини шунчалар мулойим ва қаттиқ ишқалашдики, қони оловланиб, вужудига қизилик югурди. Чаққон кўллар Софиянинг баданига гоҳ муздай, гоҳ илиқ сув қуйишиб, наргис мойи билан намлашиб, мулойим эзфилаб, мушук мўйнаси билан ишқалаб, шундай ял-тиратишдики, мўйна юнгидан зангор учқунлар чиқиб кетди, хуллас, улар қаршилиқ кўрсатишга журъати қолмаган художўй Софияни, худди ҳар кеча Елена-ни ҳозирлагандай, ишқий эрмакларга тайёр қилиб қўйишди. Олисдан найнинг майин, сезилар-сезилмас

наволари эшитилди, сандал қандилларнинг шираси томиб турган деворлардан эса дилни қитиқловчи хуш бўйлар анқир эди.

Ниҳоят, бу ишлардан ғоят уялиб, қизариб кетган София тахтиравонга ёнбошлади ва тилла кўзгуларда ўз аксини кўриб ҳайратга тушди, у ўзини таниёлмай қолди, у ҳар қачонгидан ҳам гўзал, жон олувчи пари бўлиб қолган эди. У вужуди қушдай енгиллашиб, баданлари янада дуркунлашиб кетганини сезди ва лаззат-ҳаловат оғушига ботаётганидан уяла бошлади. Аммо унинг зиддиятли ўйлари, иккиланишлари узоққа чўзилмади, Елена ёнига келиб мушукчадай эркаланиб, хушомадли сўзлар билан опасининг ҳусни малоҳатини кўкларга кўтара бошлади. Ниҳоят, Софиянинг жаҳли чиқиб, сингисининг беҳуда чулдирашларини чўрт кесиб қўйди. Опа-сингил яна бир марта қучоқлашиб хайрлашар эканлар, бир-биридан ҳаяжон тўлқинларини яширишга интилишарди: бири ташвиш ва қўрқувдан ўртанар, бири ёвуз бетоқатлик билан ёнарди. Шундан сўнг Елена шамларни ёқишга фармон бериб, соядай шарпасиз қўшни оромгоҳга яширинди, бу ердан ўзи уюштирган можарони томоша қилиб завқланишга чоғланди.

Маккора ва шўх пари олдинроқ Сильвандрни учратиб, уни қандай икки ёқлама саргузашт кутаётганлигини айтиб огоҳлантириб қўйган эди. У йигитга қаттиқ тайинлаб, аввалги лаҳзаларда оғир-вазминлик ва мулойим муомала билан бокира художўй қизнинг дилидаги ваҳима, қўрқувни тарқатиб юборгин, деб маслаҳат берди. Мана шундан сўнг, бу ғалати ва ғаройиб жангда ғолиб чиқишга ишониб, олдиндан завқлана бошлаган Сильвандр оромгоҳда пайдо бўлди, София йигит зўрлик қилса, ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлиб беихтиёр чап қўлини ханжарига узатди, аммо жасурлиги билан донг чиқарган фоҳишабоз йигит унга чуқур ҳурмат-эҳтиром билдириб, одоб сақлаётганини кўриб ажабланди. Елена томонидан огоҳлан-

тирилган йигит кўрқувдан гангиб қолган Софияни бағрига босишга ҳам ёки ҳаддан зиёд қизғин сўзлар билан қутлашга ҳам ошиқмади. Аксинча, қиз олдида итоаткорона тиз чўкди. Сильвандр хизматкорини чақириб унинг кўлидан оғир олтин занжирни ва прованс ипаклигидан тикилган либосни олди ҳамда қизнинг елкасига либосни ташлашга, бўйнига олтин занжирни ошишга рухсат сўради. Бунчалик хушхулқ билан сўралган илтимосни София рад этолмади ва розилик берди; йигит унинг эгнига ярқираган, серҳашам либосни кийдираётганида қиз қимирламай турди. Бўйнига занжир солаётганида эса қиз металл совуқлиги билан бирга йигитнинг енгилгина силаб ўтган бармоқларининг ҳароратини ҳис қилди. Сильвандр шу билан чеклангани учун София жаҳл қилиб уни ҳайдашга сабаб тополмади. Йигит атайлаб камтарлик қилиб, яна қизнинг олдида тиз чўкиб, бош эгди ва узоқ йўл чангини қоқмаганим учун сиз билан таомни баҳам кўришга муносиб эмасман, деб, аввал ювиниб, кийимини алмаштириб олишга рухсат сўради. София қизариб кетди, аммо чўриларни чақириб, меҳмонни ювиниб таранадиган оромгоҳга олиб киринглар, деб буюрди. Аммо Еленанинг буйруғига итоат қилаётган чўрилар Софиянинг сўзларини атайлаб нотўғри тушунишиб, шу заҳоти йигитнинг либосларини ечиб ташладилар ва йигит қиз олдида худди илгари бозор майдонда турган, кейинчалик епископнинг фармони билан парчаланиб ташланган мажусийлар тангриси Аполлон ҳайкалидай яланғоч ва баркамол қиёфада намоён бўлди. Сўнг чўрилар жилмайиб турган йигитнинг баданини муаттар мойлар билан ишқалашди, оёқларини илиқ сувда ювишди, сочларига шошмасдан атиргуллар тақишди ва ниҳоят, унга янги ярақлаган либослар кийдиришди. Иккинчи бор София ёнига келганида Сильвандр аввалгидан ҳам гўзалроқ кўринди. Аммо София йигитнинг ҳусни дилини асир этаётганини сезиши билан дарҳол ўзидан

Ҳазабланиб, кўйлагининг тахларига яшириб олган ханжарига кўл чўзди. Аммо ханжарни чиқаришга ҳеч қандай ҳожат йўқ эди, чунки йигит ўзини касалхонага келиб турувчи алломалардай, ҳатто улардан зиёд вазмин, одобли тутиб, мулойимгина олма-терма гаплар билан уни зериктирмай ўтирар эди. Энди София синглиси олдида ўзининг пок аёллигини мардонавор кўз-кўз қилишга имкон тополмаётганлигидан қувонмай, аксинча, ранжий бошлади, табиийки, биров ўз номусини, поклигини ҳимоя қилиш учун кимдир унга чанг солиши керак. Аммо Сильвандр, чамаси, бунга ҳаёлига ҳам келтирмасди. Йигитнинг гўё фақат ишқ учун яралгандай қирмизи лабларидан учаётган сўзлардан кўра кўшни хонадан таралаётган найнинг интиқ, интизор оҳанглирида кўпроқ эҳтиросли лаззат бор эди. Йигит эса худди эркаклар даврасида, дастурхон атрофида ўтиргандай курашлар, олишувлар ва ҳарбий юришлар ҳақида бемалол ҳикоя қилиб ўтирарди. У ўзини шунчалар усталик билан бепарво кўрсатар эдики, София эҳтиёткорликни ҳаёлига ҳам келтирмай қўйди. Қиз энди беҳавотир, дастурхондаги ноз-неъматлардан тотиб, ақл-ҳушини учирувчи шароб ичиб ўтираверди. Синглисига ўзининг мардоналигини исботлашга ва ҳақ йўлида қаҳрини сочишга бу йигит зиғирча ҳам имкон бермаётганлигидан алами ортиган, ҳатто Ҳазабланган София энди ўзи хавфни яқинлаштиришга урина бошлади. У шўхлик олови қандай қилиб ва қаёқдан келиб қолганини сезмай, чайқалиб, ҳар тарафга айланиб, қаҳ-қаҳ отиб кула бошлади, ҳатто унда уят ҳам, кўркув ҳам йўқолди – ахир тун ярмига яқинлашган, ханжари кўл остида, бу ясама оловли йигит эса пўлат тиғидан кўра совуқроқ эди. У, ниҳоят, номусини ролибона ҳимоя қилишга шароит туғдириш умидида борган сари йигитга яқинроқ сурилаверди; иззатталаблик ўтида қовурилаётган художўй София ўзи сезмагани ҳолда шундай гўзал ноз-ишва, қичиқлар қилар эдики, бу санъатда

у бебақо дунё ҳавасларига ботган синглисидан сира қолишмас эди.

Бироқ донишманд халқ нақли билан айтганда, агар шайтоннинг соқолидаги бир тукига тегиб кетсанг, у сенинг бўйнингга ёпишиб олади. Рақобат қизигида София билан ҳам шундай воқеа юз берди. Яширинча афюн аралаштирилган шароб, тутатилаётган мушк-анбар, найнинг интиқ, лаззатли оҳанглари ўз кучини кўрсатди ва қизнинг боши айлана бошлади. Тили чулдираб қолди, кулгиси қаққаҳага айланди, ва ниҳоят, дунёда бирор тиббиёт доктори, бирор ҳуқуқшунос Софиянинг тушидами ё ўнгидами, мастлигидами ё ҳушёрлигидами, ўз ихтиёри биланми ё ихтиёрсизми, қандай қилиб қизлигидан айрилганлигини исботлаши мумкин бўлмай қолди. Ҳали ярим кечагача анча вақт борлигидаёқ, раҳмоннинг амри биланми ёки шайтоннинг ҳукми биланми, ҳар ҳолда, эртами-кеч эркак билан аёл ўртасида нима кечадиган бўлса, ўша нарса содир бўлди. София либосининг безовта қилинган чоклари орасидан яшириб қўйилган ханжар мармар полга жаранглаб тушди, аммо таажжубки, мажолсизланган покиза қиз уни қўлига олмади, шаккок йигитнинг кўксига санчмади; Елена-нинг қулоқларига на йиғи-сиғи, на олишув шовқини эшитилмади.

Ярим кечада голиб Елена бир тўда канизлари билан никоҳ гўшасига айланган хонага кириб келди ва сабрсиз қизиққонлик билан ёниб, қўлидаги машъалани мағлуб София ётган чимилдиқ узра кўтариб қаради – бу вақт опасининг содир бўлган воқеани инкор этиши ҳам, бундан афсус-надомат чекиши ҳам беҳуда эди. Шаккок канизаклар мажусийлар одатига кўра, тахтиравонга вақт ўтганда ҳушига келган ва мағлубиятини англаган Софиянинг қизариб кетган ёноқларидан ҳам қирмизироқ атиргуллар сочишди. Бироқ Елена уялиб турган опасини қайноқ бағрига босиб меҳр билан ўпа бошлади; най наволари янгра-

ди, цимбаллар гумбурлади, гўё шўх ўйинлар маъбуди буюк Пан яна Исо умматлари тупроғига қайтгандай эди; вакхиялардай ярим яланғоч қизлар тақиқланган ишқ тангриси Эросга ҳамду сано айтиб, давра тузиб ўйин бошладилар. Сўнг улар хушбўй оғочлардан гулхан ёқдилар ва оловнинг очкўз тиллари ҳақоратланган роҳибалик либосини ямлаб ютдилар. Қизлар Еленанинг ҳам, мағлубиятини тан олгиси келмай, ўз ихтиёрим билан таслим бўлдим, дегандай нозли жилмайиб турган Софиянинг ҳам сочларига атиргуллардан чамбарак тақдилар. Бирининг ёноқлари уятдан, иккинчисининг ёноқлари ғалабадан ял-ял ёнаётган, ҳаяжонланган опа-сингил ёнма-ён ўтиришар, энди ҳеч ким Софияни Еленадан, гуноҳга ботган роҳибани фоҳишадан ажратолмас эди, йигитларнинг нигоҳлари гоҳ бунисига, гоҳ унисига тушиб, васвасалари икки баравар ортар эди.

Бу орада хушчақчақ қароллар қасрнинг деразаларини ва дарвозаларини ланг очиб юборишди. Тун сайрчилари, эндигина ўринларидан турган ишратбоз одамлар, хахолаб ва ҳийқириб ҳар томондан бу ёққа оқиб кела бошладилар, ҳали қуёш томларни олтин рангга бўямай туриб, худди барча тарновлардан сув оққандай барча кўчаларга гўзал Еленанинг доно София устидан, гуноҳкорликнинг мусаффолик устидан порлоқ ғалаба қозонгани ҳақида овозалар тарқалиб кетди. Покликнинг мустаҳкам кўринган кўрғони қулаб тушганлигини эшитар-эшитмас шаҳар эркаклари қасрга шошилишди ва у ерда (яширишнинг ҳожати йўқ) лаззатли ором топа бошлашди. Чунки бир лаҳзада номусидан ажралган ва шу қадар тез ўзгарган София қасрда қолди ва бор куч-райрати билан қайноқлик ва чаққонликда Еленага тенглашишга ҳаракат қила бошлади. Ўзаро низолар ва ҳасадгўйликка чек қўйилди; бир хил шармандали ҳунарни танлаган осий опа-сингиллар бир том остида аҳил, тинч-тотув яшай бошлашди. Энди улар иккаласи сочларини бир

хил ювиб-тарашар, бир хил либос кийиб, бир хил зеб-зийнат тақишар, ҳатто бир хил шўх кулиб, эрка шивирлаб, одамларнинг кўнглини овлашарди. Шу аснода ишратпарастлар учун янги, туганмас ва мароқли эрмак бошланди: улар чақнаган кўзлар, қайноқ бўсалар ва ноз-ишваларга қараб, осий Еленаними ёки собиқ покдомон Софияними – қай бирини бағримизга босаётган эканмиз, деб топишмоқ ўйнашга киришдилар. Опа-сингил бир-бирига ниҳоятда ўхшашлигидан, йигитлар қайси бири учун пул сарфлашганини ўзлари билолмас эдилар; бунинг устига, шўх ва қув опа-сингил қизиққон йигитларни атайлаб лақиллатиб лаззат олар эдилар.

Шу тариқа бу алдамчи, бевафо дунёда яна бир марта Елена София устидан, ҳусн ақл устидан, нопоклик поклик устидан, азалдан гуноҳга ботган вужуд беқарор ва мақтанчоқ руҳ устидан ғалаба қилди. Жафокаш Иовнинг ҳасрат билан: «Ер юзида нопок одамлар роҳат-фароғатда яшайди, пок одамлар эса таҳқирланади, гуноҳсиз одамлар масхара қилинади», деган сўзларининг ҳақлиги яна бир марта исботланди. Зеро, бутун салтанатда на гумаштаю, на дарбадар, на судхўру, на дурадгор, на новвою, на заргар, на ўғрию, на тўғрининг офир меҳнат билан топган пуллари эгизак опа-сингилнинг ишқий эрмак билан топган пулларига тенг келолмас эди. Опа-сингил тўла якдиллик билан ишқибоз одамларнинг энг офир сандиқларию, лиммо-лим қутиларини басма-басига бўшатишарди, пулу жавоҳирлар ҳар кеча уларнинг уйига сувдай оқиб келарди. Улар оналаридан ҳусн билан бирга, баққолларга хос тежамкорликни ҳам мерос қилиб олганлари учун олтинларни ўзларига ўхшаш бошқа аёллар сингари майда-чуйда нарсаларга сарфлашмасди; йўқ, улар ақл билан, узоқни кўзлаб, ўз пулларини яна кўпайтириш учун ҳаракатга тушишар, исавийларга, яҳудийларга ва мажусийларга қарзга беришар эдилар. Бу соҳада ҳам опа-сингил

шунчалик ғайрат кўрсатардиларки, тез орада бу томошахонада тўпланган танга, жавоҳир, ҳақиқий қарз шартномалари ва ишончли гаровга қўйилган нақдиналар бошқа бутун-бутун шаҳарлардагидан ҳам ошиб кетди. Табиийки, бу мамлакатнинг ёш-ёш қизлари опа-сингилдай намуна турганида идиш-оёқ тозалашга ва тос-тоғораларда кир ювишга қўлларини уришни хоҳламай қолдилар. Шу тариқа бир-бири билан ярашган опа-сингиллар айби билан бу шаҳарнинг шармандали шуҳрати дунёни тутди ва уни янги Содомдан¹ бошқа ном билан аташ мумкин бўлмай қолди.

Аммо бошқа бир нақл ҳам борки, шайтон ҳар қанча сакрамасин, эртами-кеч бир куни оёғи синади. Ёки бошқача айтганда, кўза кунда эмас, кунда синади. Бу ўринда ҳам гуноҳкорлик охири ибратга айланди. Йил кетидан йиллар ўтиб, эркакларнинг бундай топишмоқ-эрмакдан кўнгиллари совиди. Қасрда меҳмонлар кун сайин сийраклашди, машғалалар кун сайин эртароқ ўча бошлади. Шўх кўзларнинг атрофига тушган ажинлар ҳақида салқи ёноқларнинг ёқути хиралашиб сўнаётгани ҳақида кўзгулар шивирлаб қандилларга айтаётганлигини опа-сингиллар билишни хоҳламаса ҳам бошқалар алақачон биларди. Опа-сингиллар шафқатсиз табиат соат сайин олиб кетаётган ҳуснларини қувликлари ёрдамида қайтариб олишга беҳуда уринишарди, улар чаккаларидаги соч оқини юлишга, ажинларини филсуяк билан йўқотишга, қуриган лабларини бўяшга ҳар қанча уринишмасин, бари беҳуда эди; қаҳқаҳа-қийқириклар билан кечган йиллар ортда қолди, опа-сингилларнинг ёшлиги ўтиши билан эркакларнинг кўнгли совиди, ажир булар сўлаётган бир вақтда теварак-атрофда бошқа қизлар гулдай очилаётган эди, ҳар йили янги-янги ғунчалар – анор кўкракли, ўйинқароқ кокилли

¹ Содом – Инжилдаги ривоятга кўра, қадимги Фаластинда аҳолининг гуноҳларга ботгани учун зилзила ва олов ёмғири остида қолган икки шаҳарнинг бири (Таржимон изоҳи).

паричехралар етилиб турар, булар ҳали номусини йўқотмаганлиги учун эркакларни яна зиёдроқ мафтун этар эдилар.

Бозор майдондаги дангиллама уй борган сари ҳувиллай бошлади, эшик зулфинларини занг босди. Деворлардаги машғалалар беҳуда ёнар, сандал оғочлари беҳуда анвойи ҳидлар таратар, тараша гурсиллаб ёнаётган ўчоқ олдида ҳеч ким исинмас, ясан-тусан қилган опа-сингилларни энди ҳеч ким йўқламас эди. Мухлисларидан айрилган найчилар энди ўзларининг сеҳрли санъатини ташлаб, зерикканларидан кун бўйи ошиқ ташлашарди, тун бўйи меҳмон кутиши керак бўлган дарвозабон энди кўп ухлаганидан семириб кетган эди.

Бир вақтлар қаҳқаҳа, қийқириқлардан жаранглаб турган узун стол атрофида энди опа-сингил ёлғиз ўтиришар ва суҳбатлашгани одам топилмаганидан ўзларининг ўтмишларини эслашиб, вақт ўтказишарди. Айниқса, София бу дунёнинг ўткинчи лаззатларидан воз кечиб, тоат-ибодат билан кечирган йилларини ўйлаб қайғуга ботарди; энди у чанг босган муқаддас китобларни тез-тез қўлга оларди, зеро ҳусндан айрилган аёлга ақл, донишмандлик тез келади. Аста-секин опа-сингил икковида ғалати, ажойиб ўзгариш юз берди; ёшлик йилларида фоҳиша Елена покиза Софияни енгган бўлса, энди, албатта, жуда катта кечикиш билан ва ўзи ҳам анча-мунча гуноҳларга ботиб улгурган София бебақо дунё лаззатларига берилган синглиси устидан осонлик билан ғалаба қозонди. Эрталаблари уйда сирли бир ҳаракат сезиларди. София бир вақтлар ўзи шармандаларча тарк этган касалхонага роҳибалардан кечирим сўраш учун яширин қатнаб қолди. Аввал бир ўзи, кейин Елена билан бора бошлади. Ниҳоят, опа-сингил иккови гуноҳга ботиб топган барча пуларини ожирги чақасигача ва мангуликка касалхонага вақф қилиб берамиз, деб эълон этишгач, шубҳакор одам-

лар ҳам буларнинг тавба-тазаррулари чин эканлигига ишонишди.

Ажойиб кунлардан бирида, ҳали дарвозабон ухлаб ётган пайтида, фақирона кийинган, қизиқувчан ўткинчиларнинг нигоҳидан юзларини рўмол билан яширган икки аёл бозор майдондаги ҳашаматли уйдан ҳеч кимга сездирмай, худди соядай, бешарпа чиқиб кетишди. Бир вақтлар бошқа бир аёл – уларнинг онаси ҳам фавқулодда бой турмушдан хилват тор кўчадаги фақирлик сари худди шундай бешарпа-беун чиқиб кетган эди. Опа-сингил қия очиқ дарвозадан эҳтиёткорлик билан кўрқа-писа чиқиб олишди. Ўткинчи шуҳратпарастликда бир умр рақобатлашиб, ўзларига бутун мамлакат эътиборини тортган бу икки аёл энди ўз йўлларини пинҳон қолдиришни ва тақдирларини ҳамма унутишини истаб, юзларини итоаткорона яшириб олган эдилар.

Агар мишмишлар рост бўлса, опа-сингил бегона юртдаги аёллар ибодатхонасида таркидунёчилик билан узоқ йиллар умр кечириб, оламдан ўтишибди. Бироқ улар мерос қолдирган бойликлар шу қадар сон-саноксиз, олтин, зеби-зийнат, жавоҳирлар ва гаровга олинган моллар шу қадар кўп эканки, шаҳар шуҳратини ошириш учун бутун Аквитанияда мисли кўрилмаган ниҳоятда гўзал ва улуғвор янги шифохона қуришга қарор қилишибди.

Шимолдан келган бир меъмор бинонинг тархини чизипти, беҳисоб ишчилар йигирма йил кеча-кундуз тер тўкиб ишлаб, буюк ишни тугаллашипти, янги бинонинг гўзаллигини кўриб, халойиқнинг ҳайратдан оғзи очилиб қолипти. Чунки бино устида одатдагидай важоҳатли, тўрт қиррали бир гумбаз эмас, балки қиздай ниҳол қоматли, гранит нақшлардан либос кийган икки гумбаз қад кўтарипти. Бири ўнг тарафда, иккинчиси чап тарафда, ҳажми, қиёфаси, нақш-нигорининг нозик нафислиги билан бир-бирига ўхшаш бу гумбазларни халқ «Эгизак опа-син-

гил» деб атай бошлабди. Балки бу гумбазлар худди бир-бирининг аксига ўхшагани учунми ёки машҳур воқеаларни авлоддан-авлодга узатиб, доимо хотирида сақлайдиган халқ гуноҳларга ботган ва сўнг бу йўлдан қайтган опа-сингил ҳақидаги ривоятни унутишни истамагани учунми мазкур гумбазларга шундай ном берибди. Ярим кечада, ой ёруғида менинг икки юзи қип-қизил ҳамшишам ширакайфлик устида шу ривоятни гапириб берди.

МУНДАРИЖА

МУРАББИЯ

(Шариф Толибов таржимаси) 3

ВАҲИМА

(Маҳкам Маҳмудов таржимаси) 23

НОМАЪЛУМ АЁЛ МАКТУБИ

(Шариф Толибов таржимаси) 83

БИР АЁЛ ҲАЁТИДАН ЙИГИРМА ТҶҲРТ СОАТ

(Шариф Толибов таржимаси) 128

КУЙГАН КҲНГИЛ ФАРЁДИ

(Ўткир Ҳошимов таржимаси)..... 209

УЧИНЧИ КАБУТАР ҲАҚИДА АФСОНА

(Маҳкам Маҳмудов таржимаси) 248

ЭГИЗАК ҚИЗЛАР РИВОЯТИ

(Маҳкам Маҳмудов таржимаси) 253

Адабий-бадий нашр

СТЕФАН ЦВЕЙГ

НОМАЪЛУМ АЁЛ МАКТУВИ

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадий муҳаррир
Зилола ТЎЛАГАНОВА

Мусахҳиҳ
Мадина МАҲМУДОВА

Саҳифаловчи
Суннат МУСАМЕДОВ

Техник муҳаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АИ № 252, 2014 йил 02.10 да
берилган.

Босишга 2018 йил 18.01.да ружсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табоғи 18,0. Шартли босма табоғи 30,24.

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 10000 нусха. Буюртма № 9.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 147-00-14; 129-09-72;

Маркетинг бўлими – 128-78-43; 397-10-87

факс – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

180

24,000 e.

Стефан Цвейг

(1881 – 1942)

Фарзандимиз жон берди, энди бу дунёда сендан бошқа ҳеч кимим йўқ. Лекин менга ким ҳам бўлардинг, сен, ҳеч қачон мени танимаган, ҳамиша ёнимдан тиниқ сув ёнидан ўтгандай ўтиб кетган тошни босиб ўтгандай юзимга оёқ қўйган, ҳижрон ўтига ташлаб, бир умр куттирган сен ким ҳам бўлардинг менга? Назаримда, бир гал сени топиб олгандай ҳам бўлдим, лек бу сенинг фарзандинг эди: у ҳам раҳм-шафқат қилмай мени ёлғиз ташлаб, саётига жўнаб кетди, муштипар онасини унутди, энди сира қайтиб келмайди. Яна бу дунёда ёлғиз ўзимман, яна баттар ғариби нотавонман, қўлимда сендан бирон ёдгорлик ҳам йўқ: на болам бор, на ўзинг, на сўзинг, на бир сатр мактубинг, на бирон нишонинг; номим қулоғингга бориб етганда ҳам у сенга бирон маънони билдирмайди!..

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

ISBN 978-9943-27-707-6

9 789943 277076